

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний
університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За редакцією О. В. Ярощука
Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 25
№ 1

Тернопіль
2016

Економічний аналіз

Том 25. № 1.

2016 рік

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету, протокол № 3 від 16 листопада 2016 р.

Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету до поширення через мережу Інтернет, протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:

Тернопільський національний економічний університет

Виходить чотири рази на рік

Заснований у червні 2007 року

Збірник входить до Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук (наказ МОН України від 09.03.2016 р. № 241)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах

Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2016. – Том 25. – № 1. – 200 с. – ISSN 1993-0259. – ISSN 2219-4649.

Збірник наукових праць „Економічний аналіз” містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор

Ярошук О. В., к. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Абуселідзе Г. Д., д. е. н., проф., Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Гуцал І. С., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Длугопольський О. В., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Задорожний З. -М. В., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Іонін Є. Є., д. е. н., проф., Донецький національний університет, м. Вінниця (Україна)

Крик Барбара, д. габ., проф., Щецінський університет (Республіка Польща)

Крисоватий А. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крупка Я. Д., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Лазаришина І. Д., д. е. н., проф., Національний університет водного господарства та природокористування (Україна)

Мартинюк В. П., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Монастирський Г. Л., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Панков Д. О., д. е. н., проф., Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Предеус Н. В., д. е. н., доц., Саратовський державний соціально-економічний університет (Російська Федерація)

Рудницький В. С., д. е. н., проф., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (Україна)

Сковронська Агнешка, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Чая Станіслав, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>

<http://www.nbu.gov.ua/>

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)

ISSN 2219-4649 (Online)

© Тернопільський національний економічний університет, 2016

© «Економічний аналіз», 2016

© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2016

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 19228-9028ПП від 13 липня 2012 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

Брич Василь Ярославович, Назара Марина Борисівна Девелопментизаційні особливості ринку праці в умовах глобалізації	7
Длугопольська Тетяна Ігорівна Нормативно-правове обґрунтування соціальної безпеки на міжнародному рівні: історичний та просторовий аспекти	14
Зварич Роман Євгенович Парадоксальна динаміка глобалізації	22
Кальна Тетяна Анатоліївна Конкурентоспроможність продукції машинобудівного комплексу України в експортно-імпортних операціях	29
Кудін Володимир Іванович, Онищенко Андрій Михайлович Моделювання технологічних змін балансової схеми «витрати-випуск» в умовах дії Паризької угоди	37
Мазуренко Ольга Костянтинівна, Заворуєва Олена Сергіївна Інформаційно-методичне забезпечення діяльності туристичної галузі в сучасних умовах	45
Міхель Романа Володимирівна Реалізація програм реформування промисловості Польщі: висновки для України	51
Петрук Інна Павлівна Роль та значення криз у сучасних економічних системах	58
Руденко Оксана Миколаївна Діагностика трансформаційних процесів у системі соціально-трудова відносин на підприємствах радіоелектронної промисловості	66
Шахно Альона Юріївна Вплив процесів глобалізації на розвиток людського капіталу та стан національного ринку праці	75
Мирошниченко Юлія Володимирівна Макроекономічна нестабільність та її наслідки для економіки України	83
Аведян Людмила Йосипівна Шляхи і джерела фінансування регіональних інвестиційних проектів	89
Арзамасова Оксана Вікторівна Методологічні підходи до оцінки креативності кадрового потенціалу суспільства	95

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

Алексєєнко Людмила Михайлівна Інституціональна трансформація інноваційних інструментів фінансового ринку: теорія й емпірика	100
Бойко Юлія Іванівна Домінанти формування податкових надходжень до бюджету	106
Данилюк Марія Миколаївна Фінансові боргові зобов'язання: методологія та прикладні можливості реструктуризації	111
Канцір Ірина Анатоліївна Макроекономічний підхід до забезпечення стійкого розвитку фінансового сектору	117
Кваша Тетяна Костянтинівна Досвід Швейцарії із розподілу податкових повноважень і надходжень між рівнями влади	123
Копилова Ольга Володимирівна Сучасні теоретичні підходи до визначення трейдингових мереж фондового ринку	138
Кудрявська Наталія Володимирівна Роль страхових посередників у забезпеченні сталого розвитку страхового ринку	144
Пантелєєв Віталій Павлович Прикладні висновки із загальних положень узгодженої дії бюджетної та грошово-кредитної політики	150
Стецько Микола Васильович Фінансовий ринок України у контексті глобальної конкурентоспроможності	158

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Горбань Васирина Богданівна Особливості формування портфелів інвестиційних проектів для досягнення цілей сталого енергоефективного розвитку міст	169
Долінський Леонід Борисович, Корчинський Владислав Вікторович Ідентифікація та кількісне оцінювання кредитного ризику комерційного банку	180
Прокопенко Віталій Леонідович Ануїтети як інструмент розрахунків інвестиційної оцінки статичних проектів в електричних мережах	190

CONTENT

ECONOMIC ANALYSIS AT THE MACRO- AND MESOLEVEL

<i>Brych Vasyl Yaroslavovych, Nahara Maryna Borysivna</i> Development features of labor market in the context of globalization	7
<i>Dluhopolska Tetiana Ihorivna</i> Regulatory and legal support of social security on the international level: historical and spatial context	14
<i>Zvarych Roman Yevgenovych</i> The paradoxical dynamics of globalization	22
<i>Tetiana Anatoliivna KALNA</i> Competitiveness of the products of machine-building complex of Ukraine in export and import operations	29
<i>Kudin Volodymyr Ivanovych, Onyshchenko Andrii Mykhailovych</i> Modelling of technological changes in “input-output” balance model in terms of the Paris agreement	37
<i>Mazurenko Ol'ha Kostyantynivna, Zavoruyeva Olena Serhiyivna</i> Information and methodological support of the tourism industry in modern conditions	45
<i>Mikhel Romana Volodymyrivna</i> Implementation of the reform programme of Poland's industry: conclusions for Ukraine	51
<i>Petruk Inna Pavlivna</i> The role and the meaning of crisis for the modern economic systems	58
<i>Rudenko Oksana Mykolayivna</i> Diagnostics of transformational processes in the system of social and labor relations at the enterprises of the radio-electronic industry	66
<i>Shakhno Al'ona Yuriyivna</i> Influence of globalization on human capital development and state of the national labour market	75
<i>Myroshnychenko Yuliya Volodymyrivna</i> Macroeconomic instability and its consequences for the economy of Ukraine	83
<i>Avedyan Ludmyla Yosypivna</i> Ways and sources of regional investment projects financing	89
<i>Arzamasova Oksana Viktorivna</i> Methodological approaches to assessment of creativity of human resources of the society	95

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF THE ANALYSIS IN FINANCE

<i>Alekseyenko Lyudmyla Mykhaylivna</i> Institutional transformation of innovational instruments of financial market: theory and empiricism	100
<i>Boyko Yuliya Ivanivna</i> Dominants of formation tax revenue	106
<i>Danylyuk Mariya Mykolayivna</i> Financial debt obligations: methodology and applied restructuring options	111
<i>Kantsir Iryna Anatoliyivna</i> Macroeconomic approach to the sustainable development of the financial sector	117
<i>Kvasha Tetiana Kostiantynivna</i> The Switzerland practice of tax powers and revenues distribution between levels of government	123
<i>Kopylova Olga Volodymyrivna</i> Modern theoretical approaches to the stock market trade networks determination	138
<i>Kudriavska Nataliia Volodymyrivna</i> The role of insurance intermediary in the assurance of insurance market stability	144
<i>Pantelyeyev Vitaliy Pavlovych</i> Conclusions from general principals of coordinated action of fiscal and monetary and credit policy	150
<i>Stetsko Mykola Vasyl'ovych</i> Financial market of Ukraine in the context of global competitiveness	158

THEORY AND PRACTICE OF INVESTMENT ANALYSIS

<i>Horban Vasylyna Bohdanivna</i> Peculiarities of investment project portfolio in furtherance of sustainable energy efficient urban development	169
<i>Dolinskyi Leonid Borysovych, Korchynskyi Vladyslav Viktorovych</i> Identification and quantitative estimation of credit risk of commercial bank	180
<i>Prokopenko Vitaliy Leonidovych</i> Annuities as a tool of investment appraisal calculations of static projects in electrical grids	190

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

УДК 331.5:339.91

Василь Ярославович БРИЧ

доктор економічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: v.brych@tneu.edu.ua

Марина Борисівна НАГАРА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного бізнесу і туризму,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: naharam@ukr.net

ДЕВЕЛОПМЕНТИЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Брич, В. Я. Девелопментизаційні особливості ринку праці в умовах глобалізації / Василь Ярославович Брич, Марина Борисівна Нагара // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 7-13. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В епоху глобалізації, інтелектуалізації та швидкого поширення інноваційних виробничих технологій пріоритетним завданням вітчизняного ринку праці є формування якісних людських ресурсів. Крім того, формування глобальної знанневої економіки передбачає використання конструктивних знань працівників, що забезпечують завоювання та утримання стійких конкурентних позицій підприємства в динамічних умовах конкурентної боротьби. У такому контексті виявляється актуальність дослідження взаємозв'язку глобалізації та ринку праці, що персоніфікований у людських ресурсах.

Мета. Детермінувати функціональний взаємозв'язок глобалізації та ринку праці; охарактеризувати фактори впливу телероботи на розвиток суспільства, країни, окремих фірм та індивідів; визначити інваріантні зміни у структурі і динаміці зайнятості в Україні під впливом постіндустріальної моделі економічного розвитку.

Метод (методологія). У процесі дослідження використано метод аналізу та синтезу при окресленні характерних рис глобалізації; метод порівняння – при вивченні дистанційної зайнятості; ситуаційний підхід – при визначенні напрямів впливу глобалізації на ринок праці; абстрактно-логічний – при формуванні висновків роботи.

Результати. Визначено характерні риси глобалізації економіки. Розглянуто тенденції та закономірності розвитку ринку праці під впливом глобалізації. Проаналізовано зміни у структурі та динаміці зайнятості в Україні. Детерміновано фактори впливу телероботи на розвиток суспільства, країни, окремих фірм та індивідів. Виокремлено позитивні та негативні сторони впливу глобалізації на ринок праці. Сформульовано напрямки адаптації вітчизняного ринку праці до умов глобалізації.

Ключові слова: глобалізація економіки; ринок праці; трансформація зайнятості; дистанційна зайнятість; телеробота; людські ресурси.

Vasyl Yaroslavovych BRYCH

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Vice-rector of Scientific and Pedagogical Work,
Ternopil National Economic University
E-mail: v.brych@tneu.edu.ua

Maryna Borysivna NAHARA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of International Business and Management,
Ternopil National Economic University
E-mail: naharam@ukr.net

DEVELOPMENT FEATURES OF LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract

Introduction. Formation of qualitative human resources is the priority task of domestic labor market in the epoch of globalization, intellectualization and rapid distribution of innovative production technologies. The development of the Global Knowledge Economy foresees the usage of workers' constructive knowledge. That will provide winning and maintaining of a company's sustainable competitive position in a dynamic competitive environment. This fact proves the actuality of the research concerning interconnection of globalization and the labor market, personified in human resources.

Purpose. The aim of the article is to determine functional interconnection of globalization and the labor market and to characterize factors of telework influence on society, countries, firms and individuals.

The method (methodology). The following methods have been used in this research: method of analysis and synthesis (to determine of globalization characteristics), method of comparison (to study the distant employment), method of situational approach (to determine the direction of globalization influence on the labor market), abstract and logical method (to form the research conclusions).

Results. Characteristic features of globalization are determined. Tendencies and regularities of labor market under globalization influence are examined. Expected changes in structure and dynamics of employment in Ukraine are analyzed. Factors of telework influence on society, countries, firms and individuals are determined. Positive and negative aspects of globalization influence on labor market are clarified. Directions of domestic labor market adaptation to globalization conditions are formulated. Directions of domestic labor market adaptation to conditions of globalization are formulated.

Keywords: economic globalization; labor market; employment transformation; distant employment; telework; human resources.

JEL classification: J450, F010

Вступ

Глобалізація економіки, яка на початку третього тисячоліття перетворилася на стійку закономірність цивілізаційного розвитку, на лише інтенсифікувала міжнародний рух між країнами товарів, послуг, факторів виробництва, інформації, технологій, робочої сили, але й чітко окреслила головний свій виклик – нагальну потребу у пошуку країнами нових соціально-економічних методів підготовки та використання людських ресурсів. Як суперечливий та багатовекторний процес, глобалізація впливає на всі сфери життєдіяльності людей, в тому числі і на таке важливе соціально-економічне явище, як ринок праці. У нових умовах перевагу матимуть працівники, які цілком усвідомлено й активно почнуть адаптуватися до викликів глобалізації, будуть здатні забезпечити оптимальні пропорції між власною творчою енергією та ресурсами підприємства, будуть спроможні ефективно використовувати такі нематеріальні чинники, як інформація і креативний потенціал. У зв'язку з цим дослідження феномену глобалізації та зумовлених нею нових соціально-економічних явищ і процесів є питанням актуальним та необхідним. Його розв'язання сприятиме визначенню позитивних і негативних результатів глобалізації, формуванню принципів раціонального господарювання та економічного зростання з урахуванням імперативної течії глобалізації.

Різним аспектам глобалізації присвячено значні теоретичні напрацювання зарубіжних і вітчизняних вчених: Е. Андерсена, Р. Арона, О. Білоруса, Л. Брайана, Д. Гофмана, М. Денисенка, Д. Лук'яненка, Ч. Морісона, Ю. Пахомова, І. Петрової, М. Портера, Дж. Стігліца, А. Суботіна, Л. Туроу, М. Уотерса,

---

Ю. Шишкова. Науковці вивчали проблеми глобалізації як найважливішої тенденції розвитку світової економіки, аналізували закономірності процесів взаємодії та інтернаціоналізації. Але, незважаючи на постійне зростання інтересу дослідників до феномену глобалізації, питання впливу глобалізації на ринок праці досліджено фрагментарно, поза увагою залишається визначення причин трансформації зайнятості в умовах глобалізації.

Мета статті

З огляду на зазначене, метою статті є висвітлення тенденцій і закономірностей розвитку ринку праці під впливом глобалізації, визначення на цій основі очікуваних змін у структурі і динаміці зайнятості в Україні, які спричинені глобалізаційними процесами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Узагальнення та аналіз наукових поглядів на економічну природу і особливості глобалізації національних економік дозволяють виокремити її характерні риси, які прямо чи опосередковано впливають на процес трансформації зайнятості населення, тобто на формування модернізованої системи трудових відносин між роботодавцями і працівниками та впровадження ринкових механізмів реалізації трудового потенціалу особистості.

Однією з найхарактерніших рис глобалізації є вихід на міжнародну арену транснаціональних корпорацій (ТНК), які розвиваються з урахуванням науково-технічного прогресу, прискорюють процес інтернаціоналізації виробництва і капіталу за рахунок поглиблення міжнародного поділу і кооперації праці. Нині практично немає жодного великого концерну, який би не здійснював частину своєї виробничої, науково-технічної діяльності за кордоном. ТНК контролюють майже 60 % ринків та 80 % світового ринку науково-технічних знань. За підрахунками експертів, у 2015 р. у глобальних компаніях працювало близько 170 млн осіб, при чому майже 40 % з них належали до співробітників закордонних філій. Понад 50 % працівників ТНК реалізовували свої трудові можливості у промислово розвинутих країнах, а 47 % – у країнах, що розвиваються [5, с. 202].

Наступна характерна риса глобалізації стосується міжнародного ринку праці, а саме - його поділу на два сегменти [3, с. 48]. До особливостей робочої сили, яка відображає перший сегмент міжнародного ринку праці, можна віднести стабільну зайнятість із високим рівнем заробітної плати, чітку професійно-кваліфікаційну структуру, передбачену можливість кар'єрного просування, високий рівень продуктивності праці та креативного потенціалу. Водночас другий сегмент цього ринку містить робочу силу з невисокими професійно-кваліфікаційними характеристиками і низькою ставкою заробітної плати. Вона зосереджена, головним чином, у країнах з низьким рівнем економічного розвитку та країнах, що розвиваються. Економічною функцією цього сегменту є забезпечення персоналом малих та середніх підприємств, що не можуть собі дозволити імплементацію високовартісних працезберігальних технологій та раціональних методів організації праці.

Визначальною рисою глобалізації є зростання кількості малих та середніх підприємств. Це зумовлено індивідуалізацією праці, тобто переходом від масового виробництва до дрібносерійної продукції широкого асортименту або продукції на замовлення. Глобалізація також сприяє поступовій ліквідації обмежень у сфері міжнародної торгівлі (впровадження принципів СОТ, створення умов для доступу країн до новітніх досягнень НТП, розширення ринків збуту для конкурентоспроможної продукції тощо), а також зумовлює поглиблення фінансової інтеграції між державами.

Варто зауважити про таку рису глобалізації, як поширення міжнародної трудової міграції, яка є одним з інструментів професійної, соціальної та психологічної самореалізації для працівників. Трудова міграція розширює діапазон вибору можливих життєвих стратегій особистості, які спрямовані на адаптацію до соціально-економічних реалій сучасності. В Україні проблеми трудової міграції особливо загострилися і неоднозначно впливають на рівень зайнятості і безробіття населення.

Домінуючою рисою глобалізації є спрощення виробничо-господарської, фінансово-економічної, наукової та соціально-культурної взаємодії між країнами, чому активно сприяє розвиток науково-технологічної інфраструктури, спрямованої на дистанційне використання світових інтелектуальних ресурсів за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних засобів. Це дає змогу констатувати той факт, що впевненість у глобальній грі національних економік може бути гарантована завдяки наявним конкурентним перевагам інноваційного характеру з пріоритетністю високої продуктивності праці та відповідного життєвого рівня громадян. При цьому роль основного фактору економічного зростання в умовах глобалізації відводиться інтелекту, знанням, компетенціям, які персоніфіковані у людині. І це не випадково, адже фундаментом постіндустріальної моделі світового господарства, що нині формується, є економіка знань, у якій провідна роль належить інтелектуальній праці, тобто праці людини, озброєної науково-технічними знаннями, людині-особистості, людині-інтелектуалу.

Таким чином, вищезазначені характерні риси глобалізації свідчать, що цей процес здатний створити передумови для економічного зростання на основі використання потенційних переваг відкритої

економки. Проте глобалізація – це не тільки вигоди, а й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що «...країни стають не просто взаємозалежними через формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень, а й уразливішими до негативного впливу світогосподарських зв'язків» [2, с. 13].

Одними з найбільш відчутних негативних впливів глобалізації є економічні асиметрії (фінансово-інвестиційні, виробничі, торговельні, інфраструктурні), а також поглиблення нерівності в рівнях розвитку країн. Про розшарування соціально-економічного розвитку країн свідчать наступні показники: якщо в середині ХХ ст. доходи 20 % найбагатшого населення перевищувало доходи 20 % найбіднішого населення у 30 разів, то на початку ХХІ ст. розрив становив 90 разів. Схожі тенденції спостерігаються й у розподілі іноземних інвестицій. Так наприкінці 90-х років ХХ ст. 70 % іноземних інвестицій були сконцентровані у 10 високорозвинених країнах світу [6, с. 22].

Глобалізація та перехід до інформаційно-телекомунікаційного суспільства зумовлюють постійне звуження сфери класичної (повної) зайнятості. На світовому ринку праці спостерігається флексибілізація та дестандартизація зайнятості, трансформація соціально-трудова відносин, що супроводжується появою дистанційних відносин між роботодавцем і працівником. Отже, новою формою організації виробничих відносин є дистанційна зайнятість (телеробота, телеком'ютинг), яка передбачає гнучкі соціально-трудова відносини між суб'єктами ринку праці безпосередньо у віртуальному середовищі з використанням інформаційних і комунікаційних технологій. У розвинутих країнах світу дистанційна зайнятість зайняла чільне місце серед інших видів зайнятості і стала повноправним засобом до існування мільйонів людей. Доказом цього є останні дані організації ІТАС, згідно з якими у США у 2015 році на долю телепрацівників припадало близько 21 % чисельності зайнятих, у Європі телероботою зайнято понад 8 % працюючих [4, с. 7].

Обсяги дистанційної зайнятості в Україні перебувають приблизно на рівні 1 %, хоча складно об'єктивно оцінити кількість телевокерів через масштабну тінізацію телероботи. Поширенню останньої сприяє наявність у нашій країні високоякісного трудового потенціалу, який характеризується схильністю до інновацій, мобільністю та здатністю адаптуватись до нових умов трудової діяльності.

За даними найбільшої української біржі праці віддаленої роботи «Weblancer», найчастіше зустрічаються такі вакансії для телероботи, як веб-спеціалісти, дизайнери, спеціалісти обробки даних, маркетингові спеціалісти (табл. 1).

Таблиця 1. Найпопулярніші спеціальності дистанційної зайнятості в Україні (2015 рік)

Назва спеціальності	Кількість заявок, чол.
Веб-програмування	106 441
Дизайн сайтів	105 255
Розробка баз даних	90 236
Флеш-анімація	70 676
Технічний переклад	36 878
Копірайтинг	25 826
Просування сайту	15 297
Створення баннерів	14 996
Редагування	13 101
Системи управління контентом	9 071

*Складено автором за даними [7, с. 25]

Варто зауважити, що у розвинених країнах світу переваги телероботи відомі вже давно. Опитування, проведене Insight Express та Sonic Wall, показало, що дистанційна робота сприяє збільшенню продуктивності праці [9]. Крім того, проведене дослідження дозволяє виділити такі важливі фактори впливу телероботи на розвиток суспільства, країни, окремих фірм та індивідів:

- для суспільства: зниження екологічних забруднень; забезпечення доступу до праці людей з обмеженими можливостями; зниження кількості трудових мігрантів, підвищення соціальної стабільності;
- для держави та регіонів: можливість підвищити ефективність використання землі, яка задіяна під офіси; зниження транспортних проблем; можливість більш рівномірно використовувати трудові ресурси різних регіонів, використовуючи ресурси віддалених. У результаті різниці доходів та цін центральних і віддалених регіонів економічний ефект отримують і корпорації, що заощаджують на заробітній платі без зниження ефективності працівника, і працівники, що мають приріст доходів без зростання витрат на переїзд, підвищені ціни, оренду житла тощо [8];

-
- для фірми: 1) значне зниження витрат на офісне приміщення, його обладнання та використання, прийом персоналу, облаштування робочих місць, забезпечення інформаційними засобами; 2) скорочення витрат на оплату праці при простоях, гнучка чисельність персоналу залежно від поточних потреб компанії; 3) збільшення частки прибутку в ціні товару; 4) підвищення продуктивності праці до 40 % [11] завдяки відсутності офісних перешкод, непотрібних зустрічей, втрати часу на переїзди; 5) розширення ринків збуту; 7) зниження рівня ризику організації, її залежності від зовнішніх проблем;
  - для індивіда: економічні (розширення можливостей, що визначаються глобальною мережею корисних зв'язків та контактів, оперативністю та широтою доступу до необхідної інформації); організаційні (зменшення матеріальних витрат та витрат часу на транспорт; розширення можливостей працевлаштування); соціальні (можливості збереження професійних навичок під час, наприклад, декретної відпустки чи навчання, гнучкість робочого часу).

Проте телеробота зумовлює також певні проблеми. По-перше, масштабна реконструкція зайнятості вимагає розширення втручання держави у соціально-трудова сферу та розробки нових механізмів її регулювання. Також наявна і правова незахищеність результатів інтелектуальної праці у віртуальному середовищі. Виникає необхідність регулювання віртуальних міграційних процесів (оподаткування доходів, правове оформлення трудових відносин, трансформація фінансової та податкової звітності). Особливістю телероботи є ізольованість працівників без вербального спілкування з колегами по роботі, що призводить до розсупільнення колективу, втрати комунікаційних зв'язків. Цьому виду зайнятості притаманний ризик зменшення продуктивності праці, пов'язаний із проблемою організації контролю за недостатньо мотивованим телепрацівником. Водночас дистанційна зайнятість найшвидше розвивається та динамічно трансформується в цілу низку різновидів гнучкої зайнятості.

Резюмуючи вищесказане, можна стверджувати, що тенденції трансформації зайнятості населення призвели до появи суперечливих тенденцій на міжнародному ринку праці. Це стосується як рівня розвитку людського капіталу, ефективності його використання (продуктивність праці), так і рівня життя і соціальних гарантій, які істотно відрізняються залежно від рівня економічного розвитку країни.

Конкретизуючи вплив глобалізації на ринок праці та сферу зайнятості населення в Україні, маємо акцентувати увагу на такому. По-перше, глобалізація є дієвим інструментом посилення адаптованості вітчизняного ринку праці до вимог епохи інтелектуалізації та сайєнтифікації виробництва. По-друге, вона сприяє поглибленню поділу праці, ефективному розподілу ресурсів та їх використанню у світовому масштабі, що потенційно має супроводжуватися підвищенням продуктивності праці й життєвого рівня населення України. Крім того, позитивними сторонами впливу глобалізаційних процесів на вітчизняний ринок праці є наступні:

- збільшення чисельності зайнятих на багатонаціональних підприємствах (ТНК);
- формування нових моделей індивідуальних і колективних норм праці та поведінки працівників;
- розширення масштабів гнучких форм зайнятості;
- встановлення нової залежності між динамікою технологічних змін і якістю робочих місць;
- модернізація вітчизняних галузей економіки, що сприяє оптимізації структури зайнятості;
- посилення мобільності робочої сили, результатом чого є зростання професійно-кваліфікаційного рівня зайнятого населення;
- залучення іммігрантів на малопривабливі за умовами оплати та найму робочі місця;
- розширення експортного потенціалу за рахунок відкритого доступу на світові ринки, що забезпечує створення нових робочих місць.

Водночас глобалізація містить у собі й велику кількість небезпек і ризиків. Одним з найбільш відчутних негативних впливів може стати погіршення якості людського капіталу внаслідок міграційного відтоку за кордон кваліфікованої робочої сили (з метою працевлаштування), від'їзду молоді (з метою отримання освіти) й водночас скорочення кількості вітчизняних вищих навчальних закладів (з низьким рівнем конкурентоспроможності освітніх послуг) через посилення конкурентного тиску з боку зарубіжних навчальних закладів, що спричинятиме зниження частки осіб з вищою освітою в загальній чисельності зайнятого населення [1, с. 113].

Також глобалізація може призвести до звуження спеціалізації української економіки, збільшення імпорту застарілих технологій, що посилюватиме деформації в професійно-кваліфікаційній структурі зайнятості в напрямі зростання частки некваліфікованої праці. Варто зауважити про наступ розвинених країн на внутрішній ринок України з метою збуту виробленої ними продукції, що звузить масштаби вітчизняного виробництва, спровокує дискримінацію національних товаровиробників, занепад неконкурентоспроможних виробництв, збільшення в перспективі чисельності незайнятого населення.

Але Україна не може бути пасивним спостерігачем за ходом глобалізаційних процесів. Стратегічним завданням нашої держави в сучасних умовах є проведення виваженої економічної політики, яка одночасно сприятиме її інтеграції у світову економічну систему та активізації використання переваг, які пов'язані з розширенням доступу до нових технологій, світових ринків капіталів і товарів, а також

захисту національних інтересів і зростанню життєвого рівня населення. При цьому запозичення закордонного досвіду має бути критичним і обачним та співвідноситися із вітчизняною соціально-економічною системою.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Усе вищесказане дає підстави стверджувати, що процеси глобалізації, становлення і розвиток інформаційного типу суспільства зумовили радикальні зміни не тільки у техніко-технологічних методах виробництва, а й у сфері праці, призвівши до появи нових форм зайнятості. У зв'язку з цим серед основних напрямів адаптації вітчизняного ринку праці до умов глобалізації та досягнення ефективної зайнятості слід назвати: необхідність проведення структурних реформ в економіці, створення конкурентоспроможних робочих місць з метою стимулювання попиту на робочу силу; розвиток експортоорієнтованих галузей промисловості і стимулювання зростання зайнятості в них; сприяння підвищенню рівня професійної мобільності; регулювання зовнішньої трудової міграції в напрямі забезпечення захисту прав працівників-мігрантів, які працюють за кордоном; розвиток дистанційної зайнятості населення; підвищення рівня професійної мобільності; удосконалення нормативно-законодавчої бази розвитку ринку праці. Ці дії дадуть можливість розглядати Україну не як бідного аграрія чи сировинний придаток, а як сильну країну з розвинутою економікою, що базується на знаннях з висококомпетентним людським потенціалом, який відповідає стандартам якості на міжнародному ринку праці.

Подальші дослідження з цієї тематики доцільно продовжувати в напрямку визначення позитивних і негативних причин трансформації зайнятості в умовах глобалізації, поглиблення вивчення розвитку нових форм зайнятості, аналізу соціальної політики держави, що торкається забезпечення продуктивної зайнятості та створення ефективних робочих місць у нових економічних реаліях.

Список літератури

1. Брич, В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення: методологія, практика, шляхи вирішення / В. Я. Брич. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 375 с.
2. Лазоренко, К. С. Роль, значення та особливості функціонування ринку праці на сучасному етапі / К. С. Лазоренко // Вісник СНАУ. – Випуск 5/1. – 2015. – С. 5-14.
3. Лісогор, Л. Світові ринки праці та Україна: стан, тенденції, особливості адаптації / Л. Лісогор // Україна-НАТО / Ukraine-NATO. - 2014. - № 4. – С. 47-61.
4. Моторна, І. Дистанційна зайнятість в умовах глобалізації економіки та соціально-економічні вигоди від її використання / І. Моторна // Україна : аспекти праці. – 2014. -№ 3. – С. 6-12.
5. Нагара, М. Б. Парадигма ринку праці в умовах глобалізації / М. Б. Нагара // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2015. – Випуск 7. – С. 200-205.
6. Петрова, І. Л. Регулювання зайнятості у світлі глобалізаційної перспективи / І. Л. Петрова // Економіка та держава. – 2014. - № 2. – С. 19-24.
7. Тымкив, К. Новые домовые / К. Тымкив // Корреспондент. – 2015. – № 5. С. 25-27.
8. Аналитический материал о возможности телеработы в современной компании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.business.rin.ru/cgi-bin/search.pl?action=view&num=341298&razdel=9&w=0&p_n=1.
9. Дистанційні працівники дозволяють собі більше, ніж інші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/news/?id=752>.
10. Парадоксы экономического роста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washprofile.org/ru/node/5384>.
11. Телеработа (Теледоступ): Выгоды и Преимущества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.io.com.ua/s2300>.

References

1. Brych, V. Ya. (2003). *Transfopmatsiia rynku pratsi ta problemy pidvyshchennia zhyttievoho rivnia naseleennia: metodolohiia, ppaktyka, shliakhy vyrishennia*. Ternopil: Ekonomichna dumka.
2. Lazorenko, K. S. (2015). Rol, znachennia ta osoblyvosti funktsionuvannia rynku pratsi na suchasnomu etapi. *Visnyk SNAU*, 5/1, 5-14.
3. Lisohor, L. (2014). Svitovi rynky pratsi ta Ukraina: stan, tendentsii, osoblyvosti adaptatsii. *Ukraine-NATO*, 4, 47-61.
4. Motorna, I. (2014). Dystantsiina zainiatist v umovakh hlobalizatsii ekonomiky ta sotsialno-ekonomichni vyhody vid yii vykorystannia. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3, 6-12.
5. Nahara, M. (2015). Paradyhma rynku pratsi v umovakh hlobalizatsii. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ekonomika*, 7, 200-205.

-
6. Petrova, I. L. (2014). Rehuliuвання zainiatosti u svitli hlobalizatsiinoi perspektyvy. *Ekonomika ta derzhava*, 2, 19-24.
  7. Tymkiv, K. (2015). Novye domovye. *Korrespondent*, 5, 25-27.
  8. *Analiticheskij material o vozmozhnosti teleraboty v sovremennoj kompanii*. (n. d.). Retrieved from: http://www.business.rin.ru/cgi-bin/search.pl?action=view&num=341298&razdel=9&w=0&p_n=1.
  9. Dystantsiini pratsivnyky dozvoliaut sobi bilshe, nizh inshi. (n. d.). Retrieved from: <http://www.management.com.ua/news/?id=752>.
  10. *Paradoksy ekonomycheskoho rosta*. (n. d.). Retrieved from: <http://www.washprofile.org/ru/node/5384>.
  11. *Telerabota (Teledostup): Vyhody y Preymushchestva*. Retrieved from: <http://www.io.com.ua/s2300>.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2016 р.

Тетяна Ігорівна ДЛУГОПОЛЬСЬКА

аспірантка,
кафедра фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: dluhopolska@rambler.ru

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА
МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТИ**

Длугопольська, Т. І. Нормативно-правове обґрунтування соціальної безпеки на міжнародному рівні: історичний та просторовий аспекти [Текст] / Тетяна Ігорівна Длугопольська // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 14-21. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглядаються актуальні питання нормативно-правового обґрунтування соціальної безпеки у просторовому та часовому аспектах. В історичному контексті досліджуються етапи розвитку безпекових студій.

Мета. Метою роботи є огляд нормативно-правового обґрунтування соціальної безпеки як невід'ємного права особи на сучасному етапі розвитку правової держави. У статті поставлені завдання: дослідити історичні етапи розвитку соціальної політики в Європі; розглянути просторові аспекти розвитку держави добробуту в країнах Європи; вивчити основні підходи до соціальної безпеки та встановити її зв'язок із правами людини; встановити ключові фактори впливу на соціальну безпеку.

Метод. При написанні статті використано методи системного аналізу та економічної компаративістики.

Результати. У державі добробуту понад половину державних витрат призначено на соціальні цілі. Кульмінацією процесу демократизації стає соціальне громадянство, а соціальні права є тією частиною економічного добробуту та захисту, що гарантують цивілізованій особі необхідний рівень життя згідно зі стандартами, домінуючими в конкретному суспільстві. Ціллю соціальної безпеки є гарантування міцного громадянського миру, критерієм чого є добробут середнього класу чисельністю не менш 75 %, а суб'єктом соціальної безпеки – система державного соціального захисту.

Соціальна безпека розглядається сучасними безпековими студіями у трьох підходах: 1) концепція прав людини; 2) концепція політичної стабільності; 3) концепція стимулювання економічного зростання. На ступінь соціальної безпеки громадян кожної країни впливає безліч факторів: демографічні зміни; релігія; мова; раса; ідентичність тощо.

Ключові слова: соціальна безпека; соціальна політика; нормативно-правове забезпечення; соціальні програми.

Tetiana Ihorivna DLUHOPOLSKA

PhD Student,
Department of Financial and Economical Security and Intellectual Property,
Ternopil National Economic University
E-mail: dluhopolska@rambler.ru

**REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF SOCIAL SECURITY
ON THE INTERNATIONAL LEVEL: HISTORICAL AND SPATIAL CONTEXT**

Abstract

Introduction. The article deals with topical issues of normative and legal justification for social security in the spatial and temporal aspects. In the historical context, the stages of security studies development are investigated.

Goal. The purpose of the article is to review the legal justification of social security as an the inherent right of any person at the current stage of development of legal stage. Investigation of the historical stages of social policy in Europe; consideration of the spatial aspects of the welfare state in Europe; examination of basic approaches to

---

social security and establishment of its connection with human rights; setting of key factors of impact on social security have become the the main tasks of the research.

Method. *Method of system analysis and method of economic comparativistics are used in this paper.*

Results. *In the welfare state more than half of public expenses are set for social purposes. Social citizenship has become the culmination of the process of democratization. Social rights are that part of economic welfare and security which can guarantee to the civilized person the required level of life according to the standarts of a particular society. The purpose of social security is to guarantee a lasting civil peace, which is the criterion for the welfare of the middle class numbering not less than 75%. The system of social protection is a subject of social security.*

Social security is considered by current security studios in three aspects. They are the concept of human rights, the concept of political stability, and the concept of economic growth stimulation. The level of social security of citizens in each country is influenced by such factors as demographic changes, religion, language, race, identity etc.

Keywords: *social security; social policy; regulatory and legal support; social programs.*

JEL classification: *I3, O3, P3*

Вступ

З давніх часів, коли люди почали усвідомлювати усі переваги самоорганізації у громади, виникла потреба у спільному захисті від різноманітних несприятливих життєвих ситуацій. У безпековій літературі виокремлюють кілька ключових періодів в історії людства, пов'язаних із намаганням обмежити вплив несприятливих життєвих обставин спільними зусиллями [1; 2]. У законах вавилонського царя Хамурапі передбачалось укладання угоди між учасниками торгового каравану про сумісну відповідальність за збитки, яких зазнавав будь-хто з його членів унаслідок розбійного нападу або пограбування. На території Стародавньої Греції практикувалися угоди купців-піратів щодо розподілу як доходів від торговельно-розбійницьких операцій, так і втрат через різноманітні морські небезпеки. Таким чином навіть грабінжними намагались забезпечити себе своєрідним соціальним захистом на випадок різного роду несприятливих обставин. У Стародавньому Римі передбачалась взаємодопомога членам римських професійних корпорацій, колегій, спілок на випадок захворювання, каліцтва, смерті для виконання культових обрядів, встановлення пам'ятників, допомоги сім'ям, що втратили годувальника. Середньовічний соціальний захист передбачав надання соціальної підтримки як у випадку смерті, хвороби, каліцтва, що вилилось пізніше у особисте страхування, так і для відшкодування збитків унаслідок стихійного лиха, пограбування, що стало фундаментом розвитку майнового страхування. У межах середньовічного страхування відбувалось відособлення фондів, які обслуговували не тільки членів гільдії, а й сторонніх осіб (фонд для вдів, сиріт). Так звані родові й общинні взаємодопомоги, різноманітні державні страхові заходи, що зародилися і активно застосовувалися в епоху Середньовіччя, можна сьогодні розглядати як рушій сучасних форм соціальної безпеки. Із початку ХХ ст. відбулося становлення системи соціального захисту громадян практично в усіх розвинутих країнах світу в тому інституціоналізованому вигляді, в якому воно існує й дотепер. Розвиток різних форм соціального забезпечення від несистематичного приватного до систематичного державного вилився в універсальну людську потребу і людське право на соціальну безпеку в усьому світі.

Мета та завдання статті

Метою статті є огляд нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки як невід'ємного права особи на сучасному етапі розвитку правової держави. У статті поставлені наступні завдання: дослідити історичні етапи розвитку соціальної політики в Європі; розглянути просторові аспекти розвитку держави добробуту в країнах Європи; вивчити основні підходи до соціальної безпеки та встановити її зв'язок із правами людини; встановити ключові фактори впливу на соціальну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Як зазначалося, розвиток систем соціальної безпеки та формування держав добробуту асоціюється із післявоєнною Європою, коли соціальна політика та соціальні видатки стали пріоритетом у макроекономічних моделях розвитку. Однак у різних модифікаціях соціальні ініціативи були властиві державам ще в епоху Середньовіччя.

Яскравим прикладом є соціальні закони Великобританії – так звані «Англійські закони про бідних», які виступали системою допомоги нужденним. Перше повне зведення законів про допомогу бідним з'явилося в Акті про допомогу бідним 1597 р., а остаточно категорія «достойних бідних» закріпилася у Єлизаветинському законі про бідних 1601 р., об'єктивною основою появи якого стали важкі економічні умови в Англії XVI століття: висока інфляція, зростання кількості населення, зменшення вмісту

благородних металів у монетах, низькі врожаї зернових [3; 4; 5]. Прийняття «Акту про допомогу бідним» 1782 р. (т. з. «Gilbert's Act») легалізувало створення міжприходських робітних домів з метою об'єднання фінансів. Акт зобов'язував приходських піклувальників надавати працездатним біднякам соціальну допомогу удома, забезпечуючи їх роботою, яка відповідала їхнім «здібностям та фізичній силі» [6].

Стосовно континентальної Європи, то реформи соціальної політики пов'язуються із ім'ям канцлера Отто фон Бісмарка, який запровадив спеціальне соціальне законодавство. Канцлер вважав, що страхування «робітничого стану» як складової частини «народного організму» повинно впливати із законних вимог робітника [7]. Практика застосування ухваленого рейхстагом у 1871 р. «Закону про відповідальність підприємців за нещасні випадки на виробництві» свідчила про його низьку ефективність, адже, незважаючи на те, що робітники мали право звертатися до суду з вимогами компенсації за каліцтво, правосуддя відмовляло робітникам у таких компенсаціях у 80-90 % випадків. У 1881 р. канцлер пообіцяв у «Посланні робітникам» запровадження страхування від хвороб, нещасних випадків, допомоги по старості та інвалідності. І вже у 1883 р. в Пруссії з'явилась обов'язкова освіта, 1884 р. – перша програма страхування від нещасних випадків на виробництві, а у 1889 р. – пенсії за віком. Загалом саме Німеччина стала піонером більшості соціальних програм у законодавстві демократичних держав світу.

Соціальне законодавство Отто фон Бісмарк розглядав як важливий крок на шляху до реалізації ще одного важливого задуму – закріплення територіальної єдності держави. Формально гарантом такої єдності, згідно з конституцією держави, були імперські відомства, які контролювали на місцях різноманітні інституції, створені для проведення господарської, культурної та соціальної політики. Загалом, період 1890-х рр. німецькі історики вважають часом зародження сучасної соціальної політики.

Терміни «держава добробуту» (Sozialstaat) та «соціальна політика» (Sozialpolitik) вперше з'явилися у Німеччині всередині XIX ст., а пізніше вже поширилися у Великій Британії на початку 1940-х рр. Після II світової війни комплексна соціальна політика вже була властива більшості країн Західної Європи. Г. Терборн [8] державу добробуту визначав як таку, де більше половини державних витрат призначено на соціальні цілі, протиставляючи цьому традиційну економіку, в якій домінують витрати на оборонні, інфраструктурні та інші класичні державні функції. У цьому контексті навіть США наприкінці XX-го ст. можна кваліфікувати як державу добробуту. Загалом, як стверджує соціолог Т. Маршалл [9], кульмінацією процесу демократизації, яка охоплює кілька століть¹, є соціальне громадянство, а соціальні права є тією частиною економічного добробуту та захисту, які гарантують цивілізованій особі необхідний рівень життя згідно зі стандартами, домінуючими в конкретному суспільстві.

Загалом соціальна безпека віддзеркалює захищеність соціальної сфери суспільства² і держави від загроз, здатних зруйнувати чи зумовити її деградацію [10, с. 395; 11]. Вона передбачає наявність об'єктивних та суб'єктивних факторів й умов, які забезпечують нормальну життєдіяльність соціуму та його здатність протистояти несприятливим зовнішнім та внутрішнім руйнівним впливам, зберігати свою цілісність та здатність до відтворення, а також стійкість свого розвитку [12]. Мета соціальної безпеки – гарантування міцного громадянського миру, критерієм є добробут середнього класу чисельністю не менш 75 %, суб'єкт соціальної безпеки – система державного соціального захисту [13].

На сьогодні прийнято виокремлювати три підходи до соціальної безпеки: 1) концепція прав людини, з точки зору якої держава зобов'язана гарантувати мінімальні соціальні стандарти життя своїм громадянам (освіта, медичне забезпечення, соціальний захист); 2) концепція політичної стабільності, яка соціальну безпеку розглядає в контексті забезпечення електоральної підтримки, успіху проведення виборів, контролю; 3) концепція стимулювання економічного зростання, яка акцентує увагу на якості людського та соціального капіталу, подоланні нерівності тощо. Найбільш поширеним підходом на сьогодні вважається перший, і у зарубіжній фаховій літературі соціальна безпека найкращим чином описується категорією «human security», під якою розуміють «захист від загроз для життя окремого індивіда та її якості, за одночасного створення умов для вільного розвитку особистості і реалізації її прав та можливостей брати участь у суспільному житті як на національному, так і глобальному рівні» [14]. Ця концепція концентрується на добробуті окремих осіб (особистісний рівень) [15; 16]: 1) безпека від хронічних загроз (голод, хвороби, репресії); 2) захист від раптових та болючих ризиків сучасного життя (вдома, на роботі, у суспільстві).

Сьогодні концепція особистісної безпеки охоплює усі заходи, які загрожують виживанню людини, повсякденному життю та гідності (деградація навколишнього середовища, порушення прав людини,

---

¹ XVIII ст. пов'язують із закладанням основ правових та громадянських прав (1832 Reform Act), XIX ст. – із розширенням політичних прав, а XX ст. – із розвитком соціальних прав та соціального громадянства.

² Людський розвиток, охорона здоров'я, безробіття, зайнятість, стан екології, доходи населення, ринок праці, громадянське суспільство, соціальне забезпечення, демографічна ситуація, епідеміологічна ситуація, міграція, релігія, гендерна політика, бідність, житлові умови, продовольче забезпечення, освіта, етнонаціональні відносини.

транснаціональна організована злочинність, наплив біженців, бідність, інфекційні хвороби), а також зусилля щодо протидії цим загрозам [17]. У Канаді, зокрема, сюди належать і захищеність від фізичних загроз, досягнення достойного рівня життя, гарантія фундаментальних прав людини, верховенство закону, соціальна рівність, захист громадян у конфліктах та сталий розвиток [18].

Human Security належить до забезпечення «базових матеріальних потреб» й реалізації «людської гідності», що містить «емансипацію від пригнічуючих владних структур, чи то на глобальному, національному, чи локальному рівнях за масштабом та походженням» [19]. Ця концепція передбачає і «спільність знання, технології, інститутів та видів діяльності, які захищають та зберігають біологічне існування людського життя, а також процеси, що захищають та вдосконалюють колективний мир та процвітання з метою підвищення свободи людини» [20].

Універсальна потреба в соціальному забезпеченні на початку ХХ ст. була визнана світовою спільнотою як основоположне право людини. Оскільки Міжнародна організація праці (МОП) була створена у 1919 р., досягнення соціального забезпечення стало основою її мандату. Підхід МОП до соціального забезпечення базується на правах, тобто для реалізації права на соціальне забезпечення використовуються міжнародно-правові документи як відправна точка, а безпосереднє право на соціальну безпеку визнається як право людини в основних документах, що регулюють ці права, а саме: Загальної декларації прав людини і Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та багатьох інших.

Право на соціальну безпеку гарантує кожному індивіду, незалежно від віку і працездатності, мінімальну суму коштів, необхідних для придбання основних товарів і послуг [21]. Такі гарантії регулюються кількома міжнародними актами: «Universal Declaration of Human Rights» (ст. 22, 25), «International Covenant on Economic Social and Cultural Rights» (ст. 9), «Convention on the Rights of the Child» (ст. 26), «Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination» (ст. 5), «Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women» (ст. 11, 14), «American Declaration on the Rights and Duties of Man» (ст. 16). Так, наприклад, у ст. 22 Загальної декларації прав людини зазначено, що «кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку її особистості прав в економічній, соціальній та культурній сферах через національні зусилля та міжнародне співробітництво та відповідно до структури та ресурсів кожної держави» [22]. Також у ст. 25 Документу визначено, що «кожна людина має право на такий рівень життя, разом із їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та необхідним соціальним обслуговуванням, який необхідний для підтримки здоров'я й добробуту її самої та членів її родини, а також право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через не залежні від неї обставини» [22]. У Загальній декларації прав людини окрему увагу звертають на материнство і дитинство, які дають право на особливе піклування й соціальну допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом. Крім того, існують комітети ООН (наприклад, United Nations Committee on Economic, Social, and Cultural Rights), які здійснюють нагляд за виконанням окремих договорів у сфері дотримання прав людини. Як свідчать назви регулюючих документів (табл. 1) та уповноважених органів, для забезпечення права на соціальний захист важливими є кілька принципів зі сфери прав людини: 1) повнота охоплення: соціальний захист охоплює усе коло ризиків, пов'язаних із втратою засобів до існування з причин, які не залежать від людини; 2) гнучкість: пенсійний вік повинен бути гнучким, залежати від характеру виконуваної роботи і працездатності літніх осіб з урахуванням низки демографічних, економічних та соціальних факторів; 3) недопущення дискримінації: соціальний захист гарантований у контексті відсутності дискримінації на підставі стану здоров'я, раси, національності, віку, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності, мови, релігії, національного походження, доходу або соціального статусу. Саме ці принципи є ключовими, що нерозривно пов'язують проблему соціальної безпеки із сферою забезпечення прав і безпеки людини.

У той час, як правові та політичні права є відносно захищеними, соціальні ж права уразливі, що особливо гостро відчувається під час економічної депресії, коли урядам доводиться скорочувати соціальні пільги, допомоги. За останні 40-50 років висловлювалося безліч сумнівів щодо того, чи релевантна нинішня держава добробуту із сучасним, глобалізованим постіндустріальним капіталізмом [24]. По-перше, держава добробуту спотворює ринок, руйнуючи стимули до праці, заощадження та інвестування через високу залежність від держави. По-друге, демографічні та соціальні зміни (старіння населення) роблять державу добробуту фінансово нестійкою. По-третє, вимога конкурентоспроможності змушує уряди перманентно скорочувати соціальні витрати [25; 26; 27], а часті фінансові кризи ставлять під сумнів класичні функції держави в контексті їх фінансування.

Швидкі процеси глобалізації ринків та робочої сили, глобальна фінансова криза стали новими викликами системою соціальної безпеки, адже і до сьогодні 75-80 % населення світу проживають у статусі соціально незахищених [28; 29, с. 8]. Всезагальне визнання принципу, що кожне суспільство відповідальне за соціальний добробут громадян і повинне забезпечити мінімальні соціальні стандарти,

пришло після Світового саміту соціального розвитку 1995 р. (World Summit of Social Development), ухвалення Цілей розвитку тисячоліття 2000 р. (Millennium Development Goals), а також Світового саміту ООН 2005 р. (World Summit of the United Nations).

Таблиця 1. Перелік базових актів, які регулюють питання соціальної безпеки в контексті забезпечення прав людини*

Універсальні документи, що регулюють питання соціальної безпеки	Регіональні інструменти обґрунтування соціальної безпеки
<ul style="list-style-type: none"> – Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (<i>Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide</i>, 9.12.1948); – Загальна декларація прав людини (<i>Universal Declaration of Human Rights</i>, 10.12.1948); – Конвенція про статус біженців (<i>Convention relating to the Status of Refugees</i>, 28.07.1951); – Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (<i>International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination</i>, 21.12.1965); – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (<i>International Covenant on Civil and Political Rights</i>, 16.12.1966); – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (<i>International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights</i>, 16.12.1966); – Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (<i>Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women</i>, 18.12.1979); – Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії чи переконань (<i>Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief</i>, 2.11.1981); – Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (<i>Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i>, 10.12.1984); – Конвенція про права дитини (<i>Convention on the Rights of the Child</i>, 20.11.1989); – Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудових мігрантів та членів їх родин (<i>International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Their Families</i>, 18.12.1990); – Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (<i>Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities</i>, 18.12.1992); – Конвенція про права осіб з інвалідністю (<i>Convention on the Rights of Persons with Disabilities</i>, 13.12.2006); – Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (<i>International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance</i>, 20.12.2006). 	<ul style="list-style-type: none"> – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (<i>Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms</i>, 4.11.1950); – Європейська соціальна хартія (<i>European Social Charter</i>, 18.10.1961); – Американська конвенція прав людини (<i>American Convention on Human Rights</i>, 22.11.1969); – Африканська хартія прав людини і народів (<i>African Charter on Human and People's Rights</i>, 27.06.1981); – Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (<i>European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i>, 26.11.1987); – Рамкова конвенція про захист національних меншин (<i>Framework Convention for the Protection of National Minorities</i>, 1.02.1995); – Переглянута Європейська соціальна хартія (<i>Revised European Social Charter</i>, 3.05.1996); – Конвенція про права людини і біомедицину (<i>Convention on Human Rights and Biomedicine</i>, 4.04.1997); – Європейська конвенція про громадянство (<i>European Convention on Nationality</i>, 6.11.1997); – Арабська хартія прав людини (<i>Arab Charter on Human Rights</i>, 25.05.2004).

*Складено автором на основі [23]

Як виявляється, на ступінь соціальної безпеки громадян кожної країни впливає безліч факторів. По-перше, демографічні зміни стають підґрунтям трансформації соціальної політики, оскільки рівень фертильності та смертності, зростання кількості розлучень та маса одинаків породжують нові соціально-економічні виклики. По-друге, соціальна політика усе більше змінюється від соціального захисту до соціальних послуг. Оскільки центральне місце у країнах Південної Європи у регулюванні

ринків робочої сили та держав добробуту зберігають сім'ї, то багато літніх людей проживають із дітьми, низькою є частка розлучень, народжень поза родиною, виховання дітей у неповних сім'ях [30], що зовсім по-іншому модифікує особливості управління соціальною безпекою, ніж у, наприклад, Скандинавських країнах. По-третє, важливого значення набуває релігія, роль якої в Європі фокусувалась на постреформаторському поділі між католицизмом і протестантизмом, відділенням церкви від держави. Сильні зв'язки між державою і лютеранською церквою заклали соціальну інтервенцію у Швеції і до кінця XIX ст. нова католицька доктрина «соціального капіталізму» та субсидіарності стимулювала появу різних форм соціальної відповідальності. Існує відмінність у соціальному захисті між протестантськими, католицькими, ортодоксальними релігіями. Наприклад, частка баптистів у католицькій церкві може пояснити кілька соціальних програм (соціальні трансферти, працюючі жінки). По-четверте, у історичних студіях державотворення [31; 32] час від часу згадуються інші фактори (мова, раса, ідентичність тощо) розвитку держав добробуту. Культурне різноманіття як результат зростаючої міграції в Європі зумовило соціальну згуртованість у багатьох країнах і бажання сплачувати великі податки, від чого й залежить держава добробуту [33]. Водночас розвинулися й інші настрої, пов'язані із небажанням частини європейської спільноти платити за інтеграцію мігрантів, оскільки люди відчувають загрозу власній соціальній безпеці. По-п'яте, соціальна політика стає більш централізованою, оскільки через право вето малі, але добре організовані групи мають змогу блокувати систематичні зміни та радикальні реформи [34; 35]. Досить часто бюрократія залишає обсяги фінансування соціальних програм на рівні минулорічних показників [36], особливо для освітян, лікарів, а нові, добре організовані групи впливу (зокрема, пенсіонери) можуть організувати захист своїх інтересів для отримання більших соціальних вигод, часто за рахунок інших.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Першою країною, яка застосувала систему соціального страхування працівників, стала Німеччина, яка у 1880-х рр. збільшила пільги працюючим у промисловому секторі. Пізніше подібні схеми запровадили країни Латинської Америки (Чилі, Аргентина, Бразилія, Уругвай), додавши інші типи ризиків: безробіття, втрату працездатності тощо. Скандинавські країни поширили право соціальної безпеки не лише на працівників, але й на членів їх родин. Світова економічна криза 1920-1930-х рр. надала новий імпульс системі соціального захисту, особливо у США та країнах континентальної Європи. II світова війна та післявоєнний період сприяли розвитку системи соціальної безпеки на національному, регіональному та міжнародному рівнях із визнанням права на соціальну безпеку як невід'ємного для людини. Сьогодні стан соціальної безпеки в суспільстві знаходиться в прямій залежності від рівня життя населення. Соціальна безпека не може бути дотримана тільки діями офіційних і неофіційних владних інститутів, вона вимагає сприятливих соціально-економічних умов розвитку.

Список літератури

1. Buzan, B. Security: A New Framework for Analysis [Text] / B. Buzan, O. Wæver, J. Wilde. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. – 239 p.
2. Страхування: підручник [Текст] / [В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Р. В. Пікус та ін.]; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
3. Длугопольський, О. В. М. І. Туган-Барановський про взаємозв'язок соціально-політичних рухів та економічного розвитку [Текст] / О. В. Длугопольський // М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець (до 150-річчя від дня народження): монографія. – К.: Наукова думка, 2015. – С. 157-166.
4. Барлова, Ю. Е. Английское законодательство о бедных в XVIII – первой половине XIX века [Текст] / Ю. Е. Барлова // Ярославский педагогический вестник. – 2010. – № 3. – С. 27-31.
5. Population Growth in the Age of Peel [Electronic resource]. – Open mode: <http://www.historyhome.co.uk/peel/social>.
6. Гаген, В. А. Право бедного на призрение [Текст] / В. А. Гаген. – СПб., 1907.
7. Матвеев, С. О. Соціальна політика Отто фон Бісмарка і сучасність [Текст] / С. О. Матвеев, Г. В. Музиченко // Український історичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 134-149.
8. Therborn, G. When, How and Why Does a Welfare State Become a Welfare State? [Text] / G. Therborn // European Consortium for Political Research Joint Workshops (March 20-25). – Freiburg, Germany, 1983.
9. Marshall, T. H. Citizenship and Social Class [Text] / T. H. Marshall. – Cambridge: Cambridge University Press, 1950.
10. Соціальна економіка: Навчальний посібник [Текст] / За ред. О. О. Беляєва, Є. Б. Ніколаєва. – К.: КНЕУ, 2014. – 481 с.
11. Геополитика, международная и национальная безопасность: словарь-справочник [Текст] / Под общ. ред. В. Л. Манилова. – М., 1999.

-
12. Яновский, Р. Г. Глобальные изменения и социальная безопасность [Текст] / Р. Г. Яновский. – М., 1999.
  13. Ярочкин, В. И. Теория безопасности [Текст] / В. И. Ярочкин. – М., 2005.
  14. Балугев, Д. Г. Личностная и государственная безопасность: современное международно-политическое измерение: дис. ... докт. полит. наук [Текст] / Д. Г. Балугев. – Н. Новгород, 2004.
  15. Paris, R. Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? [Text] / R. Paris // International Security. – 2001. – Vol. 26(2).
  16. Human Development Report [Text]. – N. Y., 1994.
  17. Takasu, Y. Statement at the International Conference on Human Security in a Globalized World [Text] / Y. Takasu. – Ulan Bator, 2000.
  18. Axworthy, L. Canada and Human Security: The Need for Leadership [Text] / L. Axworthy // International Journal. – 1997. – Vol. 52(2).
  19. Thomas, C. Global Governance, Development and Human Security: Exploring the Links [Text] / C. Thomas // Third World Quarterly. – 1999. – Vol. 22(2).
  20. Bedeski, R. Human Security, Knowledge, and the Evolution of the Northeast Asian State [Text] / R. Bedeski. – Centre for Global Studies, University of Victoria, 2000.
  21. What is the Human Right to Social Security? [Electronic Resource]. – Open mode: <https://www.nesri.org/programs>.
  22. Universal Declaration of Human Rights [Text] // International Human Rights Law Selected Documents. Europa-Institut of Saarland University. – Verlag Alma Mater, Saarbrücken, 2015. – P. 17-22.
  23. International Human Rights Law Selected Documents [Text] / Europa-Institut of Saarland University. – Verlag Alma Mater, Saarbrücken, 2015.
  24. Diamond, P. Welfare States after the Crisis: Changing Public Attitudes [Text] / P. Diamond, G. Lodge // Policy Network Paper. – 2013. – January [Electronic Resource]. – Open mode: <https://www.policy-network.net>.
  25. Steinmo, S. Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis [Text] / S. Steinmo, K. Thelen, F. Longstreth. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
  26. Esping-Andersen, G. The Three Worlds of Welfare Capitalism [Text] / G. Esping-Andersen. – Princeton: Princeton University Press, 1990.
  27. Huber, E. Social Democracy, Christian Democracy, Constitutional Structure, and the Welfare State [Text] / E. Huber, C. Ragin, J. Stephens // American Journal of Sociology. – 1993. – Vol. 99.
  28. Beveridge, W. Social Insurance and Allied Services, presented to Parliament by command of His Majesty [Text] / W. Beveridge // H. M. Stationery Office (November 1942). – UK, 1969.
  29. Social Security for social justice and a fair globalization. Recurrent discussion on social protection (social security) under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization [Text] // International Labour Conference, 100th Session, Geneva, 2011.
  30. Gough, I. Global Capital, Human Needs and Social Policies: Selected Essays 1994-1999 [Text] / I. Gough. – Houndmills: Palgrave MacMillan, 2000.
  31. Flora, P. Introduction and Interpretation [Text] / P. Flora // State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan. – Oxford: Clarendon Press, 1999.
  32. Gough, I. European Welfare State: Explanations and Lessons for Developing Countries [Electronic Resource]. – Open mode: <http://eprints.lse.ac.uk/36613>.
  33. Goodhart, D. Too Diverse? [Text] / D. Goodhart // Prospect. – 2004. – February.
  34. Immergut, E. Health Politics: Interests and Institutions in Western Europe [Text] / E. Immergut. – New York: Cambridge University Press, 1992.
  35. Maioni, A. Parting at the Cross-Roads: the Development of Health Insurance in Canada and the U. S. [Text] / A. Maioni // Comparative Politics. – 1997. – Vol. 29(4). – P. 411-431.
  36. Pierson, P. Increasing Returns, Path Dependence and the Study of Politics [Text] / P. Pierson // American Political Science Review. – 2000. – Vol. 94(2). – P. 251-267.

References

1. Buzan, B., Wæver, O., Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
2. Bazylevich, V. D., Bazylevich, K. S., Pikus, R. V. (2008). *Insurance*. Kyiv: Znanna.
3. Dluhopolskyi, O. V. (2015). M. I. Tugan-Baranovskyi about connection of social-political movements and economic development. *M. I. Tugan-Baranovskyi: scientist, citizen, state founder*. Kyiv: Naukova dumka.
4. Barlova, Y. E. (2010). *English Law of Poor in XVIII – first half of XIX Century*. Yaroslav Pedagogical Herald. Vol. 3. P. 27-31.
5. *Population Growth in the Age of Peel*. (n.d.). Retrieved from: <http://www.historyhome.co.uk/peel/social>.
6. Gagen, V. A. (1907). *Poor's Right to Contempt*. St. Petersburg.

-
7. Matveev, S. O., Muzychenko, G. V. (2008). Social Policy of Otto von Bismark and Modernity. *Ukrainian Historical Journal*, 6, 134-149.
  8. Therborn, G. (1983). When, How and Why Does a Welfare State Become a Welfare State? *European Consortium for Political Research Joint Workshops (March 20-25)*. Freiburg, Germany.
  9. Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
  10. Belayev, O. O., Nikolaev, Y. B. (2014). *Social Economy*. Kyiv: KNEU.
  11. Manilov, V. L. (1999). *Geopolitics, International and National Security*. Moscow.
  12. Yanovskyi, R. G. (1999). *Global Changes an Social Security*. Moscow.
  13. Yarochkin, V. I. (2005). *Theory of Security*. Moscow.
  14. Baluev, D. G. (2004). *Human and State Security: Modern International and Political Measurement*. Novgorod.
  15. Paris, R. (2001). Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*, 26(2).
  16. *Human Development Report*. (1994). N. Y.
  17. Takasu, Y. (2000). *Statement at the International Conference on Human Security in a Globalized Word*. Ulan Bator.
  18. Axworthy, L. (1997). Canada and Human Security: The Need for Leadership. *International Journal*, 52(2).
  19. Thomas, C. (1999). Global Governance, Development and Human Security: Exploring the Links. *Third World Quarterly*, 22(2).
  20. Bedeski, R. (2000). *Human Security, Knowledge, and the Evolution of the Northeast Asian State*. Centre for Global Studies, University of Victoria.
  21. *What is the Human Right to Social Security?* (n.d.). Retrieved from: <https://www.nesri.org/programs>.
  22. *Universal Declaration of Human Rights*. (2015). International Human Rights Law Selected Documents. Europa-Institut of Saarland University. Verlag Alma Mater, Saarbrucken
  23. *International Human Rights Law Selected Documents*. (2015). Europa-Institut of Saarland University. Verlag Alma Mater, Saarbrucken.
  24. Diamond, P., Lodge, G. (2013). *Welfare States after the Crisis: Changing Public Attitudes*. Policy Network Paper. January. Retrieved from: <https://www.policy-network.net>.
  25. Steinmo, S., Thelen, K., Longstreth F. (1990). *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
  26. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
  27. Huber, E., Ragin, C., Stephens J. (1993). Social Democracy, Christian Democracy, Constitutional Structure, and the Welfare State. *American Journal of Sociology*, 99.
  28. Beveridge, W. (1969). *Social Insurance and Allied Services*. Stationery Office (November 1942). UK.
  29. Social Security for social justice and a fair globalization. (2011). *Recurrent discussion on social protection (social security) under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization*. International Labour Conference, 100th Session, Geneva.
  30. Gough, I. (2000). *Global Capital, Human Needs and Social Policies: Selected Essays 1994-1999*. Houndmills: Palgrave MacMillan.
  31. Flora, P. (1999). *Introduction and Interpretation*. State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan. Oxford: Clarendon Press.
  32. Gough, I. (n.d.). *European Welfare State: Explanations and Lessons for Developing Countries*. Retrieved from: <http://eprints.lse.ac.uk/36613>.
  33. Goodhart, D. (2004). Too Diverse? *Prospect*. February.
  34. Immergut, E. (1992). *Health Politics: Interests and Institutions in Western Europe*. New York: Cambridge University Press.
  35. Maioni, A. (1997). Parting at the Cross-Roads: the Development of Health Insurance in Canada and the U. S. *Comparative Politics*, 29(4), 411-431.
  36. Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence and the Study of Politics. *American Political Science Review*, 94(2), 251-267.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2016 р.

Роман Євгенович ЗВАРИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
докторант,
кафедра міжнародної економіки,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: romazvarych@yahoo.com

ПАРАДОКСАЛЬНА ДИНАМІКА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Зварич, Р. Є. Парадоксальна динаміка глобалізації [Текст] / Роман Євгенович Зварич // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 22-28. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто парадоксальну динаміку глобалізації, встановлено її дуалістичну політико-економічну сферу впливу, її амбівалентні рушійні сили та їх характер, а також окреслено напрями зростаючих глобалізаційних загроз.

Мета. Метою статті є оцінка динаміки феномена глобалізації, та аналіз дуалістичного характеру її рушійних сил.

Метод (методологія). Використано метод формалізації для відображення змістовного знання в парадоксальності динаміки глобалізації; гіпотетико-дедуктивний метод у процесі створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких насамкінець виведено твердження про дуалістичну політико-економічну сферу впливу глобалізації; системний підхід у контексті розгляду амбівалентних рушійних сил глобалізації та їх характеру; метод напрацювання гіпотези щодо актуальності розвитку альтерглобальної моделі світової економіки.

Результати. Обґрунтовано феномен глобалізації, встановлено її дуалістичну політико-економічну сферу впливу та розглянуто процес декомпаратменталізації ринків. Встановлено амбівалентний характер рушійних сил глобалізації, визначено основні її недоліки та загрози, а також актуалізовано питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки.

Ключові слова: глобалізація; декомпаратменталізація ринків; парадоксальна динаміка; альтерглобалізація; амбівалентна рушійна сила; дуалістична система.

Roman Yevgenovych ZVARYCH

PhD in Economics,
Associate Professor,
Doctoral Student,
Department of International Economics,
Ternopil National Economic University
E-mail: romazvarych@yahoo.com

THE PARADOXICAL DYNAMICS OF GLOBALIZATION

Abstract

Introduction. The article discusses paradoxical dynamics of globalization. Its dualistic political and economic sphere of influence, its ambivalent driving forces and their character are determined. The direction of growing globalizational threats are identified.

Purpose. The article aims to estimate the dynamics of the globalization phenomenon and to analyse the dualistic nature of its driving forces.

The method (methodology). The following methods are used in this paper: method of formalization (to explain substantial knowledge in the paradoxical dynamics of globalization); hypothetical and deductive method (it is used in the process of creation a system of deductively interrelated hypotheses, which are the basis for the statements about dualistic political and economic sphere of influence of globalization); method of systematic approach (it is used in context of review the ambivalent driving forces of globalization and their nature); method of hypotheses development (to relate the actuality of development of the world economy alterglobal model).

Results. *The phenomenon of globalization is grounded. Its dualistic political and economic sphere of influence is established. The process of decompartmentalisation of markets is considered. The ambivalent nature of the driving forces of globalization is determined. Its main weaknesses and threats are defined. The issue of new alterglobal model of the world economy development are actualized.*

Keywords: *globalization; decompartmentalisation of markets; paradoxical dynamics; alterglobalization; ambivalent driving force; dualistic system.*

JEL classification: F02

Вступ

Сучасний світовий економічний розвиток характеризуються асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Проте сам факт наявності глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й всього суспільного життя. Сучасні історики все активніше прагнуть спростувати ідею про те, що глобалізація стала набуттям останніх десятиліть, для цього у них є вагомі підстави. Аргументація, побудована на оцінці активного зростання міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит та цінових диференціалів у другій половині XIX і на початку XX ст. цілком дозволяє говорити про те, що в історії глобалізації було як мінімум дві «хвилі». Головним є той факт, що потужні сучасні держави всупереч будь-якому ступеню глобалізації зберігають власний силовий та економічний потенціал. Глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові можливості великим виробничим компаніям.

Феномен глобалізації та її парадоксальну динаміку вивчали Д. Іпп, Д. Каванья, А. МакГрю, Д. Манде, Р. Робертсон, Т. Фрідман, Т. Халт, Д. Хелд. Напрями в концептуалізації амбівалентних рушійних сил та альтерглобалізації розглядали В. Іноземцев, Ф. Кернкросс, Е. Мілліот, А. Мокій, А. Панаріна, Д. Плейерс, Дж. Розенау, Н. Турно. Проте немає єдиного вектору щодо оцінки парадоксальної динаміки глобалізації, зокрема в умовах актуальності питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки.

Мета статті

Метою нашого дослідження є оцінка динаміки, яка лежить в основі феномену глобалізації, та аналіз дуалістичного характеру її рушійних сил.

Виклад основного матеріалу дослідження

Феномен глобалізації ринків не є новим. Протягом кількох останніх сотень років між групами людей (племен, міст, громад)¹ існував регулярний, транскордонний обмін товарів та знань, підтвердженням чого є знаменитий Шовковий шлях, який використовувався торговими караванами в II ст. до н. е. Як основа політичних і культурних зв'язків між віддаленими групами, цей маршрут виходив за межі звичайної торгівлі та простого розподілу продуктів. Крім цього, до 1914 р. обмін товарами гармонійно сприяв свободі людей, адже подорожі в Європі, як правило, не контролювались (без паспорта, без дозволу на роботу, без імміграційної політики). Перша світова війна поклала край вільному руху та відкритості і заохотила країни до протекціоністських заходів. Результати цієї політики були настільки катастрофічними, що після Другої світової війни союзники вирішили прийняти міжнародний план грошово-кредитної стабільності (Бреттон-Вудська угода, 1944 р.) та угоду про єдину вільну торгівлю (Генеральна угода з тарифів і торгівлі, 1947 р.)². Саме ці зусилля сприяли подальшому прогресивному відродженню прикордонної економіки.

Якщо припустити реалізацію політики декомпаратменталізації³ ринків у минулому, то можна дійти висновку, що це могло б призвести до того, що сьогодні компанії не змогли б так вільно діяти у світовому масштабі. Насправді, починаючи з середини XX ст., потік транскордонних вантажних перевезень прискорився⁴, кількість галузей, які постраждали від міжнародної торгівлі, зростає, а важливість зарубіжних операцій, що здійснюють компанії, стає дедалі вагомішою. У поєднанні з виникненням

---

¹ *Поняття нації з'явилося порівняно недавно, в кінці XVI ст. на Заході, але не набуло істотного значення до початку Французької революції (П. Зарка, 2007 р.).*

² *Деякі автори розглядають дві глобалізації (О'Рурк, Вільямсон, 1999 р.; Шуларік, 2006 р.). Перша проходила в період з 1870 до 1913 рр.; друга з 1950 р. до сьогодні.*

³ *Декомпаратменталізація – об'єднання, злиття, гомогенізація.*

⁴ *У 2015 р. 30 % валового світового продукту (ВВП-GWP) припадало на міжнародну торгівлю, на відміну від 1950 р. – лише 8 %.*

інформаційного суспільства географічна, стратегічна і операційна свобода учасників виглядає особливо сильною. Більш точний аналіз умов роботи бізнесу передбачає таку наявність у перспективі. Декомпаратменталізація ринків безсумнівно розширює сферу промислових та/або комерційних можливостей, але водночас накладає численні обмеження на компанії, що звужує їх самостійність і незалежність [1]. Для того, щоб зрозуміти цей парадокс, насамперед потрібно дослідити динаміку, яка лежить в основі феномена глобалізації, та проаналізувати дуалістичний характер рушійних сил глобалізації.

Дуалістична політико-економічна сфера впливу. Як зазначалося, глобалізація характеризується подвійною динамікою: декомпаратменталізацією ринків і взаємозалежністю суб'єктів. Ці два симбіозні обґрунтування породжують складну дуалістичну систему, яка повинна бути зрозумілою для оцінки реального ступеня свободи, який мають компанії. Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають все більше відкритими зовнішньоекономічній діяльності (див. рис. 1). Поступово все більш розмитими стають тарифні бар'єри (мита, компенсаційні податки, антидемпінгові мита), нетарифні бар'єри (стандарти, квоти, ліцензії на імпорт), регуляторні бар'єри (валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь) і культурні бар'єри (традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання).

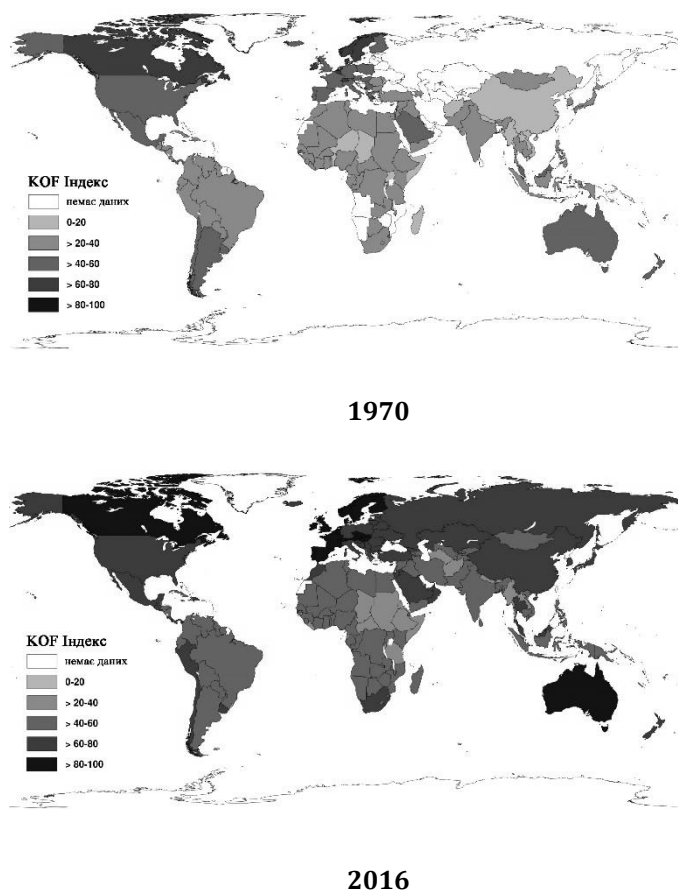

Рис. 1. Мапа індексу глобалізації KOF¹, 1970 р., 2016 р. [2].

Феномен стає більш помітним із мультиплікацією зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. Кількість регіональних торгових угод, згідно з даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948-1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ), зросла зі 100 в 1990 році, до 625 у 2016 році (419 з яких є діючими). Практично експонентне зростання такого виду договору є результатом дуже чіткої комерційної відкритості країн, яка дозволяє менеджерам компаній переглянути свої сфери експлуатації і взятись за нові ринки.

Зокрема, завдяки декомпаратменталізації ринків, глобалізація посилює взаємозалежність суб'єктів (націй, організацій, неурядових організацій²). Більш ніж будь-коли це говорить про те, що світ потрібно

¹ Індекс KOF (KOF Index of Globalization) – індекс рівня глобалізації країн світу, який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute).

² Неурядові організації – Non-Governmental Organization (NGOs).

аналізувати системно, для того, щоб виявити складну взаємодію і взаємозв'язок міжнародних членів спільноти. Цю ідею можна проілюструвати за допомогою теорії хаосу і її ефекту метелика. За словами метеоролога Лоренца (1979 р.), помах крил метелика в Бразилії можуть насамкінець спричинити торнадо в Техасі [3]. Ця ідея екстремальної залежності між елементами дозволяє підкреслити вплив глобалізації на суб'єкти, незалежно від їх розміру і географічного розташування. Це означає, що дуже маленька бразильська компанія, яка спеціалізується на передових технологіях, може фактично однією грандіозною інновацією створити труднощі мультинаціональній корпорації в Техасі шляхом швидкого рендерингу¹ її ключових продуктів.

Дві сили, які описані вище, доповнюють та живлять одна іншу, а їх об'єднання породжує енергію, яка глибоко змінює методи роботи і функціонування бізнесу. Водночас парадокс виникає тоді, коли відбувається зв'язок ідеї свободи (декомпаратменталізація ринків) із втратою автономії (однобічної, двобічної або багатобічної залежності суб'єктів). З часів Першої світової війни компанії ніколи не мали так багато можливостей на міжнародному рівні, як сьогодні. Часткове або повне усунення торгових бар'єрів дозволяє їм мати надзвичайно велике і різноманітне поле діяльності. Поряд з цим розширенням, компанії тяжіють до тенденції бути сильно залежними від гетерогенної групи організацій. Не в змозі все зробити і зробити це добре на зростаючому ринку, який стає все більш і більш конкурентоспроможним, вони закликають до спеціалізації і нарощення кількості партнерств, які обмежують їх стратегічну та операційну автономію. Таким чином, глобалізація є основою функціонування і зростання, у якій суперечність та раціональність є адресними. Вступаючи на нові ринки, компанії набувають можливостей, які змушують їх відкриватись специфічним ризикам (передача ноу-хау, обмін інформацією, часткова приватизація) і залежати від інших структур (постачальники, посередники, конкуренти).

Амбівалентні рушійні сили. Для того, щоб зрозуміти феномен економічної інтеграції країн, потрібно дослідити сили, що призвели до її витоків та розвитку. З цією метою аналіз можна зосередити на роботі Дж. Іппа (1989 р., 2003 р.), який виокремив чотири групи елементів (пов'язаних з урядами, ринками, конкурентами та вартістю), для оцінки умов функціонування світової економіки [4]. Якщо референційні рамки, запропоновані Іппом, не можна ігнорувати, то їх можна доповнити п'ятою групою сил, яка пов'язана з часом. Це пояснюється різницею між зазначеними факторами, які уможливають інтернаціоналізацію компаній, а також між факторами, що роблять її обов'язковою (таблиця 1). Насправді прихильність на міжнародному рівні не завжди вибір; іноді це необхідність, що має дуальний характер для вищезгаданих активних сил.

Таблиця 1. Амбівалентний характер рушійних сил

Рушійна сила	Сприяння міжнародній діяльності	Нав'язані міжнародні дії
Пов'язана з державною владою	Роздержавлення держкомпаній	Державні компанії використовуються для демонстрації технології
Пов'язана з ринком	Відносна стандартизація потреб щодо деяких товарів і послуг	Глобальні вимоги, які висуваються деякими ключовими клієнтами
Пов'язана з конкуренцією	Впорядковані контракти з кращими субпідрядниками для посилення конкурентних переваг	Інсталяція за кордоном на випередження розвитку конкурентів
Пов'язана з витратами	Скорочення транспортних і комунікаційних витрат	Зростання значення постійних витрат, на відміну від змінних витрат
Пов'язана з часом	Поширення інформації в режимі реального часу	Більш короткий життєвий цикл продукції

*Адаптовано з Іппа (1989 р., 2003 р.) [4].

- Урядові рушійні сили. Влада сприяє усуненню торгових бар'єрів за допомогою різних заходів: реалізацію політики вільної торгівлі, прийняття міжнародних технічних стандартів, пом'якшення законів зайнятості, перехід до загальних правил торгівлі, підписання регіональних торговельних угод. Вони також сприяють міжнародним операціям щодо приватизації державних компаній. Ці рішення знімають обмеження на міжнародний рух капіталу і товарів, а також надають можливість для потенційно нового розширення. Після усунення бар'єрів уряди можуть допомогти державним компаніям здійснити експансію деяких країн з політичних або технологічних причин. Зокрема,

¹ Рендеринг (rendering) – візуалізація, вимальовування, подання з використанням комп'ютерної графіки.

компанія «Арева»¹ є ілюстрацією волі французької адміністрації, адже хоч ця група і капіталізується в досить широкому діловому полі, її інтернаціоналізація рішуче заохочує державну виконавчу владу [5].

- Ринкові рушійні сили. Вони матеріалізуються в конвергенції купівельної спроможності (в промислово розвинених і нових індустріальних країнах), у відносній стандартизації способу життя, гомогенізації вимог споживання, геоцентричному ставленні покупців, розвитку міжнародних каналів збуту і трансфертності комерційної політики. Ці фактори пропонують нові умови роботи, які, безсумнівно, полегшують процес глобалізації виробничої і комерційної діяльності. Більше того, глобальний попит деяких клієнтських компаній іноді змушує постачальників почати спеціалізацію на конкретні країни. Зокрема, коли «Пежо»² позитивно зарекомендував себе в м. Ухані³, то Китай став важливим бізнес-інтересом для «Валео»⁴ – основного виробника обладнання для автомобілів «Пежо». Питання про налагодження ніколи реально не ставилось, а інтернаціоналізація в цьому випадку була абсолютно необхідною для утримання ключового клієнта [6].
- Конкурентні рушійні сили. Для того, щоб впоратися зі своїми конкурентами, компанії все частіше змушені переорієнтуватись на свою основну діяльність. Для цього вони змушені проводити аутсорсинг великої кількості операцій і укладати контракти з кращими підрядниками незалежно від їх національності і географічного розташування. Таким чином, глобалізація дає можливість зробити інкорпорацію сильних комплементарних навичок для створення чи зміцнення конкурентних переваг. Симетрично, економічна інтеграція країн дає всесвітній вимір конкурентоспроможності. Компанії зобов'язані діяти на глобальному рівні для випередження прямих конкурентів, використовуючи нову географічну зону як платформу для зростання. В автомобільній промисловості конкурентна гра ілюструє необхідність бути присутнім на кількох континентах. Ця присутність дозволяє, крім іншого, випереджати стратегічно-імплантаційні рухи, зроблені конкуруючими фірмами [7].
- Витратні рушійні сили. Економія на масштабі, ефективне використання ресурсів, зниження логістичних витрат (контейнеровози, унімодальний транспорт), витратні диференціали між країнами, нерівномірний розподіл ресурсів, грошова нестабільність – усі ці чинники є все важчим тягарем досліджень і розробок, а тому змушують компанії інтернаціоналізуватись і сконцентрувати свої зусилля на інноваційно-стандартизованому продукті, замість декількох продуктів, які були адаптовані до локальних ринків. Водночас зростання розміру фіксованих або частково фіксованих витрат зобов'язує учасників працювати у величезних масштабах та, відповідно, бути краще пристосованими до кризових ситуацій. Насправді, коли в структурі витрат переважають змінні витрати, компанія може зіткнутися з тимчасовими труднощами через зниження закупівель сировини і надходжень. З іншого боку, коли змінні витрати значно звужуються, а постійні витрати переважно домінують (автоматизація, комп'ютеризація), то компанія має тільки одне вирішення для мінімізації наслідків кризи – збільшення власних продажів на закордонних ринках, що найменше постраждали від кризи. І тут інтернаціоналізація виступає не як варіант, а як певне зобов'язання, що поділяє ризики і забезпечує довговічність компанії [8].
- Часові рушійні сили. Елементи, які роблять час каталізатором глобалізації, повинні бути додані до перших чотирьох груп факторів, визначених Іппом. Скорочення часу на подорож, швидкий розвиток технологій, практично миттєве поширення інформації – усе це означає, що компанії можуть практично управляти своїми релокалізованими операціями в режимі реального часу. Оскільки відстань більше не асоціюється з часом (Ф. Кернкросс, 1997 р.), обмеження, пов'язані з географічною відстанню, є досить перспективними [9]. Як наслідок, інтернаціоналізація стає більш керованою (відеоконференцзв'язок, повідомлення електронної пошти). Водночас управління затримками стає

---

¹AREVA S. A. – французька компанія, що займається розробкою та виробництвом устаткування для атомної енергетики та виробництвом електроенергії з альтернативних джерел. Єдина компанія, представлена в усіх видах діяльності, пов'язаної з виробництвом ядерної енергії. Штаб-квартира компанії розташована в Курбевуа, Париж.

²Peugeot або Peugeot SA («Пежо»), найбільша приватна французька автомобільна компанія, що спеціалізується на випуску легкових, спортивних і гоночних автомобілів, а також спеціальних автомобілів, мотоциклів та велосипедів, двигунів. У 1974 році об'єднується з Peugeot-Citroën («Пежо-Сітроєн») в єдиний концерн. Штаб-квартира розташована в Парижі.

³Ухань – одне з найбільших міст Китаю. Порт. Розташоване у центральному сході країни. Столиця провінції Хубей, при злитті річок Янцзи та Хань. У 1957 році населення становило 2 мільйони 146 тис. Протягом 50 років воно зросло більше ніж на 7 мільйонів і на серпень 2007 року воно сягнуло позначки 9 мільйонів 700 тис.

⁴Valeo (Валео) – французька компанія, виробник і постачальник автомобільних комплектуючих і запасних частин. Штаб-квартира – в Парижі. Заснована в 1923 році.

стратегічним чинником через скорочення життєвого циклу товарів. Для того, щоб швидко покрити витрати на наукові дослідження і розробки, компанії дуже часто змушені глобалізуватись. Наприклад: автомобільний сектор – у 1950 році автомобіль був розроблений, щоб бути проданим протягом десяти років. Сьогодні виробник намагається отримати повернення інвестицій приблизно через чотири роки. Як результат, у 2015 р. «PSA Peugeot Citroen»¹ отримав перший прибуток за 5 років і вперше з 2010 р. почав виплату дивідендів. Інвестувавши 1,125 млрд євро на розвиток 407 моделі, компанія «Пежо» розуміла, що не зможе покрити цю суму лише за рахунок продажу товару на декількох національних ринках. Тому в порівняно короткий період «Пежо» була змушена діяти на декількох континентах одночасно.

Ці п'ять груп чинників демонструють, що глобалізація ринків не тільки пропонує компаніям деякі варіанти, але і конкретні умови функціонування. Таким чином, компанії намагаються добре вивчити цей процес для того, щоб опанувати ключові фактори успіху, розвинути конкурентні переваги і заходи примусу, що обмежує іноді свободу прийняття рішень бізнес-лідерів. Саме через пошук найбільш ефективної моделі розвитку корпоративного бізнесу та в процесі реалізації цієї конкурентної боротьби і з'являються недоліки глобалізації, до яких належать: соціальна нерівність, деградація довкілля, фрагментація виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття в розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростаюча загроза впливу на культуру (водночас із глобалізацією економіки та торгівлі культура імпортується та експортується також) [10].

Отже, змінюючи область роботи і методи управління компаній, цей рух ставить у перспективу ідею управлінської автономії. З метою підвищення ефективності в місцевому та глобальному масштабі, коли виникає загроза національній та міжнародній конкуренції і задоволенню етноцентричних і геоцентричних очікувань та їх перспективи, фірми поступово намагаються бути організованими в серії комплексних угод. Цей процес призводить до парадоксального аргументу: поступова ліквідація торговельних кордонів країн спричиняє поступову ліквідацію фізичних і юридичних меж компаній. Проте в результаті у величезної маси світового населення накопичується глибоке невдоволення матеріальним становищем, мільйони людей зневірюються у можливості досягти справедливості у правовому полі або взагалі в цьому житті, їх охоплює страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних інституцій усунути зростаючу напруженість. Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка повинна бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель має стати втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах соціального партнерства, соціального захисту на реальних демократичних цінностях та інституті соціальної держави. Така модель розвитку світової економіки повинна увібрати всі позитивні риси, які притаманні глобалізації та водночас запропонувати вирішення її поточних проблем та проґалин.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що глобалізація пропонує компаніям численні можливості (розширення ринків, передачу нових технологій, зниження витрат на доставку). Ці різні можливості, які пов'язані із спрощенням руху факторів і продуктів, означають, що компанії ніколи раніше не мали такої стратегічної і операційної свободи. Якщо свобода дій і пересування компаній підтверджується, то стратегічні та операційні обмеження, які існують разом із інтеграцією економік, є досить глибокими – пошук зовнішньої синергії, необхідність набути критичної маси, обмін ноу-хау. Водночас треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Тобто актуалізується питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки, яка матиме позитивні риси, притаманні діючій глобальній моделі, та буде ґрунтуватись на засадах соціального партнерства.

Список літератури

1. Milliot, E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – Chippenham and Eastbourne: CPI Antony Rowe, 2010. – 313 с.

---

¹Другий за потужністю автовиробник Європи не представлений в США, а тому залежить від ринків, що розвиваються, таких, як Китай, Росія, Латинська Америка. PSA очікує зростання ринку в 2016 р в Китаї – на 5 % і падіння на 15 % в Латинській Америці і 10 % в Росії; в Європі компанія PSA очікує підйом на 2 %. Але у компанії можуть бути проблеми через скандал із заниженням шкідливих викидів дизельними автомобілями «Volkswagen», пише «Financial Times». У Європі 60 % продажів «Peugeot» припадає на дизельні автомобілі. За прогнозом LMC Automotive, частка дизельних машин у продажах у Західній Європі впаде з більш ніж 50 % сьогодні до 35 % у 2022 р. PSA має намір активно розвиватися на Близькому Сході і в Африці, де планує до 2025 р. випускати 1 млн автомобілів у рік.

-
2. Raw index data 2016 [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.
  3. Friedman, T. *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century* / T. Friedman. – London: Penguin, 2006. – 593 с.
  4. Yip G. *Total Global Strategy*. (3rd ed.) / G. Yip, T. Hult. – Boston: Pearson, 2012. – 320 с.
  5. Cavanagh, J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.
  6. Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. McGrew. – Cambridge: Polity, 2007. – 288 с.
  7. Robertson, R. *The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness* / R. Robertson. – Nova Scotia: Fernwood Publishing & Zed Books, 2003. – 304 с.
  8. Pleyers, G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge: Polity Press, 2013. – 336 с.
  9. Cairncross, F. *The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives* / F. Cairncross. – Boston, MA: Harvard Business School Press, 1997. – 320 с.
  10. Зварич, Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Том 14. – №4. – С. 422-437.

References

1. Milliot, E., & Tournois, N. (2010). *The paradoxes of globalisation*. Chippenham and Eastbourne: CPI Antony Rowe/CPI Antony Rowe.
2. *Raw index data 2016*. (2016). Retrieved from: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.
3. Friedman, T. L. (2006). *The world is flat: The globalized world in the twenty-first century*. London: Penguin.
4. Yip, G. S., & Hult, G. T. (2012). *Total global strategy*. Boston: Pearson.
5. Cavanagh, J., & Mander, J. (2009). *Alternatives to economic globalization: A better world is possible*. San Francisco: Berrett-Koehler.
6. Held, D., & McGrew, A. G. (2007). *Globalization theory: Approaches and controversies*. Cambridge: Polity.
7. Robertson, R. T. (2003). *The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness*. Nova Scotia: Fernwood Pub.
8. Pleyers, G. (2013). *Alter-globalization: Becoming actors in a global age*. Cambridge: Polity Press.
9. Cairncross, F. (1997). *The death of distance: How the communications revolution will change our lives*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
10. Zvarych, R. Y. (2015). Theoretical and methodological bases of alterglobalization. *Journal of European Economy*, 14(4), 422-437.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2016 р.

Тетяна Анатоліївна КАЛЬНА

аспірантка,
економіст з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності,
Товариство з обмеженою відповідальністю науково-виробниче підприємство «Мікротерм»
E-mail: Tanya6891@mail.ru

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ
УКРАЇНИ В ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЯХ**

Кальна, Т. А. Конкурентоспроможність продукції машинобудівного комплексу України в експортно-імпортних операціях [Текст] / Тетяна Анатоліївна Кальна // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 29-36. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті порушено проблему конкурентоспроможності продукції машинобудівного комплексу України на міжнародному ринку. Зазначено взаємозв'язок між конкурентоспроможністю, обсягом експортно-імпортних операцій, машинобудуванням та економікою загалом. Цією темою займалися багато вітчизняних вчених. Завдяки їх доробку маємо на сьогодні низку певних висновків, у яких сформульовано і зазначено певні проблеми та запропоновано шляхи подолання перешкод, зроблено оцінку перспективи розвитку конкурентоспроможності продукції машинобудівної промисловості на міжнародному ринку.

Мета – проаналізувати ситуацію зі станом експортно-імпортних операцій машинобудівної промисловості протягом 2004-2015 років, а відтак – висвітлити особливості здійснення експортно-імпортних операцій з продукцією машинобудівного комплексу України та визначити напрями з підвищення ефективності зовнішньої торгівлі.

Метод (методологія). Методологічним підґрунтям роботи є сукупність наукових методів системного та порівняльного аналізу, оцінки та діагностики, що забезпечило всебічність дослідження становища та розвитку продукції машинобудівної промисловості в Україні, її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Результати. Розкрито питання актуальності конкурентоспроможності продукції машинобудівної промисловості на сьогодні і зосереджено увагу на необхідності зробити певні кроки для виходу з кризового становища та визначення напрямів щодо підвищення ефективності зовнішньої торгівлі. У статті також розглянуто динаміку індексів обсягів виробництва промисловості та машинобудування України.

Надано пропозиції щодо покращення становища міжнародної торгівлі продукцією машинобудівної промисловості. Вони можуть бути втілені за допомогою підвищення рівня науково-технічних процесів, через дотримання системи якості, інвестування, державної підтримки тощо.

Розгляд цієї теми з відображення проблем і рекомендацій для їх подолання є дуже корисним для керівників машинобудівних підприємств, економістів, інвесторів, аналітиків, політиків та інших зацікавлених осіб.

Ключові слова: зовнішня торгівля; конкуренція; питома вага; конкурентоспроможність; попит; інвестиційна привабливість; машинобудування; модернізація.

Tetiana Anatoliivna KALNA

PhD Student,
Accounting and Analysis of Economic Activity Economist,
LLC «Mikroterm»
E-mail: Tanya6891@mail.ru

COMPETITIVENESS OF THE PRODUCTS OF MACHINE-BUILDING COMPLEX OF UKRAINE IN EXPORT AND IMPORT OPERATIONS

Abstract

This article deals with the problem of competitiveness of engineering complex production of Ukraine in the international market. It is indicated the relationship between the competitiveness of export and import operations, engineering and economics in general.

The dynamics of production volume indices and industrial engineering Ukraine is examined. The state of export and import operations of engineering industry during the period of 2004-2015 is investigated. It is noted that the main goal is to highlight the current state of peculiarities of import and export products of machine-building complex of Ukraine and to determine the directions as for the improvement of the efficiency of foreign trade.

The methodological basis for the study is a set of scientific methods of systematic and comparative analysis, evaluation and diagnosis, ensuring comprehensiveness research situation and development of products of engineering industry in Ukraine, its competitiveness in the global market.

The research works of domestic scholars are analysed in this paper. Despite their achievements there is a number of questions that have to be investigated.

In this scientific research we have indicated some ways of overcoming obstacles of development of competitiveness of production machinery industry in the international market.

The article provides suggestions for improving the situation with the international trade in machinery industry. They can be implemented by increasing the level of scientific and technological processes, quality system compliance, investment, government support etc.

Consideration of this topic which reflects the problem issues and recommendations for their overcoming is very useful for machine building enterprises, economists, investors, analysts, politicians and other stakeholders.

Keywords: *foreign trade; competition; specific weight; competitiveness; demand; investment attractiveness; engineering; modernization.*

JEL classification: *A19, D24, L16, L50, L60*

Вступ

Рівень розвитку машинобудівної галузі будь-якої країни визначає стан усіх інших галузей промисловості й економіки загалом. Від конкурентоспроможності машинобудівних підприємств на зовнішніх ринках залежить місце країни у міжнародному розподілі праці та глобальному конкурентному середовищі. Тож постає актуальним питання дослідження особливостей розвитку та конкурентоспроможності продукції машинобудівного комплексу України на зовнішніх ринках.

Дослідженням стану та розвитку економіки України займаються такі вчені-економісти, як: І. В. Багрова, В. М. Геєць, А. В. Єрмолаєв, Я. А. Жаліло, О. А. Кириченко, В. В. Козик, Ю. В. Макогон. Аналізом розвитку економіки машинобудівної галузі в Україні займалися такі вчені та науковці, як: Б. Афанасьева, Ю. Барташевська, Н. Васюк, Б. Данилишин, М. Дзюба, Л. Є. Довгань, М. Колісник, В. Лобач, Д. Малащук, В. Ситніченко, Н. Тарасова, Т. Чумакова, О. Шапуров та інші.

Науковцями використовувались різноманітні методи для дослідження машинобудівного комплексу України.

У роботі Ю. Барташевської застосовувались такі методи аналізу розвитку машинобудування, як історичний, аналіз, індукція, факторний, метод ізолювання, причинно-наслідкових зв'язків і аналізу статистичних показників [1, с. 19-20]. В. Ситніченко використовує методологію стратегічного менеджменту, систему збалансованих показників, PEST- та SWOT-аналізу [2]. У роботах М. Дзюби – дедуктивний метод дослідження [3].

Однак проблема комплексного дослідження оцінки ефективності конкурентоспроможності підприємства, поточного стану вітчизняного машинобудування та перспектив його розвитку надалі залишається не повністю розкритою і потребує досконалого вирішення.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження особливостей здійснення експортно-імпортних операцій продукцією машинобудівного комплексу України та визначення напрямів підвищення ефективності зовнішньої торгівлі.

Завданням статті є збір статистичних даних, дослідження та аналіз отриманої інформації, а також визначення найбільш і найменш пріоритетних напрямів зовнішньої торгівлі, надання рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження

В Україні є всі передумови для розвитку машинобудівної промисловості. Це насамперед сировинна база, трудові резерви та вдале географічне розташування. Але обсяги виробництва машинобудування у 2014 році знизилися порівняно з 2004 роком майже в три рази, вітчизняна продукція, за винятком окремих її видів, є неконкурентоспроможною як на світовому, так і на внутрішньому ринках. Про це свідчать статистичні дані Держкомстату України (рис. 1), де наведено динаміку індексів обсягів виробництва промисловості та машинобудування України у відсотках до попереднього року.

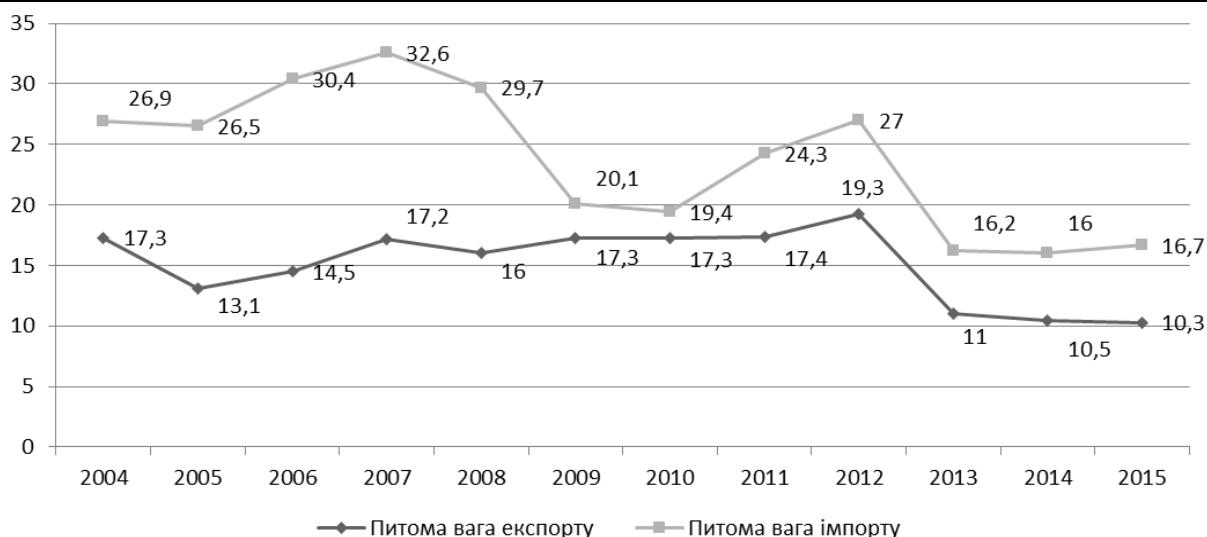
Починаючи з 2010 року, в Україні спостерігається тенденція до щорічного зниження обсягів виробництва як промисловості, так і машинобудування.

Рис. 1. Індекси обсягів виробництва промисловості та машинобудування України (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (у % до попереднього року) [4]

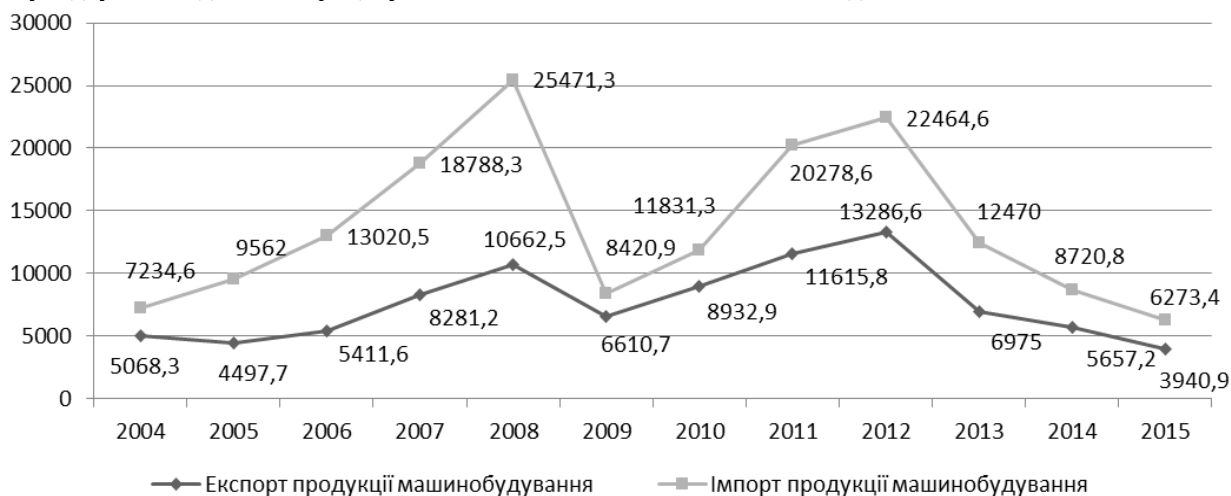
Машинобудування України забезпечує лише близько 65 % місткості внутрішнього ринку, майже половина української машинобудівної продукції є експортоорієнтованою. У загальних обсягах товарного експорту питома вага експорту продукції машинобудування за даними 2004-2012 років має зростання після найменшого значення 2005 року, що складало 13,1 %. Найбільшого значення у 19,3 % набуло у 2012 році. За останні три роки показник падає, у 2015 році вже складає 10,3 %. А в загальних обсягах імпорту імпорту машинобудування з 2005 року по 2007 рік зростає з 26,5 % до 32,6 %, а потім падає до значення 19,4 % у 2010 році, після чого зростає до значення 27 % 2012 року. Але знову падає і становить 16,7 % у 2015 році. Про вищезазначене свідчать дані рисунку 2.

Також можна зауважити, що частка імпорту продукції машинобудування у всі роки перевищує питому вагу експорту. Найбільша різниця спостерігалася у 2006 р. – 15,9 %, а надалі відбувалося зменшення співвідношення. Однак слід зазначити, що значне зниження імпорту продукції машинобудування не призвело до її заміщення вітчизняною продукцією, оскільки загальні обсяги її виробництва в Україні також суттєво знизилися (майже у два рази).

Рис. 2. Питома вага експорту та імпорту продукції машинобудування в загальних обсягах українського експорту та імпорту (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (%) [4]

Як свідчать дані рисунку 2, за винятком посткризового 2009 р., динаміка обсягів експортно-імпоротної діяльності підприємств машинобудівної галузі характеризується загальною тенденцією до зростання. Так у 2012 р. порівняно з 2004 р. обсяги експорту машинобудівної продукції зросли з 5068,3 млн дол. США до 13286,3 млн дол. США, тобто майже у 2,5 рази, а у 2015 році показник знизився до 3940,9 млн дол. США. Обсяги імпорту знизилися з 7234,6 млн дол. США у 2004 р. до 25471,3 млн дол. США у 2008 році, тобто в 3,5 рази (рис. 3). Потім різко впали до 8420,9 млн дол. США у 2009 році. Значення стабілізувалося у 2012 році, але не вистачило 3000 млн дол. США, щоб досягти рівня 2008 року. Потім знову відбувся спад. У 2015 році було найменше значення – 6273,4 млн дол. США.

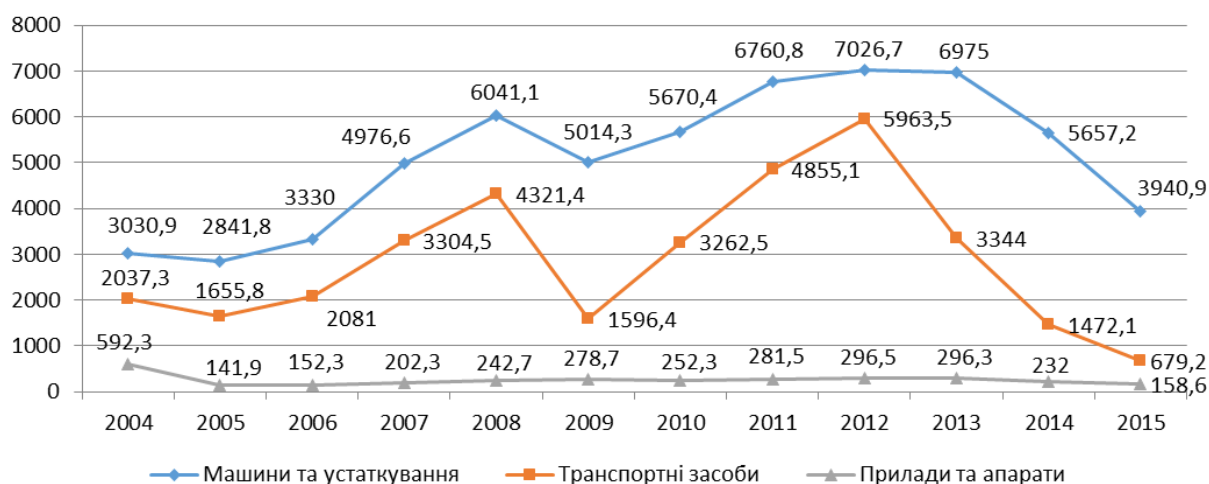

Рис. 3. Динаміка експорту-імпорту продукції машинобудівної продукції, 2004-2015 рр. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (млн дол. США) [4]

Під час кризи відбулося падіння обсягів зовнішньої торгівлі товарами основних підгалузей машинобудівної промисловості.

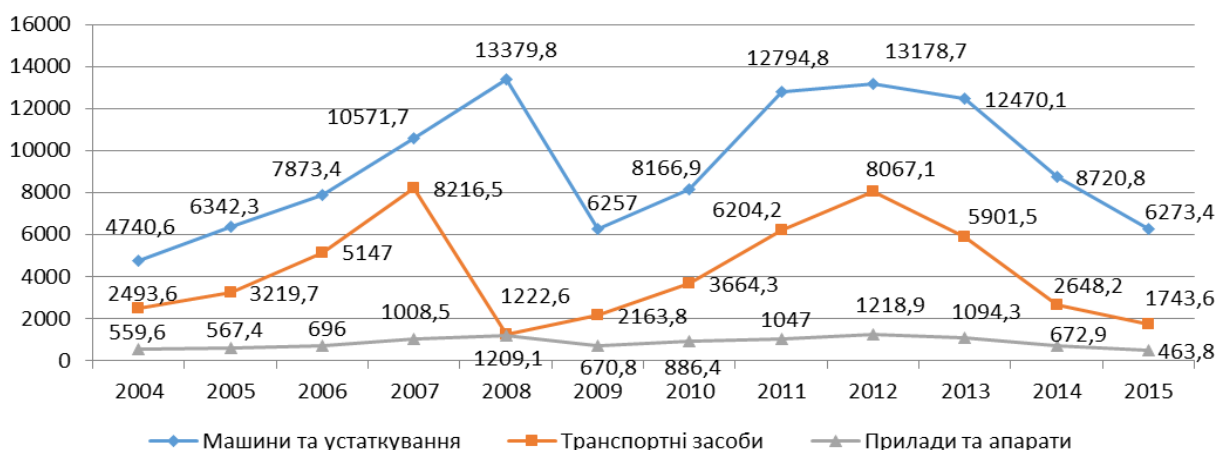
Зокрема, у 2009 р. відносно 2008 р. знизилися обсяги експорту транспортних засобів на 63,1 %, машин та устаткування – на 17 %, а у 2012 році були найбільші значення експорту транспортних засобів і машин та устаткування. Основним фактором зростання було нарощування експорту транспортних засобів через покращення економічної ситуації у країнах СНД (основних імпортерах продукції вітчизняного машинобудування). Проте останні три роки відбувається стрімкий спад (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка експорту продукції машинобудування за підгалузями, 2004-2015 рр. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (млн дол. США) [4]

Через кризові явища, які супроводжувалися девальвацією гривні щодо основних світових валют і скороченням кредитування промисловості та населення, обсяги імпорту машин та устаткування у 2009 р. відносно 2008 р. зменшились на 53,2 %, приладів та апаратів – на 45,13 %. (рис. 5).

Рис. 5. Динаміка імпорту продукції машинобудування за підгалузями, 2004-2015 рр. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (млн дол. США) [4]

У 2010-2012 рр. відбувалось поступове відновлення імпорту: обсяги імпорту машин та устаткування, транспортних засобів, приладів і апаратів майже досягли рівня 2008 року.

З 2012 року по 2015 рік спостерігається стрімкий спад імпорту усіх видів продукції машинобудування.

Таблиця 1. Структура експорту-імпорту продукції машинобудування у 2015 році (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО), % [4]

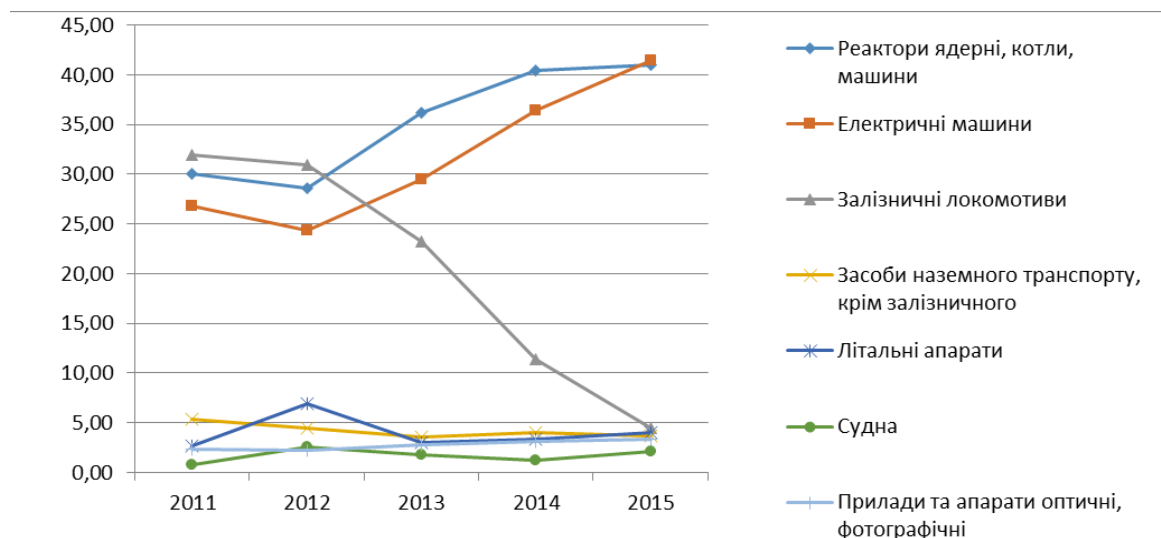
Види продукції	Питома вага експорту, %	Питома вага імпорту, %
Реактори ядерні, котли, машини	41,05	42,19
Електричні машини	41,42	31,78
Залізничні локомотиви	4,41	0,44
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	3,67	19,1
Літальні апарати	3,99	0,65
Судна	2,14	0,37
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	3,32	5,47

Щодо структури українського експорту машинобудування, то найбільша частка належить металоемним машинам (котли, машини і електричні машини), на які припадає майже по 41 %. Друге місце займають транспортні засоби, частка яких складає 14,21 %, у структурі яких 8,08 % – засоби наземного транспорту [5].

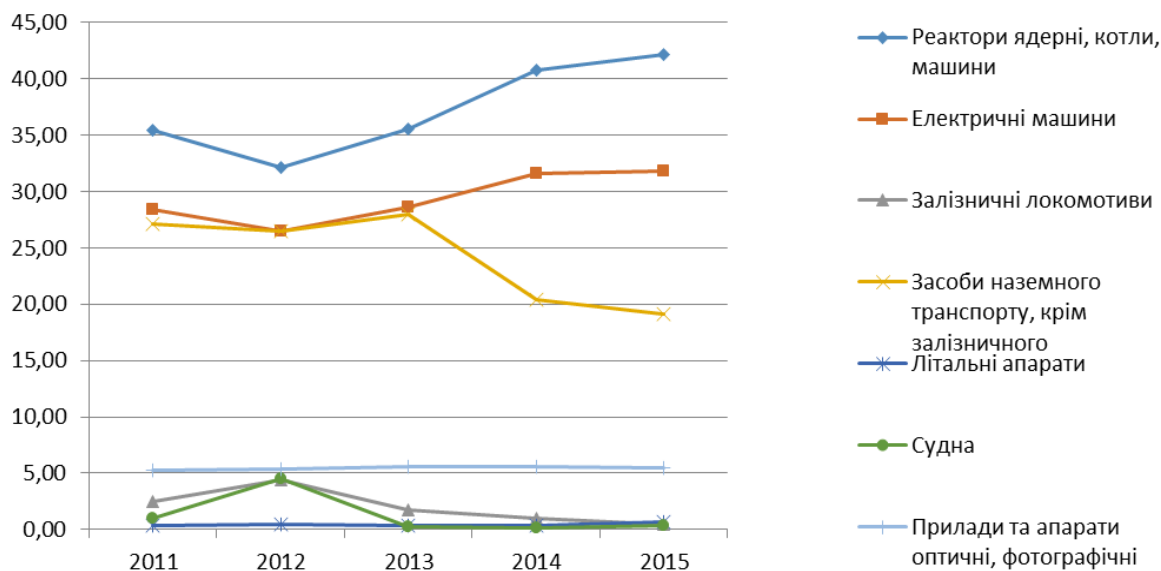
Що стосується структури українського імпорту машинобудування, то найбільшу частку охоплюють котли, машини – 42,19 %, електричні машини – 31,78 %. Третє місце займають транспортні засоби – 20,56 %, у структурі яких 19,1 % – засоби наземного транспорту, крім залізничного (табл. 1).

Загалом останніми роками до половини імпортних поставок припадало на інвестиційне устаткування, автомобілі та іншу техніку.

З рисунків 6 і 7 помічаємо зміни у товарній структурі як експорту, так і імпорту продукції машинобудування протягом останніх років. Зміни переважно пов'язані зі значним збільшенням обсягів експорту й імпорту котлів, машин і електричних машин та зменшенням обсягів експорту залізничних локомотивів та імпорту засобів наземного транспорту.

Рис. 6. Питому вага експорту (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (%) [4]

Рис. 7. Питому вага імпорту (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО) (%) [4]

Фахівці пов'язують поточну кризу машинобудівної промисловості із втратою виробничих потужностей на сході країни через проведення АТО, а також зменшенням виробництва їх підприємств-партнерів в інших областях країни. До ефекту АТО додалися й інші фактори, такі, як проблеми зі збутом продукції на російський ринок і, звичайно, девальвація гривні [6, с. 73].

Незважаючи на те, що українська продукція машинобудування експортується до більш ніж 60 країн світу, переважно є конкурентоспроможною лише на ринках СНД, зокрема Росії, Білорусі, Казахстану. Експортуються здебільшого котли, машини та апарати, електричні машини та устаткування, залізничні та трамвайні локомотиви, шляхове обладнання.

Що стосується імпорту, то продукція машинобудування до України надходить з Європейського Союзу. Постачають більш за все високотехнологічну продукцію з високим ступенем доданої вартості [7, с. 91-99].

Аналізуючи розглянуту інформацію, можна визначити основні напрями розвитку міжнародної торгівлі продукцією машинобудівної галузі, а саме:

- підвищення рівня науково-технічних процесів;
- зниження витрат за рахунок використання інформаційних технологій;
- формування глобального ринку наукових знань і ринку кваліфікованої робочої сили;
- жорсткі вимоги до якості товарів для експорту;
- динамічний та стрімкий розвиток високотехнологічної та машинобудівної продукції;
- переведення виробництва в країни, що розвиваються;
- уніфікація технічних вимог до виробництва товарів;
- технологічна залежність держав, які розвиваються, від провідних держав;
- виробництво і реалізація продукції в межах однієї або груп держав, враховуючи їх національні особливості.

Стосовно України, то згідно з наведеною вище статистикою, торгівля українськими товарами стрімко падає. Основною причиною такої тенденції є погіршення відносин із Російською Федерацією й різке зниження у зв'язку з цим товарообігу між двома країнами. Падіння експорту до Росії – велика втрата для української економіки. Хоча її причина лежить не в економічній площині, але відбивається саме на ній. Дала про себе знати велика залежність загального експорту від одного торгового партнера.

Але негативна динаміка пояснюється не тільки тим, що Україна перестала експортувати товари в Росію, а й різким падінням обсягів виробництва, експорту товарів до країн ЄС. Європа не дуже потребує додаткових українських товарів, адже забезпечувала себе і раніше.

Свою роль також зіграли економічна криза в Україні та девальвація гривні.

На сьогодні будь-яка продукція машинобудування, що експортується, містить імпортну складову.

Відчутно скоротився також імпорт. Важке становище в імпортерів, які скоротили постачання через зменшення в рази ринку споживання. Впала оборотність товарів, через те, що почали рідше купувати.

У зв'язку із ситуацією, що склалася, необхідно переорієнтувати свої експортні можливості на інші країни й регіони. Для збільшення експорту потрібно боротися з конкурентами на світових ринках, що переважно вдається тільки транснаціональним корпораціям або великим холдингам. Але на це потрібен час.

Також необхідно вкладати у вдосконалення виробництва, дотримуватися європейських вимог.

Для збільшення обсягів імпорту потрібен значний вільний капітал і час на налаштування виробництва. А різка девальвація може призвести тільки до різкого падіння імпорту та подальшого падіння споживання цього виду продукту в Україні, без помітних коливань внутрішнього виробництва

Саме тому можливі шляхи виходу із ситуації – це стабілізація фінансової й політичної ситуації у країні.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, маємо низку проблем, які стримують розвиток українського машинобудівного комплексу. У складних соціально-економічних умовах у країні, а саме – за відсутності попиту на вітчизняну продукцію і джерел фінансування, за нестабільних зарубіжних ринків збуту продукції, із застарілою базою основних фондів, без підготовки кваліфікованої робочої сили та без упровадження інновацій, модернізації, реконструкції і дотримання системи якості, подальша діяльність машинобудівних підприємств України стає на межі банкрутства. На сьогодні ситуація вимагає перегляду державної стратегії розвитку як промисловості України загалом, так машинобудівної галузі зокрема як однієї з найважливіших і перспективних галузей економіки.

Список літератури

1. Барташевська, Ю. М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи [Текст] / Ю. М. Барташевська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19-25.

-
2. Ситніченко, В. Стратегія розвитку машинобудування на основі системи збалансованих показників [Електронний ресурс] / В. Ситніченко // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2009. – №1. – Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Standartyzastia-sertifikastia-yakist/2009_1/39-44.pdf.
  3. Дзюба, М. І. Аналіз стану машинобудівних підприємств України на зовнішніх та внутрішніх ринках [Електронний ресурс] / М. І. Дзюба // I Міжнародна науково-практична Internet-конференція «Управління економічною діяльністю промислових підприємств в системі сучасних глобалізаційних процесів». – 2011. – Режим доступу: <http://mev-hnu.at.ua>.
  4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
  5. Савченко, С. М. Конкурентоспроможність українського машинобудівного комплексу на зовнішніх та внутрішніх ринках [Електронний ресурс] / С. М. Савченко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ppei/2011_29/Savchen.pdf.
  6. Афанасьєв, Б. В. Економіка підприємств машинобудування України: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / Б. В. Афанасьєв // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 8. – Ч. 7. – С. 71–74.
  7. Черномазюк, А. Г. Сучасні тенденції розвитку вітчизняного машинобудування та його ресурсні детермінанти [Текст] / А. Г. Черномазюк, В. В. Стадник // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 2 (6). – С. 91–99.

References

1. Bartashevs'ka, Yu. M. (2010). Rozvytok mashynobuduvannya Ukrayiny: stan, problemy, perspektyvy [The development of of mechanical engineering of Ukraine: state, problems and prospects]. *Yevropeys'kyy vektor ekonomichnoho rozvytku*, 1 (8), 19–25.
2. Sytnichenko, V. (2009). Stratehiya rozvytku mashynobuduvannya na osnovi systemy zbalansovanykh pokaznykiv [Development strategy of mechanical engineering based on a balanced scorecard]. *Standartyzatsiya, sertyfikatsiya, yakist'*, 1. Retrieved from: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Standartyzastia-sertifikastia-yakist/2009_1/39-44.pdf.
3. Dzyuba, M. I. (2011). Analiz stanu mashynobudivnykh pidpryyemstv Ukrayiny na zovnishnikh ta vnutrishnikh rynkakh [Analysis of the state of machine-building enterprises of Ukraine in foreign and domestic markets]. *I Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet-konferentsiya «Upravlinnya ekonomichnoyu diyal'nistyu promyslovykh pidpryyemstv v systemi suchasnykh hlobalizatsiynykh protsesiv»*. Retrieved from: <http://mev-hnu.at.ua>.
4. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. (2016). Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/>.
5. Savchenko, S. M. (). Konkurentospromozhnist' ukrayins'koho mashynobudivnoho kompleksu na zovnishnikh ta vnutrishnikh rynkakh [Competitiveness of Ukrainian machine-building complex on the internal and external markets]. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Sots_Gum/ppei/2011_29/Savchen.pdf.
6. Afanas'yev, B. V. (2014). Ekonomika pidpryyemstv mashynobuduvannya Ukrayiny: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [Economics of engineering enterprises of Ukraine: current state and prospects of development]. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*, 8 (7), 71–74.
7. Chernomazyuk, A. H. & Stadnyk, V. V. (2011). Suchasni tendentsiyi rozvytku vitchyznyanoho mashynobuduvannya ta yoho resursni determinanty [Modern trends in the domestic mechanical engineering and its resource determinants]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, 2 (6), 91–99.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2016 р.

Володимир Іванович КУДІН

доктор технічних наук, професор,
викладач,
кафедра інтелектуальних та інформаційних систем,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: v_i_kudin@mail.ru

Андрій Михайлович ОНИЩЕНКО

доктор економічних наук, професор,
викладач,
кафедра технологій управління,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: onyshchenko@yandex.ru

**МОДЕЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗМІН БАЛАНСОВОЇ СХЕМИ «ВИТРАТИ-ВИПУСК»
В УМОВАХ ДІЇ ПАРИЗЬКОЇ УГОДИ**

Кудін, В. І. Моделювання технологічних змін балансової схеми «витрати-випуск» в умовах дії Паризької угоди [Текст] / Володимир Іванович Кудін, Андрій Михайлович Онищенко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 37-44. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Перспективний аналіз розвитку сучасної як теоретичної, так і практичної економіки засвідчує посилення тенденції врахування соціального фактору і забезпечення життєдіяльності на Землі в глобальних масштабах. Можна очікувати, що вже в найближчому майбутньому ця тенденція посяде головну позицію у світовій економіці і буде суттєво визначати міжнародні економічні відносини. На перший план в умовах глобалізації світової економіки і світових економічних зв'язків виступає пріоритет забезпечення повноцінного майбутнього світового суспільства.

Мета. У контексті цього значно зростає врахування екологічного фактору в макроекономіці і особливим чином постає специфічна проблема ролі, місця та організації екологічної складової. Відповідно особливої актуальності набуває розробка нового концептуального підходу до екологічного ресурсу як сучасної економічної категорії, врахування якої необхідно буде зводити до розробки нової концепції екологічної економіки, світових економічних зв'язків, пошуку оптимальних шляхів міждержавної співпраці в питаннях охорони довкілля, ресурсозбереження та маловідходних технологій.

Метод (методологія). Результати дослідження отримані на основі методів економічної теорії, економіко-математичного моделювання, теорії матриць, системного аналізу.

Результати. Запропоновано модифіковану балансову еколого-економічну модель типу «витрати-випуск» з урахуванням встановлених Паризькою угодою обмежень на викиди парникових газів. Встановлено умови існування продуктивності моделі, яка забезпечує невід'ємність економічних та екологічних показників. Розглянуто математичний апарат визначення зміни обсягів валового випуску основного та допоміжного виробництва у випадку зміни галузевої структури.

Ключові слова: сталий розвиток; Паризька угода; еколого-економічна система; балансова модель Леонтьєва «витрати-випуск»; модель Леонтьєва-Форда «витрати-випуск»; імітаційне моделювання.

Volodymyr Ivanovych KUDIN

Doctor of Technical Sciences,
Professor,
Department of Intelligent and Information Systems
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: v_i_kudin@mail.ru

Andrii Mykhailovych ONYSHCHENKO

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Department of Technology Management
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: onyshchenko@yandex.ru

MODELLING OF TECHNOLOGICAL CHANGES IN "INPUT-OUTPUT" BALANCE MODEL IN TERMS OF THE PARIS AGREEMENT

Abstract

Introduction. Prospective analysis of contemporary both theoretical and practical economy demonstrates the growing trend of taking into account social factors and life support on Earth on a global scale. It is expected that in the nearest future this trend will occupy a major position in the global economy and will significantly determine the international economic relations. The priority of ensuring the future full of value world society serves as the forefront of a globalization of world economy and international economic relation.

Purpose. In this context the consideration of environmental factors in macroeconomics and a specific problem of the role and place of the environmental component become very important. Accordingly, it becomes especially important to develop a new conceptual approach to environmental resource as current economic category. The level of consideration of this problem must be reduced in order to develop a new concept of ecological economics, international economic relations, to find optimal ways of intergovernmental cooperation on environmental protection, resource conservation and low-waste technologies.

Method (methodology). The method of economic theory, method of economic mathematical modeling, matrix theory method, method of system analysis have been used in order to obtain the results of the research.

Results. In this article it is proposed a modified balance ecological and economic "input-output" model, which is based on limits on greenhouse gas emissions. These limits are established by the Paris Agreement. The conditions for the existence of the productivity model, which provides non-negativity of the economic and environmental performance, are determined. The mathematical apparatus of determining the change in the volume of gross output of primary and secondary production in the event of changes in the sector structure is considered.

Keywords: sustainable development; the Paris Agreement; ecological and economic system; Leontief "input-output" model; Leontief-Ford "input-output" model; simulation.

JEL classification: C670, Q320

Вступ

Необхідність створення сприятливих умов подальшого розвитку людства в межах глобальної світової економічної системи є однією з нагальних проблем останніх десятиліть. При цьому такий розвиток, який ґрунтується насамперед на здобутках науково-технічного прогресу, повинен погодити масштаби прямого впливу господарської діяльності цивілізації на довкілля з необхідністю самовідновлення структурних характеристик навколишнього природного середовища. Уперше ідеї такої спільної еволюції людини та біосфери, їх гармонійного поєднання були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро (Саміт Землі) у 1992 році. Об'єктом дискусії конференції стали природне середовище та соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані області дослідження. «Порядок денний на XXI століття» як резолюція конференції пов'язує подальший розвиток економічних відносин з необхідністю досягнення високої якості довкілля і «здорової» економіки для всіх народів світу, задоволення потреб людей і збереження економічного зростання протягом тривалого періоду.

Незважаючи на численні дискусії та суперечності низки наукових досліджень, Рамковою конвенцією з питань зміни клімату ООН основною причиною глобальної зміни клімату було визнано надмірну концентрацію парникових газів в атмосфері Землі. Це стало підґрунтям для прийняття у 1997 році Кіотського протоколу, який конкретизував умови скорочення емісій для окремих країн. Кінцева мета

зазначених угод полягає в тому, щоб досягти стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який би не допускав загрозливого антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень повинен бути досягнутий у строки, достатні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, які дозволяють не ставити під загрозу виробництво продовольства та забезпечити подальший економічний розвиток на стійкій основі.

Наступним кроком у реакції міжнародної спільноти на проблеми негативного впливу зміни клімату на соціально-економічний розвиток стало прийняття Організацією Об'єднаних Націй Паризької угоди із захисту клімату, яка, зокрема, спрямована на зменшення емісії парникових газів у глобальному вимірі [1].

Реалізація положень Паризької угоди потребує залучення вчених різних наукових напрямів з метою поєднання їх досвіду в межах міждисциплінарного дослідження. Особливої уваги серед них заслуговує економічна складова як основний принцип розв'язання екологічних проблем – економічне заохочення. Економіка міжнародної угоди вимагає комплексного, системного підходу до її вивчення. Дотримуючись загальної методології дослідження економічних процесів, необхідно розглянути концептуальний рівень основних засад цієї угоди, окреслити основних фігурантів – економічних агентів, еколого-економічні показники, з'ясувати зв'язки між ними, їх природу та специфіку. Подальшим кроком проведення дослідження повинен стати перехід до рівня математичного моделювання еколого-економічної взаємодії як ефективного інструменту наукового пізнання.

Мета та завдання статті

Перша балансова модель, яка охоплює взаємозв'язки економіки та навколишнього середовища, була запропонована В. Леонтьєвим та Д. Фордом [2]. Вона узагальнює схему класичного міжгалузевого балансу і містить дві групи галузей: основне виробництво (галузі матеріального виробництва) та допоміжне виробництво (галузі зі знищення забруднень). Основні умови моделі виражаються системою рівнянь:

$$\begin{aligned}x_1 &= A_{11}x_1 + A_{12}x_2 + y_1, \\x_2 &= A_{21}x_1 + A_{22}x_2 - y_2.\end{aligned}\tag{1}$$

У системі (1) $x_1 = (x_1^1, x_2^1, \dots, x_n^1)^T$ – вектор-стовпчик об'ємів виробництва продукції;

$x_2 = (x_1^2, x_2^2, \dots, x_m^2)^T$ – вектор-стовпчик об'ємів знищених забруднюючих речовин;

$y_1 = (y_1^1, y_2^1, \dots, y_n^1)^T$ – вектор-стовпчик об'ємів кінцевої продукції;

$y_2 = (y_1^2, y_2^2, \dots, y_m^2)^T$ – вектор-стовпчик об'ємів незнищених забруднень;

$A_{11} = (a_{ij}^{11})_i^j$ – квадратна матриця коефіцієнтів прямих витрат продукції i на виробництво одиниці продукції j ;

$A_{12} = (a_{ig}^{12})_{i,g=1}^{n,m}$ – прямокутна матриця витрат продукції i на одиницю знищення забруднювачів g ;

$A_{21} = (a_{kj}^{21})_{k,j=1}^{m,n}$ – прямокутна матриця випуску забруднювачів k на одиницю виготовленої продукції j ;

$A_{22} = (a_{kg}^{22})_k^g$ – квадратна матриця випуску забруднювачів k на одиницю знищення забруднювачів g .

У системі (1) неявно припускається, що коефіцієнти $a_{ij}^{11} \geq 0$, $a_{ig}^{12} \geq 0$, $a_{kj}^{21} \geq 0$, $a_{kg}^{22} \geq 0$ розповсюджують на всі види виробничої діяльності (матеріальне виробництво та знищення забруднювачів) гіпотези основної моделі міжгалузевого балансу: кількість технологічних способів дорівнює кількості видів продукції та в кожному технологічному способі виробляється лише один вид продукції. Надалі будемо вважати матриці A_{11} , A_{12} , A_{21} , A_{22} невід'ємними: $A_{11} \geq 0$, $A_{12} \geq 0$, $A_{21} \geq 0$, $A_{22} \geq 0$. Економічний зміст моделі Леонтьєва-Форда вимагає, щоб всі її змінні були невід'ємними, тобто, $x_i^1 \geq 0$, $x_k^2 \geq 0$, $y_i^1 \geq 0$, $y_k^2 \geq 0$.

Поставимо задачу на основі наведеної вище балансової схеми «витрати-випуск» врахувати витрати на виконання обмежень за Паризькою угодою. Вирішення цієї задачі передбачає розв'язання цілого комплексу фундаментальних проблем сучасної науки, до переліку яких належать, наприклад, розробка надійних методів прогнозування параметрів стану довкілля та критеріїв її якості, здатних забезпечити кількісне вимірювання ступеня задоволення потреб людства у чистоті та природному розмаїтті; створення науково обґрунтованої методики визначення економічного збитку від забруднення довкілля; побудова системи моделей взаємодії різних компонентів природних комплексів з урахуванням природних та антропогенних факторів та умов.

У роботі [3] запропоновано враховувати витрати на виконання емісійних обмежень парникових газів у структурі галузей основного виробництва у вигляді:

$$\begin{cases} x_1 = A_{11}x_1 + A_{12}x_2 + Cy_2 + y_1, \\ x_2 = A_{21}x_1 + A_{22}x_2 - y_2, \end{cases} \quad (2)$$

де Cy_2 – витрати, пов'язані з викидами парникових газів (тобто витрати на обслуговування викидів парникових газів, зокрема, це плата за дозволи на викиди);

$C = (c_{ig}^{12})_{i,g=1}^{n,m}$ – прямокутна матриця витрат продукції i на одиницю викидів забруднювача g ;

У векторно-матричному вигляді модель (2) можна подати так:

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} \\ A_{21} & A_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} E_1 & C \\ 0 & -E_2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \end{pmatrix},$$

де E_1 та E_2 – відповідні одиничні діагональні матриці.

Перше рівняння запропонованої моделі відображає економічний баланс – розподіл галузевого валового випуску продукції на виробниче споживання основного та допоміжного виробництв, кінцеве споживання основного виробництва та витрати, пов'язані з виконанням зобов'язань за Паризькою угодою. Друге рівняння відображає фізичний баланс парникових газів як суму емісій, спричинених діяльністю основного та допоміжного виробництв та їх незнищених обсягів.

Економічний зміст змінних моделі (2) вимагає розгляду їх невід'ємних значень. Останнє тісно пов'язано з питанням продуктивності балансових моделей, що дозволяє вести мову про реальне функціонування виробничої системи, здатної забезпечити проміжне споживання, додатні обсяги кінцевого продукту та виконання встановлених обмежень з викидів парникових газів.

У дослідженні [3] визначено достатню умову існування невід'ємних розв'язків:

$$A_{21}(E_1 - A_{11})^{-1}(y_1 + Cy_2) \geq y_2,$$

яку можна замінити ще більш жорсткою достатньою умовою:

$$A_{21}(y_1 + Cy_2) \geq y_2.$$

Остання нерівність означає, що достатньою умовою функціонування основного та допоміжного виробництв є неперевищення обсягу неутилізованих викидів парникових газів над повними емісіями парникових газів, що виникають при виробництві кінцевого продукту та витрат, спрямованих на обслуговування зобов'язань за Паризькою угодою.

У роботі [4] досліджено питання аналізу зміни обсягів валових галузевих випусків унаслідок зміни одного елемента технологічної матриці, що відповідає зміні технологічного укладу функціонування еколого-економічної системи у галузевому розрізі.

Розглянемо задачу визначення, як зміняться вектори валового випуску та об'ємів утилізації парникових газів, якщо змінити коефіцієнти технологічних матриць, зокрема при посиленні екологічних стандартів та необхідності збільшення витрат на виконання зобов'язань за Паризькою угодою. Наприклад, припустимо, що зміни зазнають елементи однієї або кількох технологічних матриць моделі A_{11} , A_{12} , A_{21} , A_{22} , C , що утворюють збурений рядок технологічної матриці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Міжгалузева схема вміщує процедури узгодження матеріально-речової та вартісної структур валового продукту в процесі аналізу варіантів розвитку галузей. Процедури узгодження полягають у створенні таких інформаційних масивів, які характеризують галузі матеріальної сфери протягом досліджуваного періоду, щоб випущений валовий продукт, обрахований уздовж досліджуваної траєкторії через горизонтальні зв'язки, збігався з випущеним валовим продуктом, обрахованим уздовж тієї ж траєкторії через вертикальні зв'язки. Режим узгодженості визначається тим, що вартісний баланс надбудовується над балансом за матеріально-речовим складом та підпорядковується йому.

Два виокремлених класи підсистем слугують основою побудови всієї міжгалузевої системи. Подальша диференціація процедур узгодження призводить до аналізу розподілу, перерозподілу та використання новоствореної вартості в галузях матеріального виробництва, до збалансування фонду накопичення використаного національного доходу з матеріально-речовинним вмістом накопичення основних та оборотних фондів, а фонду споживання – з фактичним об'ємом товарів та послуг. Уведення

в міжгалузеву систему процедур ув'язки напрямків розвитку виробничої та невиробничої сфер дозволяє використовувати таку систему як засіб для аналізу соціально-економічного розвитку всього суспільства.

З метою оцінки зміни технологічної структури в моделі (2) раціональним є застосування запропонованого в [5] алгоритму визначення розв'язків трансформованих матричних структур на основі методу базисних матриць.

Відповідно до [3] запишемо модель (2) у вигляді:

$$Au = C. \quad (3)$$

$$\text{де } A = \begin{pmatrix} E_1 - A_{11} & -A_{12} \\ -A_{21} & E_2 - A_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix}, \quad u = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix} = (u_1, u_2, \dots, u_m)^T - m\text{-вимірний вектор, } x_1, x_2 -$$

«підвектори» u , $C = \begin{pmatrix} E_1 & C \\ 0 & -E_2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \end{pmatrix}$, E_1, E_2 - блочні одиничні матриці відповідної розмірності, 0 -

блочна нульова матриця.

Будемо також розглядати систему, збурену (в елементах матриць $A_{11}, A_{12}, A_{21}, A_{22}$ та C) відносно системи лінійних алгебраїчних рівнянь (3) виду:

$$\bar{A}u = \bar{C}. \quad (4)$$

де $\bar{A}, \bar{C}$ - відповідні збурені матриця та вектор-стовпчик. Без обмеження загальності, будемо вважати, що збурення в системі (3) проведено для 1-го рядка ($k = 1$), тобто якщо у векторній формі (4) має вигляд

$$\begin{aligned} \bar{a}_i u &= \bar{c}_i, \quad i = \overline{1, m}, \text{ то} \\ \bar{a}_i &= a_i, \quad \bar{c}_i = c_i, \quad i \neq k, \\ \bar{a}_i &= a_i + a'_i, \quad \bar{c}_i = c_i + c'_i, \quad i = k \end{aligned}$$

зміни в 1-му рядку (при $k = 1$). Нехай для системи (3) знайдено розв'язок $u_0 = (u_{01}, u_{02}, \dots, u_{0m})^T$

та обернену матрицю $A_b^{-1} = (e_1, e_2, \dots, e_k, \dots, e_m)$, стовпці якої $e_1, e_2, \dots, e_k, \dots, e_m$, $e_k = (e_{1k}, e_{2k}, \dots, e_{kk}, \dots, e_{mk})^T$. Наведемо деякі базові положення з [6].

Теорема 1. Між коефіцієнтами розвинення векторів-нормалей обмежень за рядками базисної матриці, елементами обернених матриць, базисними розв'язками, нев'язками обмежень у двох суміжних базисних розв'язках наявні такі співвідношення:

$$\bar{\alpha}_{rk} = \frac{\alpha_{rk}}{\alpha_{lk}}, \quad \bar{\alpha}_{ri} = \alpha_{ri} - \frac{\alpha_{rk}}{\alpha_{lk}} \alpha_{li}, \quad r = \overline{1, n+m}, \quad i = \overline{1, n+m}, \quad i \neq k. \quad (5)$$

$$\bar{e}_{rk} = \frac{e_{rk}}{\alpha_{lk}}, \quad \bar{e}_{ri} = e_{ri} - \frac{e_{rk}}{\alpha_{lk}} \alpha_{li}, \quad r = \overline{1, n+m}, \quad i = \overline{1, n+m}, \quad i \neq k. \quad (6)$$

$$\bar{u}_{0j} = u_{0j} - \frac{e_{jk}}{\alpha_{lk}} \Delta_l, \quad j = \overline{1, n+m}. \quad (7)$$

$$\bar{\Delta}_k = -\frac{\Delta_l}{\alpha_{lk}}, \quad \bar{\Delta}_r = \Delta_r - \frac{\alpha_{rk}}{\alpha_{lk}} \Delta_l, \quad r = \overline{1, n+m}, \quad r \neq k. \quad (8)$$

При цьому умовою опорності базисної матриці при вводі вектора нормалі a_i обмеження $a_i u \leq c_i$ на k -у позицію базисної матриці A є виконання нерівності $\alpha_{lk} \neq 0$.

З урахуванням характеру збурення системи (3), можемо записати, що оскільки

$$\bar{a}_i = a_i + a'_i, \quad \bar{c}_i = c_i + c'_i, \quad i = k = 1, \quad (\text{а за означенням } \Delta_1 \quad a = {}_1 u), \quad \text{то}$$

$$\bar{\Delta}_1 = (a_1 + a'_1)u_0 - (c_1 + c'_1) = (a_1 u_0 - c_1) + (a'_1 u_0 - c'_1) = \Delta_1 + \Delta'_1 = \Delta'_1,$$

$$\alpha_k = a_k A_b^{-1}, \quad \alpha_{kk} = a_k e_k = 1,$$

$$\text{то } \bar{\alpha}_k = (a_k + a'_k) A_b^{-1}, \quad \bar{\alpha}_{kk} = a_k e_k + a'_k e_k = 1 + a'_k e_k,$$

$$\text{Нехай } \lambda = -\bar{\Delta}_k / \bar{\alpha}_{kk}, \text{ тоді можемо записати } \bar{u}_{0j} = u_{0j} + \lambda e_{jk}, \quad j = \overline{1, m}, \quad \bar{u}_0 = u_0 + \lambda e_k.$$

На основі наведених співвідношень (5)-(8) можна побудувати алгоритмічну схему дослідження систем (4) (при змінах у моделі). Алгоритм буде ґрунтуватись на ідеології симплекс-методу [7], з деякими особливостями організації ітераційного процесу. Зокрема, перехід від системи (3) до системи (4) буде проводитись послідовно заміщенням відповідних збурених рядків $i, i+1, i+2, \dots, i+i_0$ (в загальному випадку). Це означає, що вектори нормалей гіперплощин, які утворюють рядки базисної матриці та відповідної їй оберненої матриці, будуть заміщатись відповідними «збуреними» векторами-нормалями. На основі симплексних співвідношень (5)-(8) будуть перераховуватись наступні опорні розв'язки та обернені матриці. У методі закладена можливість при збереженні властивості опорності, на ітераціях заміщення, знаходити розв'язок системи (4) за i_0 ітерацій (відповідно до кількості збурених рядків). У результаті отримуємо новий базисний розв'язок та обернену матрицю.

Результатом конкретизації наведеної технології є алгоритм визначення нового розв'язку у випадку збурення рядків базисної матриці для конкретного рядка обмежень (4), що дозволяє визначати зміни в обсягах валового випуску при зміні технологічних матриць еколого-економічної моделі (3).

Алгоритм

Крок 1. Знаходимо розв'язок u_0 вихідної системи (3) та її обернену матрицю A^{-1} .

Крок 2. Збурюємо матрицю A в елементах 1-го рядка у вигляді $\bar{a}_i = a_i + a'_i, \bar{c}_i = c_i + c'_i, i = 1$.

Крок 3. Визначаємо коефіцієнт $\bar{\alpha}_{kk} = a_k e_k + a'_k e_k = 1 + a'_k e_k$, де e_k - стовпчик матриці A^{-1} .

Крок 4. Визначаємо $\bar{\Delta}_k = (a_k + a'_k)u_0 - (c_k + c'_k) = (a_k u_0 - c_k) + (a'_k u_0 - c'_k) = \Delta_k + \Delta'_k = \Delta'_k$.

Крок 4. Знаходимо $\lambda = -\bar{\Delta}_k / \bar{\alpha}_{kk}$.

Крок 4. Знаходимо новий вектор-стовпчик $\bar{e}_k = \lambda e_k$.

Крок 6. Формуємо новий розв'язок на основі співвідношення $\bar{u}_0 = u_0 + \bar{e}_k$.

Зауваження. Неважко переконатись, що новий розв'язок (збуреної задачі) формується на основі старого розв'язку та врахуванні впливу вектора-стовпчика оберненої матриці e_k та параметра $\lambda = -\bar{\Delta}_k / \bar{\alpha}_{kk}$. «Вибором» стовпчика оберненої матриці e_k та параметра λ (напрямок та розтяг відповідного вектора) можна формувати певні результуючі доміанти, тобто проводити зміни спрямовано та передбачувано.

Проілюструємо запропонований алгоритм визначення об'ємів валового галузевого випуску у випадку технологічних міжгалузевих змін на умовних даних. Нехай коефіцієнти технологічних матриць еколого-економічної моделі (3) мають такі значення:

$$A_{11} = \begin{pmatrix} 0.2 & 0.1 \\ 0.3 & 0.2 \end{pmatrix}, A_{12} = \begin{pmatrix} 0.1 & 0.2 \\ 0.1 & 0.2 \end{pmatrix}, A_{21} = \begin{pmatrix} 0.1 & 0.3 \\ 0.2 & 0.3 \end{pmatrix}, A_{22} = \begin{pmatrix} 0.2 & 0.3 \\ 0.3 & 0.1 \end{pmatrix},$$

матриця витрат на обслуговування емісій парникових газів та вектори галузевого кінцевого випуску і обмеження за викидами парникових газів відповідно:

$$C = \begin{pmatrix} 0.3 & 0.2 \\ 0.1 & 0.5 \end{pmatrix}, y_1 = \begin{pmatrix} 12 \\ 23 \end{pmatrix}, y_2 = \begin{pmatrix} 5 \\ 8 \end{pmatrix}.$$

Переходимо до покрокової реалізації алгоритму 1-6.

1. Знаходимо розв'язок вихідної системи та обернену блочну технологічну матрицю: $u_0 = \begin{pmatrix} 38.17 \\ 60.43 \\ 32.67 \\ 30.62 \end{pmatrix}$,

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} 1.79 & 0.73 & 0.6 & 0.76 \\ 1.08 & 2.0 & 0.74 & 0.93 \\ 1.04 & 1.32 & 1.99 & 1.19 \\ 1.1 & 1.27 & 1.04 & 1.99 \end{pmatrix}.$$

2. Припускаємо, що збурення в моделі (3) зазнає перший рядок, тобто збурена матриця набуває вигляду:

$$\bar{A} = \begin{pmatrix} 0.1 & 0.05 & 0.3 & 0.3 \\ 0.3 & 0.2 & 0.1 & 0.2 \\ 0.1 & 0.3 & 0.2 & 0.3 \\ 0.2 & 0.3 & 0.3 & 0.1 \end{pmatrix}.$$

Прикладний зміст зміни еколого-економічних показників такий: зазнають зменшення коефіцієнт витрат 1-ї галузі на одиницю виготовлення продукції 1-ї галузі на 0.1 одиниці, коефіцієнт витрат 1-ї галузі на одиницю виготовлення продукції 2-ї галузі на 0.05 одиниці відповідно; зазнають збільшення коефіцієнт витрат 1-ї галузі на знищення 1-го виду забруднень на 0.2 одиниці, коефіцієнт витрат 1-ї галузі на знищення 2-го виду забруднень на 0.1 одиниці відповідно.

3. Визначаємо скалярний добуток збуреного рядка та розв'язку вихідної системи:

$$\bar{a}_k \cdot u_0 = [0.1 \quad 0.05 \quad 0.3 \quad 0.3] \begin{bmatrix} 38.17 \\ 60.43 \\ 32.67 \\ 30.62 \end{bmatrix} = 25.83$$

4. Визначаємо добуток вихідної технологічної матриці та вихідного розв'язку і обраховуємо нев'язку збуреного рядка Δ :

$$A \cdot u_0 = \begin{pmatrix} 0.2 & 0.1 & 0.1 & 0.2 \\ 0.3 & 0.2 & 0.1 & 0.2 \\ 0.1 & 0.3 & 0.2 & 0.3 \\ 0.2 & 0.3 & 0.3 & 0.1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 38.17 \\ 60.43 \\ 32.67 \\ 30.62 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 23.068 \\ 32.928 \\ 37.666 \\ 38.626 \end{pmatrix}; \Delta = \bar{a}_k \cdot u_0 - A_k \cdot u_0 = 25.83 - 23.068 = 2.7575$$

5. Визначаємо коефіцієнт $\alpha \cdot a_{kk}$ та вектор-стовпчик $\bar{e}_k = \frac{e_k}{\alpha_{ek}}$:

$$\alpha \cdot a_{kk} = [0.1 \quad 0.05 \quad 0.3 \quad 0.3] \begin{bmatrix} 1.25 \\ -11.25 \\ 8.75 \\ 5.0 \end{bmatrix} = 3.6875; \bar{e}_k = \begin{bmatrix} 1.25 \\ -11.25 \\ 8.75 \\ 5.0 \end{bmatrix} / 3.6875 = \begin{bmatrix} 0.34 \\ -3.05 \\ 2.37 \\ 1.36 \end{bmatrix}$$

6. Визначаємо розв'язок збуреної системи $\bar{u}_0$:

$$\bar{u}_0 = \begin{pmatrix} 38.17 \\ 60.43 \\ 32.67 \\ 30.62 \end{pmatrix} - \begin{bmatrix} 0.34 \\ -3.05 \\ 2.37 \\ 1.36 \end{bmatrix} \cdot 2.7575 = \begin{pmatrix} 37.24 \\ 68.84 \\ 26.13 \\ 26.88 \end{pmatrix}.$$

Аналіз отриманого розв'язку збуреної системи дозволяє зробити такі висновки: зазначена вище зміна коефіцієнтів вихідної технологічної матриці обумовлює зміни значень вектора валового галузевого випуску основного та допоміжного виробництва, а саме – призводить до зменшення обсягів випуску 1-ї галузі матеріального виробництва, 1-ї та 2-ї галузей екологічного виробництва на 0.93; 6.54 та 3.74 одиниці відповідно, а також збільшення обсягів виробництва 2-ї галузі основного виробництва на 8.41 одиниці.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Зміна коефіцієнтів технологічних матриць відображає зміну міжгалузевих зв'язків, їх структуру, що може бути обумовлено відповідними нормативними рішеннями щодо зменшення обсягів емісій парникових газів, упровадженням результатів науково-технічного розвитку тощо. Запропонований у статті алгоритм дозволяє провести оцінку розв'язку у випадку такої структурної перебудови. Подальший розвиток запропонованої теорії дозволяє перейти до вивчення питань агрегування балансової схеми «витрати-випуск», визначення певного коридору допустимих змін з метою досягнення цільового орієнтури за обсягами галузевих випусків.

Список літератури

1. Sustainable Innovation Forum, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cop21paris.org>.
2. Леонтьев, В. В. Межотраслевой анализ влияния структуры экономики на окружающую среду [Текст] / В. В. Леонтьев, Д. Форд. – Экономика и математические методы. – 1972. – Т. 8. – №3. – С. 370–400.

-
3. Онищенко, А. М. Моделювання матеріально-вартісної галузевої структури в умовах обмежень на викиди парникових газів [Текст] / І. М. Ляшенко, А. М. Онищенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 10. – С. 24–26.
  4. Кудін, В. І. Моделювання галузевої еколого-економічної взаємодії в рамках виконання обмежень за Кіотським протоколом [Текст] / В. І. Кудін, А. М. Онищенко // Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. – 2015. – № 20. – С. 31–47.
  5. Волошин, А. Ф. Последовательный анализ вариантов в задачах исследования и проектирования сложных систем (под общей редакцией академика И. В. Сергиенко) [Текст] / А. Ф. Волошин, В. И. Кудин. – К.: Наукова думка, 2015. – 351 с.
  6. Кудин, В. И. Анализ свойств линейной системы методом псевдобазисных матриц [Текст] / В. И. Кудин, С. И. Ляшко, Н. В. Харитоненко, Ю. П. Яценко. – Кибернетика и системный анализ. — 2007. — № 4. — С. 119–127.
  7. Кудін, В. І. Схеми декомпозиції великорозмірних матриць спеціальної структури при моделюванні фільтрації двофазної рідини [Текст] / В. І. Кудін, Д. А. Ключин // Журнал обчислювальної та прикладної математики. – №2(89). – 2003. – С. 55–65.

References

1. *Sustainable Innovation Forum*. (2016). Retrieved from: <http://www.cop21paris.org>.
2. Leontieff, V. V., Ford, D. (1972). *Interdisciplinary analysis of the influence of economic structure on the environment*. Moscow: Economics and Mathematical Methods.
3. Onyshchenko, A. M., Lyashenko, I. M. (2010). *Modeling material valuation sectoral structure in terms of limits on greenhouse gas emissions*. Kyiv: Investments: practice and experience.
4. Kudin, V. I., Onyshchenko, A. M. (2015). *Modeling Industrial ecology and economic cooperation in the framework of the restrictions under the Kyoto Protocol*. Kyiv: Economic modeling socio-economic systems.
5. Voloshyn, O. F., Kudin, V. I. (2015). *Serial analysis of variants in the study objectives and design of complex systems (under the general editorship of academician I. V. Sergienko)*. Kyiv: Naukova Dumka.
6. Kudin, V. I., Lyashko, S. I., Kharytonenko, N. V., Yatsenko, J. P. (2007). *Analysis of linear system properties by pseudoinverse matrices*. Kyiv: Cybernetic and system analysis.
7. Kudin, V. I., Klyushin, D. A. (2003). *Schemes decomposition of large-scale special matrix structure in modeling two-phase fluid filtration*. Kyiv: Journal of Computational and Applied Mathematics.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2016 р.

Ольга Костянтинівна МАЗУРЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра статистики,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Олена Сергіївна ЗАВОРУЄВА

аспірантка,
кафедра статистики,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: kstat@kneu.edu.ua

**ІНФОРМАЦІЙНО–МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Мазуренко, О. К. Інформаційно-методичне забезпечення діяльності туристичної галузі в сучасних умовах [Текст] / Ольга Костянтинівна Мазуренко, Олена Сергіївна Заворуєва // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 45-50. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розкривається важливість інформаційно-методичного забезпечення аналізу діяльності туристичної галузі на основі вдосконалення системи статистичних показників. Проаналізовано стан та проблеми подальшої систематизації та наближення до сучасних умов функціонування національного туристичного господарства.

Метою статті є аналіз чинної системи оцінки ефективності функціонування туристичної сфери, а також узагальнення системи показників для потреби статистичного аналізу стану та розвитку туризму в Україні.

Метод (методологія). У процесі дослідження для розв'язання конкретних завдань використано загальнонаукові методи пізнання: діалектичний, системного аналізу, узагальнення, порівняння.

Результати. Сформовано групи показників, які дають детальне та структуроване уявлення про параметри розвитку туристичної галузі та відображають вплив туризму на економіку країни. Виокремлено групи статистичних показників, які можуть бути використані для статистичного аналізу туристичної діяльності та забезпечення визначення економічної ролі туризму в житті країни чи туристичного регіону. Запропоновано подальше дослідження важелів зростання соціально-економічної цінності туризму через розроблення сателітних рахунків туризму як методологічної основи для визначення його впливу на економіку регіону.

Ключові слова: система показників; статистичне забезпечення; розвиток туризму; туристична галузь; статистичний аналіз; статистика туризму.

OI'ha Kostyantynivna MAZURENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Statistics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Olena Serhiyivna ZAVORUYEVA

PhD Student,
Department of Statistics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: kstat@kneu.edu.ua

INFORMATION AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE TOURISM INDUSTRY IN MODERN CONDITIONS

Abstract

Introduction. The article reveals the importance of information and methodological support of the analysis of tourism industry activity which is based on the improvement of statistical indicators. The state and problems for further systematization are analysed. The approximation of national tourism economy to modern conditions is shown.

The article analyses the current evaluation system efficiency of the tourism industry, as well as ordering and generalization of metrics for statistical analysis of the needs of the state and development of tourism in Ukraine.

The method (methodology). The study uses general scientific methods of knowledge for solving specific problems: dialectical method, system analysis method, method of synthesis, method of comparison.

Results. The groups of indicators that give a detailed and structured overview of the development of the tourism industry and reflect the impact of tourism on the economy have been formed. The groups of statistical indicators that can be used for statistical analysis of tourism and providing economic definition of the role of tourism in life or tourist region have been separated. A further study of levers of growth of social and economic value of tourism by developing tourism satellite accounts as a methodology to determine its impact on the economy of the region is proposed.

Keywords: system performance; statistical support; tourism development; tourism industry; statistical analysis; tourism statistics.

JELclassification: C18, C40

Вступ

Сучасні умови господарювання вимагають пошуку шляхів підвищення ефективності діяльності окремих галузей національного господарства, регіонів і держави загалом. У цьому аспекті особливої уваги заслуговує сфера туризму, що є однією з найбільш перспективних, динамічних і прибуткових галузей світового господарства. Водночас зі зростанням популярності туризму як сучасного елемента якості життя, визнанням його однією з важливих сфер економіки зростає потреба в статистичному забезпеченні управління туристичної діяльності. Сучасне конкурентне середовище вимагає нових підходів для оцінки соціально-економічної продуктивної роботи об'єктів сфери туризму шляхом удосконалення системи статистичних показників [1, с. 291]. Саме тому важливе значення мають показники статистики туризму, взаємозв'язки між ними та порядок їх розрахунку.

Аналізуючи вітчизняні фахові джерела, можна зазначити, що Милашко О. Г. виокремлює такі групи системи показників: іноземний туризм, внутрішній туризм, екскурсійна діяльність, зарубіжний туризм, туристична індустрія, зайнятість у туризмі, економічні показники туризму. У затвердженому Методологічному положенні зі статистики туризму 2011 року [2, с. 14-17] внесено показники щодо кількості колективних засобів розміщування (КЗР) / дитячих закладів оздоровлення та відпочинку із розподілом їх за типами, кількості розміщених осіб за окремими категоріями, разом із іноземцями, одноразової місткості та кількості номерів у КЗР / дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, тривалості перебування у КЗР / дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, кількості туроператорів та показники, які характеризують їх фінансово-господарську діяльність, а також відносні показники охоплення дітей оздоровленням, коефіцієнт використання місткості, середньої місткості КЗР.

Основні розробки систем показників статистичного аналізу туризму досліджувалися російськими науковцями. Так А. Р. Сараєв [3, с. 39] сформував три групи: показники моніторингу туристичного ринку, показники оцінки економічної ролі туризму та показники, які характеризують туристичні

ресурси. Водночас Г. А. Яковлев [4, с. 182] виокремлює показники оцінки ефективності трудових ресурсів, фінансових результатів туристичного підприємства, економічної ефективності туризму, а також макроекономічні показники, які визначаються на основі системи.

Ці дослідження зробили вагомий внесок у статистичне забезпечення туристичної діяльності, але водночас потребують систематизації та удосконалення відповідно до сучасних умов функціонування національної туристичної галузі.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз чинної системи оцінки ефективності функціонування туристичної сфери, а також систематизація та узагальнення системи показників для потреби статистичного аналізу стану та розвитку туризму в Україні. Для досягнення мети було сформульовано та вирішено такі завдання:

- розкрити сутність і особливості функціонування туристичної галузі в сучасних умовах;
- дослідити інформаційно-методичне забезпечення аналізу туристичної галузі;
- обґрунтувати систему показників для використання в статистичному аналізі туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР [5] та з урахуванням рекомендацій зі статистики туризму Всесвітньої туристичної організації в Україні розроблено Методику розрахунку обсягів туристичної діяльності [6]. Вона визначає систему показників, єдиних за змістом та з'явним на всіх рівнях державного управління в Україні та на міжнародному рівні, які характеризують обсяги туристичної діяльності та вплив туризму на економіку регіону. Але ця методика не охоплює всі аспекти туристичної сфери.

Система показників статистики туризму – це сукупність взаємопов'язаних числових характеристик статистичних показників, які всебічно характеризують стан і розвиток процесів та явищ туристичного господарства у відповідних умовах часу та регіону (світу, країни, області, міста тощо). На наш погляд, принципами для формування такої системи показників мають стати:

- системний підхід, встановлення затвердженого переліку показників для різних рівнів господарювання й управління, переліку конкретних стратегічних і тактичних цілей та відповідних їм показників ефективності;
- орієнтованість на соціально-економічну ефективність діяльності об'єктів сфери туризму.

Розглянемо групи показників, які безпосередньо впливають на розвиток туризму як складової економіки регіону. Будь-яке підприємство, в тому числі і туристичне, насамперед прагне отримати максимальний ефект від здійснення своїх господарських операцій. Ефективність підприємства туристичної сфери визначають як відношення результатів його діяльності до витрат, спрямованих на їх якісне досягнення (використання). Отже, значення групи показників ефективності туристичної діяльності зумовлено тим, що на їх основі можна здійснювати аналіз доцільності капіталовкладень у сферу туризму, розробляти стратегію поведінки підприємства, проводити фінансовий аналіз туристичної діяльності. В інформації, яка отримується в результаті розрахунків цієї групи показників, насамперед зацікавлені підприємства туризму та потенційні інвестори в туристичний бізнес.

Показники, які відносяться до групи моніторингу, визначаються специфікою предмета дослідження, метою і завданнями аналізу. У міжнародній туристичній методології прийнято, що туризм робить не тільки прямий внесок у розвиток економіки (отримання доходу підприємствами індустрії туризму), а й непрямий (залучення в туристичну діяльність супутніх галузей). Тому ЮНВТО рекомендує до застосування якісного універсального показника непрямого впливу туризму на економіку країни або туристичного мультиплікатора [7].

Непрямий вплив здійснюється за рахунок повторних витрат, зроблених туристом у певному регіоні. Засоби, які турист витрачає в місці призначення, утворюють дохід, що спричиняє ланцюгову реакцію «витрати – дохід – витрати». Отже, дохід, одержуваний від одного туриста, перевищує суму, витрачену ним у певному місці призначення. Це зумовлено ефектом мультиплікації.

Основними джерелами доходу від туризму слугують: фінансові ресурси, витрачені туристами на оплату готелів, харчування, транспорту, розваг та ін.; податки, стягнуті з туристів і з доходів комерційних підприємств; мито; оренда; гроші від продажу сувенірів як місцевого виробництва, так і імпортованих; прибуток від продажу товарів, необхідних як у подорожі, так і для використання в «домашніх умовах» [8, с. 136-142]. Гроші туристів починають повністю «працювати» на економіку регіону, коли туристичне підприємство купує місцеві товари і послуги. Дотепер туристичний мультиплікатор офіційно не застосовувався в міжнародній статистиці як обов'язковий показник, а використовується в деяких країнах як експериментальний.

Елементи туристичних ресурсів забезпечують перебування туристів у певній місцевості та ознайомлення з її багатством і неповторністю. Стан туристичного потенціалу та їх удосконалення визначається рівнем розвитку туристичної галузі. Рівень розвитку цієї галузі залежить від державної

політики з питань власності, підприємництва, оподаткування, а також від існуючого попиту та кон'юнктури ринку.

Фінансово-економічне забезпечення туристичної галузі є системою взаємовідносин, що визначає принципи, джерела і форми фінансування суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямована на створення комплексного туристичного продукту та задоволення потреб населення у туристичних послугах. Таким чином, основною метою фінансового забезпечення туристичної галузі є створення сприятливого середовища щодо виокремлення, розподілу та залучення фінансових ресурсів для ефективного і збалансованого розвитку туризму. Ще одним фінансовим аспектом функціонування туристичної галузі є забезпечення фінансовими ресурсами туристичних підприємств, більшість із яких – малі, де існують проблеми із власними фінансовими ресурсами.

Вплив туризму на національний економічний розвиток виявляється у підвищенні ділової активності та розширенні виробництва товарів і послуг у результаті збільшення платоспроможного попиту за рахунок іноземних та місцевих екскурсантів. З економічної точки зору, привабливість туризму як галузі, що надає послуги, полягає у більш швидкій окупності вкладених коштів та отриманні доходу у вільноконвертованій валюті.

У багатьох країнах туризм входить у першу трійку провідних галузей держави, розвивається швидкими темпами і відіграє важливе соціальне та економічне значення, оскільки він: збільшує місцеві доходи; створює нові робочі місця; розвиває всі галузі, пов'язані з виробництвом туристичних послуг; привабляє соціально та виробничу інфраструктури у туристичних центрах; активізує діяльність народних промислів і розвитку культури; забезпечує зростання рівня життя місцевого населення; збільшує валютні надходження.

Систематизуючи все вищесказане та для характеристики розвитку туризму в Україні, наголосимо, що дуже важливе значення має визначення системи показників у цій сфері, взаємозв'язків між ними та порядку їх розрахунку. Усю сукупність цих показників, на нашу думку, можна поділити на наступні групи:

- 1 група: показники, які характеризують туристичні ресурси;
- 2 група: показники фінансово-економічної діяльності суб'єктів у туризмі;
- 3 група: показники моніторингу туристичного ринку;
- 4 група: показники ефективності туристичної діяльності;
- 5 група: показники впливу на національну економіку.

Показники, які характеризують туристичні ресурси, охоплюють:

- кількість природних об'єктів: ландшафтні, бальнеологічні (лікувальні грязі, мінеральні води);
- кількість історико-культурних об'єктів: археологічні, архітектурні, техногенні;
- кількість об'єктів туристичної інфраструктури: туристичні підприємства, колективні засоби розміщення, транспортні перевезення, харчові заклади.
- До групи показників фінансово-економічної діяльності туристичних суб'єктів належать такі, як:
- обсяг реалізованих послуг або виручка від реалізації послуг туризму;
- показники використання робочої сили (продуктивність праці, рівень витрат на оплату праці);
- показники використання виробничих фондів (фондовіддача, оборотність оборотних засобів);
- собівартість послуг туризму;
- прибуток;
- рентабельність;
- фінансові показники (платоспроможність, ліквідність, фінансова стійкість, валютна самоокупність).

До показників моніторингу туристичного ринку відносять:

- об'єм туристичного потоку (кількість іноземних туристів, громадяни України, які виїжджали за кордон, внутрішні туристи);
- туристичні витрати (сума коштів, витрачених туристами в період поїздки на території країни, регіону);
- обсяг платних послуг, що надається підприємствами туристичної індустрії;
- інші показники моніторингу (розмір середньої заробітної плати в різних галузях туристичної індустрії, зайнятість, обсяг інвестицій у сферу туризму).

Показники ефективності туристичної діяльності охоплюють:

- кількість працюючих у сфері туризму;
  - кількість суб'єктів туристичної діяльності;
  - кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності;
  - показники роботи суб'єктів туристичної діяльності;
  - витрати суб'єктів туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій, що використовуються при виробництві туристичного продукту;
  - чистий прибуток суб'єктів туристичної діяльності;
  - коефіцієнт покриття витрат;
-

- коефіцієнт окупності витрат.
- Показники впливу на національну економіку містять:
- використання сателітних рахунків (проміжне споживання, валова додана вартість, витрати на кінцеве споживання, ВВП);
- експорт та імпорт товарів, пов'язаних з туризмом;
- вплив показників на платіжний баланс;
- наявність та рух основного капіталу;
- туристичний мультиплікатор.

Слід зазначити, що використання показників вищенаведених груп дає детальне та структуроване уявлення про параметри розвитку туристичної галузі та відображає вплив туризму на економіку країни. Слід зазначити, що Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) рекомендується розраховувати економічну роль у галузі туризму за допомогою сателітних рахунків. За методологічними поясненнями ВТО [9], сателітні рахунки туризму – це структура виміру, заснована на концепціях, визначеннях та класифікаціях системи національних рахунків, що розвинена з метою забезпечення визначення ймовірного ступеня економічного внеску сектору туризму.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі проведеного дослідження виокремлено п'ять основних груп показників, які можуть використовуватися для статистичного аналізу туристичної діяльності та забезпечать визначення економічної ролі туризму в житті країни чи туристичного регіону.

Подальша робота спрямовуватиметься на визначення важелів зростання соціально-економічної цінності туризму через розроблення сателітних рахунків як методологічної основи для визначення його впливу на економіку регіонів. Для розроблення сателітних рахунків туризму важливим є визначення міцності зв'язку між кожним виокремленим видом діяльності і туризмом. Вирішення завдання базується на формуванні міжгалузевого балансу, який нині розраховується за обмеженою кількістю галузей і на цьому етапі не може слугувати основою побудови сателітних рахунків туризму. Визначення системи показників його статистики дозволить ідентифікувати та аналізувати міжгалузеві зв'язки, які впливають на розвиток туристичної інфраструктури і супутніх видів діяльності.

Список літератури

1. Економічна статистика [Текст] : підручник: у 2 ч. – Ч. 1. Макроекономічна статистика / [І. Г. Манцуров, А. М. Єріна, О. К. Мазуренко та ін.]; за наук. ред. чл.-кор. НАНУ І. Г. Манцурова. – К. : КНЕУ, 2013. – 325, [3] с.
2. Милашко, О. Г. Статистика туризму [Текст] : навчальний посібник / О. Г. Милашко. – Одеса: ОДЕУ, ротапринт, 2010. – 168 с.
3. Сараєв, А. Р. О показателях статистики туризма [Текст] / А. Р. Сараєв // Вопросы статистики 2007. – № 9. – С. 39-43
4. Яковлев, Г. А. Экономика и статистики туризма [Текст] : учебное пособие / Г. А. Яковлев. – М.: Издательство РДЛ, 2004. – 376 с.
5. Про туризм [Текст] : закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282 // ВВР України. – 2004. – № 13 – Ст. 180.
6. Методологічні положення зі статистики туризму, затверджені Наказом Державного комітету статистики України від 23.12.2011 № 372 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Світова туристична організація UNWTO [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unwto.org/>
8. Мальська, М. П. Економіка туризму: теорія та практика [Текст]: підручник / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, С. В. Білоус, Н. Мандюк. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 544 с.
9. Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.world-tourism.org>

References

1. Mantsurov, I. H., Yerina, A. M., Mazurenko, O. K. (2013). *Ekonomichna statystyka*. Kyiv : KNEU.
2. Mylashko, O. H. (2010). *Statystyka turyzmu*. Odesa: ODEU.
3. Saraev, A. R. (2007). O pokazatelyakh statystiky turyzma. *Voprosy statistiki*, 9, 39-43.
4. Yakovlev, H. A. (2004). *Ekonomika i statistiki turizma*. Moscow: RDL.
5. *Pro turyzm*. (2004). Zakon Ukrayiny vid 18 lystopada 2003 r. # 1282. *VVR Ukrayiny*, 13, 180.
6. *Metodolohichni polozhennya zi statystiky turyzmu*. (2011). Zatverdzeni Nakazom Derzhavnoho komitetu statystiky Ukrayiny vid 23.12.2011 # 372. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. *Svitova turystychna orhanizatsiya UNWTO*. (n.d.). Retrieved from: <http://www.unwto.org>.

-
8. Mal's'ka, M. P. Rutyns'kyu, M. Y., Bilous, S. V., Mandyuk, N. (2014). *Ekonomika turizmu: teoriya ta praktyka*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
  9. *Vsesvitnya turystychna orhanizatsiya*. (n.d.). Retrieved from: <http://www.world-tourism.org>.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016 р.

Романа Володимирівна МІХЕЛЬ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМ РЕФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ПОЛЬЩІ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Міхель, Р. В. Реалізація програм реформування промисловості Польщі: висновки для України [Текст] Романа Володимирівна Міхель // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 51-57. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Промислова політика є елементом соціально-економічної стратегії держави, яка концентрується на проблемах реструктуризації промисловості. Стратегічною ціллю промислової політики є підняття ефективності, конкурентоспроможності та інноваційності промислових підприємств. З огляду на це досвід Республіки Польщі у реформуванні промисловості у 90-х роках ХХ століття відповідно до вимог ринку є особливо актуальним для України.

Мета. Проаналізувати програми реформування промисловості Польщі, досвід реалізації яких був би корисним для України.

Метод (методологія). Дослідження проведено за допомогою загальнонаукових методів аналізу, а саме методами індукції, дедукції, наукового узагальнення, комплексності, а також методу систематичного аналізу наукової літератури, звітів польських та міжнародних організацій у зазначеній тематиці.

Результати. Проаналізовано перші кроки Польщі на шляху до приватизації промислових підприємств та досліджено програми із реструктуризації промисловості країни. Встановлено причини проведення ліквідації промислових підприємств, що були створені за часів Польської Народної Республіки. Проаналізовано успішний досвід у реалізації програм реструктуризації промисловості у сфері металургійної та добувної промисловості, а також інші програми із реструктуризації промисловості Польщі (зокрема, Програму всеохопної приватизації), що були розроблені в період з 1990-1994 рр. За результатами аналізу зроблено висновок, що для України важливим прикладом є успішна реалізація програми з реструктуризації металургійного та добувного комплексів Польщі, також програми, які не призвели до бажаних наслідків у Польщі (зокрема, програма національних інвестиційних фондів). Практична значущість статті полягає у можливості використання результатів авторських досліджень, репрезентованих у статті і пов'язаних з формуванням стратегії реформування промисловості України. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення досвіду реструктуризації промисловості інших країн Центральної Європи, а також роль Європейського Союзу у їх трансформаційних процесах, з огляду на актуальність тематики для України (в умовах дії Угоди про асоціацію України з ЄС).

Ключові слова: промисловість; реструктуризація; металургійна промисловість; добувна промисловість; Польща; Україна; ЄС.

Romana Volodymyrivna MIKHEL

IMPLEMENTATION OF THE REFORM PROGRAMME OF POLAND'S INDUSTRY: CONCLUSIONS FOR UKRAINE

Abstract

Introduction. Industrial policy is a part of the social and economic strategy of the state, which concentrates on the problems of industrial restructuring. The strategic objective of the industrial policy is to raise the efficiency, competitiveness and innovation of industry. Taking all the above mentioned facts into consideration we should state that Polish experience in reforming the industry in the 90-ies in accordance with the requirements of the market is especially important for Ukraine.

Purpose. The aim of the article is to analyze the programs of industry reforms in Poland. The experience of implementation of these reforms would be useful for Ukraine.

The method (methodology). The following methods of analysis are used in this study: method of induction, method of deduction, method of scientific analysis, method of systematic analysis of scientific literature, reports of

---

Polish and international organizations concerning the mentioned problem.

Results. *We have analyzed Poland's first steps towards privatization of industry and restructuring program of Poland's industry. Particular attention is paid to the causes of the industrial enterprises elimination that have been built in times of the Polish People's Republic. The study analyzes Polish successful experience in implementation of restructuring programs in the steel industry and mining, as well as other programs of industrial restructuring (in particular, a comprehensive program of privatization) that were developed during 1990-1994. The author concludes that an important example for Ukraine is a successful implementation of the restructuring program of metallurgical and mining complexes in Poland, as well as the programs that do not lead to desired outcomes (including NIF). The practical significance of the paper is the possibility of using the results of author's research represented in the article, and associated with the formation of strategy of Ukraine's industry restructuring. The prospects for further researches in this direction are the study the experience of industrial restructuring in other countries of Central Europe and the role of the EU in their transformation processes, as this topic is very actual for Ukraine (in terms of the Association Agreement between Ukraine and the EU).*

Keywords: *industry; restructuring; metallurgical industry; mining industry; Poland; Ukraine; EU.*

JEL classification: **J14, O25**

Вступ

Промислова політика є елементом соціально-економічної стратегії держави, яка концентрується на проблемах реструктуризації промисловості. Завдання уряду полягає у тому, щоб за допомогою економічних, правничих та інших інструментів вплинути на обрані сектори промисловості з метою формування раціональної структури продукції в умовах ринкової економіки. Стратегічною ціллю промислової політики є підняття ефективності, конкурентоспроможності та інноваційності промислових підприємств.

Польща була першою країною в Центрально-Східній Європі, де були запущені в дію радикальні ринково орієнтовані реформи, а також першою країною, де спостерігалися позитивні результати застосування «шокової терапії» [2, с. 187]. Наприкінці 80-х років ХХ століття ситуація в Польщі була безнадійною і загрожувала загальним економічним колапсом. Однак уміле застосування структурних та економічних реформ у сфері промисловості сприяло стабільному розвитку Польщі та її швидкій інтеграції в Європейське Співтовариство.

Дослідження проблем ринкової трансформації Польщі знайдено у працях таких вчених, як Л. Бальцерович, З. Бжезинський, Б. Блащик, Г. Борко, М. Дригас, Т. Ковальські, Б. Кошель, Е. Плуцінські, П. Самецькі, Ч. Секерські, В. Якубик та інші. Серед українських вчених-економістів інтеграцію України з ЄС вивчали І. Бережнюк, С. Боротничек, І. Бураковський, М. Возняк, А. Гальчинський, О. Дугіна, А. Кобилянська, В. Козяк, О. Ледяєва, В. Опришко, П. Пашко, Н. Пирець, В. Посельський, М. Тонев, Є. Холстїніна.

Однак поза увагою дослідників залишаються програми трансформації промисловості Польщі, які принесли не лише бажані результати, але й зазнали невдачі. З огляду на це опрацювання такого досвіду буде не менш корисним Україні.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз трансформаційних процесів промисловості Польщі, досвід реалізації яких був би корисним для реструктуризації промисловості України. Вказана мета визначила низку завдань, що потребують вирішення: узагальнити досвід Польщі щодо здійснення реструктуризації промисловості; систематизувати усі позитивні та негативні наслідки від реформування промислового сектору; на основі польського досвіду надати пропозиції щодо реформування вітчизняної промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження

У першій фазі трансформації Польща мала намір першочергово стабілізувати ситуацію в країні (1990-1992 рр.). Значний спад промислової продукції, дефіцит товарів, зростаюча інфляція, банкрутства підприємств, незадовільний стан галузей промисловості та безробіття були загрозами, з якими мав впоратися уряд.

Визначальною особливістю реформування у Польщі було напрацювання стратегії розвитку країни, яка передбачала досягнення:

- макроекономічної стабілізації через скорочення дефіциту державного бюджету, становлення реальної відсоткової ставки, подолання дефіциту на національних ринках;
- мікроекономічної лібералізації – створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, доступу в країну іноземних інвестицій, створення конкурентного середовища, зокрема, через відміну пільг, скорочення субсидій, лібералізацію цін;

-
- інституційної структурної перебудови, проведення розукрупнення та приватизації основної частини державних підприємств, ліквідації вітчизняних монополій, незалежності національного банку, реформування фінансового сектору, впровадження нового бюджетного законодавства, відміни позабюджетних фондів [9, с. 318].

Для досягнення стабілізації було застосовано інструмент «шокової терапії»¹, результатом якої стало зниження інфляції та врівноваження внутрішнього ринку. Проте наслідком цих змін став спад промислового виробництва, який до того ж посилювався внаслідок напливу товарів з-за кордону.

Одним із напрямків діяльності уряду в той період були фундаментальні інституційні відтворення економіки, в тому числі приватизація підприємств. Її цілі містили: підвищення ефективності та структурної перебудови економіки, справедливий і всеохопний розподіл майна, отримання доходів, залучення іноземного капіталу і отримання ноу-хау, створення конкурентних ринків [4, с. 73].

Основними методами приватизації в Польщі були капіталізація та ліквідація. Капіталізація застосовувалась для великих підприємств, які мали вигідне фінансово-економічне становище та ринкові перспективи. У контексті цього методу застосовувались комерціалізація, тобто перетворення підприємств у єдине товариство (акціонерне або з обмеженою відповідальністю), та сама приватизація, тобто надання доступу інвестору до акцій або паїв. Метод ліквідації полягав у тому, що підприємство спочатку анулювалося засновницьким органом, а потім, з дозволу міністерства, відбувалося перетворення власності. Приватизація шляхом ліквідації здійснювалась трьома способами: продаж усього або частини підприємства; створення товариства з державною та приватною часткою власності (разом із іноземними капіталовкладеннями); передача майна підприємства робітникам або іншим інвесторам (оренда, лізинг) [10, с. 323].

Статистичні дані свідчать, що після 1989 року із 1525 промислових підприємств, створених за часів Польської Народної Республіки, 424 підприємства припинили своє існування [6, с. 17]. Основними причинами ліквідації підприємств стали, по-перше, технологічні зміни (застаріле обладнання); по-друге, збільшення витрат на виробництво, що ставило під сумнів рентабельність використовуваних технологій; по-третє, зростаючі вимоги щодо захисту довкілля та охорони праці. Серед підприємств, які були ліквідовані, підприємства гірничодобувної промисловості (92), машинобудівної (27) та з виготовлення електричних приладів (22).

Найбільш суперечливим рішенням у цьому процесі була ліквідація значної кількості підприємств, що спеціалізувалися на виробництві електроніки – одного із символів сучасної економіки. У той час, коли у розвинених країнах Західної Європи занепадали галузі важкої промисловості і розвивалися високотехнологічні галузі, у Польщі було все навпаки.

Основними причинами ліквідації промислових підприємств Польщі на початку 1990-х років були:

- відмова від будь-якої промислової стратегії в найважливішій (тому що початковій) фазі трансформації. Це було серйозною помилкою, з огляду на те, що в той час Польща була країною, пов'язаною з ЄС лише Угодою про асоціацію (яка була підписана 16 грудня 1991 року) і вона не була обмежена правилами ЄС, що надавало їй більшу свободу дій;
- домінування неоліберальної економічної теорії, яка закликала до ліквідації будь-яких форм втручання держави в економіку;
- занадто швидка та однобічна відмова від захисту національного виробника;
- застосування до державних підприємств винятково обмежувальної фіскальної та кредитної політики, що відобразилося в застосуванні спеціального податку на так зване підвищення заробітної плати та більш жорстких правилах розрахунку амортизації. Оскільки такі обмеження не застосовувалися до приватних промислових підприємств, це порушувало принцип однакового ставлення до всіх суб'єктів, незалежно від їх форми власності, а також створювало додаткові труднощі у фінансуванні державних підприємств, що посилювало стимули до їх приватизації;
- надто швидкий темп здійснення реформ («шокової терапії»), що призвело до невиправданого занепаду промислових підприємств;
- несприятливі приватизаційні угоди і помилки в приватизації низки промислових підприємств;
- дуже низький рівень знань і досвіду людей, відповідальних за приватизацію і нагляд за її перебігом [6, с. 25-29].

---

¹Системні та інституційні реформи в межах «Плану Бальцеровича» містили наступні елементи: ліквідацію залишків центрально-командної система управління економікою, реактивацію місцевого самоврядування та муніципальної власності, приватизацію, відмову від принципу автоматичного фінансування комерційних підприємств, зміну податкової системи (впровадження єдиних митних ставок для всіх компаній), розширення прав і можливостей державних підприємств, уведення конвертованості валюти, лібералізацію зовнішньої торгівлі, демонополізацію, створення ринку нерухомості, комерціалізацію банківського і страхового секторів, організацію ринку цінних паперів, полегшування функціонування іноземних інвесторів та впровадження соціального захисту для безробітних [5, с. 11].

Відсутність промислової стратегії збіглася з періодом, коли у зв'язку з відкриттям Польщі для світового ринку польська промисловість зіткнулася із загрозою конкуренції (Польща занадто швидко відмовилася від захисту своїх власних виробників). Негативні наслідки посилювалися ще внаслідок упровадження спеціальних пільг для імпортерів, які містили:

а) лібералізацію митних зборів, особливо у зв'язку із підписанням асоціації з ЄС, що викликало подив у закордонних спостерігачів. У результаті вже через рік Польща була змушена тимчасово відмовитися від цієї лібералізації шляхом відновлення податку на імпорт;

б) відмову від використання терміну «галузів-початківців» („*infantindustries*”), завдяки яким Польща могла б отримати відстрочку щодо виконання вимог ЄС на термін не менше 5 років. Це дозволило б їй зробити низку коригувань та адаптуватися до нових вимог високотехнологічних видів економічної діяльності. У результаті цих дій польська промисловість зазнала глибокої регресії у сфері сучасної електроніки;

в) скасування тарифів на імпорт готової продукції, зберігаючи при цьому мита на імпорт сировини для їх виробництва всередині країни, що було виразною дискримінацією вітчизняних виробників. Найбільше це позначилося на польській хімічній промисловості.

На думку авторів рапорту Польського промислового лобі, значну частину промисловості, яка була ліквідована після 1989 року, можна було зберегти за умови:

- розробки промислової стратегії на перехідний період, яка б визначала, які елементи промисловості повинні бути найбільш захищеними (насамперед це було необхідно для захисту високотехнологічних галузей промисловості). Це не допустило б найбільших втрат саме в тих галузях, які мали ключове значення для майбутнього. Досвід Польщі показує, що, з цієї точки зору, вкрай важливим є захист науково-дослідної бази у промисловості;
- створення спеціалізованих банків або фінансових установ, заснованих головним чином на державних доходах від приватизації для фінансування реструктуризації компаній, що знаходяться в стані занепаду, проте мають шанс на виживання і адаптацію до потреб майбутнього;
- відмови від політики стимулювання імпортерів за рахунок вітчизняних виробників і послідовного проведення політики підтримки внутрішнього попиту (“*fostering of domestic demand*”). А це вимагало проведення свідомої та активної державної політики [6, с. 68].

Однак варто врахувати, що згідно з польським законодавством, ліквідація підприємства наставала, якщо воно збиткове протягом 6 місяців; якщо більше половини вартості його майна становили частки в інших товариствах та облігації, або більше половини вартості майна було віддано в оренду. Унаслідок ліквідації неефективних державних підприємств земельні ділянки, будівлі, машини й обладнання були викуплені ефективно діючими підприємствами [12, с. 10].

Наслідки відмови від промислової стратегії виявилися особливо несприятливими саме для Польщі, оскільки досвід показав, що промислова стратегія є особливо необхідною для країн, що відстають у промисловому розвитку і посідають неконкурентні позиції на світовому ринку. Тому ця відмова була абсолютно неприйнятною для потреб та специфіки промисловості Польщі, а відсутність контролю з боку держави призвела до руйнівних результатів і великих втрат.

Так для відновлення промисловості у 1993 році Рада Міністрів Польщі прийняла рішення щодо створення програми промислової політики на 1993-1995 рр. Ця програма стосувалася реструктуризації власності, розвитку малого та середнього підприємництва, охорони довкілля, заощадження палива та енергії, ринку праці, а також технологічного поступу.

Однією з форм промислової політики держави було документальне анонсування урядом секторів, які мали найбільший потенціал для розвитку. Міністерство промисловості і торгівлі Польщі підготувало два відповідних документи у 1993 та 1995 роках, у першому з яких були задокументовані сектори з найбільшим потенціалом для розвитку (обрані на основі їх наявної або потенційної конкурентоспроможності). Інший підкреслював сучасність секторів і їх вплив на модернізацію промисловості та вдосконалення структури промисловості, а також потенціал для розвитку вигідного експорту. Рейтинг цих секторів базувався на таких критеріях, як шанси виведення товарів сектору на міжнародний ринок, а також ефективність та зростання польських підприємств у цьому секторі [1, с. 14].

Однак зазначені документи не мали будь-яких відчутних ефектів на економіку Польщі на практиці [8, с. 184]. Це було пов'язано з тим, що уряд не надав жодної фінансової допомоги переліченим у них видам економічної діяльності. Передбачалося, що уряд буде здійснювати підтримку за допомогою сприятливої митної політики, кредитних гарантій, а також сприяння у пошуку фінансових партнерів. Проте навіть ці заходи не були вдало реалізовані.

Ще одним видом програм, спрямованих на «зцілення» економіки Польщі, були так-звані антикризові програми. Вони насамперед були розроблені для підтримки секторів, які перебували в глибокій економічній кризі та не підлягали приватизації (гірничодобувна промисловість, суднобудівельна і оборонна промисловість). Зокрема, часткового успіху було досягнуто у реформуванні вугільного та

металургійного комплексу Польщі. Для його реформування канадським консорціумом у 1992 році була розроблена спеціальна програма, яка передбачала:

- ліквідацію надлишку виробничих можливостей через ліквідацію застарілих чавуноливарних заводів;
- заміну мартенівських печей на електричні;
- збільшення частки повного відливу сталі до 75 %;
- виокремлення із чавуноливарних заводів діяльності, яка не пов'язана безпосередньо із виробничими процесами;
- погашення боргів чавуноливарних заводів і збільшення їх оборотного капіталу;
- створення основ для впровадження корпоративного управління;
- збільшення виготовлення готових виробів [7, с. 43].

Розроблена система заходів щодо пом'якшення негативних соціально-економічних наслідків реструктуризації у вугледобувних регіонах передбачала зниження пенсійного віку на 5 років для вивільнених шахтарів з нарахуванням вихідних виплат; забезпечення шахтарям, які погодилися на перекваліфікацію, протягом двох років після звільнення виплат у розмірі 65 % від заробітної плати; можливість надання пільгових банківських кредитів звільненим працівникам для освоєння іншої діяльності [11].

Успіх розробленої програми був відображений у позитивних фінансових балансах промисловості, починаючи з 1994 року, хоча прибуток був дуже малим, а заборгованість сектору залишалася дуже високою. До позитивних наслідків реалізації програми належали: зайнятість у секторі була скорочена без будь-яких колективних звільнень; надмірне виробництво було усунене без закриття заводів, що було особливо важливо, враховуючи значення сталеливарного виробництва для місцевих ринків праці; були впроваджені значні технологічні зміни (зокрема сучасні методи нагріву сталі), що зменшило забруднення довкілля [1, с. 16].

Зазначимо, що процес реструктуризації металургійного комплексу збігся у часі із підписанням Угоди про асоціацію між Польщею та ЄС (1991 р.), Протокол №2 якої регулював правила торгівлі виробами із вугілля та сталі. Це, зокрема, стосувалося правил митної політики та правил надання державної допомоги, для скасування яких передбачався перехідний період (до 1995 року). Водночас стаття 28 Договору впроваджувала додаткові засади, які дозволяли застосовувати митний захист у секторах, які підлягають реструктуризації [7, с. 44].

Окрім того, із наближенням польської інтеграції до ЄС у 1998 році Європейською Комісією було розроблено програму реструктуризації металургійного комплексу Польщі. Програма передбачала: реструктуризацію зайнятості (зменшення зайнятості до 2005 року до 40 тис. осіб); приватизацію та комерціалізацію металургійних підприємств; технічно-технологічну реструктуризацію – реалізацію широкого спектру інвестиційних програм (будова та модернізація стану гарячої прокатки блях; встановлення процесу виробництва готових виробів). Європейська комісія передбачала такі джерела фінансування, як позики комерційних банків, залучення зовнішніх інвесторів, бюджетні кошти, кошти ЄС, емісію облігацій та акцій, а також залучення фондів допомоги довкіллю.

Таким чином, наслідком реструктуризації металургійного комплексу у 1990-х роках стали: зростання частки працівників у виробничих відділах через зменшення адміністративного персоналу.

Окрім того, паралельно з програмами реструктуризації були також розроблені адаптаційні програми та програми розвитку. Перші були спрямовані на створення умов для розширення деяких галузей (металургії, фармацевтичної та нафтохімічної промисловості), а другі реалізовувалися в секторах з високим потенціалом отримання прибутку (телекомунікації, газ, інжиніринг). Загалом, мета кожної програми залежала від ринкового потенціалу та технологічного рівня окремого виду промислової діяльності [1, с. 15].

У 1994 році було прийнято ще одну програму (Програма всеохопної приватизації), яка передбачала реструктуризацію 512 державних підприємств шляхом створення програми національних інвестиційних фондів (НІФ). Ця програма була розроблена з метою надання найбільшій кількості громадян Польщі можливості брати участь у процесі роздержавлення власності й створення механізму активної реструктуризації підприємств із залученням до управління менеджерів фірм. Завдяки програмі НІФ, акції, які знаходяться в громадян, котуються на біржі і мають свою реальну ціну, яка змінюється залежно від біржової кон'юнктури, роблячи населення зацікавленим учасником приватизації. Крім того, програма НІФ, завдяки проведеній фінансовій реструктуризації, зробила можливим зменшення боргу 82 підприємств, десяткам підприємств – надання кредитних гарантій або позичок [12, с. 10]. Однак програма НІФ мала і суттєві недоліки, зокрема довгий (близько п'яти років) період початку програми, а також неправильна законодавча конструкція і погане управління товариствами, що належали фондам, призвели до занепаду більшості з державних фірм, втягнутих до НІФ. Дослідження, проведені сеймом Польщі, засвідчують, що з-поміж інших методів приватизації підприємств, ті, які входили в програму НІФ, показали найгірші фінансові результати [3, с. 3]. Насамкінець програма НІФ спричинила капіталізацію польської промисловості.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, незважаючи на деякі помилки у реформуванні промисловості, польський досвід може стати важливим прикладом для України. Розвиток приватного сектору, жорстка конкуренція та цілеспрямована діяльність держави спричинили формування раціональної структури національного виробництва протягом перших 10 років реформ. У результаті здійснюваних реформ зростала роль приватного сектору. У 2000 р. його частка становила у ВВП 61,2 %, у зайнятих – 72,1 %, в інвестиційних видатках – 65,2 %, у проданій промисловій продукції – 70 %, в експорті – 83,6 % [9, с. 319].

Зокрема для України корисним буде досвід проведення Польщею реформ у металургійному та добувному секторах економіки, оскільки вони охоплюють значну частку в українській промисловості (16 % та 11 % у 2015 р. відповідно); у розробленні програм соціального захисту вивільнених працівників шахт. Також Україні варто перейняти досвід Польщі щодо передачі земельних ділянок, будівель, машин й обладнання неефективних державних підприємств ефективно діючим підприємствам.

Водночас Україні варто взяти до уваги усі невдачі, яких зазнала Польща у процесі трансформації. Зокрема, це стосується процесу ліквідації підприємств, якої можна було б уникнути за умов наявності розробленої стратегії. З огляду на це, спираючись на позитивний та негативний досвід Польщі для розвитку промисловості України, пропонуємо:

- розробити критерії диференціації видів промислової діяльності за рівнем наявної або потенційної конкурентоспроможності (до прикладу, таким критерієм можуть стати шанси виведення товарів сектору на міжнародний ринок, а також ефективність та зростання підприємств у цьому секторі) та розробити механізми надання допомоги найбільш перспективним підприємствам у зазначених видах промислової діяльності;
- розробити нормативно-правові акти стосовно створення і діяльності структурних фондів регіонального розвитку (прототипами яких можуть стати структурні фонди ЄС) з метою підтримки розвитку відсталих регіонів, а також з метою наближення принципів регіональної політики України до принципів регіональної політики ЄС;
- здійснити техніко-економічний аудит фактичних і перспективних результатів роботи промислових підприємств; закрити ті, на яких відсутні перспективи рентабельної конкурентоспроможної діяльності, та сформувавши спеціальну державну політику соціального забезпечення вивільнених працівників підприємств;
- стимулювати органи місцевого самоврядування до участі у міжнародних проектах із залучення технічної допомоги за допомогою надання інформації щодо критеріїв участі у таких проектах та проведення тренінгів по підвищенню кваліфікації посадових осіб органів місцевого самоврядування стосовно участі у них;
- сприяти передачі часток державних промислових підприємств (які знаходяться у скрутному фінансовому становищі) інвестиційним компаніям, які забезпечать доступ до нових кредиторів (такі інвестиційні компанії можуть бути створені комерційними банками, спільно із ЄБРР, що створить підґрунтя для функціонування моделі корпоративного управління на підприємствах);
- розробити програми із реструктуризації промислових підприємств (зокрема, у таких видах економічної діяльності, як машинобудування чи металургійне виробництво), які б передбачали ліквідацію надлишку виробничих можливостей через ліквідацію застарілих заводів, збільшення частки замкнених циклів виробництва продукції, а також відокремлення виробничого процесу від адміністративного.

Подальші дослідження можуть бути присвячені вивченню досвіду реструктуризації промисловості інших країн Центральної Європи, а також ролі Європейського Союзу у їх трансформаційних процесах, з огляду на актуальність тематики для України (в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС).

Список літератури

1. Bednarski, M. Privatisation Policy and Industrial Policy in Poland in the Period of Transformation // Finanzwissenschaftliche Diskussionsbeiträge Special Series: Industrial and Social Policies in Countries in Transition [Electronic resource] / M. Bednarski. – Available at: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4.../fiwidisk_S06.pdf.
2. Błaszczuk, B. The Progress of Privatization in Poland / B. Błaszczuk // МОСТ-МОСТ. – 1994. – Nr. 4. – S. 187-211.
3. Czerwinska, E. Ocena realizacji program Narodowy Funduszy Inwestycyjnych / E. Czerwinska // Kancelaria Sejmu Biuro Studiow i Ekspertyz // Nr. 1132. – 2005. – 10 s.
4. Jarmolowicz, W. Polska transformacja gospodarcza. Przesłanki – przebieg – rezultaty / W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego. / W. Jarmolowicz, D. Piatek ; pod. red. S. Owsiak, A. Pollok. – Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, 2013. – S. 71-89.

5. Koszel, B. Rola i miejsce Polski w integracji Europy w XX wieku, [w:] Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku / B. Koszel // Opracowanie zbiorowe pod red. Stanisława Sierpowskiego. – Poznań, Instytut Historii UAM, 2002. – 492 s.
6. Straty w potencjale polskiego przemysłu i jego ułomna transformacja po 1989 roku. Wizja nowoczesnej reindustrializacji Polski / Raport polskiego lobby przemysłowego. – Warszawa: 2012. – 89 s.
7. Szulz, W. Przebieg i wyniki restrukturyzacji przemysłu stalowego w Polsce / W. Szulz, B. Garbarz, J. Paduch // Prece IMZ. – 2011. – Nr. 4. – S. 40-51.
8. Transformacja gospodarki. Spojrzenie retrospektywne / pod red. Witolda Jakóbika ; Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Fundacja im. Friedricha Eberta. – Warsaw: ISP PAN, 1997. – 295 s.
9. Козьяк, В. Д. Використання досвіду Республіки Польща у процесі трансформації господарської системи України / В. Д. Козьяк, О. Р. Саніна // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 767. – С. 317–325.
10. Мотриченко, В. Реформування державних підприємств Польщі / В. Мотриченко // Вісник Львівського університету Серія економічна. – 2008. – Вип. 39. – С. 322-326.
11. Соціальні пільги для працівників вугільної промисловості. Програма підтримки вугільного сектору. Соціальна політика: Програма TACIS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ua-energy.org/upload/files/C12_03_Survey_Rec_LC_UKR.pdf.
12. Чеботар, С. І. Економічні реформи у Польщі: українсько-польські порівняльні дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.05.01 «Світове господарство та міжнародні економічні відносини» / Чеботар С. І. – Тернопіль, 2001. – 21 с.

References

1. Bednarski, M. (1998). Privatisation Policy and Industrial Policy in Poland in the Period of Transformation. *Finanzwissenschaftliche Diskussionsbeiträge Special Series: Industrial and Social Policies in Countries in Transition*. Retrieved from: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4.../fiwidisk_S06.pdf.
2. Błaszczak, B. (1994). The Progress of Privatization in Poland. *МОСТ-MOST*, 4, 187-211.
3. Czerwinska, E. (2005). Ocena realizacji program Narodowy Funduszy Inwestycyjnych. *Kancelaria Sejmu Biuro Studiow i Ekspertyz*, Nr. 1132.
4. Jarmolowicz, W. and Piatek, D. (2013). *Polska transformacja gospodarcza. Przesłanki – przebieg – rezultaty*. [W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.
5. Koszel, B. (2002). *Rola i miejsce Polski w integracji Europy w XX wieku, [w:] Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*. Instytut Historii UAM, Poznań.
6. *Polskie lobby przemysłowe*. (2012). Straty w potencjale polskiego przemysłu i jego ułomna transformacja po 1989 roku. Wizja nowoczesnej reindustrializacji Polski. Polskie lobby przemysłowe, Warszawa, Polska.
7. Szulz, W., Garbarz, B. and Paduch, J. (2011). Przebieg i wyniki restrukturyzacji przemysłu stalowego w Polsce. *Prece IMZ*, 4, 40-51.
8. Jakóbik, W. (ed.). (1997). *Transformacja gospodarki. Spojrzenie retrospektywne*, ISP PAN, Warsaw.
9. Kozyak, V. D. and Sanina, O. R. (2013). Using the argument of Poland in transformation the economic system of Ukraine. *Visny`k Nacional`nogo univ`ersy`tetu "L`vivs`ka politexnika". Menedzhment ta pidpry`emny`czstvo v Ukrayini: etapy` stanovlennya i problemy` rozvy`tku*, 767, 317–325.
10. Motry`chenko, V. (2008). Reformation of state enterprises in Poland. *Visny`k L`vivs`kogo univ`ersy`tetu Seriya ekonomichna*, 39, 322-326.
11. Ukrainian energy. (2016). Social`ni pil`gy` dlya pracivny`kiv vugil`noyi promy`slovosti. Coal Sector Policy Support Programme. Social policy: TACIS Programme. Retrieved from: ua-energy.org/upload/files/C12_03_Survey_Rec_LC_UKR.pdf (Accessed 2 August 2016).
12. Chebotar, S. I. (2001). *Economic reforms in Poland: Ukrainian-Polish comparative researches*, PhD Thesis, world economy and international economic relations. Ternopil Academy of National Economy, Ternopil, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

Інна Павлівна ПЕТРУК

аспірантка,
кафедра менеджменту та публічного управління,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: petrukinna@rambler.ru

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИЗ У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

Петрук, І. П. Роль та значення криз у сучасних економічних системах [Текст] / Інна Павлівна Петрук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 58-65. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Для будь-яких економічних систем характерна циклічність розвитку, тобто чергування періоду стабільності та кризового стану. Сучасні економічні системи відрізняються між собою різними ролями та значеннями криз, а отже, і різними системами антикризового управління. Така ситуація вимагає чіткого розуміння економічного змісту категорій «економічна система», «криза» і «антикризове управління».

Мета. Метою статті є дослідження поняття «економічна система», удосконалення класифікації сучасних економічних систем, окреслення ролі та значення криз у кожному із їх видів, обґрунтування важливості антикризового управління та окреслення його особливостей.

Метод (методологія). У процесі дослідження використовувались такі методи: метод порівняння – для зіставлення різних визначень понять «економічна система», «криза» та «антикризове управління»; метод аналізу – для детального вивчення ролі та значення криз і антикризового управління в сучасних економічних системах.

Результати. До сучасних економічних систем належать: традиційна, командно-адміністративна, ринкова та перехідна. У кожній із них різна роль криз: у традиційній економічній системі криз практично немає через її низьку інтегрованість у світове господарство; в командно-адміністративній економіці вони замовчуються і вирішуються винятково вищим партійним керівництвом; для ринкової економіки кризи – це об'єктивний етап розвитку, який супроводжується дієвою системою антикризового управління, яка дозволяє вийти з кризи з найменшими втратами; для перехідної економіки характерне постійне, регулярне виникнення криз різного виду і ще не сформована система антикризового управління.

Ключові слова: економічна система; сучасні економічні системи; традиційна економіка; командно-адміністративна економіка; ринкова економіка; перехідна економіка; криза; криза національної економіки; антикризове управління.

Inna Pavlivna PETRUK

PhD Student,
Department of Management and Public Management,
Ternopil National Economic University
E-mail: petrukinna@rambler.ru

THE ROLE AND THE MEANING OF CRISIS FOR THE MODERN ECONOMIC SYSTEMS

Abstract

Introduction. Cyclical nature of development is typical for the economic systems of any kind. It means that there is a fluctuation between the periods of stability and economic decline. The differences in the role and meaning of crisis for each of the modern economic systems in their turn result in differences between various systems of anti-crisis management. Such situation calls for clear understanding of the economic sense of the following concepts – «economic system», «crisis», «anti-crisis management».

Aim. The aim of this article is to conduct research into the concept of «economic system», to improve the existing classifications of modern economic systems, to outline the role and meaning of crisis for the economic systems of every kind, to prove the importance of anti-crisis management as well as to define its peculiarities in terms of modern economic systems.

Methods. *The following methods have been implemented in the course of this research: comparative method (in order to contrast various definitions of the notions “economic system”, “crisis”, “anti-crisis management”); method of analysis (in order to study thoroughly the role and meaning of crisis and anti-crisis management for the modern economic systems).*

Results: *One may distinguish between the following types of economic systems – traditional, command, market and mixed. Crisis plays a specific role in each of these systems. It very seldom occurs within the traditional economies, since they are as a rule very poorly integrated into the world economy. As to the command economies – crises are usually concealed from the general public and thus solved by party leaders only. As far as market economies are concerned, crises are considered to be a normal stage of development and are usually accompanied by an efficient system of anti-crisis management, which makes it possible to recover from crisis with minimum losses. Mixed economy is characterized by the constant, regular emergence of crises of various kinds as well as by the rather unformed system of anti-crisis management.*

Keywords: *economic system; modern economic systems; traditional economy; command economy; market economy; mixed economy; crisis; crisis of the national economy; anti-crisis management.*

JEL classification: A11

Вступ

Для будь-яких економічних систем характерна циклічність розвитку, тобто чергування періоду стабільності та кризового стану. Кризи мають не лише руйнівний вплив і негативні наслідки, а й створюють можливості для адаптації економічної системи до нових умов існування і подальшого розвитку. Їх можна передбачати, очікувати, а отже, і запобігати їх виникненню, можна прискорювати або сповільнювати, тобто кризами можна управляти. У будь-якому випадку до них потрібно готуватися для того, щоб прискорити вихід з кризи і мінімізувати її негативні наслідки для економічної системи. Це вимагає насамперед чіткого розуміння економічного змісту та особливостей їх вияву у сучасних економічних системах, тобто зумовлює необхідність уточнення понятійно-категорійного апарату дослідження криз.

Протягом тривалого часу над аналізом природи та причин виникнення криз працювала велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Напрацювання по теорії економічних циклів можна зустріти у працях К. Родбертуса та Т. Мальтуса. До перших дослідників вже конкретно економічних криз можна віднести Р. Гільфердінга [8] та М. Туган-Барановського [20]. Сучасні вчені вже досліджують різні аспекти криз: виникнення криз на підприємствах розглядали О. В. Василенко, А. Г. Грязнова, Л. О. Лігоненко, А. Д. Чернявський, З. Є. Шершньова та ін.; особливості виникнення і перебігу фінансово-економічних криз є предметом наукових досліджень таких фахівців, як: В. М. Геєць, А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, М. І. Сивульський, А. А. Чухно та ін.; на вивченні політичних криз зосередили свою увагу В. А. Барсамов, С. Я. Лавренов, Р. Ф. Матвеев та А. Шубін; соціологічні аспекти досліджують П. А. Сорокін, А. Г. Здравомислов та Н. І. Лапін. Але, незважаючи на різноманітність окреслених аспектів виникнення та перебігу криз, у вітчизняній літературі відсутні комплексні дослідження їх понятійно-категорійного апарату.

Мета статті

Метою статті є визначення поняття «економічна система», удосконалення класифікації сучасних економічних систем, окреслення ролі та значення криз у кожному із видів сучасних економічних систем, обґрунтування важливості антикризового управління та окреслення його особливостей у сучасних економічних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасній фаховій літературі існують різні підходи до визначення поняття «економічна система», а саме: як сукупність відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ; як сукупність людей, об'єднаних спільними економічними інтересами; як історично визначений спосіб виробництва; як особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ; як сукупність усіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм тощо [3].

Зважаючи на множину трактувань поняття «економічна система», існує не менш велика кількість їх видів, які кожен науковець класифікує по-різному. Найпоширенішою є класифікація, запропонована В. Базилевичем [3], відповідно до якої економічні системи поділяють за двома ознаками: формою власності на засоби виробництва та способом управління господарською діяльністю. На основі цих критеріїв вчений виокремлює: систему вільного або чистого ринку; систему змішаної економіки (сучасну ринкову

економіку); командно-адміністративну систему або централізовано-планову економіку; традиційну систему [3]. На нашу думку, до сучасних не варто зараховувати економічну систему вільного або чистого ринку, оскільки історичні межі її функціонування визначаються з другої половини XVIII ст. до кінця XIX – початку XX ст.

Натомість необхідно врахувати тенденції розвитку економічних систем сьогодні, тобто існування у світі країн з перехідною економікою – економічних систем, які характеризуються наявністю поряд із старими економічними формами елементів нових, а також змішаних (перехідних) форм і відносин.

Дзюбик С. Д. і Ривак О. С. вважають, що перехідна економіка – це лише особливий стан економічної системи на етапі її становлення (еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (еволюції до нової економічної системи, до нового врівноваженого стану) [10]. Але перехідні процеси в деяких країнах світу вже так довго тривають, що їх можна сміливо відносити до нового типу економічної системи – перехідної економіки. У цьому контексті слушною є думка В. Чепіноги, яка стверджує, що перехідна економіка є ще одним типом сучасних економічних систем, який відображає такий стан економіки, за якого старі економічні форми відмирають і одночасно з'являються нові, що призводить до трансформації старої системи у нову. Змістом перехідної економіки є суперечності старих і нових форм, у результаті яких формується масив нових економічних, адекватних новій економічній системі [23].

Оскільки всі економічні системи, незалежно від їх типу, циклічно розвиваються, для них неминучими є настання кризи або кризової ситуації. Але в кожному із зазначених типів економічних систем криза поводить себе по-різному. Наприклад, якщо для ринкової економіки виникнення криз є об'єктивним процесом, який призводить до оптимізації економічної системи, у ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового, то в командно-адміністративній системі вважається, що криз немає, а є лише «труднощі розвитку», які вирішуються винятково вищими державно-партійними органами. Для перехідної економіки характерне регулярне виникнення криз економічного, політичного або соціального характеру, в результаті яких відбувається формування нових або удосконалення вже наявних ринкових механізмів регулювання економіки (табл. 1).

Дослідження на тему криз дуже популярні як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців, але їх позиції суттєво різняться. Іноземні вчені досліджують кризи як звичне і неминуче явище ринкової економіки, до якого потрібно готуватися для того, щоб нівелювати його негативний вплив. На противагу їм, радянські дослідники вважали, що виникнення криз характерне лише для капіталістичної системи, а при соціалізмі криз немає, а є лише «труднощі розвитку». За радянських часів поняття «криза» було радше ідеологічним, ніж реальним чинником розробки економічної політики. Проблеми, які виникали на державних підприємства Радянського Союзу, вирішували винятково вищі державно-партійні органи [26, с. 7].

Сучасні визначення вітчизняних науковців щодо трактування поняття «криза» вже наближені до закордонних поглядів і більше відповідають дійсності. У зв'язку із цим сьогодні напрацьована велика кількість визначень поняття «криза», які вражають різноманітністю поглядів і трактувань. У таблиці 2 ми наводимо лише окремі, найбільш точні, на нашу думку, визначення поняття «криза».

Досліджуючи понятійно-категорійний апарат розвитку сучасних економічних систем доцільно розмежовувати поняття «криза» і «кризові явища». У цьому контексті під кризою ми розуміємо один із циклів розвитку будь-якої економічної системи. А кризові явища ми розглядаємо як знаки, попередження, які сигналізують про можливість виникнення кризи. Якщо в економічній системі виникло кризове явище, це зовсім не означає, що криза розпочнеться одразу після цього. Криза стається тоді, коли накопичуються і збігаються в часі декілька кризових явищ. Кризові явища можуть бути різного характеру, залежно від виду економічної системи, в якій вони виникають. Для національної економіки це кризові явища політичного, економічного, фінансового, соціального характеру тощо.

Також слід розрізнити поняття «економічна криза» і «криза національної економіки». Економічна криза може бути як у національній економіці, так і в регіоні і на підприємстві, а криза національної економіки – лише в національній економіці.

Сучасна економічна література рясніє різноманітними термінами, які використовуються для характеристики кризового стану національної економіки. До таких термінів належать: «загальноекономічна криза», «економічна криза», «фінансова криза», а також «криза платіжного балансу», «криза перевиробництва» та «макроекономічна криза».

На нашу думку, поняття «економічна криза», «фінансова криза», «криза платіжного балансу» та «криза перевиробництва» занадто вузькі для повної характеристики кризового стану національної економіки. Вони характеризують лише окремі види криз: економічна криза, загальноекономічна криза – кризи в економічній сфері, фінансова криза, криза платіжного балансу – кризи у фінансовій сфері, криза перевиробництва – криза у сфері виробництва. Значно краще для характеристики досліджуваного нами явища підходить термін «макроекономічна криза». Але для забезпечення чистоти думки і збереження логіки дослідження ми будемо користуватися терміном «криза національної економіки».

Таблиця 1. Роль та значення криз у сучасних економічних системах

Тип економічної системи	Країни	Характерні ознаки	Роль та значення кризи
Традиційна економічна система	Слаборозвинуті країни так званого «третього світу»: країни Африки й Латинської Америки.	<ul style="list-style-type: none"> – багатокладність, тобто існування різних форм господарювання, заснованих на різних формах власності; – виробництво, розподіл і обмін базуються на звичаях, традиціях, культових обрядах; – відсутність поділу суспільної праці; – суперечність між обмеженістю ресурсів і безмежністю потреб; – природною формою багатства виступає натуральний продукт; – використання найпростіших видів техніки і кустарного інструменту. 	Криз практично немає
Командно-адміністративна економіка	Колишній СРСР та низка країн Східної Європи й Азії (Китай, Північна Корея).	<ul style="list-style-type: none"> – громадська (у реальності державна) власність на всі економічні ресурси, сильна монополізація і бюрократизація економіки, – централізоване директивне планування виробництва і розподілу ресурсів; – не визнання реальних товарно-грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення; – зрівняльний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних стимулів до ефективної праці. 	Криз немає, є лише «труднощі розвитку», які вирішуються винятково вищими державно-партійними органами
Ринкова економіка	США, Канада, Японія, високорозвинені країни-члени ЄС	<ul style="list-style-type: none"> – розмаїття форм власності, серед яких чільне місце займає приватна власність в усіх її видах; – вільний доступ на ринок та вільний вихід з нього; – масовий характер ринку, вільна конкуренція великої кількості виробників; – повна свобода в переміщенні матеріальних, фінансових і людських ресурсів; – обмеження ролі держави в регулюванні економічних процесів на ринку. 	Криза – це об'єктивний процес, який призводить до оптимізації економічної системи, у ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового
Перехідна економіка	Країни – колишні члени СРСР (Україна, Росія, Білорусія, Грузія, Казахстан та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> – переважання процесів, які відображають становлення принципово нових економічних зв'язків; – наявність таких зв'язків та елементів народногосподарської структури, які втілюють у собі вже минулий, віджилий спосіб функціонування суспільного виробництва; – дуже висока чутливість суспільного виробництва до змін у кон'юктурі світового ринку й неможливість реально вплинути на нього; – недостатній рівень вирішення соціальних проблем, що породжує досить високий рівень соціального напруження. 	Для перехідної економіки характерне постійне, регулярне виникнення криз економічного, політичного або соціального характеру, у результаті яких відбувається формування нових або удосконалення вже наявних ринкових механізмів регулювання економіки.

* Сформовано і доповнено автором на основі [26, с. 7; 23; 27]

Під кризою національної економіки ми розуміємо одну із закономірних фаз її розвитку, яка характеризується різким скороченням темпів економічного зростання, обсягів виробництва і ділової активності, недовантаженням виробничих потужностей, зростанням безробіття та банкрутством підприємств.

Основні наслідки криз для розвитку сучасних економічних систем можна систематизувати таким чином: внутрішньоекономічні – спад виробництва; прискорення темпів інфляції; дестабілізація фінансової системи; кон'юнктурні зміни; неплатоспроможність і банкрутство суб'єктів господарювання; монополізація економічних систем; загальнополітичні – дестабілізація політичної ситуації в країні; несприятлива зовнішньоекономічна політика держави; зміна умов експортно-імпоротної діяльності; недосконалість господарського та антимонопольного законодавства; неефективність системи державного управління; соціальні – високий рівень безробіття; скорочення розміру зарплат у бюджетній сфері; зростання рівня диференціації доходів населення; криза системи соціального й медичного забезпечення; зростання соціальних конфліктів; демографічні – зменшення чисельності населення та погіршення його структурних складових; зменшення рівня добробуту та, як наслідок, погіршення розміру і структури платоспроможного попиту населення [13, с. 32].

Криза має не лише негативні, а й позитивні наслідки. До негативних наслідків кризи національної економіки належать: повне руйнування або різкі зміни у функціонуванні економічної системи; виникнення нової кризи, ще глибшої за попередню; загострення вже наявної кризи; незворотні зміни в структурі національної економіки тощо. До позитивних наслідків кризи відносять побудову нових механізмів функціонування національної економіки. Орловська О. Р. стверджує, що криза «... дає можливість для роздумів над майбутнім, дає час для роботи над помилками у діях керівництва, перегляду програм розвитку, розробок майбутніх шляхів розвитку економіки країни [16, с. 3].

Співвідношення позитивних і негативних наслідків кризи національної економіки залежить насамперед від ефективності чинної системи антикризового управління.

Ситник Л. С. під антикризовим управлінням розуміє тип управління, що орієнтоване на своєчасне реформування економіки, оцінку, прогноз, діагностику процесів у діяльності підприємства, галузі, регіону, держави [18, с. 27]. Мінаєв Е. С. розглядає антикризове управління як комплекс послідовно здійснюваних заходів щодо запобігання, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків [2]. Коротков Е. М. вважає, що «антикризове управління – це управління, в якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для подальшого розвитку» [1]. На думку Філатової О. М., «антикризове регулювання економіки – це свідомі і цілеспрямовані дії держави (певною мірою і могутніх корпорацій та наднаціональних органів) щодо запобігання або зменшення глибини економічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання [22].

Для кожного типу економічної системи притаманний різний характер антикризового управління. Наприклад, у командно-адміністративній економіці, де кризи практично «відсутні», антикризового управління як такого немає взагалі. Є лише окремі його вияви у вигляді централізованих і скоординованих заходів вищого партійного керівництва щодо вирішення конкретної проблеми. Для перехідної економіки антикризове управління відіграє ключову роль, оскільки від його ефективності залежить успіх самого перехідного процесу. У ринковій економіці антикризове управління вже давно і постійно функціонує та дозволяє швидко виходити із кризової ситуації та мінімізувати її негативний вплив на економіку.

Практично всі сучасні економічні системи потрапляють під вплив глобалізаційних процесів. У цьому контексті слушною видається думка В. Г. Бодрова, що «антикризова система управління економікою в умовах глобальних ризиків покликана виконувати роль формуючої, креативної сили, спрямовуючого вектора соціально-економічних трансформацій. Вона повинна задавати необхідні параметри для успішної самоорганізації, саморозвитку національної економіки і суспільства трансформаційного типу, інтеграції в глобальну систему світового господарства з урахуванням стабільного забезпечення добробуту і безпеки громадян» [5].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що до сучасних економічних систем слід відносити: традиційну, командно-адміністративну, ринкову та перехідну. Кризи характерні для всіх типів сучасних економічних систем, але їх ролі в кожній із них суттєво відрізняються. У традиційній економічній системі кризи виникають досить рідко, в командно-адміністративній – факт виникнення кризи старанно приховується, у ринковій – кризи виникають досить часто і вважаються об'єктивним явищем розвитку, а для перехідної економічної системи характерне постійне виникнення криз економічного, політичного або соціального характеру. Оскільки їх роль у кожному типі сучасних економічних систем різна, значить і завдання, які ставляться перед системою антикризового управління, різні. У цій площині якраз і знаходяться перспективи подальших наукових досліджень, які полягають у визначенні особливостей

антикризового управління в кожному із типів сучасних економічних систем.

Таблиця 2. Окремі підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення поняття «криза»

Автор	Визначення
<i>ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВЦІ</i>	
Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М. та ін. (2006 рік)	<i>криза</i> – об’єктивне явище в соціально-економічній системі, в основі функціонування та розвитку якої лежить керована діяльність людини [7, с. 186].
Чернявський А. Д. (2007 рік)	<i>криза</i> – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [24, с. 4].
Іванюта С. М. (2007 рік)	<i>криза</i> – це складний загострений стан, різкий перелом або занепад [11, с. 283]
Мочерний С. В. (2009 рік)	<i>криза</i> – основна фаза періодичного економічного циклу, різке погіршення економічного становища в країні (значний спад виробництва, масові банкрутства, значне зростання безробіття, фінансово-кредитна криза, падіння цін, зростання відсоткової ставки та інше) [15, с. 125]
Барановський О. І. (2009 рік)	<i>криза</i> – це фактично точка біфуркації, яка містить у собі потенційну можливість як деструктивного, так і конструктивного характеру [4, с. 45]
Дацюк І. В. (2010 рік)	<i>криза</i> – об’єктивний процес, який призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи – сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну [9, с. 166].
А. А. Чухно (2010 рік)	<i>криза</i> – це одна з форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового [25, с. 5]
Бутко М. П., Матренко С. О. (2011 рік)	<i>криза</i> – це закономірний етап у функціонуванні будь-якої системи, що може бути спричинений факторами впливу внутрішнього або зовнішнього середовища, кардинальними змінами у світовій економіці, що вимагає від системи суттєвого корегування або навіть, повної зміни концепції свого розвитку [6, с. 4].
Остапишин Т. П., Коптюх О. Г. (2013 рік)	<i>криза</i> – це порушення рівноваги в розвитку економічної системи, яке призводить до змін форми її організації, до її переходу у новий стан або припинення існування [17, с. 115].
Ткаченко А. М., Калюжна Ю. В. (2013 рік)	<i>криза</i> – це об’єктивний процес якісних та кількісних змін, які зазвичай призводять до потенційно негативних результатів діяльності [19, с. 124]
Маковоз О. В., Авагімов А. А. (2014 рік)	<i>криза</i> – це такий стан системи, за якого відбувається динамічна безповоротна трансформація її елементів, втрата звичних зв’язків та порушення збалансованості системи; <i>економічна криза</i> – це таке порушення економічних зв’язків та пропорцій, за якого неможливе подальше існування соціальної системи у попередньому вигляді [14, с. 220].
Кучінка Т. В. (2015 рік)	<i>криза</i> – це об’єктивний, цілеспрямований і закономірний процес змін, в основу якого покладено незворотність, спадковість та цілеспрямованість [13, с. 30].
<i>ЗАРУБІЖНІ НАУКОВЦІ</i>	
Коротков Е. М. (2005 рік)	<i>криза</i> – це «крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі» [12, с. 118]
Файншмідт Є. А. (2012 рік)	<i>криза</i> – це процес порушення рівноваги самокерованої системи, який супроводжується втратою її стійкості та може закінчитись або руйнацією і цілковитим припиненням існування системи, або переходом її в новий стан стійкої рівноваги [21, с. 38]
Домінік Кокрем (Dominic Cockram) та Клаудія Ван Ден Хейвел (Claudia Van Den Heuvel) (2012 рік)	<i>криза</i> – це нестабільності чи зміни; <i>криза</i> – це загрози, що є визначальними чинниками кризи, коли вона виходить за рамки нормального і спричиняє нестабільність або зміни в організації чи системі та може становити загрозу для її майбутнього [28].

*Сформовано автором на основі [7, с. 186; 24, с. 4; 11, с. 283; 15, с. 125; 4, с. 45; 9, с. 166; 25, с. 5; 6, с. 4; 17, с. 115; 19, с. 124; 14, с. 220; 13, с. 30; 12, с. 118; 21, с. 38; 28].

Список літератури

1. Антикризисное управление: учеб. / [Коротков Э. М., Беляев А. А., Валовой Д. В. и др. ; под ред. Э. М. Короткова]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
2. Антикризисное управление: учеб. / [Минаев Э. С., Панагушина В. П.] – М.: ПРИОР, 2000. – 432 с.
3. Базилевич, В. Д. Економічна теорія: Політекономія / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська. – К.: Знання, 2014. – 710 с.
4. Барановський, О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки та шляхи запобігання: [монографія] / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 754 с.
5. Бодров, В. Г. Антикризове управління національною економікою в умовах глобальних ризиків / В. Г. Бодров // Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні // Формування ринкової економіки: збірник наук. праць. Спец. випуск. – К.: КНЕУ. – 2010.
6. Бутко, М. П. Теоретичні засади кризових явищ в економіці / М. П. Бутко, С. О. Маюренко // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 4-7.
7. Воронкова, В. Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навч. посібник для ВНЗ / Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М., та ін. ; Ред. Воронкова В. Г. ; ЗДІА. – К.: Професіонал, 2006. – 567 с.
8. Гильфердинг, Р. Финансовый капитал. Новейшая фаза в развитии капитализма / Р. Гильфердин; пер. с нем. И. Степанова. – М.: Государственное издательство, 1922. – 271 с.
9. Дацюк, І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств / І. В. Дацюк // Технологія і техніка друкарства: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 2 (28). – С. 165-170.
10. Дзюбик, С. Д. Основи економічної теорії: навч. посіб. / С. Д. Дзюбик, О. С. Ривак. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2014. – 423 с.
11. Іванюта, С. М. Антикризове управління: навч. посібник / С. М. Іванюта. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
12. Коротков, Є. М. Антикризисное управление / Є. М. Коротков. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 620 с.
13. Кучінка, Т. В. Теоретичні аспекти вивчення феномену економічної кризи / Т. В. Кучінка // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – № 1(3). – С. 29-34.
14. Маковоз, О. В. Антикризове регулювання як основа стабілізації економіки України / О. В. Маковоз, А. А. Авагімов // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. – № 46. – С. 200-204.
15. Мочерний, С. В. Основи економічних знань: підручник / С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 304 с.
16. Орловська, О. В. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання / О. В. Орловська // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України: збірник наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25. 2. – 197-202 с.
17. Остапишин, Т. П. Економічні кризи: сутність, періодичність виникнення, тривалість і стадії їх перебігу / Т. П. Остапишин, О. Г. Коптюх // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – Вип. 1. – С. 113-120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2013_1_16.
18. Ситник, Л. С. Тенденції розвитку антикризового управління економікою / Л. С. Ситник // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – Т 2. – С. 27-30.
19. Ткаченко, А. М. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення / А. М. Ткаченко, Ю. В. Калюжна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 122 – 126.
20. Туган-Барановский, М. И. Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. – М.: Наука – РОССПЭН, 1997. – 576 с.
21. Файншмидт, Е. А. Кризис-менеджмент [Электронный ресурс]: учеб. пособие. / Е. А. Файншмидт. – Москва, 2014. – Режим доступа: <http://ссaf.ru/wp-content/uploads/2013/05/Е-А-Файншмидт-Кризис-менеджмент.2014.pdf>.
22. Філатова, О. М. Антикризове регулювання економіки: історико-економічний аспект / О. М. Філатова // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. Сборник научных трудов. – Севастополь – Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ, 2009. – 856 с.
23. Чепінога, В. Г. Основи економічної теорії: навч. посіб. / В. Г. Чепінога. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 456 с.
24. Чернявський, А. Д. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / А. Д. Чернявський – К.: МАУП, 2006. – 256 с.
25. Чухно, А. А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1 – С. 4-18.

-
26. Шарий, В. І. Антикризисні технології як механізм реалізації цілей державного управління: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Шарий В. І. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2006. – 20 с.
  27. Щетинін, А. І. Політична економія [Текст]: підручник / А. І. Щетинін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 480 с.
  28. Cockram, D. Crisis Management – What is it and how is it delivered? [Electronic resource] / D. Cockram, C. Van Den Heuvel. – Available at: <http://www.bcifiles.com/CrisisManagement March2012.pdf>.

References

1. Korotkov, E. M., Belyaev, A. A., Valovoy, D. V. (2000). *Crisis management*. Moscow: Infra-M.
2. Муняев, Е. С., Панашушина, В. Р. (2000). *Crisis management*. Moscow: Prior.
3. Bazylevych, V. D., Grazevska, N. I. (2014). *Economic theory: Political Economy*. Kyiv: Znannya.
4. Baranovs'kyu, O. I. (2009). *Financial crisis: background, consequences and ways of prevention*. Kyiv.
5. Bodrov, V. H. (2010). Crisis management national economy in terms of global risk management. State crisis national economy: international experience and problems in Ukraine. *Formation of market economy*, 2010.
6. Butko, M. P., Mayurenko, S. O. (2011). The theoretical basis of the economic crisis. *The economy and the state*, 4, 4-7.
7. Voronkova V. H., Belichenko A. H., Popov O. M. (2006). *Human Resource Management: Philosophical Foundations*. Kyiv : Professional.
8. Hyl'ferdynh, R. (1922). *Financial capital. The latest phase of capitalist development*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo.
9. Datsyuk, I. V. (2010). The essential characteristic of the crisis enterprises. *Technology and Printing Technology: technologies*, 2(28), 165-170.
10. Dzyubyk, S. D. (2014). *Foundations of economic theory*. Kyiv: Znannya.
11. Ivanyuta, S. M. (2007). *Crisis management*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
12. Korotkov, E. M. (2005). *Crisis management*. Moscow: Infra-M.
13. Kuchinka, T. V. (2015). The theoretical aspects of the study of the phenomenon of economic crisis. *Scientific Herald Mukachevo State University*, 1(3), 29-34.
14. Makovoz, O. V., Avagimov, A. A. (2014). Crisis management as a basis for economic stabilization Ukraine. *Bulletin of Economics and transport industry*, 46, 200-204.
15. Mochernyy, S. V. (2009). Fundamentals of economic expertise. Kyiv : Akademiya.
16. Orlovs'ka, O. V. (2015). Global economic crisis: causes, consequences and remedies. *Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine*, 25.2, 197-202.
17. Ostapyshyn, T. P., Koptuyh, O. H. (2013). Economic crisis: the nature, frequency of occurrence, duration and stage of their course. *Finance, accounting and auditing*, 1, 113-120.
18. Sytnyk, L. S. (2009). Trends in economic crisis management. *Herald of Khmelnytsky National University*, 3, T2, 27-30.
19. Tkachenko, A. M. (2013). Crisis: essence, classification and causes. *Theoretical and practical aspects of the economy and intellectual property*, 1, T1, 122-126.
20. Tuhаn-Baranovskyy, M. Y. (1997). *Favorites: periodic industrial crises. History of the English crises. The general theory of crises*. Moscow: Nauka.
21. Faynshmydt, E. A. (2014). *Crisis management*. Retrieved from: <http://ccaf.ru/wp-content/uploads/2013/05/E-A-Файншмидт-Кризис-менеджмент.2014.pdf>.
22. Filatova, O. M. (2009). Crisis management of the economy: historical and economic aspect. *Problems and prospects of development of cooperation Between countries of Eastern Europe southeastern within the Black Sea economic cooperation and GUAM*.
23. Chepinoha, V. H. (2003). *Foundations of economic theory*. Kyiv: Yurinkom.
24. Chernyavs'kyu, A. D. (2006). *Crisis management*. Kyiv: Маур.
25. Chukhno, A. A. (2010). The current financial crisis economic: nature, ways and means to overcome. *Economy Ukraine*, 1, 4-18.
26. Sharyu, V. I. (2006). *Bail technology as a mechanism for achieving the goals of government*. Kyiv.
27. Shchetynin, A. I. (2011). *Political Economy*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
28. Cockram, D., Van Den Heuvel, C. (2012). *Crisis Management – What is it and how is it delivered?* Retrieved from: <http://www.bcifiles.com/CrisisManagement March2012.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016 р.

Оксана Миколаївна РУДЕНКО

аспірант,
кафедра управління персоналом та економіки праці,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: rudenkooksana1991@ukr.net

ДІАГНОСТИКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН НА ПІДПРИЄМСТВАХ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Руденко, О. М. Діагностика трансформаційних процесів у системі соціально-трудо­вих відносин на підприємствах радіоелектронної промисловості [Текст] / Оксана Миколаївна Руденко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 66-74. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Стратегічними завданнями України є підвищення конкурентоспроможності національної економіки, інтеграція в європейський економічний простір та розбудова соціальної держави. Вирішити ці завдання неможливо без трансформації інституту праці, зростання його інноваційної компоненти.

Мета. Метою статті є дослідження трансформаційних процесів у системі соціально-трудо­вих відносин та їх впливу на інноваційну економіку.

Метод (методологія). У межах дослідження було використано методи порівняльного аналізу, синтезу, абстракції, індукції та дедукції, теоретичного узагальнення. Методологічною основою є діалектичний метод.

Результати. На основі соціологічного дослідження та показників трансформації соціально-трудо­вих відносин визначено тенденції трансформації соціально-трудо­вих відносин на підприємствах радіоелектронної промисловості.

Ключові слова: соціально-трудо­ві відносини; трансформація; інноваційна економіка; процеси; радіоелектронна промисловість.

Oksana Mykolayivna RUDENKO

PhD Student,
Department of Personnel Management and Labour Economics,
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
E-mail: rudenkooksana1991@ukr.net

DIAGNOSTICS OF TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS AT THE ENTERPRISES OF THE RADIO-ELECTRONIC INDUSTRY

Abstract

Introduction. Among the strategic tasks of Ukraine we can distinguish the increase in competitiveness of national economy, the integration into European economic space and the development of the social state. It is impossible to solve these problems without transformation of institute of work, growth its innovative components.

Purpose. The purpose of the article is to research the transformational processes in the system of social and labor relations and their influence on innovation economy.

The method (methodology). The comparative methods of analysis, synthesis, abstraction, theoretical generalization are used in the study. The methodological basis of the study is the dialectical method of investigation.

Results. The tendencies of transformation of the social and labor relations at the entities of the radio-electronic industry are determined by the author on the basis of social research and indicators of transformation of the social and labor relations.

Keywords: social and labour relations; transformation; innovation economy; processes; radio-electronic industry.

Вступ

Трансформаційні процеси в системі соціально-трудових відносин є закономірною тенденцією розвитку суспільства. Такі процеси відбуваються внаслідок зміни суспільної формації, що спричиняє структурні зрушення як в економіці, так і в соціально-трудових відносинах. Змінюється характер і зміст праці, постає новий економічний спосіб взаємодії роботодавців і найманих працівників, набувають нових форм вияву характерні ознаки постіндустріального суспільства. Це зумовлює необхідність оцінки впливу трансформаційних процесів соціально-трудових відносин на становлення та розвиток інноваційної економіки.

Вагомий внесок у розвиток теорії соціально-трудових відносин зробили такі вітчизняні вчені, як Д. Богиня, В. Геєць, О. Грیشнова, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко, Г. Назарова, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, І. Петрова, М. Семикіна, Л. Шаульська, С. Цимбалюк та ін. До іноземних фахівців, які досліджували теоретичні та прикладні аспекти зазначеної проблематики, належать: Д. Белл, В. Іноземцев, У. Ростоу, В. Слепцова, О. Тоффлер, Й. Шумпетер та ін. Проте й досі залишаються малодослідженими питання, пов'язані з виявленням характерних ознак трансформації соціально-трудових відносин та оцінкою їх впливу на інноваційну економіку.

Мета статті

Метою статті є дослідження трансформаційних процесів соціально-трудових відносин та їх впливу на інноваційну економіку.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах становлення інноваційної економіки та боротьби за технологічне лідерство країни світу змінюють орієнтири розвитку у бік високотехнологічних галузей, які здатні забезпечити суттєві переваги на глобальних ринках. Найбільш помітними перетвореннями характеризуються галузі інформаційних технологій та побутової мікроелектронної техніки, які активізують розвиток радіоелектронної промисловості. Використання досягнень цієї галузі сприяє ефективному функціонуванню економіки та підвищенню її конкурентоспроможності.

Радіоелектронна промисловість належить до стратегічно важливих, вона сприяє прискоренню розвитку машинобудування та становленню п'ятого технологічного укладу. З мікроелектронікою, яка є складовою радіоелектроніки (вироби мікроелектроніки становлять близько 52 % обсягів виробництва радіоелектронної промисловості), пов'язують формування третього великого циклу М. Д. Кондратьєва (1980-2020 рр.) [1, с. 49].

З метою дослідження трансформаційних процесів у системі соціально-трудових відносин нами було проведено опитування у формі анкетування. Анкетуванням було охоплено 381 респондентів 5 підприємств радіоелектронної промисловості.

Дослідження проводилося на таких підприємствах: ДП «Львівський завод «Лорта», ДП «Укроборонсервіс», ПАТ «Тернопільський радіозавод «Оріон», ТОВ «Телекарт-Прилад» та ТОВ «Еверест Лімітед».

Оскільки напрями трансформації соціально-трудових відносин нами було досліджено окремо за різними складовими предмету соціально-трудових відносин, то і запитання анкети, і показники, що характеризують трансформаційні процеси в системі соціально-трудових відносин, були сформульовані за цим критерієм з метою одержання потрібної інформації для аналізу.

Перший напрям трансформації соціально-трудових відносин пов'язаний із зайнятістю.

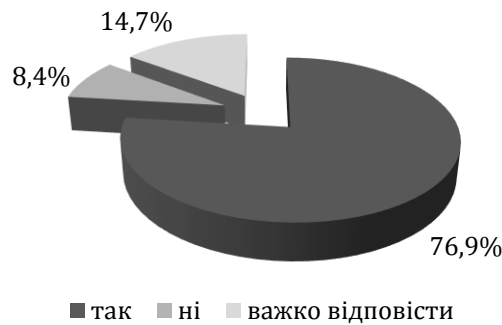
Найпоширенішими на вітчизняних підприємствах радіоелектронної промисловості є такі форми нестандартної зайнятості: зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру, вторинна зайнятість, зайнятість на умовах неповного робочого часу або неповна зайнятість. Більшість зайнятих продовжують працювати на постійній основі, повний робочий день з письмовим оформленням трудового договору.

У процесі дослідження з'ясовано, що державні підприємства менш схильні до використання нестандартних форм зайнятості, особливо це стосується великих підприємств (ДП «Львівський завод «Лорта», ДП «Укроборонсервіс»). З метою економії коштів додаткову або позапланову роботу розподіляють між штатними працівниками. Дослідження показало, що зазвичай це призводить до збільшення навантаження на працівників і, як наслідок, зниження ефективності праці.

Приватні підприємства є більш мобільними та сучасними у цьому аспекті. Показники використання нестандартної зайнятості в них вищі, зокрема наявні такі форми нестандартної зайнятості, як лізинг і дистанційна зайнятість. Респонденти зазначають, що наявність гнучких форм соціально-трудових відносин сприяє залученню до компанії талановитих конкурентоспроможних професіоналів, які мешкають в інших районах, що свідчить на користь подальшого використання нестандартних форм

зайнятості попри низку недоліків, які мають такі форми.

Це підтверджує розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи вважаєте Ви, що нестандартні форми зайнятості є більш ефективними та зручними порівняно із традиційними формами зайнятості?» (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи вважаєте Ви, що нестандартні форми зайнятості є більш ефективними та зручними порівняно із традиційними формами зайнятості?»

*Складено автором за результатами опитування.

Водночас варто зазначити, що використання деяких форм нестандартної зайнятості є радше вимушеним кроком аніж виявом прогресивності. Прикладом є використання неповної зайнятості для уникнення скорочення штатної чисельності працівників у період кризи. Близько 60 % працівників було переведено на неповну зайнятість на кілька місяців у зв'язку з фінансовими труднощами у ПАТ «ТРЗ «Оріон» та ТОВ «Телекарт-Прилад». Але як тільки ситуація на підприємствах покращилася, відпала необхідність у використанні цієї форми зайнятості.

Такі форми, як тимчасова зайнятість та аутстафінг, не знайшли застосування на досліджуваних підприємствах радіоелектронної промисловості. Це пояснюється тим, що ця галузь не має сезонного характеру робіт, а робоча сила в Україні і так є досить дешевою, тому виведення персоналу за штат компанії не набуло поширення через брак передумов його використання.

Другий напрям трансформації соціально-трудових відносин пов'язаний зі змістом та характером праці.

Під час дослідження було з'ясовано, що частка інноваційної діяльності та проектних робіт (рис. 2) у загальній кількості завдань/робіт відповідно до посадових (робочих) інструкцій на підприємствах радіоелектронної промисловості є досить високою (15-41 %). На досліджуваних підприємствах частка проектних робіт є дещо вищою, ніж частка інноваційної діяльності, і це свідчить про те, що результатом інноваційної діяльності є не тільки розробка ідей, а й їх втілення в матеріально-речовій формі.

Також можемо говорити про подальше підвищення цих показників, оскільки збільшується кількість державних замовлень, а отже, і обсяг коштів на розробку та впровадження нових видів техніки та технологій.

Рис. 2. Частка інноваційних та проектних робіт у загальній кількості завдань/робіт відповідно до посадових (робочих) інструкцій на підприємствах радіоелектронної промисловості

*Складено автором за результатами опитування

Щодо підвищення ролі інноваційної творчої праці, то результати опитування засвідчили, що досить високий відсоток респондентів із задоволенням займаються інноваційною (56,4 %) та проектною діяльністю (81,9 %).

Слід зауважити, що на кожному підприємстві є незначний відсоток працівників, яким не подобається займатися інноваційною та/або проектною діяльністю. Це пов'язано з тим, що кожна людина має певні здібності, нахили та потреби й не завжди такий вид робіт подобається найманим працівникам. Тому перед тим, як залучати працівників до інноваційної та/або проектною діяльності, необхідно проводити співбесіди та анкетування.

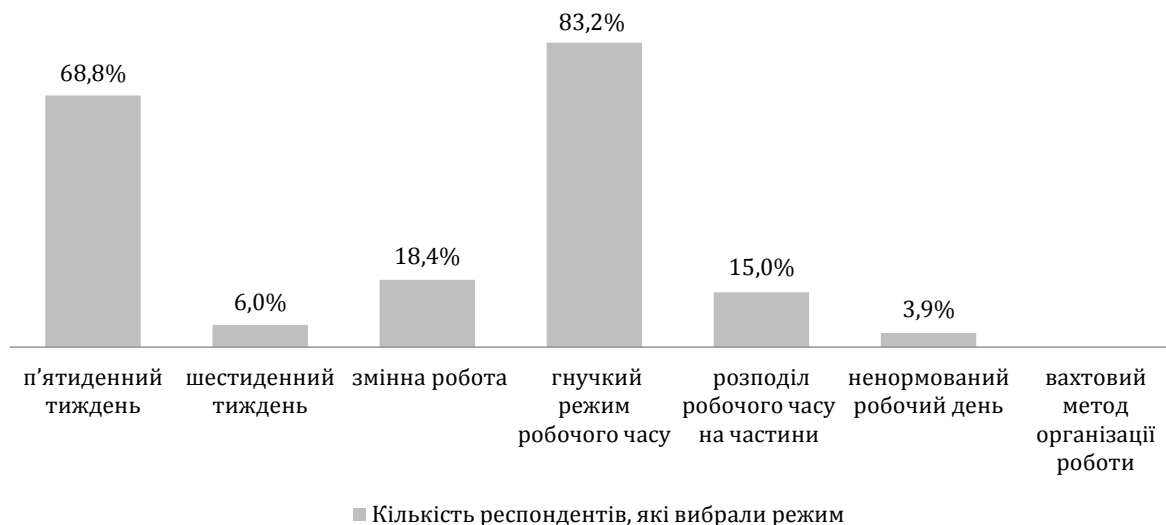
Третій напрям трансформації соціально-трудових відносин стосується правил внутрішнього розпорядку.

Як свідчать результати дослідження, відсоток працівників, які працюють у режимі гнучкого робочого часу, становить приблизно 10-20 %. Водночас більшість респондентів (83,2 %) вважає гнучкий режим робочого часу найбільш ефективним. 68,8 % респондентів позитивно схвалюють п'ятиденний режим робочого часу і тільки 18,4 % подобається змінна робота.

В умовах становлення інноваційної економіки запровадження гнучких графіків роботи позитивно впливає на працівників, зайнятих інтелектуальною та інноваційною діяльністю, оскільки за таких умов працівник може найбільш повно реалізувати творчий потенціал та продукувати нові ідеї. У зв'язку з цим показник охоплення працівників підприємств гнучким режимом робочого часу є надзвичайно малим, що не сприяє активізації інноваційної діяльності працівників.

Проведені дослідження щодо ефективності гнучкого графіку роботи встановили, що його використання позитивно впливає на стан здоров'я та залучення працівника до робочого процесу. Так якість та зайнятість працівника залежить від задоволення його особистісних потреб та вирішення ситуацій поза межами роботи. Гнучкий графік роботи є найбільш сприятливим для якісного поєднання реалізації функцій працівника та особистого життя поза межами офісу, компанії, робочого місця [2].

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, які режими робочого часу є найбільш ефективними?» зображено на рис. 3.

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, які режими робочого часу є найбільш ефективними?»¹.

*Складено автором за результатами опитування

Надання працівникам творчої відпустки також сприяє поліпшенню результатів інноваційної діяльності, проте вітчизняні підприємства, особливо приватні, майже не використовують таку можливість, заощаджуючи кошти. Тому якщо працівник має бажання займатися науковою діяльністю, яка не входить у його посадові обов'язки, він змушений робити це у вільний від роботи час.

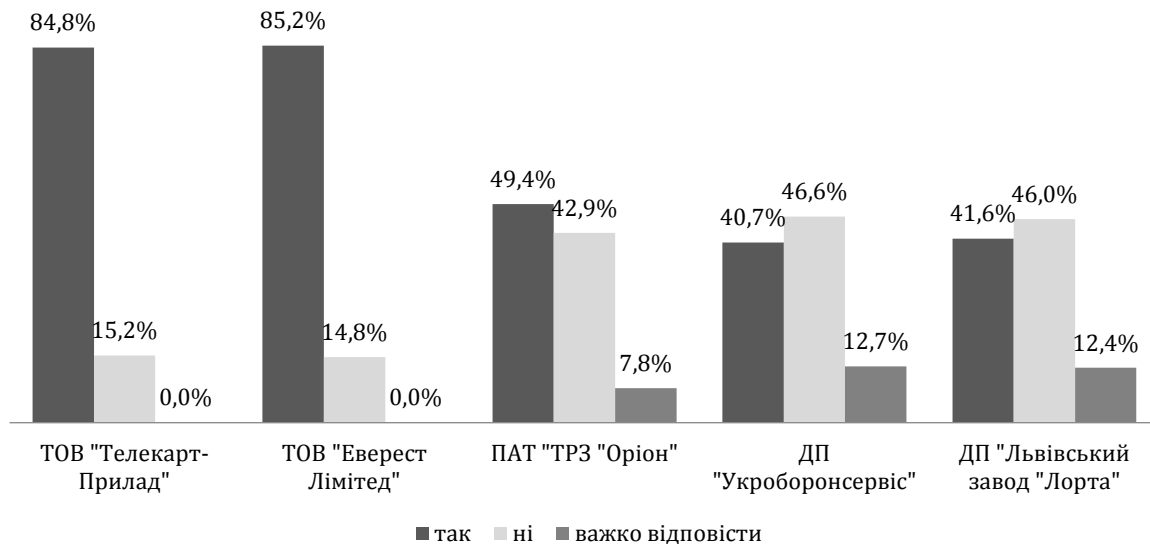
Четвертий напрям трансформації соціально-трудових відносин пов'язаний з умовами та охороною праці.

У процесі дослідження з'ясовано, що процеси автоматизації та механізації праці значно поширені на підприємствах радіоелектронної промисловості. Це підтверджується тим, що майже всі респонденти (97,9 %) використовують комп'ютерне обладнання і 78,2 % респондентів вважають, що це мінімізує

¹ Респонденти мали можливість вибрати кілька варіантів відповідей.

негативний вплив виробничого середовища на здоров'я людей.

Водночас варто зазначити, що відсоток респондентів, задоволених рівнем автоматизації та комп'ютеризації праці на державних підприємствах, значно нижчий, ніж на приватних підприємствах (рис. 4). Це свідчить про те, що при достатній кількості автоматизованого та механізованого обладнання швидкість оновлення техніко-технологічної бази є повільною та частковою. У той час, як приватні підприємства швидко реагують на вимоги часу та впроваджують нове (модернізоване) обладнання.

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи задоволені Ви рівнем автоматизації (комп'ютеризації) та механізації (технічним озброєнням) праці в компанії?».

*Складено автором за результатами опитування

П'ятий напрям трансформації соціально-трудова відносин пов'язаний з відносинами, що виникають у зв'язку з розвитком персоналу.

Лідером з-поміж форм професійного навчання є електронне навчання: 73,5 % респондентів внесли цю форму професійного навчання до п'ятірки найефективніших. Друге та третє місце посіли «вивчення іноземних мов» та «участь у проектах» – відповідно 67,7 % та 58,8 % респондентів обрали ці форми професійного навчання як такі, що сприяють якісному виконанню завдань та поліпшенню результатів. Як бачимо, більше 70 % працівників визнали електронне навчання найефективнішою формою професійного навчання, що є надзвичайно високим показником. Це свідчить про те, що така форма професійного навчання відповідає вимогам часу, оскільки працівники є мобільними, гнучкими та прагнуть не тільки безперервно отримувати знання, а й економити час та ресурси. Електронне навчання є інноваційною технологією, спрямованою на підвищення компетентності та мобільності працівників, сприяє активізації інноваційної діяльності працівників.

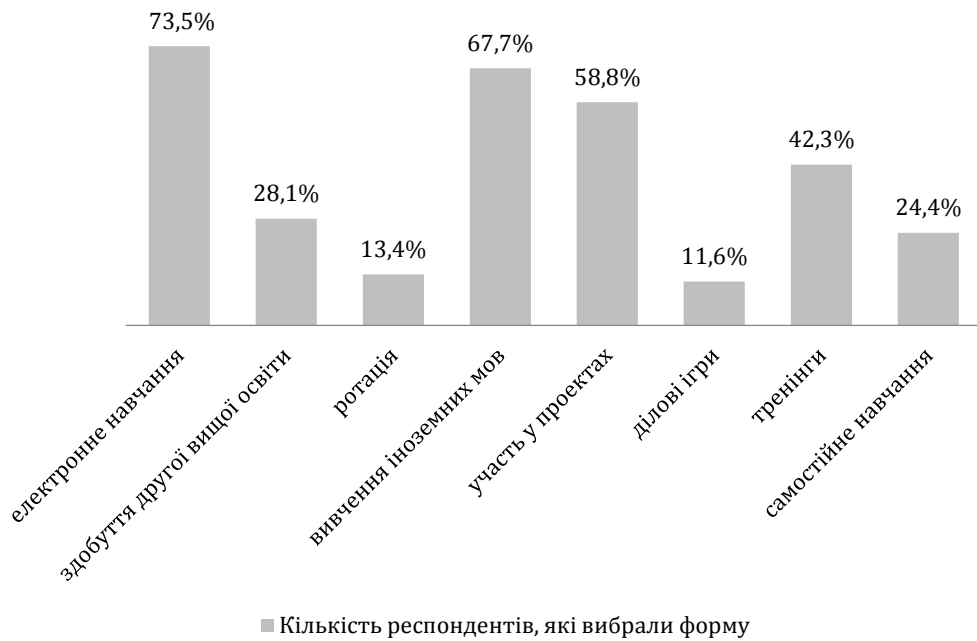
Результати дослідження щодо ефективності використання форм професійного навчання наведено на рис. 5.

Шостий напрям трансформації соціально-трудова відносин пов'язаний з організацією індивідуальної та колективної праці.

Результати дослідження підтверджують те, що переважає індивідуальна форма організації праці на підприємствах радіоелектронної промисловості. У середньому співвідношення індивідуальної та колективної організації праці на підприємствах – 65 %: 35 %.

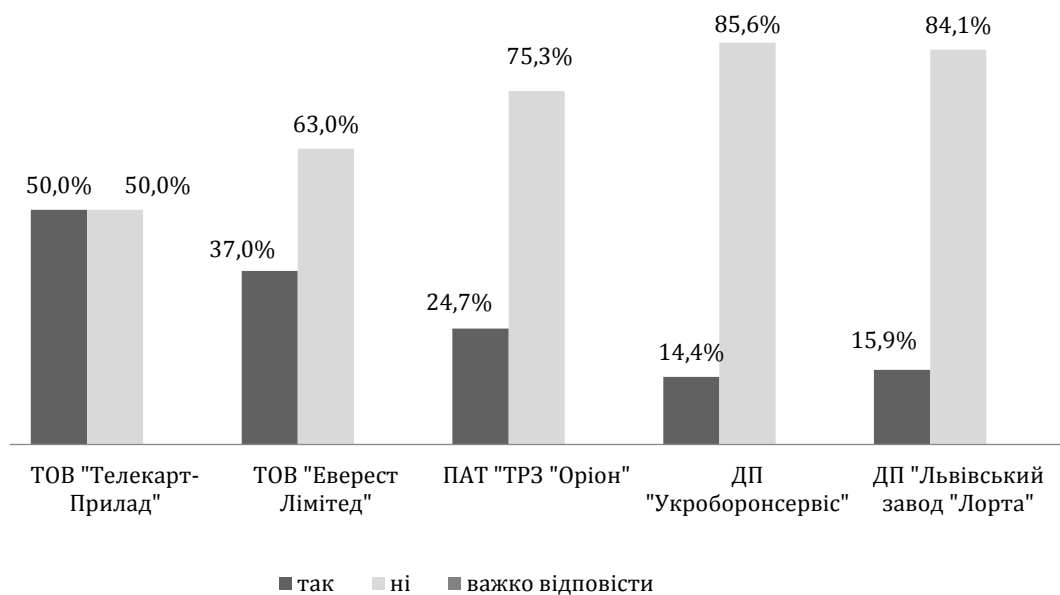
Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи маєте можливість самостійно приймати рішення без обов'язкової згоди керівництва?» зображено на рис. 6.

Як свідчать дані, наведені на рис. 7, відсоток респондентів, які можуть самостійно приймати рішення без обов'язкової згоди керівництва, на державних підприємствах значно нижчий, ніж на приватних. Це пояснюється тим, що державні підприємства, по-перше, більш консервативні, а, по-друге, діяльність підприємств пов'язана із забезпеченням оборони і безпеки держави, зокрема підприємства оборонно-промислового комплексу (ДП «Укроборонсервіс», ДП «Львівський завод «Лорта») [3]. Тому і можливість прийняття самостійних рішень на таких підприємствах є вкрай низькою.

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які з наведених форм професійного навчання персоналу, на Вашу думку, сприяють ефективнішому виконанню завдань та поліпшенню результатів?»

*Складено автором за результатами опитування

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи маєте можливість самостійно приймати рішення без обов'язкової згоди керівництва?»

*Складено автором за результатами опитування

Сьомий напрям трансформації соціально-трудова відносина пов'язаний з відносинами, що виникають у зв'язку з оцінюванням індивідуальних якостей і результатів роботи.

Лідером з-поміж методів є оцінювання за досягненням поставлених цілей: 88,2 % респондентів обрали цей метод оцінювання працівників. Друге та третє місце посіли «Центри оцінювання (Assessment Center)» та «Оцінювання на основі розробленої моделі компетенцій (профілю посади)» – відповідно 42,0 % та 29,7 %.

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які сучасні методи оцінювання працівників, на Вашу думку, є найбільш ефективними?» зображено на рис. 7.

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які сучасні методи оцінювання працівників, на Вашу думку, є найбільш ефективними?»

*Складено автором за результатами опитування

Опитування працівників підтвердило ефективність та результативність практики використання цих методів оцінювання. Як свідчать результати дослідження, на підприємствах радіоелектронної промисловості найпоширенішими є такі сучасні методи оцінювання працівників: оцінювання на основі розробленої моделі компетенцій (профілю посади), оцінювання за досягненням поставлених цілей. Проте такий метод оцінювання, як «Центри оцінювання (Assessment Center)», не використовується на досліджуваних підприємствах. Це пояснюється тим, що цей метод потребує значних затрат коштів та робочого часу.

В умовах інноваційної економіки актуалізується потреба у використанні сучасних методів оцінювання працівників, які за рахунок комп'ютеризації та віртуалізації праці стають більш доступними та ефективними, задовольняючи вимоги всіх сторін соціально-трудових відносин.

Восьмий напрям трансформації соціально-трудових відносин пов'язаний з відносинами, що виникають у зв'язку з винагородою за послуги робочої сили.

Як зазначає С. О. Цимбалюк, підвищення на ринку праці конкурентної боротьби за компетентних, талановитих працівників, таких, які є носіями інтелектуального капіталу, викликає необхідність зміни політики винагородження через зміщення акцентів з виконання зобов'язань і надання гарантій згідно з трудовим законодавством і колективними угодами на ринкові, інноваційні та соціальні компоненти. Зазначене потребує індивідуалізації умов оплати праці та надання найманим працівникам повноцінних, збалансованих за структурою та розміром виплат і благ компенсаційних пакетів відповідно до домінуючих потреб і мотивів працівників та ринкової ціни робочої сили [4, с. 69].

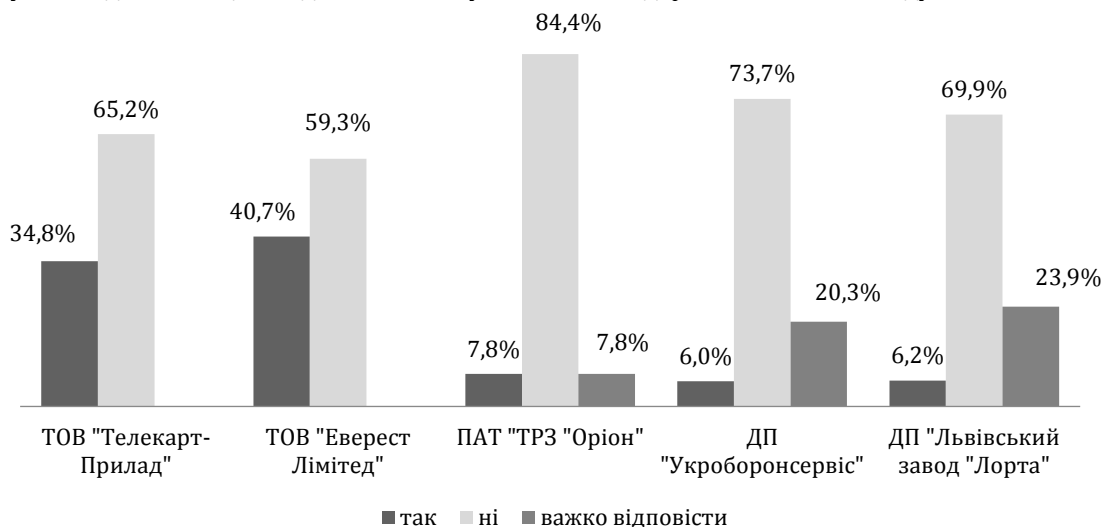
У процесі опитування переважна більшість респондентів (69 %) висловились, що вони не задоволені індивідуалізацією винагороди за працю. З огляду на те, що опитування проводилось з-поміж висококваліфікованих та перспективних працівників на посадах керівників і професіоналів, то варто застерегти, що це може мати негативний вплив на результати підприємства та сприяти втраті людського капіталу.

У процесі дослідження з'ясовано, що працівники приватних підприємств більшою мірою задоволені компенсаційним пакетом, ніж працівники державних підприємств (рис. 8). Це пояснюється тим, що приватні підприємства здійснюють конкурентний відбір професіоналів, залучаючи найбільш талановитих і висококваліфікованих, які є достатньо мотивованими та демонструють високі результати, відповідно і рівень заробітної плати має бути конкурентним, разом із гідним компенсаційним пакетом. Керівництво особисто зацікавлене в таких працівниках, очікуючи в майбутньому збільшення прибутків. На державних підприємствах це зробити набагато складніше. По-перше, складна бюрократична процедура звільнення. По-друге, керівництво державних підприємств, хоч і зацікавлене в прийнятті на роботу професіоналів, проте особистого інтересу не має.

Співвідношення середньої заробітної плати працівників, які працюють на умовах стандартної та нестандартної зайнятості (рис. 9), показує, що заробітна плата працівників, які працюють на умовах нестандартної зайнятості, є вищою, ніж середня заробітна плата працівників, які працюють на умовах стандартної зайнятості. Це пояснюється тим, що радіоелектронна промисловість – це специфічна галузь, яка потребує цілеспрямованого наукового та кадрового забезпечення. Оплата праці працівників, які

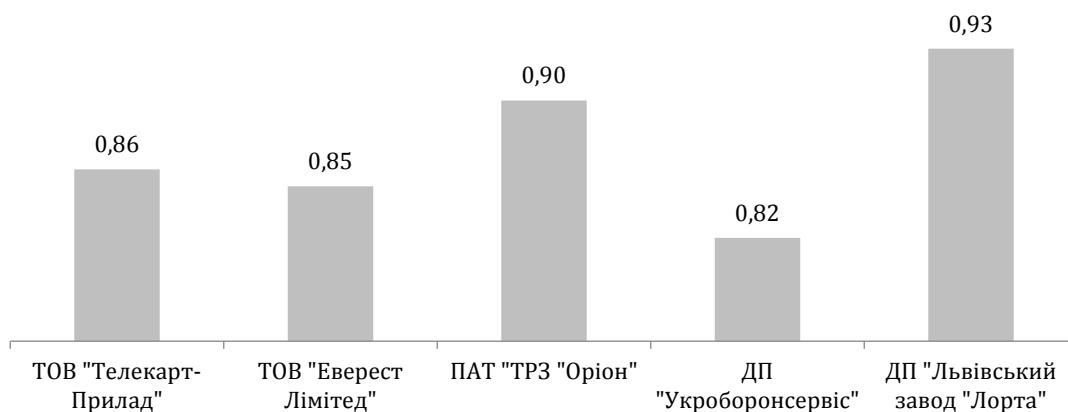

залучаються тимчасово на виконання певних видів робіт, є високою, оскільки робота має творчий, інноваційний характер та потребує високої кваліфікації та відповідних знань. Проте досить часто роботодавці використовують нестандартну зайнятість з метою економії коштів, а частка працівників, яких залучають до інноваційної діяльності на умовах нестандартної зайнятості, є дуже малою.

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи задоволені Ви компенсаційним пакетом у Вашій компанії?»

*Складено автором за результатами опитування

Рис. 9. Співвідношення середньої заробітної плати працівників, які працюють на умовах стандартної та нестандартної зайнятості

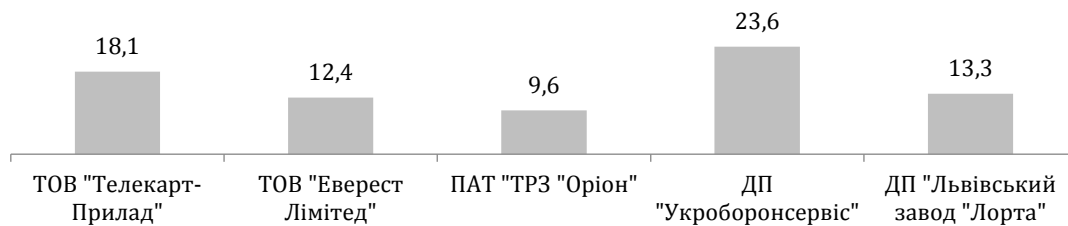
*Складено автором

Дев'ятий напрям трансформації соціально-трудових відносин пов'язаний з дотриманням норм трудового законодавства та колективних угод і договорів.

Разючі зміни, що супроводжують розвиток сучасної економічної системи (глобалізація світової та зростання відкритості національної економіки, зростаюча конкуренція, постійні структурні зрушення, революційні зміни у факторах виробництва, мобільність, гнучкість виробництва тощо), ставлять на порядок денний можливість і необхідність використання не тільки й не стільки звичайних, типових трудових договорів (трудовах контрактів), а й так званих атипових.

Є всі підстави стверджувати, що причини поширення атипових трудових договорів тісно корелюють з причинами поширення нестандартних форм зайнятості. Атипові трудові договори є, так би мовити, спробою унормування умов нестандартної зайнятості. Ці договори маємо віднести до неокласичного та реляційного типу контрактів [5, с. 110].

Це підтверджують результати нашого дослідження (рис. 10). Частка атипових трудових договорів відповідає ступеню поширення нестандартних форм зайнятості.

Рис. 10. Частка атипових трудових договорів у загальній кількості

*Складено автором

Також варто додати, що майже всі підприємства радіоелектронної промисловості мають колективний договір, профспілковий чи інший уповноважений на представництво трудового колективу орган та беруть участь у колективних переговорах щодо укладання галузевої та генеральної угоди. Що вказує на важливість регулювання соціально-трудова відносин на всіх рівнях та можливість впливати на ситуацію в колективі чи галузі з використанням інструментів соціального партнерства.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Діагностика трансформаційних процесів у системі соціально-трудова відносин посідає важливе місце на шляху до інноваційного розвитку підприємств. Дослідження підприємств радіоелектронної промисловості показало, що зміни в системі соціально-трудова відносин безпосередньо впливають на інноваційну діяльність підприємств. Проте інтенсивність та ступінь прояву цих змін залежать від внутрішніх та зовнішніх факторів: масштабів підприємства, організаційно-правової форми, виду діяльності, особливостей розвитку галузі, економічної і політичної ситуації в країні та ін. На українських підприємствах радіоелектронної промисловості відбувається поступальна трансформація, яка характеризується поступовими змінами, тривалим процесом перетворень, неперервний процесу. Саме такий тип трансформації обумовлений історією розвитку радіоелектронної промисловості, фінансово-економічною ситуацією, політичною нестабільністю та військовою агресією сусідніх держав. Державні та приватні підприємства не мають впевненості в завтрашньому дні задля проведення радикальних та швидких перетворень у соціально-трудова відносинах. Усе це дає підстави стверджувати про важливість соціально-трудова відносин на шляху до інноваційного розвитку і наголошує на необхідності оцінки ефективності інноваційної діяльності та діагностики трансформаційних процесів у системі соціально-трудова відносин на підприємствах радіоелектронної промисловості.

Список літератури

1. Кондратьев, Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 2002. – 767 с.
2. Ванаш, Д. Гнучкий графік роботи / Д. Ванаш // Праця і Закон. – 2011. – №11 (143) – С. 20–22.
3. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 №83. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF> (дата звернення: 15.07.2016).
4. Цимбалюк, С. О. Формування компенсаційної політики в умовах трансформації соціально-трудова відносин: монографія / С. О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2015. – 213 с.
5. Колот, А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.

References

1. Kondrat'yev, N. D. (2002). *Bol'shiye tsikly kon'yunktury i teoriya predvideniya. Izbrannyye trudy*. Moscow: Ekonomika.
2. Vanash, D. (2011). *Hnuchkyi hrafik roboty. Pratsia i Zakon*, 11 (143), 20–22.
3. *Pro zatverdzhennia pereliku ob'iektiv derzhavnoi vlasnosti, shcho maiut stratehichne znachennia dlia ekonomiky i bezpeky derzhavy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04. 03. 2015 №83*. (2016). Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF>
4. Tsybaliuk, S. O. (2015). *Formuvannia kompensatsiinoi polityky v umovakh transformatsii sotsialno-trudovyykh vidnosyn*. Kyiv: KNEU.
5. Kolot, A. M. (2010). *Sotsialno-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku*. Kyiv: KNEU.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2016 р.

Альона Юріївна ШАХНО

кандидат економічних наук,
доцент,

кафедра економіки, організації та управління підприємствами,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

E-mail: alena_shakhno@mail.ru

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА СТАН НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Шахно, А. Ю. Вплив процесів глобалізації на розвиток людського капіталу та стан національного ринку праці [Текст] / Альона Юріївна Шахно // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 75-82. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. На сучасному етапі розвитку процеси глобалізації істотно впливають на зміст і темпи формування нових типів соціально-економічних відносин у сучасному суспільстві і розвитку людського капіталу, що залишається однією з найбільш складних соціально-економічних проблем України.

Мета статті – дослідити вплив процесів глобалізації на розвиток людського капіталу в Україні, визначити актуальні проблеми і особливості становлення національного ринку праці та запропонувати комплекс заходів щодо ефективного розвитку людського капіталу країни.

Метод (методологія). У процесі дослідження використовуються методи теоретичного узагальнення, методи аналізу та синтезу, метод порівняння.

Результати. У статті розглянуто вплив процесів глобалізації на розвиток людського капіталу та ринок праці. За результатами дослідження зазначено місце України за індексом людського розвитку серед інших країн світу. Проаналізовано основні напрями розвитку людського капіталу та національного ринку праці: зміни в структурі зайнятості населення; створення нових професій і робочих місць; перенесення виробництв до країн із дешевою робочою силою; міграція трудових ресурсів. Визначено головні фактори впливу, які призводять до негативних тенденцій на ринку праці.

У ході дослідження запропоновано заходи, що сприятимуть ефективному розвитку людського капіталу в Україні з огляду на процеси глобалізації, а саме: налагодження відносин з іншими країнами світу та міжнародними організаціями; підвищення ефективності здійснення соціальної політики; формування відповідної законодавчої бази, удосконалення фінансово-кредитної підтримки, створення сприятливих економічних умов для розвитку малого і середнього бізнесу; підтримка конкурентоздатних новітніх технологій через удосконалення організаційно-технічного рівня на підприємствах; зменшення диференціації доходів населення шляхом послідовного підвищення мінімальної заробітної плати, створення нових робочих місць, удосконалення систем оплати праці; створення сприятливого інвестиційного клімату в країні шляхом забезпечення політичної стабільності та оптимізації правового поля тощо.

Ключові слова: глобалізація; людський капітал; ринок праці; зайнятість населення; заробітна плата; міграція.

Al'ona Yuriyivna SHAKHNO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics, Organization and Management of Enterprises,
Kryvyi Rih National University
E-mail: alena_shakhno@mail.ru

INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AND STATE OF THE NATIONAL LABOUR MARKET

Abstract

Introduction. At the current stage the globalization processes significantly affect the content and the rate of formation of new types of social and economic relations in modern society. They also influence the development of human capital, which remains one of the most complex social and economic problems in Ukraine.

Goal. Purpose of the article is to investigate the impact of globalization on human capital development in Ukraine, to identify current problems and peculiarities of the national labor market and to propose a set of measures for effective human capital development of the country.

The method (methodology). The following methods have been used in this study: method of theoretical generalization, method of analysis and synthesis, method of comparison.

Results. The article examines the impact of globalization on human capital development and labor market. According to the results of the research it is indicated the Ukraine's human development index among the countries. The basic directions of development of human capital and national labor market are analysed. They are the changes in the structure of employment; the creation of new occupations and jobs; the relocation of production to countries with cheap labor; the migration of labor. The main factors of influence that lead to negative trends in the labor market are determined.

The study has suggested measures to promote effective human capital development in Ukraine due to the globalization processes. They are the establishment of relations with other countries and international organizations; the increase of the efficiency of social policy; the formation of an appropriate legislative framework, improving financial support, creating favorable economic conditions for small and medium businesses; the support of new technologies competitive by improving the organizational and technical level of the enterprises; the reduction of income differentiation by successive increases in the minimum wage, job creation, improvement of wages; the creation of a favorable investment climate in the country by ensuring political stability and optimization of the legal framework etc.

Keywords: globalization; human capital; labor market; employment; salary; migration.

JEL classification: F01, J24, J44, E24, F22

Вступ

Глобалізація є порівняно новою і найвищою стадією розвитку давно відомого процесу інтернаціоналізації. Процеси глобалізації істотно впливають на зміст і темпи формування нових типів соціально-економічних відносин у сучасному суспільстві і розвитку людського капіталу. Останній є запорукою зростання національного доходу країни, конкурентоздатності на підприємствах, він перетворює людину у найважливіший ресурс виробництва.

Але сьогодні масштабні інноваційні зрушення в економіці кардинально змінюють характер функціонування та умови розвитку суспільства. На сучасному етапі майбутній розвиток виробництва і споживання вимагає ресурсозберігальних технологій, належного рівня інтелектуального розвитку людини, суттєво змінює зміст праці, робить її творчою і неординарною. Інформаційна ера та нові технології в змозі забезпечити загальний високий рівень добробуту населення і гарантувати належну якість життя [1, с. 154]. Нині глобальність технологічних змін суттєво впливає і на сам спосіб життя суспільства.

Значний внесок у дослідження людського капіталу зробили представники інституціональної теорії, неокласичної теорії, неокейнсіанства та ін. Уперше термін «людський капітал» використав Теодор Шульц [2]. Його послідовник Гері Беккер розвинув це поняття: він розумів «людський капітал» як інтелектуальний рівень, соціально-етнічний менталітет суспільства.

Питання щодо розвитку людського капіталу є об'єктом постійних наукових досліджень. Його вивченням займалися такі зарубіжні вчені, як К. Маркс, Дж. С. Мілль, В. Петті, В. Рошер, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, І. Фішер. Серед українських фахівців цим питанням цікавились О. Власюк, О. Грیشнова, Г. Євтушенко, І. Лукінов, С. Мочерний, В. Оникієнко, М. Соколик, Г. Тарасенко, С. Тютюнников та інші.

Але в умовах розвитку ринкової економіки актуальною залишається проблема розвитку людського капіталу в Україні, формування національного ринку праці, а тому потребує більш детального дослідження, особливо за сучасних умов впливу глобалізації.

Мета статті

Мета статті – дослідження впливу процесів глобалізації на розвиток людського капіталу в Україні та визначення актуальних проблем становлення національного ринку праці, особливостей його сучасного розвитку. За результатами дослідження запропонувати комплекс заходів щодо ефективного розвитку людського капіталу країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з найважливіших ознак світової глобалізації є нерівномірність розподілу її результатів між країнами. Посилення диференціації умов життя та праці значно впливає на розвиток людського капіталу. Глобалізація – це процес перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу на основі подолання перепон між економіками окремих країн. З одного боку, глобалізація є продуктом економічного і технологічного розвитку, з іншого – вона перетворюється в його рушійну силу.

Усі ті події і ситуації, які відбуваються в Україні і світі, підводять до висновку про те, що глобалізація економіки впливає на ринок людського капіталу нашої країни у двох аспектах. По-перше, через міграційні потоки та посилення попиту на робочу силу в Україні транснаціональними і міжнаціональними компаніями, що спричиняє поступову трансформацію нашого ринку праці на частину глобального ринку праці, інтеграцію з ним. По-друге, глобалізація економіки впливає на ринок праці України опосередковано через різноманітні канали і чинники, до яких насамперед слід віднести: прямі іноземні інвестиції і міжнародну торгівлю; зміну курсу національної валюти; зміну цін на міжнародних ринках на товари і послуги, що посідають важливе місце в українському експорті та імпорті (особливо енергоносії, метал, продукція сільського господарства) тощо [3, с. 174-175].

Глобалізація значно впливає на рівень життя населення світу. У сучасних умовах господарювання при визначенні рівня життя населення важливим стає врахування всіх аспектів життєдіяльності людини, що забезпечить комплексність аналізу соціально-економічного розвитку країни загалом. Насамперед це економічний, соціальний, екологічний, демографічний, правовий аспекти та ін. Так одним із найбільш універсальним та поширеним показником, за яким можна порівняти рівень людського розвитку у світі, є індекс людського розвитку, котрий ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні зіставні дані в усіх країнах світу. Для визначення індексу людського потенціалу за методикою ООН рекомендується враховувати три показники: ВВП на душу населення, середню тривалість життя, рівень освіти населення старше 25 років. Ці показники по країні зіставляються з максимальними у світі аналогічними показниками.

Згідно із доповіддю ООН у 2015р., Україна посіла 81 місце серед 188 країн світу в Індексі людського розвитку (у 2014 р. – 83 місце, а у 2010р. – 69 місце серед країн світу). Лідирують такі країни, як Норвегія, Австралія, Швейцарія, Данія, Нідерланди, Німеччина та інші. Значення індексу людського розвитку України серед інших країн світу станом на 2014 р. зображено на рис. 1 [4].

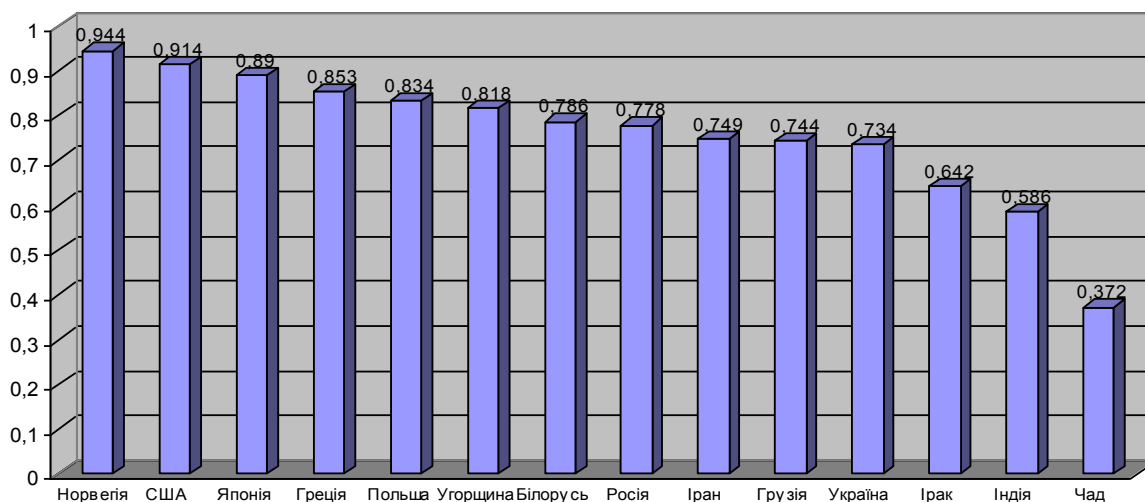
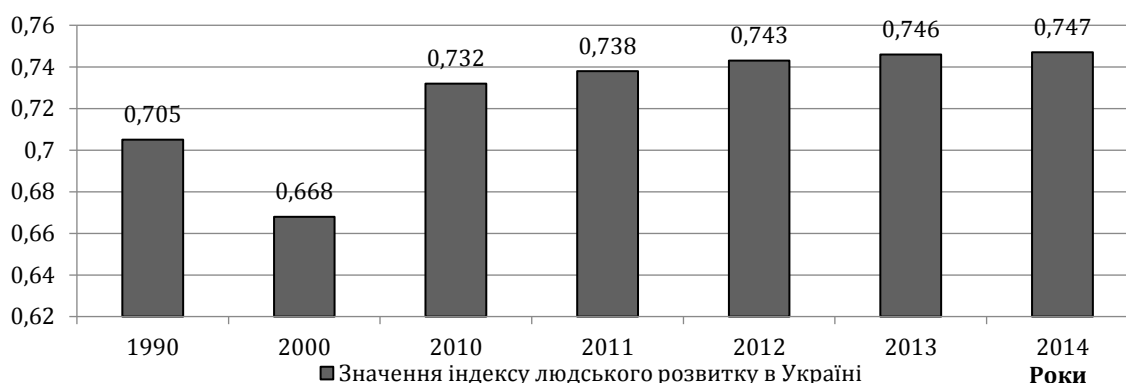

Рис. 1. Значення індексу людського розвитку країн світу станом на 2014р.

*Складено автором на основі [4].

Сьогодні значення індексу дорівнює 0,747 і, за оцінками фахівців, цей показник належить до категорії високого рівня людського розвитку: за період із 1990-го по 2014-й значення ІЛР зросло із 0,705 до 0,747 балів, або на 6 %. Тобто в середньому — на 0,024 % за рік. За критеріями досліджуваного індексу, найкраща ситуація в нашій країні із освітою та грамотністю, значно гірша — зі станом здоров'я та тривалістю життя, а найгірша — із рівнем життя [5].

Тож, з огляду на всі ці факти, можна зробити висновок, що Україна має досить високий рівень людського потенціалу. Очікувана тривалість життя в Україні – 68,5 років, за межею бідності у нас живе 2,2 % населення. За даними ООН, рівень грамотності дорослого населення становить 99,7 %, що є досить високим показником. Але деякі індикатори сильно відстають від світових тенденцій, особливо в сучасних умовах впливу глобалізації, наприклад, низький рівень ВВП країни, доходу на душу населення, соціальної захищеності та медичного обслуговування. Згідно з результатами дослідження, коефіцієнт «місця жінок у парламенті» – 0,087 бала, що свідчить про восьмивідсоткове представництво жінок в українському парламенті, що є досить низьким показником.

Рис. 2. Значення індексу людського розвитку України за період 1990 – 2014 рр.

*Складено автором на основі [4]

Вплив глобалізації на розвиток людського капіталу та національного ринку праці відбувається за такими основними напрямками:

1. Зміна в структурі зайнятості населення. Унаслідок взаємодії таких процесів, як глобалізація та технологічна революція, в соціально-економічній сфері багатьох країн світу відбуваються масштабні зрушення, їх проявом є зниження частки виробничого сектору і зростання сектору послуг, деконцентрація промислового виробництва, зрушення його в галузевій структурі тощо. Ці суттєві зрушення формують нові тенденції розвитку зайнятості, приводять до змін у структурі й характері зайнятості, її динаміку, якісні характеристики робочої сили та її мобільність. Проаналізуємо структуру зайнятості населення за видами економічної діяльності в Україні та структуру зайнятості по США (табл. 1) [6,7].

Із даних табл. 1 видно, що існують істотні відмінності між структурою зайнятості України і США. Провідними галузями останніх є готельний і ресторанний бізнес (9,4 %), професійна та інноваційна діяльність (12,3 %), державне управління (13,1 %), охорона здоров'я (11,7 %) та культурні послуги (9,5 %). В Україні провідними галузями є сільське господарство (17,1 %), промисловість (16,8 %), оптова і роздрібна торгівля (21,6 %). У науковій та інноваційній діяльності України зайнято лише 2,6 % осіб.

2. Створення нових професій і робочих місць. Під впливом інноваційного розвитку і відповідно до глобалізації деякі професії стають непотрібними: їх сьогодні в змозі замінити комп'ютерні технології. Але замість них з'являються нові. Наприклад, нанодієтолог, E-Detailer (координатор фармацевтичного ринку), інженер із RFID-міток (інженер із радіочастотної ідентифікації), спеціаліст із видобутку сланцевого газу, продакт-менеджер із розвитку RTB (особливо DSP) (RTB – аукціон у реальному часі), IT-спеціаліст у галузі human-interface, вальвеолог (спеціаліст, що займається питаннями збереження здоров'я людини) тощо. Також одним із важливих наслідків впливу глобалізації на економіку країни є поява транснаціональних корпорацій (ТНК). ТНК – це міжнародні компанії, які мають або контролюють виробництво товарів та послуг поза межами країни, в різних країнах світу, розташовуючи там свої філії, що функціонують відповідно до глобальної стратегії материнської компанії. Саме ТНК забезпечують країни новими робочими місцями, гідною заробітною платою, соціальним пакетом.

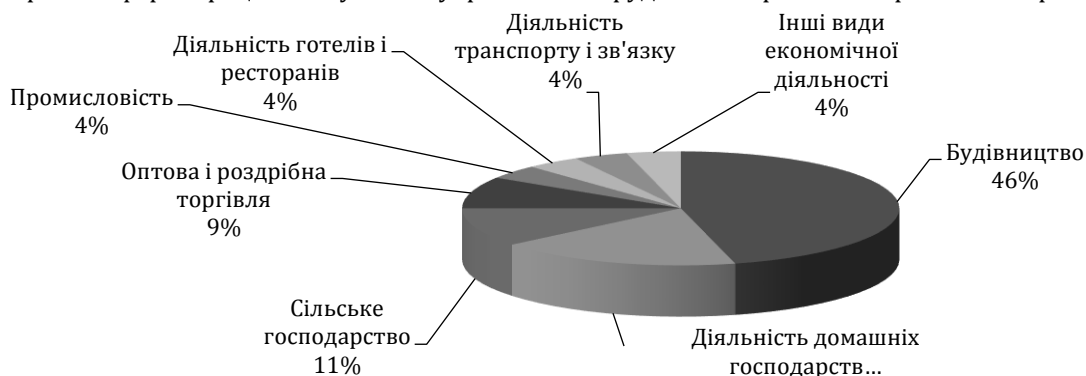
3. Перенесення виробництв до країн із дешевою робочою силою. Під впливом лібералізації зовнішньої торгівлі, розширення меж відкритості національних товарних та фінансових ринків і зростання конкуренції між товаровиробниками відбуваються суттєві зміни в структурі та масштабах зайнятості. Дедалі більше розширюються можливості перенесення виробництва і, відповідно, робочих місць до інших країн, передусім до країн з дешевою робочою силою.

Таблиця 1. Зайнятість населення України та США за видами економічної діяльності у 2012р., тис. осіб*

№ п/п	Галузі	Україна		США	
		Зайнятість населення	% до загальної кількості	Зайнятість населення	% до загальної кількості
1.	Сільське, лісове та рибне господарство	3308,5	17,177	2112,7	1,453
2.	Промисловість	3236,7	16,804	18360,3	12,631
3.	Будівництво	836,4	4,342	5640,9	3,881
4.	Оптова та роздрібна торгівля;	4160,2	21,599	5672,8	3,903
5.	Транспорт	1150,9	5,975	4414,7	3,037
6.	Готельний і ресторанный бізнес	326,7	1,696	13745,8	9,457
7.	Інформація та телекомунікації	297,9	1,547	2677,6	1,842
8.	Фінансова та страхова діяльність	315,8	1,640	7786,3	5,357
9.	Професійна, наукова та інноваційна діяльність	504,1	2,617	17930,2	12,335
10.	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1003,62	5,211	19103,2	13,142
11.	Освіта	1633,2	8,479	3346,9	2,303
12.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	6,134	16971,8	11,676
13.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,6	1,171	13745,8	9,457
14.	Усього зайнято	19261	100	145355,8	100

* Складено автором на основі [6, 7]

4. Міграція трудових ресурсів. Міжнародна трудова міграція, масштаби та інтенсивність якої в умовах глобалізації є значними, здійснює перерозподіл робочої сили між країнами, що впливає на ситуацію на ринках праці кожної з країн, рівень зайнятості, безробіття, розмір заробітної плати, розподіл доходів. Погіршення соціально-економічних умов змушують українців шукати роботу за кордоном. Найпопулярніші сфери працевлаштування українських трудових мігрантів зображено на рис. 3 [7].

Рис. 3. Основні сфери зайнятості працівників-мігрантів за кордоном у 2012-2014 рр.

*Складено автором на основі [7].

Потоки трудових мігрантів спрямовані здебільшого до сусідніх країн – Російська Федерація (43 %), Польща (14 %), Чеська республіка (13 %) та до країн з привабливішими умовами – Італія (13 %), Іспанія (5 %), Німеччина (2 %) (рис. 4). Причому до Росії та Чеської республіки виїждять в основному чоловіки, де вони працюють на будівництві, тоді як серед мігруючих до Італії та Угорщини переважають жінки, де вони працюють відповідно як домашня прислуга та у сільському господарстві.

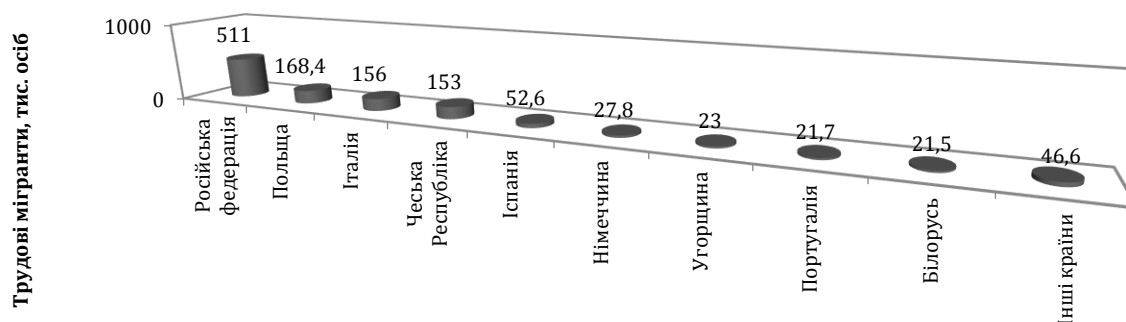

Рис. 4. Трудові мігранти за країнами перебування 2012-2014 рр.

*Складено автором на основі [7].

В Україні лідером за кількістю трудових мігрантів є Донецька і Луганська області. Це є досить очікуваним, адже на Сході країни відбуваються воєнні дії. Також високі показники вибуху в Харківській і Закарпатській областях. Такий розподіл пов'язаний із близькістю регіону до воєнних дій у першому випадку, і до державних кордонів – у другому випадку. Причиною міграції людського капіталу є безробіття і низький рівень життя.

Більше половини зайнятого населення – це особи у віці старше 40 років, що свідчить про старіння робочої сили. Ця ситуація призводить до негативних наслідків, а саме імміграції людського капіталу, зменшення народжуваності, «старіння нації». Динаміка рівня безробіття протягом 2000-2014 рр. зображена на рис. 5 [7].

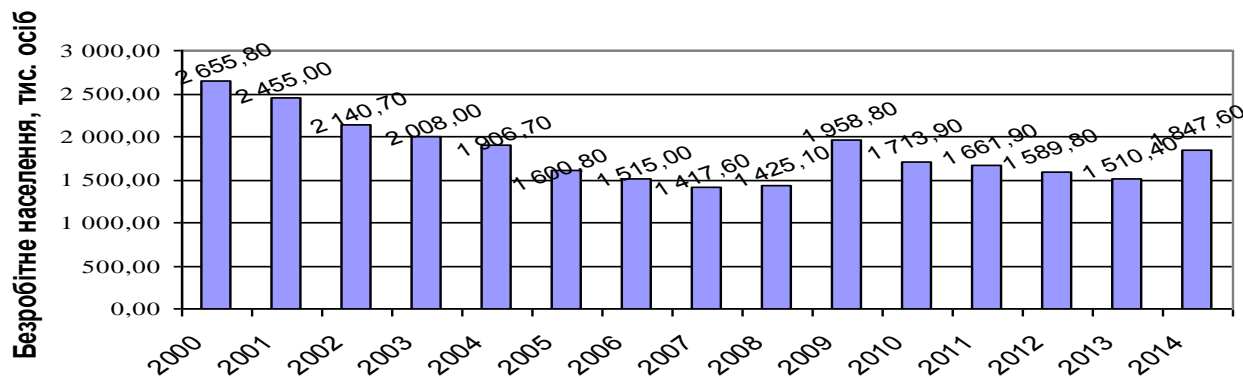

Рис. 5. Динаміка рівня безробіття в Україні за методологією МОП серед осіб працездатного віку за період 2000-2014 рр.

*Складено автором на основі [7]

Також важливою причиною міграції людського капіталу є розмір заробітної плати. Низький рівень заробітної плати — головна причина затримки у впровадженні досягнень науково-технічного прогресу, негативного ставлення до використання інноваційних досягнень вчених.

Розглянемо детальніше розміри середніх заробітних плат по країнах світу (табл. 2) [8].

У зіставленні з іншими у нашій країні одне з найнижчих значень середньої заробітної плати. Це свідчить про низький рівень державної підтримки населення в соціальній сфері, що призводить до негативних наслідків.

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, можна беззаперечно говорити про значний вплив глобалізації на розвиток людського капіталу. Однозначно оцінити вплив глобалізації на світові процеси не можна. Вона може сприяти вільному і широкому розповсюдженню капіталів, зростанню зарубіжних інвестицій, розширенню можливостей для розвитку інфраструктури, полегшенню контактів між людьми різних

країн. Однак глобалізація несе з собою не тільки переваги, а й має недоліки, негативні наслідки і потенційні проблеми для слабких країн.

Таблиця 2. Середня заробітна плата в країнах світу у 2012 році*

№ п/п	Країни світу	Середньомісячна зарплата, дол. США
1.	США	4 100
2.	Німеччина	3 900
3.	Японія	3 600
4.	Швеція	3 400
5.	Італія	3 000
6.	Іспанія	2 800
7.	Греція	2 600
8.	Польща	1 700
9.	Румунія	1 100
10.	Болгарія	900
11.	Росія	760
12.	Казахстан	600
13.	Азербайджан	450
14.	Україна	350
15.	Вірменія	330
16.	Киргизстан	220

* Складено автором на основі [8]

Таким чином, з нашої точки зору, для ефективного розвитку людського капіталу та подолання негативних тенденцій становлення вітчизняного ринку праці в умовах посилення глобалізаційних процесів необхідно вжити такі заходи:

1. Важливим напрямом держави має стати підвищення ефективності здійснення соціальної політики, що передбачає здійснення інвестицій в освіту, науку, професійну підготовку, охорону здоров'я, що забезпечує у майбутньому соціально-економічний розвиток країни та здатність швидко реагувати на глобальні виклики.
2. Формування відповідної законодавчої бази, удосконалення фінансово-кредитної підтримки; створення сприятливих економічних умов для розвитку малого і середнього бізнесу через зменшення податкових зборів, стимулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва.
3. Підтримка конкурентоздатних новітніх технологій через вдосконалення організаційно-технічного рівня на підприємствах: капітальний ремонт та модернізація обладнання; автоматизація та механізація виробництва, інформаційне забезпечення, упровадження ресурсозберігальних технологій, удосконалення планування, організації, контролю та управління загалом.
4. Зменшення диференціації доходів населення шляхом послідовного підвищення мінімальної заробітної плати, створення нових робочих місць, удосконалення систем оплати праці.
5. Налагодження відносин з іншими країнами світу та міжнародними організаціями: укладання мирних договорів та врегулювання конфліктів.
6. Створення сприятливого інвестиційного клімату в країні шляхом забезпечення політичної стабільності та оптимізації правового поля в питаннях інвестицій, стабілізації національної валюти і кредитної системи, зниження економічних ризиків, захист прав власності та гарантування чесної конкуренції тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, Україна так само, як інші країни, є відкритою до процесів глобалізації, а відповідно відчуває вплив деструктивних проявів глобалізації. Попри те, що глобалізація – це можливість економічного зростання, розширення ринків збуту, це конкурентна боротьба, де виграють лише економічно розвинуті країни.

Світова практика доводить, що вигреш від глобалізації розподіляється далеко не рівномірно між країнами та суб'єктами економічної діяльності. Може виникнути фінансова, політична та демографічна експансія розвинутих країн: поглиблюється диференціація за економічним розвитком. Тому Україна має вжити запропоновані заходи задля ефективного економічного розвитку.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження можливостей розвитку людського капіталу країни в умовах глобальних викликів.

Список літератури

1. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: [монографія] / В. М. Лич, І. К. Бондар, І. О. Лютий, О. А. Грішнова та ін. [За ред. В. М. Лича] – К.: КНУБА, 2009. – Ч. I. – 224 с.
2. Романко, О. П. Трудовий капітал як джерело економічної могутності України/ О. П. Романко, М. І. Данилюк //Наукові праці Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Economics/5_89204.doc.htm
3. Давидюк, Л. П. Глобальні зміни в структурі зайнятості як чинник трансформації міжнародного ринку праці / Л. П. Давидюк // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 3 (19). – С. 172-177.
4. Програма розвитку ООН в Україні. Звіт ПРООН з людського розвитку 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>.
5. Україна – на 81 місці за рівнем людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ukrayina-na-81-misci-za-rivnem-lyudskogo-rozvytku>.
6. United states department of labor[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bls.gov>.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Eurostat. Your key to European statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.

References

1. Lych, V. M., Bondar, I. K. Liutyj, I. O. and Hrishnova, O. A. (2009). *Liuds'kyj kapital Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy vidtvorennia* [Human Capital Ukraine: state, problems and prospects of reproduction], KNUBA, Kyiv, Ukraine.
2. Romanko, O. P. and Danyliuk, M. I. (2011). The employment equity as a source of economic power Ukraine. *Naukovi pratsi Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytet nafty i hazu*. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Economics/5_89204.doc.htm (Accessed 29 April 2016).
3. Davydiuk, L. P. (2015), "Global changes in the employment structure as a factor in the transformation of the international labor market", *Ekonomika: realii chasu*, 3(19), 172-177.
4. UNDP in Ukraine (2015), "Human Development Report 2015", Retrieved from: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html> (Accessed 28 Mart 2016).
5. Day (2016). *Ukraine - 81 place in terms of human development*. Retrieved from: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ukrayina-na-81-misci-za-rivnem-lyudskogo-rozvytku> (Accessed 15 April 2016).
6. *United states department of labor*. (2016). Retrieved from: <http://www.bls.gov/>(Accessed 16 April 2016).
7. *The official site of the State Statistics Service of Ukraine*. (2016). Retrieved from: <http://vvv.ukrstat.gov.ua> (Accessed 21 April 2016).
8. Eurostat. (2016). *Your key to European statistics*. Retrieved from: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> (Accessed 25 April 2016).

Стаття надійшла до редакції 02.09.2016 р.

Юлія Володимирівна МИРОШНИЧЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки, бізнесу та управління персоналом на транспорті,
Український державний університет залізничного транспорту
E-mail: yulia-miroshnichenko@yandex.ru

МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Мирошніченко, Ю. В. Макроекономічна нестабільність та її наслідки для економіки України [Текст] / Юлія Володимирівна Мирошніченко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 83-88. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто проблеми безробіття, інтенсивного зростання рівня інфляції, скорочення внутрішнього валового продукту. Погіршення цих макроекономічних показників призводить до зубожіння більшої частини населення нашої держави. Безробіття швидко зростає насамперед через обмеження попиту під впливом зовнішніх факторів: погіршення платіжних балансів, загострення зовнішньої заборгованості і вимог прийняття жорстких програм економії з боку МВФ, війни на сході країни. Все це призводить до різкого скорочення темпів промислового зростання, зниження реальної заробітної плати, скорочення зайнятості як у містах, так і в сільській місцевості.

Мета. Мета наукового дослідження – виявити взаємозалежність макроекономічних показників, таких, як рівень безробіття, інфляція, внутрішній валовий продукт, та наслідки для економіки нашої країни при тенденції їх погіршення. Визначити можливі втрати для державного бюджету при відставанні обсягу ВВП від потенційно можливого.

Метод (методологія). Вирішення зазначених проблем здійснюється за допомогою діалектичного, класифікаційно-аналітичного, статистичного методів.

Результати. За результатами дослідження макроекономічної нестабільності в нашій країні зроблено висновок, що концепція інфляції, яка зумовлена зростанням витрат (у всіх галузях нашої економіки), супроводжується скороченням реального обсягу національного виробництва і, як наслідок, зайнятості населення. Надано пропозиції щодо формування здорового макроекономічного середовища.

Сфера застосування результатів. Дослідження можна використовувати для розробки програм економічного і соціального розвитку в департаментах економічного розвитку облдержадміністрацій; у навчальному процесі вищих навчальних закладів.

Ключові слова: економічні цикли; безробіття; неповна зайнятість; інфляція; внутрішній валовий продукт; скорочення виробництва.

Yuliya Volodymyrivna MYROSHNYCHENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics, Business and Personnel Transport Management
Ukrainian Public University of Railway Transport
E-mail: yulia-miroshnichenko@yandex.ru

**MACROECONOMIC INSTABILITY AND ITS CONSEQUENCES
FOR THE ECONOMY OF UKRAINE**

Abstract

Introduction. The article examines the problem of unemployment, intense growth of inflation, reduction of the gross domestic product. The deterioration of macroeconomic indicators leads to the impoverishment of the majority of the population of our country. Unemployment is growing rapidly primarily due to supply constraints by external factors – the worsening payments balance, worsening external debt and demands of the adoption of stringent savings programs with the IMF, the war in the east. All these factors lead to a drastic reduction in the pace of

---

industrial growth, lower real wages decline in employment in both urban and rural areas.

Purpose. *The purpose of scientific research is to reveal the interdependence of macroeconomic indicators such as unemployment, inflation, gross domestic product and the consequences for the economy of our country in the trend of deterioration. We must identify potential losses to the state budget in the GDP of the potential backlog.*

The method (methodology). *To solve these problems we have applied dialectical method, classification and analytical method, statistical method.*

Results. *According to the results of the study of macroeconomic instability in the country we have come to the conclusion that the concept of inflation is caused by rising costs (in all sectors of our economy) and accompanied by a decline in real national output and consequently employment. The proposals as for the formation of wholesome macroeconomic environment are given.*

Scope results. *The research work can be used in order to develop programs of economic and social development in the departments of Economic Development of regional administrations; in the educational process of higher educational institutions.*

Keywords: *economic cycles; unemployment; underemployment; inflation; gross domestic product; production cuts.*

JEL classification: E31, J23

Вступ

Сьогодні в нашій країні продовжує загострюватися ситуація з підвищенням сільського та міського безробіття і неповною зайнятістю, масовою міграцією з села в місто, стагнацією в аграрному секторі. Масове видиме безробіття – одне з найважчих проявів спаду виробництва продукції в економіці держави, що притаманне країнам «третього світу». Безробіттям, перш за все в містах, охоплено від 10 до 20 % робочої сили в різних регіонах [1]. Найвища вона у віковій групі від 15 до 24 років і серед більш освіченої частини населення. Ще ширші масштаби неповної зайнятості, причому це стосується й зайнятих повний робочий день, бо тільки частина його мають мало можливостей для отримання додаткових заробітків, щоб поповнити жебрацьку зарплату і наблизити свої доходи до рівня доходів реальної заробітної плати. У контексті проблеми зубожіння населення України безробіття займає центральне місце.

Однак проблема безробіття не зводиться лише до нестачі робочих місць, недовикористаної робочої сили і низької продуктивності праці. Останніми роками радикально змінюється зовнішня макроекономічна ситуація. Безробіття швидко зростає насамперед через обмеження попиту під впливом зовнішніх факторів: погіршення платіжних балансів, загострення зовнішньої заборгованості і вимог прийняття жорстких програм економії з боку МВФ, антитерористичної операції на сході країни. Все це призводить до різкого скорочення темпів промислового зростання, зниження реальної заробітної плати, скорочення зайнятості як у містах, так і в сільській місцевості.

Досягнення високого рівня зайнятості – одна з основних цілей макроекономічної політики держави. Безробіття є негативним соціально-економічним явищем, оскільки зумовлює скорочення купівельної спроможності населення, зменшує кількість платників податків та призводить до виникнення додаткових витрат на підтримку безробітних. Також безробіття є однією з причин міграції робочої сили [2, с. 182].

На жаль, в Україні спостерігається тенденція запозичення окремих елементів світового досвіду регулювання ринку праці без урахування особливостей соціально-економічного середовища суспільства. На думку фахівців, найбільш прийнятною для нашої держави є шведська модель регулювання ринку праці, де роль держави в керуванні процесами, як і всією соціальною сферою, порівняно велика і на проблеми зайнятості звертається значна увага. На заходи, пов'язані з цими проблемами, витрачається майже 3 % ВВП та 7 % держбюджету. Головною особливістю є те, що більша частина коштів (70 %) витрачається на проведення активної політики [3, с. 168].

Справа в тому, що нині наша країна ще не вийшла з економічної кризи, яка відбувається в усіх сферах суспільства. Ця ситуація зумовлена безліччю факторів, як економічних, так і соціальних і політичних. На тлі саме цієї кризи виник основний фактор, що сприяє виникненню і зростанню безробіття в країні, – вивільнення робочої сили на етапі загального спаду виробництва, що призводить до розпаду господарських зв'язків, закриття підприємств, значних скорочень централізованих інвестицій [4, с. 12].

Системні вади політики регулювання ринку праці, що посилюють невідповідність галузевої структури зайнятості потребам інноваційного розвитку економіки регіонів країни, призводять до загострення соціальних проблем відтворення ринку праці, деструктивних змін соціального та демографічного розвитку населення, повільних темпів зниження рівня зареєстрованого безробіття та неспроможність активної політики сприяння зайнятості населення, збереженню трудонадлишкової кон'юнктури ринку праці, зростання тіньового та неформального сегмента зайнятих [5, с. 285].

Сучасне безробіття і неповна зайнятість не є, як думають деякі з фахівців, тимчасовим феноменом і автоматичним регулятором, типовими для ранніх стадій економічного зростання. Нині вони сигналізують про виникнення глибоких економічних і соціальних потрясінь нашої держави і в її відносинах з розвинутими країнами. Поряд з цим виникає необхідність подальшого аналізу проблеми значного зростання безробіття та скорочення ВВП в Україні, тому обрана тема статті є актуальною та потребує подальших досліджень.

Мета та завдання статті

Метою та завданням статті є аналіз макроекономічної нестабільності країни: підвищення рівня безробіття, прискорення інфляційних процесів та, як наслідок, скорочення внутрішнього валового продукту, – та визначено відставання обсягу ВВП від потенційно можливого, що підкреслює тісний взаємозв'язок між фактичним рівнем безробіття і відставанням обсягу ВВП. Розраховано, що при збереженні рівня інфляції в 20 % рівень цін подвоїться приблизно через 3,5 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наше суспільство прагне до економічного зростання, а також до повної зайнятості і стійкого рівня цін поряд з іншими, які менш піддаються розрахункам, цілями. Для нашої економіки характерні коливання обсягу національного продукту, зайнятості та рівня цін. Хоча економічні цикли завжди мають одні й ті ж фази: пік, спад, підйом, пожвавлення, – цикли відрізняються один від одного за інтенсивністю та тривалістю. Для пояснення циклічного розвитку економіки використовуються такі вихідні причинні фактори, як технічні нововведення, політичні події, накопичення грошової маси, і зазвичай вважається, що безпосередньою детермінантою обсягу національного виробництва й зайнятості є обсяг загальних витрат [6, с. 137].

Усі сектори економіки по-різному і в різному ступені піддаються впливу економічного циклу. Цикл надає більш сильний вплив на обсяг продукції та зайнятість у галузях, що виробляють інвестиційні товари та товари тривалого користування, ніж у галузях, що випускають товари короткочасного користування.

На жаль, на сьогодні існує наявне циклічне безробіття. Безробіття, яке викликане спадом, тобто тією фазою економічного циклу, яка характеризується недостатністю загальних чи сукупних витрат. Сукупний попит на товари і послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає. З цієї причини циклічне безробіття іноді називають безробіттям, пов'язаним із дефіцитом попиту. У третьому кварталі цього року рівень безробіття вже піднявся до 9,9 % [7].

Фахівці виокремлюють три типи безробіття: фрикційне, структурне і циклічне. Сьогодні вважається, що повна зайнятість, або природний рівень безробіття, для нашої країни становить 5-7 %. Точна оцінка рівня безробіття ускладнюється тим, що є працівники, які зайняті неповний робочий день, а також такі, хто втратив надію на отримання роботи.

Повна зайнятість не означає абсолютної відсутності безробіття. Фахівці у сфері економіки вважають фрикційне і структурне безробіття абсолютно неминучим. Отже, «повна зайнятість» визначається як зайнятість, складова менш 100 % робочої сили. Точніше кажучи, рівень безробіття при повній зайнятості дорівнює сумі рівнів фрикційного і структурного безробіття. Іншими словами, рівень безробіття при повній зайнятості досягається в тому випадку, коли циклічне безробіття дорівнює нулю. Рівень безробіття при повній зайнятості називається також природним рівнем безробіття. Реальний обсяг національного продукту, який пов'язаний з природним рівнем безробіття, є виробничим потенціалом економіки. Це реальний обсяг продукції, який економіка в змозі зробити при «повному використанні» ресурсів [8, с. 386].

Поняття «природний рівень безробіття» вимагає уточнення у двох аспектах. По-перше, цей термін не означає, що економіка завжди функціонує при природному рівні безробіття і тим самим реалізує свій виробничий потенціал. В огляді економічного циклу вже згадувалося про те, що рівень безробіття часто перевищує природний рівень. З іншого боку, в окремих випадках в економіці може виникнути такий рівень безробіття, котрий буде нижчим природного рівня. По-друге, природний рівень безробіття сам по собі не обов'язково є постійним, він підлягає перегляду внаслідок інституціональних змін (змін у законах і звичаях суспільства).

Змінюється демографічний склад робочої сили. Зокрема, працюючі пенсіонери і молоді робітники, частка безробітних серед яких традиційно досить висока, стали відносно більш важливим компонентом робочої сили. По-друге, відбулися інституційні зміни. Компенсації по безробіттю, послаблюючи її вплив на економіку, дозволяють безробітним більш спокійно шукати роботу і тим самим збільшують фрикційне безробіття і загальний рівень безробіття.

Проблеми, пов'язані з оцінкою рівня безробіття і визначенням його рівня при повній зайнятості, не повинні заважати розумінню важливої істини: надмірне безробіття тягне за собою великі економічні та соціальні витрати, які збільшують дефіцит держбюджету [9].

Головна «ціна» безробіття – невироблена продукція. Коли економіка не в змозі створити достатньої кількості робочих місць для всіх, хто хоче і може працювати, потенційне виробництво товарів та ненадані послуги втрачаються безповоротно. Таким чином, безробіття заважає суспільству постійно рухатися вгору по кривій своїх потенційних можливостей. Економісти визначають цю втрачену продукцію як відставання обсягу ВВП. Це відставання є обсягом, на який фактичний ВВП менше потенційного ВВП. Потенційний ВВП визначається, виходячи з припущення про те, що існує природний рівень безробіття при «нормальних» темпах економічного зростання. У таблиці 1 (розрахунки виконано за даними державної служби статистики України) наведено відставання обсягу ВВП за останні шість років і встановлено тісний взаємозв'язок між фактичним рівнем безробіття і відставанням обсягу ВВП. Що вищий рівень безробіття, то більше відставання ВВП. За ці роки воно склало 745883,3 млн грн, це ті кошти, які б могла отримати держава та відповідно могли б збільшитися доходи населення при сталому розвитку нашої економіки.

Відомий дослідник в області макроекономіки Артур Оукен математично виразив відношення між рівнем безробіття та відставанням обсягу ВВП [10, с. 286]. Це відношення, відоме як закон Оукена, показує, якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на один відсоток, то відставання обсягу ВВП становить 2,5 %. Це відношення 1:2,5, або 2:5, тобто відношення рівня безробіття до відставання обсягу ВВП дозволяє обчислити абсолютні втрати продукції, пов'язані з будь-яким рівнем безробіття. У другому кварталі цього року рівень безробіття досяг 9,9 %, або на 2,9 % більше запланованого природного рівня в 7 %. Помноживши ці 2,9 % на коефіцієнт Оукена (2,5), отримаємо, що відставання обсягу ВВП становить 7,25 %. Тобто, якби в поточному році був забезпечений рівень безробіття при повній зайнятості, ВВП був би на 7,25 % більшим, ніж фактичний. Обчисливши, скільки складають ці 7,25 % втрат від номінального обсягу ВВП в 531,8 млрд грн, отримаємо, що економіка втратила продукції майже на 385,555 млрд грн (= 531,8 x 7,25 %) через те, що не було досягнуто природного рівня безробіття.

Таблиця 1. Оцінка динаміки відставання ВВП при циклічному безробітті

Показник	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Фактичний ВВП, млн грн	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1979458
Потенційний ВВП, млн грн	1181883,9	1420240,2	1517042,5	1578750,9	1705933,6	2157609,2
Відставання ВВП, млн грн	102537,9	120249,2	112373,5	113552,9	119018,6	178151,2
Рівень безробіття, %	8,80	8,70	8,20	8,10	9,00	10,6
Природний рівень безробіття, %	5	5	5	5	6	7

З іншого боку, важливо зазначити, що фактичний обсяг національного продукту іноді може перевищувати потенційний обсяг. Такий стан справ можливий, якщо рівень безробіття становить менше 2 %, що не властиво для нашого ринку праці. Тоді у виробництво залучаються додаткові зміни робітників, устаткування використовується понад встановлені нормативи, наявні понаднормова робота та сумісництво і т.д.

Різниця між потенційним і фактичним ВВП становить відставання ВВП. Відставання ВВП є обсягом продукції, який економіка втрачає через неповне використання свого виробничого потенціалу. Слід зауважити, що високий рівень безробіття означає велике відставання ВВП.

Надзвичайно напружена ситуація на ринках робочої сили пов'язана також з інфляцією. Інфляція вимірюється за допомогою індексу цін, який визначає їх загальний рівень відносно базового періоду.

Індекс цін на споживчі товари у 2015 році до попереднього склав 140,3 %, тобто ціни стали на 40,3 % вищими, або, простіше кажучи, певний набір товарів, який у 2014 р. коштував 100 грн, у 2015 році вартує 140,3 грн. У 2016 році у серпні місяці індекс цін на споживчі товари до попереднього року склав 115,4, тобто вартість товарів зросла ще на 15,4 %. Темп інфляції для розрахункового року обчислимо наступним чином: необхідно відняти індекс цін 2014 року з індексу 2015 року, поділити цю різницю на індекс попереднього року (2014), а потім помножити на 100. У 2014 році індекс цін на споживчі товари дорівнював 112,1, а в 2015 році – 140,3. Отже, рівень інфляції для 2015 року дорівнював 20 %.

Так зване «правило величини 70» дає іншу можливість кількісно виміряти інфляцію. Точніше кажучи, воно дозволяє швидко підрахувати кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін. Треба тільки поділити число 70 на щорічний рівень інфляції: приблизна кількість років, необхідних для подвоєння

темів інфляції = 70: темп щорічного збільшення рівня цін (%) [11, с.575]. При такому рівні інфляції у 20 % рівень цін подвоїться приблизно через 3,5 (70: 20) роки. Слід зазначити, що «правило величини 70» зазвичай застосовується тоді, коли, наприклад, треба встановити, скільки буде потрібно часу, щоб реальний ВВП подвоївся.

На сьогодні при таких обставинах інфляція викликала скорочення як виробництва, так і зайнятості. Якщо і надалі інфляція буде зростати такими темпами, що обумовлено зростанням витрат, то при наявному рівні сукупного попиту реальний обсяг продукції скоротиться. Це означає, що зростання витрат викликатиме різке підвищення цін і при таких загальних витратах можна буде купити на ринку тільки частину реального продукту. Отже, реальний обсяг виробництва зменшиться, а безробіття зросте. Наслідки інфляції, викликані зростанням витрат (різке здорожчання паливно-енергетичних ресурсів, величезні відрахування в зону антитерористичної операції на сході країни та ін.), призвели до швидкого збільшення рівня цін у 2014 – 2016 рр. Водночас рівень безробіття підвищився приблизно на 3 %. Усе це має негативний вплив на соціально-економічний розвиток нашої держави, що може призвести до повного зuboжіння більшої частини населення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Інфляція – це один із вагомих чинників впливу на рівень безробіття. Циклічне безробіття – це щось більше, ніж економічне лихо, це також і соціальна катастрофа. Депресія призводить до бездіяльності, а бездіяльність – до втрати кваліфікації, втрати самоповаги, занепаду моральних принципів, розпаду сім'ї, а також до суспільного і політичного безладдя.

Економісти відрізняють інфляцію попиту від інфляції, зумовленої зростанням витрат (інфляції пропозиції). Ці два різновиди інфляції зумовлені зростанням витрат: інфляція, що викликана зростанням заробітної плати, та інфляція, що виникає в результаті порушення механізму економіки пропозиції, – що притаманне для нашої країни.

Концепція інфляції попиту передбачає: якщо економіка прагне до високого рівня виробництва та зайнятості, то помірною інфляція необхідна. Однак концепція інфляції, яка зумовлена зростанням витрат (у всіх галузях нашої економіки), супроводжується скороченням реального обсягу національного виробництва і, як наслідок, зайнятості населення. На сьогодні можна побачити суттєву диспропорцію між заробітною платою, яка підвищується на незначний відсоток відносно темпів інфляції, яка надмірно прискорюється. Якщо і надалі політика уряду буде такою незавбачливою, нашу країну очікує гіперінфляція, яка може підірвати фінансову систему і прискорити крах нашої держави. Тому необхідне продовження реформ у всіх галузях економіки нашої держави. Також значну увагу слід звернути на розвиток ринкових інститутів, удосконалення регулятивної системи і формування здорового макроекономічного середовища.

Список літератури

1. Офіційний сайт Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.
2. Чурилова, О. А. Безробіття в Україні: причини, наслідки [Текст] / О. А. Чурилова // 36. наук. статей у 2 т. – Х. : Континент, 2010. – № 12. – С.182-184.
3. Краузе, О. І. Концепція змішаного регулювання зайнятості населення України [Текст] / О. І. Краузе // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 10(40). – С. 167-172.
4. Транченко, Л. В. Безробіття як соціальна проблема ринкового суспільства [Текст] / Л. В. Транченко // Економіка та держава. – 2012. – №4. – С.12-13.
5. Ляш, О. І. Необхідність системного реформування соціальної політики для забезпечення розвитку ринку праці західних регіонів України [Текст] / О. І. Ляш, Р. Л. Лупак, Н. М. Качмар // Проблеми економіки. – 2015. – №4. – С. 285 – 292.
6. Корецький, М. Х. Економічна теорія: навч. посіб. [Текст] / М. Х. Корецький, О. І. Дацій, Г. М. Кульнева та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
7. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Климко, Г. Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект [Текст] / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко та ін. – К.: Вища школа, 1999. – 743 с.
9. Звягільський, Ю. Внутрішні причини економічної кризи, спровокованої владою України і шляхи їх локалізації [Текст] / Ю. Звягільський, В. Ландик // Дзеркало тижня. – 2015. – № 44. – 22 листопада. – С. 1, 9.
10. Макконнелл, К. Економікс: принципи, проблеми и политика [Текст] / К. Макконнелл, Л. Брю 2-х т. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
11. Економічна теорія: політекономія [Текст] / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.

References

1. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti. (2016). Retrieved from: <http://www.dcz.gov.ua>.
2. Churylova, O. A. (2010). *Bezrobittya v Ukraini: prychny, naslidky*. Zb. nauk. statey u 2 t. Kharkiv : Kontynent, 12, 182-184.
3. Krauze, O. I. (2014). Kontsepsiya zmishanoho rehulyuvannya zaynyatosti naselennya Ukrainy. *Aktual'ni problem ekonomiky*, 10(40), 167-172.
4. Tranchenko, L. V. (2012). Bezrobittya yak sotsial'na problema rynkovoho suspil'stva. *Ekonomika ta derzhava*, 4, 12-13.
5. Ilyash, O. I. (2015). Neobkhdnist' systemnoho reformuvannya sotsial'noyi polityky dlya zabezpechennya rozvytku rynku pratsi zakhidnykh rehioniv Ukrainy. *Problemy ekonomiky*, 4, 285-292.
6. Korets'kyy, M. Kh., Datsiy, O. I., Kul'nyeva, H. M. (2007). *Ekonomichna teoriya*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
7. Ofitsiynyy sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. (2016). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Klymko, H. N., Nesterenko, V. P., Kanishchenko, L. O. (1999). *Osnovy ekonomichnoyi teorii: politekonomichnyy aspekt*. Kyiv: Vyshcha shkola.
9. Zvyahil's'kyy, Yu. & Landyk, V. (2015). Vnutrishni prychny ekonomichnoyi kryzy, sprovokovanoyi vladoyu Ukrainy I shlyakhy yikh lokalizatsiyi. *Dzerkalo tyzhnya*, 44, 1-9.
10. Makkonnell, K. & Bryu, L. (1992). *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika*. Moscow: Respublyka.
11. Bazylevych, V. D. (2008). *Ekonomichna teoriya: politekonomiya*. Kyiv: Znannya-Pres.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016 р.

Людмила Йосипівна АВЕДЯН

кандидат економічних наук,
доцент,
Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

ШЛЯХИ І ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Аведян, Л. Й. Шляхи і джерела фінансування регіональних інвестиційних проектів / Людмила Йосипівна Аведян // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 89-94. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розглядаються питання, пов'язані з визначенням шляхів і джерел фінансування регіональних інвестиційних проектів. Проаналізовано переваги і недоліки залучення іноземного капіталу та стимулювання розвитку нових технологій.

Досліджено, що залучення до національної економіки України іноземних інвестицій в умовах гострого фінансового дефіциту - дуже важлива справа. Визначено також, що обсяг їх сьогодні через відсутність належної правової основи та реальних гарантій незначний. Іноземні інвестори потребують гарантій. З'ясовано, що інвестиції в економіку України та її регіонів здійснюється здебільшого у вигляді створення спільних підприємств, придбання об'єктів нерухомості шляхом прямого їх одержання або у формі акцій, облігацій, інших цінних паперів.

Щодо нинішнього стану виробничих потенціалів регіонів України, то масове залучення іноземних інвестицій відіграє надзвичайно велику роль у виході нашої держави із скрутного становища. Та все ж орієнтуватися в довгостроковій перспективі на них не слід, оскільки орієнтація на зовнішню допомогу шкодить використанню наявних ресурсів унаслідок їх екстенсивного використання.

Ключові слова: інвестиції; інновації; розвиток; економіка; можливості; інвестиційний клімат.

Ludmyla Yosypivna AVEDYAN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

WAYS AND SOURCES OF REGIONAL INVESTMENT PROJECTS FINANCING

Abstract

The problems which are associated with the definition of routes and sources of funding for regional investment projects are considered in this article. The advantages and disadvantages of attraction of foreign capital are analysed. The question of stimulation of the development of new technologies is investigated.

It is proved that the involvement of the national economy of Ukraine Foreign investment in terms of acute fiscal deficit is very important. It is defined that their volume is insignificant because of the lack of an adequate legal framework and real guarantees. Foreign investors demand guarantees. It is found out that investments in the economy of Ukraine and its regions are carried out mainly in the form of joint ventures, acquisition of real estate through direct their obtaining in the form of stocks, bonds and other securities.

As for the current state of the production potential of regions of Ukraine, the massive foreign investment plays an extremely important role in getting our country out of a difficult situation. However, we should not orient on them if we speak about the long term goals as the focus on external assistance affects the use of available resources because of their extensive use.

Keywords: investment; innovation; development; economy; opportunities; investment climate.

JEL classification: G18, O18, R51

Вступ

За останні 25 років незалежності в Україні сталися значні трансформаційні зміни в інвестиційних процесах, зокрема відкритість вітчизняного ринку інвестицій для іноземних інвесторів, поглиблення міжнародної співпраці з високорозвиненими країнами щодо залучення інвестицій та створення спільних підприємств зі значною часткою іноземного капіталу на території України.

Сьогодні на світовому ринку інвестиційних ресурсів попит значно перевищує пропозицію, тому поява на ньому України одразу примушує її вести жорстку конкурентну боротьбу за інвестиції з різними країнами, які мають більші шанси привабити іноземного інвестора.

Питанням формування сприятливого інвестиційного клімату України, створення класифікацій чинників інвестиційної привабливості країни, які впливають на інвестиційні процеси, та розробки основних напрямків інвестиційної політики присвячені наукові праці таких вітчизняних економістів, як: Є. Акименко, Н. Бутко, С. Зеленський, В. Паппа, А. Пересада та ін.

Мета та завдання статті

Інвестиції є рушійним фактором економічного зростання країни. Тому кожна держава розробляє заходи для залучення іноземних вкладень, що знаходять своє відображення у вигляді інвестиційної політики.

Інвестиційна політика визначає напрями інвестиційної діяльності, джерела фінансування інвестиційних проектів, структуру інвестицій, умови для виконання загальнодержавних, місцевих і внутрішньогосподарських інвестиційних програм з метою створення сприятливого інвестиційного клімату та розвитку інвестиційного потенціалу регіонів, формування позитивного інвестиційного іміджу всієї країни.

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері інвестування, Україна залишається країною з несприятливим інвестиційним кліматом та посідає останні місця в міжнародних рейтингах оцінки інвестиційної привабливості [1].

Отже, слід зазначити, що на сьогодні проблема розробки ефективної інвестиційної політики та залучення іноземного капіталу залишається актуальною для України, що і є метою цієї роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зростання інноваційного потенціалу регіональної економіки, прискорений розвиток високотехнологічних виробництв по випуску конкурентоспроможної продукції та формування експортного потенціалу є можливим лише завдяки впровадженню вітчизняних та світових науково-технічних досягнень.

Сьогодні в межах інвестиційних проектів переносяться конкурентні виробництва із зарубіжних країн, використовується фактор дешевої та кваліфікованої робочої сили. Багато конкурентних технологій упроваджується на реструктуризованих вітчизняних компаніях. Особливо це актуально для сфери будівельної індустрії, переробки та енергозбереження. Це дає змогу ефективніше використати кваліфікований виробничий потенціал та нарощувати його конкурентоспроможність.

Однак через трансфер технологій в економіку надходять технології сьогодишнього або вчорашнього дня, але не найновіші. Через високий науково-дослідний потенціал України як з точки зору результатів, так і можливостей, важливою є концентрація ресурсів для нарощення інноваційного потенціалу за напрямками головних наукових шкіл та провідних лабораторій. Тут суттєвими є як державна підтримка, так і розвиток сучасних організаційних моделей, які об'єднують науку, банки та промисловість.

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій у Харківській області виступають власні кошти підприємств і організацій області (рис. 1) [4].

Значне поживлення динаміки капітальних інвестицій у Харківській області відбулося в 2011-2012 роках через підготовку до проведення матчів фінальної частини чемпіонату Європи по футболу «ЄВРО – 2012».

Проте збільшення обсягів фінансування не позначилося на змінах у його територіальній структурі. Більшість інвестицій щорічно замикає на собі місто Харків. За 2010-2013 роки обласний центр у сукупності з трьома прилеглими районами (Харківським, Чугуївським, Дергачівським) та містом Лозовою забезпечили 90 % капітальних інвестицій у регіоні (рис. 2) [4].

Основними напрямками інвестування в Харківській області виступають інвестиції у переробну промисловість, будівництво, торгівлю та агропромисловий комплекс. Негативною тенденцією можна вважати зменшення частки інвестування транспортного комплексу (рис. 3 та рис. 4). [4].

Одним з ключових напрямів залучення капітальних інвестицій для Харківської області є житлове будівництво.

Забезпеченість населення області житлом у 2-3 рази нижча, ніж у країнах ЄС. При цьому зростання забезпеченості жителів області пов'язано не стільки зі зростанням обсягів будівництва, скільки зі скороченням чисельності населення регіону за цей час більше ніж на 11 %.

Капітальні інвестиції у житлове будівництво Харківщини за 2010 – 2013 роки становили понад 5 млрд грн. Більше половини з них припадає на кошти населення на індивідуальне житлове будівництво, освоєні в місті Харкові (рис. 5). [4].

Рис. 1. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування 2011-2013 роки

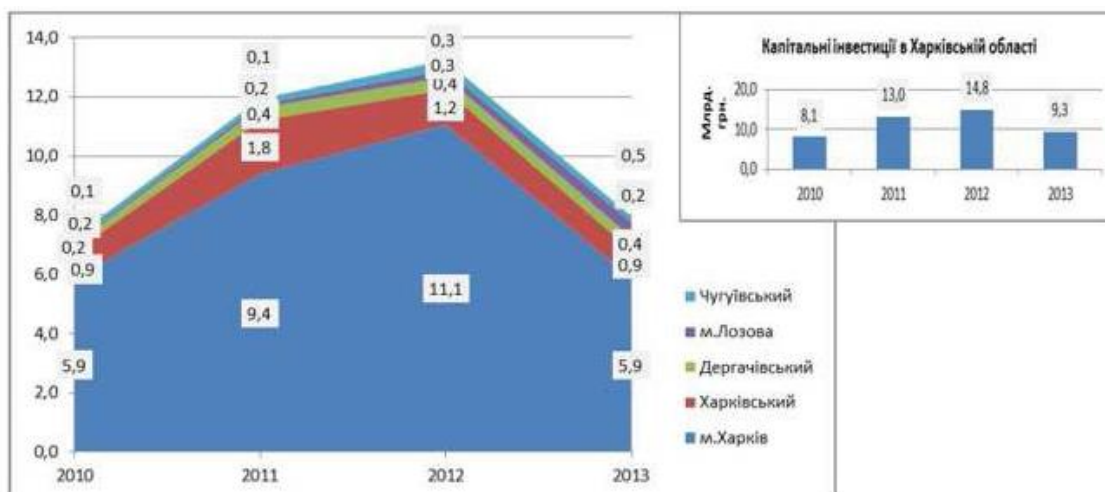

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій у Харківській області

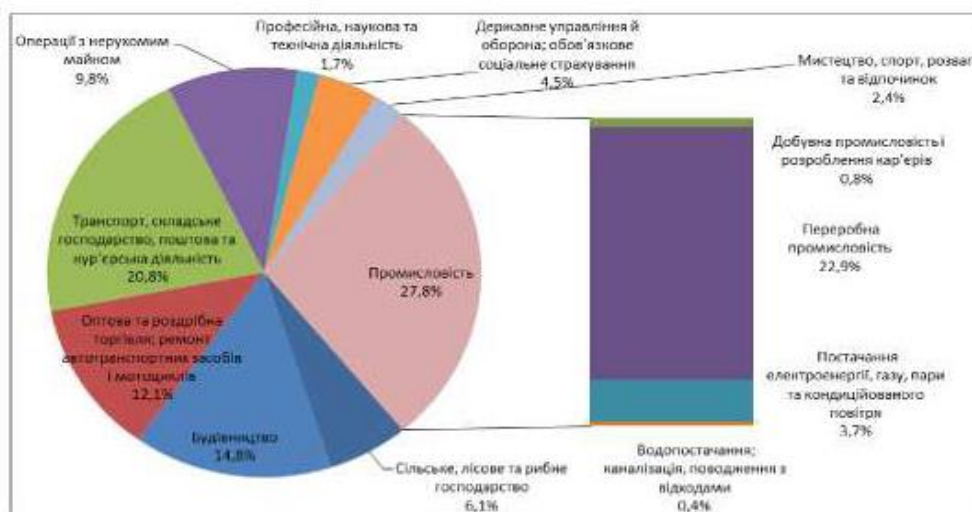

Рис. 3. Структура капітальних інвестицій Харківської області у 2010 році

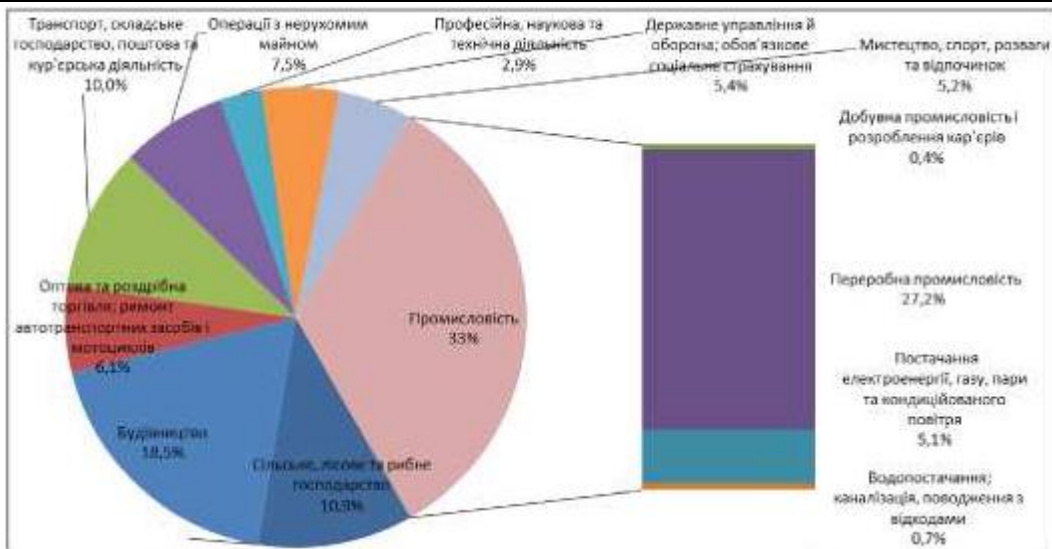

Рис. 4. Структура капітальних інвестицій Харківської області у 2013 році

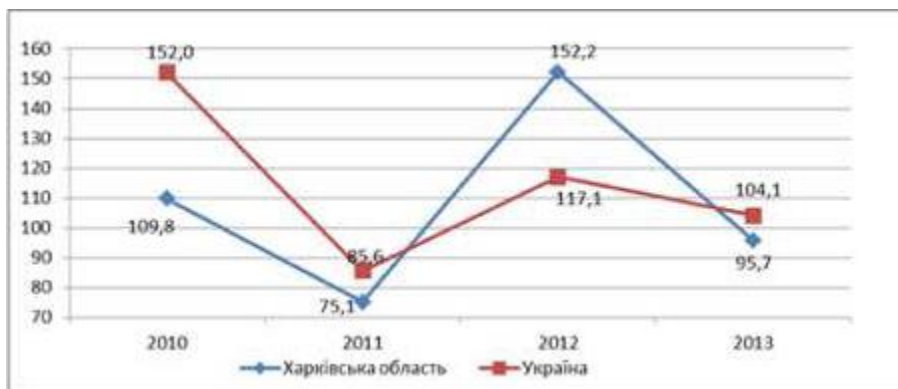

Рис. 5. Індекси капітальних інвестицій у житлове будівництво у 2010 – 2013 роках

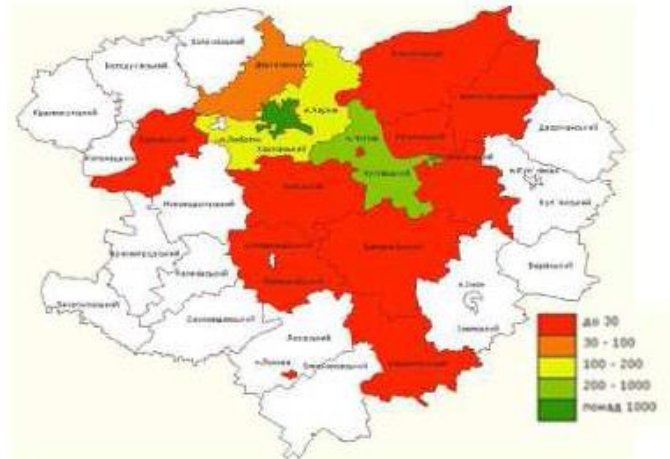
Житлова проблема залишається вкрай актуальною для регіону. Існує великий відкладений попит на житло. За офіційними даними попит на поліпшення житлових умов в області потребують 26,5 тис. сімей в області. Реальний попит на житло набагато вищий, особливо серед молоді.

Харківська область є одним з найбільш інвестиційно привабливих регіонів України згідно з національними рейтингами. Проте, як і капітальні, прямі іноземні інвестиції зосереджені в м. Харкові та прилеглих районах (рис. 6) [4].

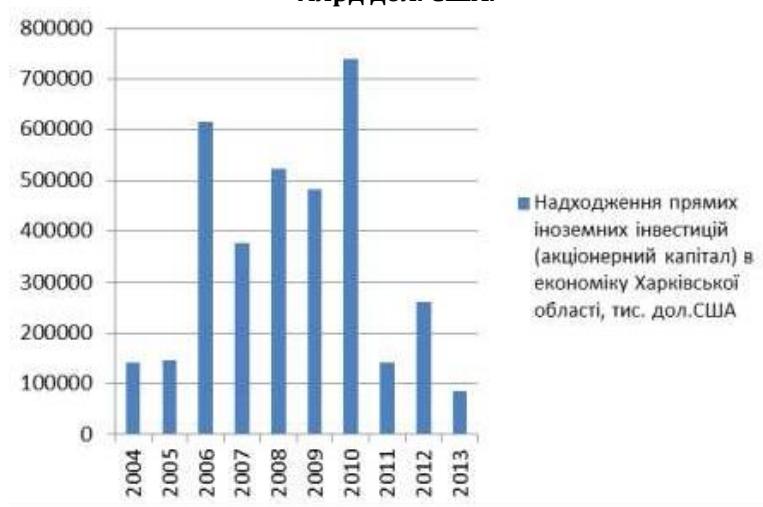
Протягом останніх років в області значно послаблено динаміку річного припливу іноземних інвестицій (рис. 7 та рис. 8) [4].

Оцінка Індексу інвестиційної привабливості України проводиться Європейською бізнес-асоціацією за підтримки дослідної компанії In Mind. Індекс розраховується на основі регулярного моніторингу оцінок інвестиційного клімату України першими особами компаній – членів Європейської бізнес-асоціації. Пріоритетними завданнями ЄБА є зменшення перешкод для інвестування, підтримка різних механізмів, які сприяють економічній інтеграції до ЄС та сприяння позиціонуванню України як держави, привабливої для інвестицій та ділового партнерства.

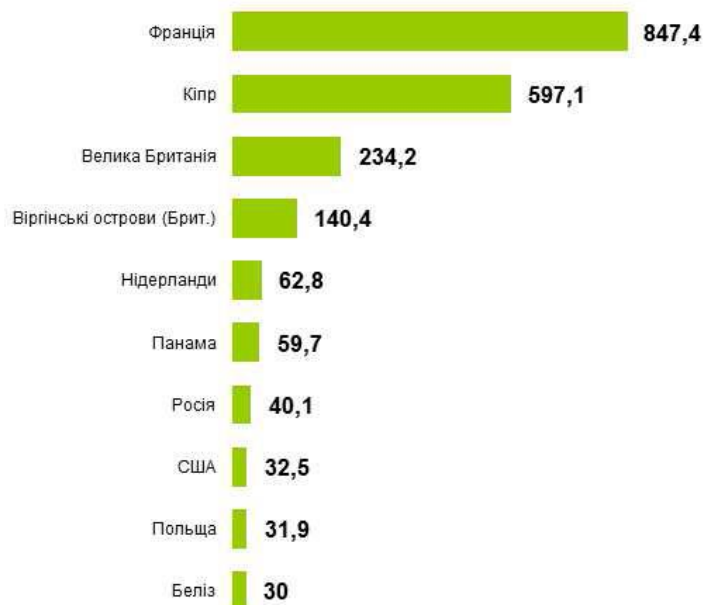
За інформацією ЄБА, інвестори зафіксували негативні тенденції, які сьогодні спостерігаються в економіці України: корупцію (15 %); недосконале правове середовище (11 %); непрозорість судової системи (5 %); технічні бар'єри в процесі митного оформлення (13 %); 5 % респондентів зіткнулися з проблемами під час отримання банківських кредитів і позик. Опитані представники компаній – членів ЄБА - не змогли дати позитивну оцінку бізнес-клімату в Україні, незважаючи на те, що на глобальному рівні у вітчизняній економіці відзначаються позитивні зрушення.

Рис. 6. Прямі іноземні інвестиції в Харківську область станом на початок 2014 року, млрд дол. США.

Рис. 7. Динаміка річного припливу іноземних інвестицій

Рис. 8. Основні країни - інвестори до Харківської області - станом на початок 2014 року, млн дол.. США.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Залучення до національної економіки України іноземних інвестицій в умовах гострого фінансового дефіциту - дуже важлива справа. Та, на жаль, обсяг їх сьогодні через відсутність належної правової основи та реальних гарантій незначний. Іноземні інвестори потребують гарантій. Інвестиції в економіку України та її регіонів здійснюється здебільшого у вигляді створення спільних підприємств, придбання об'єктів нерухомості шляхом прямого їх одержання або у формі акцій, облігацій, інших цінних паперів.

З точки зору нинішнього стану виробничих потенціалів регіонів України, масове залучення іноземних інвестицій відіграє надзвичайно велику роль у виході нашої держави із скрутного становища, але орієнтуватися в довгостроковій перспективі на них не слід, оскільки орієнтація на зовнішню допомогу шкодить використанню наявних ресурсів унаслідок їх екстенсивного використання.

Для забезпечення життєдіяльності, формування та нарощення виробничого потенціалу регіон повинен напрацьовувати свої фінансові ресурси, що й має стати предметом подальших досліджень у цьому напрямі.

Список літератури

1. Зростання інвестиційної привабливості. – УКАБ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua>.
2. Рейтинг міст і регіонів України. Рейтингова агенція НАЦ «Інститут Реформ». – К., 2015. – 66 с.
3. Рейтинги агентства Moodys [Електронний ресурс]: Moodys. – Режим доступу: <http://www.moodys.com>
4. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року.
5. Статистична інформація. Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. *Zrostannya investytsiynoyi pryvablyvosti*. (2016). Retrieved from: <http://www.agribusiness.kiev.ua>.
2. *Reytynh mist i rehioniv Ukrayiny*. Reytynhova ahentsiya NATs «Instytut Reform». (2015). Kyiv.
3. *Reytynhy ahentstva Moodys*. (2016). Retrieved from: <http://www.moodys.com>.
4. *Stratehiya rozvytku Kharkivs'koyi oblasti na period do 2020 roku*. (2016).
5. *Statystychna informatsiya*. (2016). Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2016 р.

Оксана Вікторівна АРЗАМАСОВА

здобувач,
кафедра менеджменту та публічного управління,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: oksana.33@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ КРЕАТИВНОСТІ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУСПІЛЬСТВА

Арзамасова, О. В. Методологічні підходи до оцінки креативності кадрового потенціалу суспільства [Текст] / Оксана Вікторівна Арзамасова // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 95-99. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Останніми десятиліттями до традиційних індикаторів конкурентоспроможності додалась здатність до креативності та інновацій у професійній діяльності і соціальному житті, високий творчий потенціал суспільства. Тобто невід'ємною характеристикою кадрового потенціалу визнається креативна складова, яка передбачає заохочення нестандартних, оригінальних підходів до розв'язання складних ситуацій. У цих умовах важливого значення набуває потреба оцінки креативності кадрового потенціалу держави в контексті інноваційного економічного розвитку.

Віддаючи належне працям вітчизняних науковців, варто зазначити, що спроби дослідити креативність кадрового потенціалу держави, методики її оцінки та вплив на економічний розвиток практично не здійснювались. Тому в межах нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути теоретико-методологічні підходи та методи оцінки креативності суспільства.

При обґрунтуванні основних теоретичних і практичних результатів роботи застосовано методи аналізу, синтезу, порівняння, систематизації, індукції та дедукції.

У межах статті креативність розглядається як невід'ємна складова характеристика кадрового потенціалу. З'ясовано особливості цього поняття як з психологічного, так і з економічного аспектів. З економічної точки зору креативність формує соціальний простір, де домінують інтелектуально-креативні ресурси, що забезпечують конкурентоспроможний інноваційний розвиток національної економіки. Доведено, що до оцінки креативності потрібно підходити системно, враховуючи фактори, які впливають на неї. У методології оцінки пропонується використовувати комплексний індикатор - індекс креативності, що дає можливість більш глибоко оцінити креативні можливості країни, оскільки відображає сукупні наслідки концентрації креативного класу і інноваційних економічних результатів його діяльності.

Практична значущість роботи полягає в можливості застосування вироблених пропозицій у реалізації стратегії «Україна-2020» у частині макроекономічної стабілізації та покращення параметричних характеристик конкурентоспроможності економіки.

Ключові слова: кадровий потенціал; креативність; інновація; технологія; талант; толерантність.

Oksana Viktorivna ARZAMASOVA

PhD Student,
Department of Management and Public Administration,
Ternopil National Economic University
E-mail: oksana.33@ukr.net

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSMENT OF CREATIVITY OF HUMAN RESOURCES OF THE SOCIETY

Abstract

In recent decades, the ability to creativity and innovation in professional activities and social life, high creative potential of the society joined the traditional indicators of competitiveness. That is the creative component has become an inherent part of a personnel potential. It involves the promotion of unconventional and original

© Оксана Вікторівна Арзамасова, 2016

---

approaches to solving difficult situations. In these conditions there is a necessity to assess creativity of personnel potential of the state in the context of innovative economic development.

Scientists made the attempts to explore the creativity of personnel potential of the state, methods of its assessment and impact on economic development. However these works were not practically implemented. Therefore, within this research work, we consider the theoretical and methodological approaches and methods of assessment of creativity of companies.

During the establishment of the principal theoretical and practical results of the following article we have used the method of analysis, method of synthesis, method of comparison, method of systematization, method of induction and deduction.

In this article, creativity is seen as an integral part of the characteristic of human capacity. The author has clarified the characteristics of this concept with both psychological and economic aspects. From the economic point of view, creativity forms the social space where intellectual and creative resources dominate, and provide competitive innovative development of the national economy. It is proved that the evaluation of creativity must be approached systematically. It should take into account the factors which affect it. The assessment methodology proposes the use of an integrated indicator – the index of creativity, giving the opportunity to more deeply appreciate the creative possibilities of the country, as it reflects the combined effect of the concentration of the creative class innovative economic results of its activities.

The practical value of this work lies in the possibility of implementation of the acquired offers in the realization of the strategy "Ukraine – 2020" in the part which concerns macroeconomic stabilization and improvement of economic competitiveness parametric characteristics.

Keywords: *human potential; creativity; innovation; technology; talent and tolerance.*

JEL classification: *J 240*

Вступ

Світовий досвід функціонування національних економік показує, що сьогодні найважливішу роль у нарощуванні їх конкурентного потенціалу відіграє не матеріальна, а інтелектуальна власність, яка зростає за рахунок удосконалення використання творчих здібностей і креативності кадрів. Креативність, здатність до співпраці, самоорганізація – найбільш важливі навички майбутнього світової економіки. У перспективі затребуваними будуть працівники, здатні породжувати новизну, спроможні знайти себе в різних секторах економіки в ситуації модернізованого виробництва. Дослідження західних економістів, зокрема Ч. Лендрі, показують, що розвиток креативного класу безпосередньо впливає на економічні можливості країни, регіону. Ним доведено, що технології, компанії і венчурний капітал переміщуються в місця з найбільшою концентрацією талановитих і креативних людей [1]. У науковому середовищі беззаперечним є факт, що економічний розвиток стимулює наявність талановитих спеціалістів з високим рівнем кваліфікації. Кваліфікація залишається основним фактором економічного зростання і розвитку. Оскільки кваліфікаційні характеристики лежать саме в основі поняття кадровий потенціал, тому йому належить основна роль у забезпеченні економічного зростання і конкурентоспроможності країни.

Отже, найважливішою детермінантою нової економіки є інноваційний розвиток, обумовлений інформаційними, технологічними і соціальними інноваціями, генерація яких не можлива без креативного кадрового потенціалу. Це зумовлює необхідність оцінки креативності суспільства в контексті інноваційного економічного розвитку.

Питання вибору і застосування методу оцінки кадрового потенціалу розглядаються в роботах багатьох дослідників, таких, як Б. Бачевський, Б. Генкін, І. Джаїн, А. Кібанов, Н. Краснокутська, Ю. Одегов, Г. Писаревська, І. Репіна, О. Федонін та інші. Однак спроби дослідити креативність кадрового потенціалу держави, методики її оцінки та вплив на економічний розвиток практично не здійснювались. Найбільший доробок щодо визначення креативності, її застосування в практичній площині належить іноземним науковцям, таким, як Ф. Баррон, Д. Векслер, Ф. Вільямс, Т. Ембайл, Ч. Лендрі, М. Мамфорд, Т. Проктор, П. Тітус, Е. Торренс, Р. Флорида та ін. Слід зазначити, що вітчизняні науковці, виокремлюючи кількісні і якісні показники оцінки кадрового потенціалу, не вносять креативності в цей перелік, тому не вирішеним є питання методичних підходів до оцінки цього показника. З огляду на це тематика статті є актуальною і потребує ґрунтовного аналізу.

Мета статті

Метою дослідження є вивчення сучасних методик оцінки креативності кадрового потенціалу суспільства та її впливу на рівень конкурентоспроможності України в контексті взаємозв'язку креативності та інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для сучасних національних економік інтелект, освіта, професійний досвід, соціальна мобільність беззаперечно визнаються головними складовими національного багатства та конкурентоспроможності країн, якісно новим ресурсом економічного зростання. Останніми десятиліттями до традиційних індикаторів конкурентоспроможності додалась здатність до креативності та інновацій у професійній діяльності і соціальному житті, високий творчий потенціал суспільства. Тобто невід'ємною характеристикою кадрового потенціалу визнається креативна складова, яка передбачає заохочення нестандартних, оригінальних підходів до розв'язання складних ситуацій (рис. 1).

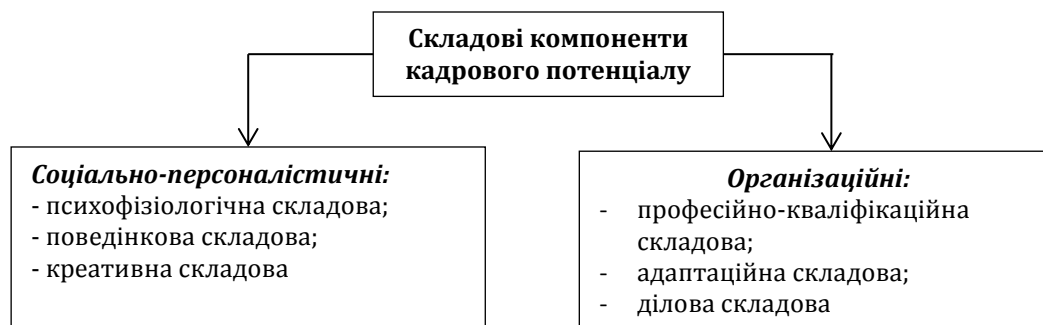

Рис. 1. Складові компоненти кадрового потенціалу

Креативність здебільшого розглядається як психологічна категорія, пов'язана з творчими досягненнями особистості. За словами Д. Саймонтона, «...розвитку креативності сприяє інтелект, вона безпосередньо пов'язана з мисленням, заснована на досвіді...» [2, с. 27]. А. А. Енштейн вдало підмітив, що під креативністю розуміється здатність до узагальнення. Творчий синтез може призвести до найрізноманітніших результатів [2, с. 28]. Креативність залежить від таких якостей, як винахідливість, уміння знаходити рішення на базі нового мислення, здатність поглянути на проблему з різних і нових сторін, інтерес до експериментування, здатність до рефлексії і безперервного навчання, здатність знову і знову придумувати нові ідеї [3, с. 41]. Зазначені підходи до визначення креативності тісно пов'язують її з особистістю. В економічному сенсі поняття «креативність» може стосуватися не тільки особи, але і сукупності людей, які реалізують одні і ті ж цілі, вирішують поставлені перед ними спільні завдання. Отже, з економічної точки зору, креативність - це творча здатність окремих особистостей, а також груп і колективів людей, пов'язаних спільною економічною метою, генерувати новаторські, інноваційні ідеї і виробляти товари (роботи або послуги) нового призначення, нової цінності, нової якості та нової вартості, відкривати нові продуктивні та ефективні ніші економічної діяльності [4, с. 4]. Науковці наголошують на міцному зв'язку креативності з інноваціями, які виступають результатом практичного її втілення.

В основі креативності кадрового потенціалу держави лежить його інтеграція. Тобто формується соціальний простір, де домінують інтелектуально-креативні ресурси. Як було зазначено вище, тільки креативний підхід, творчість, втілена в інновації, забезпечує економіці новий якісний стан, що дозволяє стати більш конкурентоспроможною. Тому важливим є рівень інноваційної активності. З огляду на це науковці оцінюють креативність кадрів через інноваційну спрямованість економіки держави. При цьому зазвичай беруться до уваги такі показники та їх динаміка:

1. Обсяг витрат на наукові дослідження і розробки та їх частка у ВВП країни.
2. Чисельність науково-дослідних кадрів, їх частка у загальній кількості зайнятого населення.
3. Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт.
4. Чисельність поданих патентних заявок або виданих патентів протягом року.

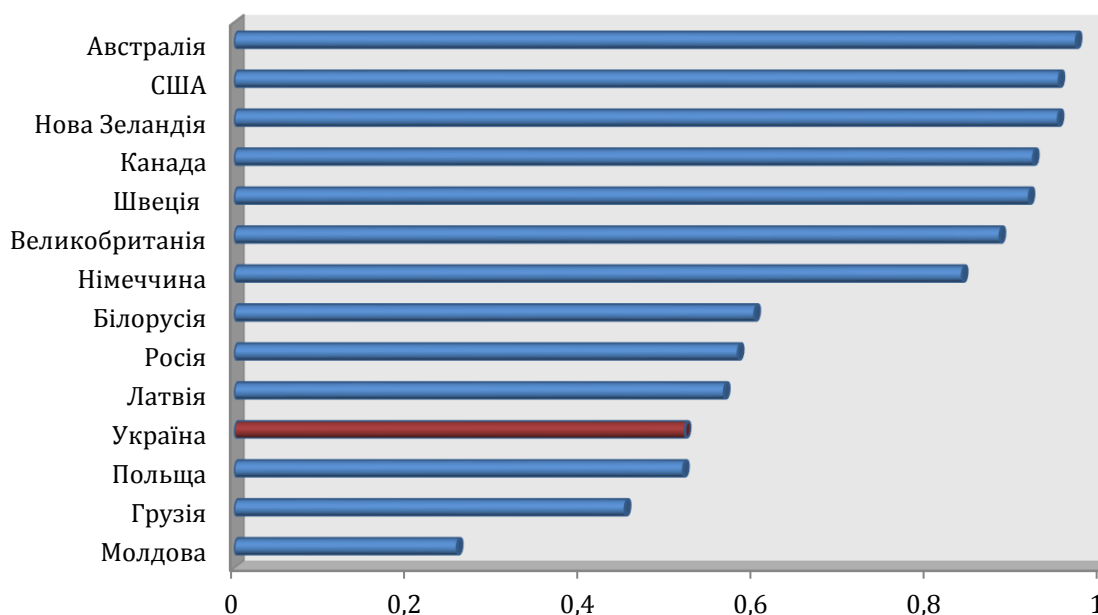
Така методика є виправданою з погляду результативного підходу, згідно з яким інновації розглядаються як результат креативної діяльності кадрового потенціалу, і поширеною на практиці. Однак вона не враховує й інших факторів, які підсилюють креативність і впливають на можливості економічного зростання країни.

Більш ґрунтовно оцінити креативність кадрового потенціалу і її вплив на економічний розвиток дозволяє комплексний показник – глобальний індекс креативності, в основі якого лежить запропонована у 2002 році канадським трестом Martin Prosperity Institute концепція «Технологія, талант, толерантність» (Концепція «3Т»). Відповідно до неї розуміння позитивного впливу креативності на економічні результати полягає в трьох факторах економічного розвитку: технологіях, таланті і толерантності. Кожен з них є необхідною, але недостатньою умовою процвітання. Щоб забезпечити істинні інновації і стійкий економічний розвиток необхідна наявність усіх трьох факторів [3].

Таблиця 1. Методика концепції ЗТ за Р. Флоридою

Елемент	Показники, що беруться для розрахунку
Талант	– частка людей, які мають вищу освіту; – частка людей творчих професій від загального числа працездатного населення
Технології	– число патентів; – обсяг інвестицій у наукові дослідження і розробки у відсотковому відношенні від ВВП країни; – кількість дослідників на душу населення
Толерантність	– дані соціологічних опитувань у країні на тему ставлення суспільства до іммігрантів, расових і етнічних меншин, сексуальних меншин.

Зазначені ключові елементи сприяють формуванню креативного суспільства. Вони підкреслюють необхідність інвестування в людські ресурси, розкриття та використання талантів, а також відкритість суспільства, де вітається різноманітність, а творчий потенціал у культурному сенсі - безперешкодно реалізовується. Авторами теорії доведено, що можливості економічного зростання залежать саме від поєднання цих трьох ключових елементів, відсутність або недостатній розвиток будь-якого з них стримує економічний розвиток і зменшує значення глобального індексу креативності. За даними 2015 року, серед 139 країн Україна посідає 45 місце за індексом креативності (рис. 2) [5]. У десятку країн з найвищим рівнем креативності ввійшли високорозвинені країни світу. Якщо дивитися крізь призму глобального індексу креативності, стає очевидним: що вищий рівень креативності і інновацій в країні, то більш вагомими економічними перевагами вона володіє. Концепція також доводить зв'язок між глобальним індексом креативності і обсягом ВВП на душу населення, глобальним індексом конкурентоспроможності і глобальним індексом підприємництва.

Рис. 2. Рейтинг країн за глобальним індексом креативності [5].

Відповідно до звіту, за розвитком технологій Україна посідає 43 місце, таланту – 24, а толерантності – 105 серед 139 країн. Очевидно, що в Україні справи з талантами і технологіями йдуть набагато краще, ніж із толерантністю. При розрахунку елемента таланту, з'ясувалося, що за чисельністю людей, які мають вищу освіту, Україна серед перших, а за кількістю представників креативного класу вона на 40 місці. При вимірюванні індексу технологій Україна зайняла 33 місце за обсягом інвестицій у наукові дослідження і розробки, 37 - за кількістю патентів. Однак у сумі талант і технології виявилися двома найбільш сильними складовими (24 і 43 місця відповідно). З толерантністю в Україні справи йдуть набагато гірше, і вона опинилася на 105 місці, тобто серед країн з найбільш низькими показниками [5]. Толерантність вважається ключовою складовою з кількох причин. По-перше, толерантні та відкриті суспільства більш привабливі для творчих людей, які роблять вирішальний внесок в економіку знань сьогодні. Ринок праці став глобальним, і відкритість, толерантність держави важливі для того, щоб стати

місцем роботи і життя для розумних, талановитих і запевнятих людей. По-друге, ймовірність перетворення ідей в інновації і економічну вигоду підвищується, якщо суспільство загалом відкрите для нових знань та ідей. Таким чином, відкритість як складова толерантності означає таку ж відкритість до нових ідей.

Отже, погоджуємось з думкою Р. Флориди, що такий комплексний індикатор, як індекс креативності, дає можливість більш глибоко оцінити креативні можливості країни, ніж простий показник наявності креативного класу, позаяк відображає сукупні наслідки концентрації креативного класу та інноваційних економічних результатів його діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для розвинених країн у XXI ст. характерним є зростання людського капіталу. Уже сьогодні в національному багатстві світового співтовариства він становить близько 70 %. У зв'язку із цим перед Україною стоїть завдання втримати масовий відтік кваліфікованої робочої сили і виховання креативного і талановитого молодого покоління. Для цього необхідно створити більш сприятливий креативний клімат, щоб зберегти місцеві таланти і притягувати кваліфікованих професіоналів з-за кордону. У таких умовах необхідні довгострокові зусилля держави, бізнесу і соціальних інститутів, щоб перебороти інерційність розвитку, впроваджуючи інновації, притягуючи творчих людей, розвиваючи освіту і науку. Більш того, для зростання попиту на інновації необхідний стратегічний альянс держави і креативного класу.

Оскільки особливістю сучасного економічного розвитку є зростання ролі регіону як структурної одиниці світової економіки, надалі вважаємо доцільним адаптувати методіку Р. Флориди для оцінки індексу креативності регіонів України. Це дасть можливість виявити проблемні місця і працювати над розвитком креативного суспільства, що сприятиме зміцненню людського потенціалу, створенню туристичної і культурної привабливості територій, розвитку інфраструктури, привабливості в регіон успішних підприємств, залученню інвестицій.

Список літератури

1. Лэндри, Ч. Креативный город / Чарльз Лэндри. – М.: Классика XXI, 2005.
2. Флорида, Р. Креативный класс. Люди, которые создают будущее / Ричард Флорида; пер.с англ. Н. Яцюк; [науч.ред. Р. Хусаминов]. – М: Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 420 с.
3. Козак, В. І. Формування креативності в системі публічної служби України: проблеми та перспективи розвитку / В. І. Козак // Аспекти публічного управління. – 2015. – № 10(24). – С. 41.
4. Ревуцкий, Л. Д. Креативность экономически активного человека: понятие, показатели, оценка, учет и контроль [Электронный ресурс] /Л.Д. Ревуцкий // Экономические отношения. – 2011. – № 1 (1). – с. 3– 9. – Режим доступа: <http://bgscience.ru/lib/9839>.
5. The Global Creativity Index 2015. – Retrieved from <http://martinprosperity.org/media/Global-Creativity-Index-2015.pdf>.

References

1. Lendri, Ch. (2005). *Kreatyvne misto*. Moscow: Klasyka XXI.
2. Floryda, R. (2016). *Kreatyvnyy klas. Lyudy, yaki stvoryuyut maybutnye*. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber.
3. Kozak, V. I. (2015). Formuvannya kreatyvnosti v systeme publichnoyi sluzhby Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku. *Aspekty publichnoho upravlinnya*, 10 (24), 41–47.
4. Revutskyy, L. D. (2011). Kreatyvnist ekonomichno aktyvnoho cheloveka: ponyattya, pokaznyky, otsinka, oblik i control. *Ekonomichni vidnosyny*, 1 (1), 3–9. Retrieved from: <http://bgscience.ru/lib/9839>.
5. *The Global Creativity Index 2015*. (2015). Retrieved from <http://martinprosperity.org/media/Global-Creativity-Index-2015.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2016 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

УДК 336.027:330.34

Людмила Михайлівна АЛЕКСЕЄНКО

завідувач,
кафедра обліку та фінансів,
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: olecolm@ukr.net

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ: ТЕОРІЯ Й ЕМПІРИКА

Алексеєнко, Л. М. Інституціональна трансформація інноваційних інструментів фінансового ринку: теорія й емпірика [Текст] / Людмила Михайлівна Алексеєнко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 100-105. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання економічних явищ і процесів, методи теоретичного узагальнення, систематизації, що дало змогу розкрити еволюцію системи поглядів на проблематику реінжинірингу бізнес-процесів на основі базових і нових теоретичних концепцій.

В статті розкрито теоретичні і емпіричні аспекти наукового дослідження закономірностей та суперечностей розвитку сек'юритизації фінансових ринків і фінансових активів, конструювання інноваційних інструментів та появи структурованих фінансових продуктів. Систематизовано основні теоретико-методичні підходи до застосування фінансово-кредитними установами інноваційного інструментарію з урахуванням виявлених переваг і недоліків, що дає їм змогу удосконалювати й підвищувати якість надання фінансових послуг, створюючи конкурентні переваги. З'ясовано, що розвиток глобальної мережевої економіки потребує активного використання інноваційних інструментів, створення банків розвитку для кредитування проектів, які мають високий потенціал і вимагають ефективного управління за допомогою інструментів фінансування розвитку. Визначено доцільність використання методик потрійних індикаторів ліквідності і методів «технік моментів» при розробці інноваційних інструментів і технологій. Для забезпечення ефективності застосування інноваційних інструментів визначено доцільність враховувати валідність, діагностичну силу, надійність і репрезентативність. Емпіричні дослідження дають можливість отримувати різнобічну інформацію про стан явищ, процесів і сприяють поглибленню їх кількісного та якісного аналізу.

Ключові слова: фінансово-кредитна установа; інноваційний інструмент; фінансова інновація; фінансова глобалізація; фінансовий інжиніринг; ризик.

**INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF INNOVATIONAL INSTRUMENTS OF
FINANCIAL MARKET: THEORY AND EMPIRICISM**

Abstract

Systematic method of understanding economic phenomena and processes, methods theoretical generalization, systematization have become the methodological basis of the study. They helped reveal the evolution of the system of views on issues of business process reengineering on the basis of basic and new theoretical concepts.

The theoretical and empirical aspects of scientific research of laws and contradictions of financial markets and the securitization of financial assets, the construction of innovative tools and the emergence of structured financial products are considered in the article. The basic theoretical and methodological approaches to the use of innovative instruments by financial and credit institutions are defined. Strengths and weaknesses which are revealed allow to improve and enhance the quality of financial services, creating a competitive advantage. It is shown that the development of the global network economy requires active use of innovative instruments, creation of banks of development for crediting projects with high potential and require effective management tools for financing development. It is determined the feasibility of usage of techniques of triple indicators of liquidity and methods "techniques moments" in the development of innovative tools and technologies. To ensure the effectiveness of innovative instruments usage we have defined feasibility to consider the validity, diagnostic strength, reliability and representativeness. Empirical studies make it possible to obtain diverse information about events, processes and contribute to the deepening of quantitative and qualitative analysis.

Keywords: *finance and credit establishment; innovation tools; financial innovation; financial globalization; financial engineering; risk.*

JEL classification: E440

Вступ

Глобальні зміни у світовій економіці і регіонах зумовлені небувалими в цивілізаційному вимірі успіхами у сферах технологічного розвитку, розширенням можливостей людини й соціальних інститутів. Ці зміни характеризуються прискоренням багатьох процесів, що відбуваються в соціально-економічних системах. Фундаментальні проблеми довгострокового характеру і перманентність ринкової турбулентності різко підвищили інвестиційну привабливість фондових активів у зіставленні з реальним сектором економіки, що вплинуло на інвестиційні наміри економічних агентів.

У світовій економіці здійснюються безпрецедентні за масштабами і складністю комплекси заходів щодо приведення грошово-кредитної й бюджетної політик до єдиних критеріїв конвергенції та гармонізації їхнього фінансового законодавства. Гнучкість і адаптивність до мінливого глобального фінансового середовища інноваційних процесів потребує постійного вдосконалення інноваційних інструментів фінансового ринку, які є комерційними і відповідно забезпечують фінансову віддачу від вкладень.

Проблематика оцінки сутності інноваційних інструментів фінансового ринку і їхньої ролі в розвитку інноваційного потенціалу фінансово-економічних систем є предметом дискусій та досліджень таких зарубіжних учених, як Луїса Ендерлоні (Luisa Anderloni), Дейвід Т. Левеллін (David T. Llewellyn), Рейнгард Г. Шмідт (Reinhard H. Schmidt) [1], Улріх Біндсеїл (Ulrich Bindseil), Клеменс Домнік (Clemens Domnick), Йорг Зеунер (Jörg Zeuner [2], Томас Гірст (Tomas Hirst) [3], Бруно Тіссот (Bruno Tissot) [4].

Теоретико-методологічні засади ролі інновацій на фінансових ринках досліджували вчені-економісти: Н. І. Берзон, Е. А. Буянова, В. Д. Газман, Т. В. Теплова [5]; Л. Кузнєцова [6].

Вплив глобалізаційних і інформаційних технологій якісно змінив потреби клієнтів, що сприяло розвитку взаємозалежних процесів «сек'юритизації» і «дезінтермедитації». Фахівці Міжнародного валютного фонду визнають, що фінансові послуги допомагають знайти продуктивне застосування грошам, проте розробка і застосування нових фінансових інструментів може призвести до несподіваних результатів [7, с. 30–33].

Сучасні дослідники Скотт В. Фрейм (Scott W. Frame), Лоуренц Дж. Вайт (Lawrence J. White) [8], Луїса Ендерлоні (Luisa Anderloni), Дейвід Т. Левеллін (David T. Llewellyn), Рейнгард Г. Шмідт (Reinhard H.

Schmidt) [1] відзначають двоякий характер інноваційної діяльності у фінансовій практиці: з позицій інституції фінансова інновація розглядається як інструмент оптимізації фінансових потоків, а з точки зору практики саме інновації зумовлюють зростання частки фінансових інституцій Понці (збірне позначення для фінансових афер), що призводить до перманентності макроекономічних кризових явищ. Відповідно, незважаючи на практичний досвід розробки інноваційних інструментів, набутий за час трансформації фінансової системи, деякі теоретичні і прикладні проблеми, пов'язані з активізацією ролі інновацій, розроблено недостатньо.

Мета та завдання статті

Головною метою цієї роботи є дослідження сучасних розробок інноваційних інструментів фінансового ринку у контексті інституціонального підходу, виявлення ефективних інструментів реінжинірингу фінансових процесів, застосування якісних і кількісних оцінок доцільності реінжинірингу бізнес-процесів з урахуванням вимог міжнародних фінансових інститутів і стандартів. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: виявити детермінанти трансформації інноваційних інструментів фінансового ринку з позиції інституціонального підходу; провести типологізацію інноваційних інструментів за сегментами фінансового ринку; визначити пріоритети регулювання інноваційних інструментів фінансового ринку за рівнем інвестиційної привабливості і ризикованості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретичний і емпіричний етапи наукового дослідження інституціональної трансформації інноваційних інструментів фінансового ринку забезпечують сукупність дослідних заходів та методів. На емпіричному рівні дослідний об'єкт відображається, як правило, здебільшого з позицій зовнішніх зв'язків і відносин. Відповідно наукове знання і процес його здобуття характеризуються системністю і структурованістю. У структурі наукового знання виокремлюють теоретичний і емпіричний рівні.

Категорії та інструментарій, якими оперують базові концепції (теорії раціональних сподівань учасників ринку, ринкової рівноваги, випадкових блукань цін, інвестицій, вартості активів, інвестиційного портфеля, інформаційної ефективності ринку, відсоткових ставок та обмінних курсів), дають змогу дати оцінку інноваційним інструментам з погляду ефективності їх застосування в умовах конкуренції. Нові теоретичні концепції (фрактальна геометрія, теорія детермінованого хаосу, клітинні автомати, нечітка логіка) дають змогу визначити пріоритетність використання інноваційних інструментів в умовах сформованого оптимального щільнісного інституціонального середовища конкретного ринку. Особливої уваги заслуговують нейронні мережі, які є спробою моделювання здатності людського мислення, зокрема, вирішувати задачі розпізнавання з урахуванням конкретних прецедентів.

Наукове осмислення зазначених вище нових економічних явищ вимагає теоретичних напрацювань та дослідження сучасних особливостей інституціональної теорії – важливої тематики ефективності інститутів. У цьому контексті заслуговує на увагу концепція «інституціональної пастки», тобто неефективності норм поведінки, а також концепція «дисфункції інститутів». У економічній теорії розмаїтість вживання поняття «інститут» переплітається з такими термінами, як індивідуальні стратегії, сучасні структурні системи, переваги, правила, традиції, норми тощо. При цьому варто виокремити дві методологічні проблеми. Одна з них стосується системного характеру правил, друга – множинності рівнів аналізу, необхідних при систематичному вивченні правил. Лауреат премії імені Альфреда Нобеля по економіці Е. Остром (2009 року, у сегменті аналізу економічної організації й управління, зокрема, колективною власністю) визначає, що інститути доцільно досліджувати як правила поведінки, що стосуються насамперед прийняття рішень [9]. Заслуговує на увагу запропонована цим лауреатом альтернативна стратегія, що бере в розрахунок системну обумовленість правил і необхідність поглибленого використання багаторівневого аналізу [10].

На глобалізованих фінансових ринках висока значущість інтеграції інформаційних і фінансових технологій для підвищення економічної ефективності й конкурентоспроможності фінансово-кредитних установ. Теорії волатильності ринків, фінансових інновацій, управління портфелями цінних паперів потребують застосування інформаційно-інноваційних технологій. У наукових дослідженнях термін «фінансова інновація» трактується як: новий фінансовий продукт або інструмент; автоматизація фінансових процесів, упровадження технологічних нововведень, інформатизація економічних процесів, упровадження нових методологій і методик фінансових операцій; поява у фінансово-кредитних установах нових продуктів, створених на основі використання сучасних інфокомунікаційних технологій. Узагальнюючи, зазначимо, що фінансова інновація – це нові фінансові інструменти та фінансові технології, використання яких сприяє якісному розвитку фінансово-кредитних установ. Фінансові інструменти поділяють на: концептуальні засоби – реалізація конкретних концепцій (теорія хеджування); фізичні засоби – інструменти (цінні папери) й процеси (електронна система торгівлі

цінними паперами), які можна використовувати для досягнення ефективності інвестування.

До традиційних фінансових інструментів належать брокерські рахунки управління готівкою, процентні свопи, конвертовані облігації з правом дострокового погашення та інші. Головною метою фінансового інжинірингу є комбінування і декомпозиція існуючих традиційних та створення нових інноваційних інструментів для задоволення різноманітних потреб економічних агентів, пов'язаних із пошуком додаткових джерел фінансування, оптимізацією процесів хеджування ризиків на основі розробки та впровадження інноваційних рішень при визначенні параметрів зазначених інструментів. До гібридних фінансових інструментів належать структуровані фінансові продукти, гібриди процентних та валютних інструментів, гібриди процентних та фондових інструментів, гібриди валютних і товарних інструментів. Під структурованими фінансовими інструментами зазвичай розуміють цінні папери, комбіновані з будь-яким видом деривативів: гібридні цінні папери; структуровані інструменти, які поєднують борговий та похідні фінансові інструменти; структуровані інструменти, які синтезують акції та деривативи [11; 12; 13]. У світовій економіці розвивається ринок «синтетичних» цінних паперів, які формуються у процесі синтезу похідних фінансових інструментів, акцій та облігацій. Застосування екзотичних фінансових інструментів (деривативів на погоду, контрактів на економічні дані, інвестиційних контрактів) може бути основою у процесі подальших досліджень типологізації інструментів.

Інноваційними фінансовими продуктами є деривативи, які формуються в процесі специфічних відносин економічних агентів у процесі їх інноваційної діяльності на фінансовому ринку. За даними Банку міжнародних розрахунків, загальний обсяг похідних контрактів, укладених без посередників, у 2015 році склав 556,4 трлн дол. США при сукупній ринковій вартості у 26,6 трлн дол. США [14]. Похідні цінні папери – це цінні папери, які посвідчують право власника у визначених проспектом емісії випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом емісії прав щодо базового активу та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника та/або передбачають виникнення між власником та емітентом у визначених проспектом емісії випадках нових правовідносин за деривативом, умови якого визначені у проспекті емісії (крім цінних паперів, які надають право їх власнику обміняти такі цінні папери на інші цінні папери) [15]. В Україні у 2012 році обсяги торгівлі похідними цінними паперами досягли свого максимального значення – 24,9 млрд грн [16]. Зауважимо, що майже усі операції були здійснені у біржовому сегменті ринку.

Інноваційні інструменти фінансового ринку характеризуються високим ступенем невизначеності й ризику, тому важливими принципами їх реалізації повинні стати положення і правила, які можуть безпосередньо впливати на фінансову ситуацію. До правил, які впливають на ситуацію, відносять такі: позиційні правила (*position rules*), правила границі (*boundary rules*), правила предмета (*scope rules*), правила повноважень (*authority rules*), правила агрегування (*aggregation rules*), правила інформації (*information rules*), правила винагороди (*payoff rules*).

Щодо емпіричних методів (методик) варто враховувати валідність (англ. *valid* – дійсний, придатний) – придатність до використання (важливою є об'єктивність, яка передбачає зменшення суб'єктивного впливу); діагностичну силу (роздільна здатність) – здатність диференціювати досліджувані об'єкти за вимірюваною ознакою (низький, середній та високий рівень вираження ознаки); надійність – забезпечувати відтворюваність результатів; репрезентативність – здатність розповсюджувати результати. Емпіричні дослідження дають можливість отримувати різнобічну інформацію про стан явищ, процесів і сприяють поглибленню їх кількісного та якісного аналізу.

Структурні зміни охоплюють наступні напрямки економічної системи: продукти й послуги, техніко-економічні характеристики, форми сервісу й обслуговування; глобалізацію як явище, що допускає зміни міжнародних інститутів і ринків; інформаційні технології; фінансові ринки; ринок праці, продуктів і послуг; інфраструктуру, обмін інформацією; макроекономічну політику й управління [17, с. 4]. Після фінансово-економічної кризи (2008–2009 років) відбулося коректування в розміщенні фінансово-економічного потенціалу на міжнародній арені: частіше реципієнтами фінансової допомоги, яку надають міжнародні фінансові організації, стали виступати розвинені європейські країни, у той час, як «зростаючі економіки» ставали нетто-кредиторами. Це зумовило розвиток двох взаємозалежних тенденцій: об'єднання країн, що розвиваються, для реформування світової фінансової системи, а також посилення національних і створення багатофункціональних фінансових інститутів у країнах з ринками, що формуються. Зауважимо, що більшість інвесторів перебуває в стані готовності до швидкого виводу своїх інвестицій з ринків.

В Україні конкурентні переваги у сфері фінансової креативності пов'язані саме з інноваційними інструментами. Ефективність інноваційних інструментів залежить від особливостей програм монетарного стимулювання, нетрадиційного інструментарію регулювання (кількісного пом'якшення), «гонки девальвацій» валют світу щодо долара («валютних війн»), незабезпеченої ліквідності в глобальному масштабі. За умов розвитку системи корпоративно-інноваційного менеджменту в

фінансових установах виникає потреба як у типологізації фінансових інновацій, так і у впровадженні системи організаційно-управлінських заходів щодо реалізації цих інновацій. У фінансовій сфері застосовують технології фінансового самообслуговування; Інтернет-банкінг; мобільний банкінг; SAAS-рішення; Big Data; IT-аутсорсинг; сервіси особистих фінансів; сервіси для управління корпоративними фінансами; геотехнології; скорринг; краудфандинг; p2p-кредитування; NFC-технології; інновації для торгівлі; Tablet commerce. Використання методики потрібних індикаторів ліквідності і методів «технік моментів» при розробці інноваційні інструментів і технологій сприяє мінімізації їхньої уразливості.

Інноваційно-технологічний розвиток фінансової системи потребує формування інформаційно-комунікаційної мережі надання фінансових інновацій. При цьому варто враховувати наявність чинників стримування розвитку фінансових інновацій (нормативно-правова база, що обмежує введення деяких видів інструментів; консервативна корпоративна культура банків). Оскільки використання ринкових інструментів для підвищення конкурентоспроможності національної фінансової системи вже є недостатнім, то держава має створити банк розвитку для кредитування важливих для суспільства стратегічних соціально-економічних процесів. Так менеджмент Банку розвитку Китаю у своїй діяльності керується концепцією «стратегічної опції», виокремлюючи проекти, які мають високий потенціал і вимагають ефективного управління за допомогою інструментів фінансування розвитку. Для підтримки взаємозв'язку між державним і ринковим механізмами використовують моделі за принципом «держава на вході – фінанси як інкубатор – ринок на виході» з метою попередження так званих «провалів ринку».

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розвиток інноваційних технологій і інструментів став можливим завдяки науково-технічному прогресу, зростанню ролі знань і інформатики в сучасному суспільстві. Це зумовило руйнування закономірностей, які були визнані економічною наукою, щодо розвитку різних фінансово-економічних систем. З наведеного вище можна зробити наступні висновки: основними цілями реформування міжнародної валютно-фінансової системи є розробка й введення єдиних принципів співробітництва між міжнародними фінансовими установами і регіональними фінансовими механізмами; удосконалення управління волатильними потоками капіталу на наднаціональному рівні; підтримка розвитку ринків облігацій у національній валюті; зміцнення глобальних заходів фінансової безпеки. Інфокомунікація фінансового сектору полягає у використанні фінансовими установами новітніх інформаційних систем і глобальних інтегрованих комп'ютерних систем управління. Загалом уніфіковані інформаційні системи й мережі потребують розробки сучасних інноваційних інструментів і розвитку глобальних фінансових ринків.

Фінансово-кредитні установи мають особливості у сфері ціноутворення на фінансові послуги й продукти, що не дозволяє їм вести повноцінну цінову конкурентну боротьбу. Тому важливими пріоритетами залучення фінансово-кредитними установами клієнтів є підвищення якості фінансових послуг, впровадження нових фінансових продуктів, розробка й реалізація інноваційних інструментів і технологій. Застосування технологій фінансового інжинірингу дає змогу підвищувати ефективність фінансової діяльності та управління фінансовими ризиками за рахунок як конструювання інноваційних інструментів, так і використання діючих фінансових інструментів в інтересах учасників фінансово-економічних відносин. Завдяки широким можливостям управління інвестиціями при мінімальних затратах інноваційні інструменти сприяють оптимізації операційних грошових потоків економічних агентів, співвідношення власних і позикових коштів для зниження їх вартості, а також створюють умови для прийняття інвестиційних рішень, які відповідають потребам і умовам реалізації інвестиційної політики суб'єктів ринку.

Список літератури

1. Financial innovation in retail and corporate banking / Luisa Anderloni, David T. Llewellyn, Reinhard H. Schmidt. – Edward Elgar Publishing, 2009. – 339 p.
2. Bindseil, U. Critique of accommodating central bank policies and the 'expropriation of the saver': A review / Bindseil Ulrich, Domnick Clemens, Zeuner Jörg. // ECB Occasional Paper Series. – 2015. – May. – No 161. – 62 p.
3. Hirst, T. What is helicopter money? / Tomas Hirst // World Economic Forum. 13 August 2015. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/08/what-is-helicopter-money/>.
4. Tissot, Br. Globalisation and financial stability risks: is the residency-based approach of the national accounts old-fashioned? / Bruno Tissot // BIS Working Papers. – 2016. – October. – No 587. – 29 p.
5. Инновации на финансовых рынках: коллект. многогр. / Н. И. Берзон, Е. А. Буянова, В. Д. Газман и др.; под науч. ред. Н. И. Берзона, Т. В. Тепловой. – М.: Изд. дом. Высшей школы экономики, 2013. – 420 с.

6. Кузнецова, Л. В. Інноваційні фінансові інструменти захисту банків від ризиків на кредитному ринку / Л. В. Кузнецова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 15. – Част. 2. – С. 142-145.
7. Классенс, С. Колебания на финансовых рынках / С. Классенс, М. Айхан Кесе, Марко Э. Терронес // Финансы&развитие. – 2011. – Март. – С. 30-33.
8. Frame, W. S. Technological Change, Financial Innovation, and Diffusion in Banking / W. Scott Frame, Lawrence J. White // Working Paper. – 2009. – № 10. – March. – 31 p.
9. Ostrom, E. An Agenda for the Study of Institutions / E. Ostrom // Public Choice. – 1986. – Vol. 48. – P. 3-25.
10. Остром, Э. Постановка задачи исследования институтов / Элино́р Остро́м // Экономическая политика. – 2009. – № 6. – С. 89-110.
11. Global SBC and its Derivatives Market 2015-2019 // TechNavio. – 2015. – June. – 135 p.
12. Global Derivatives Market 2015-2019 // TechNavio. – 2015. – November. – 79 p.
13. Piperazine Derivatives Global and Chinese Market Report // ProfResearch. – 2016. – August. – 150 p.
14. Офіційний сайт Bank for International Settlements (BIS). – Режим доступу: www.bis.org.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регульованих ринків та деривативів: [Електронний ресурс] : проект Закону України від 31.10.2016 року № 3498. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57159.
16. Інновації для розвитку ринку [Електронний ресурс] : річний звіт НКЦПФР. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf.
17. Сухарев, О. С. Адекватность стратегии опережающего развития экономики России в глобальных изменениях / О. С. Сухарев // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – С. 2-15.

References

1. Anderloni, L., Llewellyn, D. T., Schmidt, R. H. (2009). *Financial innovation in retail and corporate banking*. Edward Elgar Publishing.
2. Bindseil, U., Clemens, D., Jörg, Z. (2015). Critique of accommodating central bank policies and the 'expropriation of the saver': A review. *ECB Occasional Paper Series*, 161.
3. Hirst, T. (2015). What is helicopter money? *World Economic Forum*. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2015/08/what-is-helicopter-money/>.
4. Tissot, B. (2016). Globalisation and financial stability risks: is the residency-based approach of the national accounts old-fashioned? *BIS Working Papers*, 587.
5. Berzon, N. Y., Buyanova, E. A., Hazman, V. D. (2013). *Innovatsii na finansovykh rynkakh*. Moscow : Izd. dom. Vysshey shkoly ekonomiki.
6. Kuznyetsova, L. V. (2015). Innovatsiyni finansovi instrumenty zakhystu bankiv vid ryzykiv na kredytnomu rynku. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, 15 (2), 142-145.
7. Klassens, S., Kесе, A. M., Terrones, M. E. (2011). Kolebaniya na finansovykh rynkakh. *Finansy&razvitie*, 30-33.
8. Frame, W. S., White, L. J. (2009). Technological Change, Financial Innovation, and Diffusion in Banking. *Working Paper*, 10, March, 31.
9. Ostrom, E. (1986). An Agenda for the Study of Institutions. *Public Choice*, 48, 3-25.
10. Ostrom, E. Postanovka zadachi issledovaniya institutov. *Ekonomicheskaya politika*, 6, 89-110.
11. Global SBC and its Derivatives Market 2015-2019. (2015). *TechNavio*, June, 135.
12. Global Derivatives Market 2015-2019. (2015). *TechNavio*, November, 79.
13. Piperazine Derivatives Global and Chinese Market Report. (2016). *ProfResearch*, August, 150.
14. *Bank for International Settlements (BIS)*. (2016). Retrieved from: www.bis.org.
15. *Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo rehul'ovanykh rynkiv ta deryvatyviv*. (2016). Proekt Zakonu Ukrayiny vid 31.10.2016 roku # 3498. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57159.
16. *Innovatsiyni dlya rozvytku rynku*. (n.d.). Richnyy zvit NKTsPFR. Retrieved from: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf.
17. Sukharev, O. S. (2013). Adekvatnost' stratehiy operezhayushcheho razvitiya ekonomiki Rossii v hlobal'nykh izmeneniyakh. *Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika*, 2-15.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2016 р.

Юлія Іванівна БОЙКО

кандидат економічних наук,
старший викладач,
кафедра аудиту, ревізії та аналізу,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: Chornenka86@gmail.com

ДОМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ ДО БЮДЖЕТУ

Бойко, Ю. І. Домінанти формування податкових надходжень до бюджету [Текст] / Юлія Іванівна Бойко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 106-110. – ISSN 1993-0259.

Анотація

В умовах децентралізації економічних процесів у державі її суб'єкти отримують можливість ухвалювати самостійні рішення у межах єдиного цілого. У широкому розумінні передбачається передавання більш значних повноважень місцевим органам влади. Це дає можливість реалізації потреб населення, з огляду на обсяг сформованих доходів. Діяльність місцевих органів влади вибудовується з урахуванням специфіки соціально-економічного розвитку території.

Метою статті є аналіз механізму формування податкових надходжень до бюджету як основної його дохідної частини, що за умови децентралізації економічних процесів визначає можливості розвитку регіону.

Для реалізації цієї мети у статті використано метод системного аналізу, синтезу, логічний метод дослідження.

У результаті визначено основні фактори впливу на обсяг податкових надходжень до бюджету, проведено їх класифікацію.

Ключові слова: механізм формування; оподаткування; податкова політика; податкові надходження; фактори впливу.

Yuliya Ivanivna BOYKO

PhD in Economics,
Lecturer,
Department of Audit and Analysis,
Ternopil National Economic University
E-mail: Chornenka86@gmail.com

DOMINANTS OF FORMATION TAX REVENUE

Abstract

In conditions of economic processes decentralization in the country its subjects get a possibility to make their own decisions as a part of within single entity. In a broader sense it stipulates a submission of considerable powers to local authorities. It enables the possibility to implement needs of the population on the basis of the amount of generated revenue. The activities of local authorities are realized on the basis of peculiar social and economic development of the territory.

The aim of the article is to make the analysis of the formation of tax revenue as the main revenue part. It defines possibilities of the region development during the decentralization of economic processes.

For this purpose in the article we have used the method of system analysis, method of synthesis and logical method of researching.

As a result, the main factors which influence the amount of tax revenue are defined. Their classification is accomplished.

Keywords: mechanism of formation; taxation; tax policy; tax revenue; impact factors.

Побудова ефективного механізму формування податкових надходжень є актуальною темою як на макро-, так і на мікрорівні. Держава використовує податковий механізм задля впливу у бажаному напрямку на структуру та динаміку виробництва, стимулювання інвестиційної діяльності, підвищення рівня науково-технічного прогресу. Сукупність податків та зборів, які становлять основу дохідної частини бюджету, законодавчо встановлюється та регламентується. В умовах децентралізації на державному рівні визначаються принципи формування податкової системи, методи адміністрування податкових надходжень, способи контролю за нормами закону та відповідальність за їх порушення.

Дослідженню шляхів формування оптимального рівня податкових надходжень до бюджету та податкової політики присвячені праці О. Василика, М. Денисенка, О. Кириленко, А. Крисоватого, С. Лондар, В. Мельника, Ц. Огонь, В. Опаріна та інших. Варто наголосити на необхідності продовження в сучасних умовах дослідження механізму формування податкових надходжень та вибору пріоритетів на перспективу.

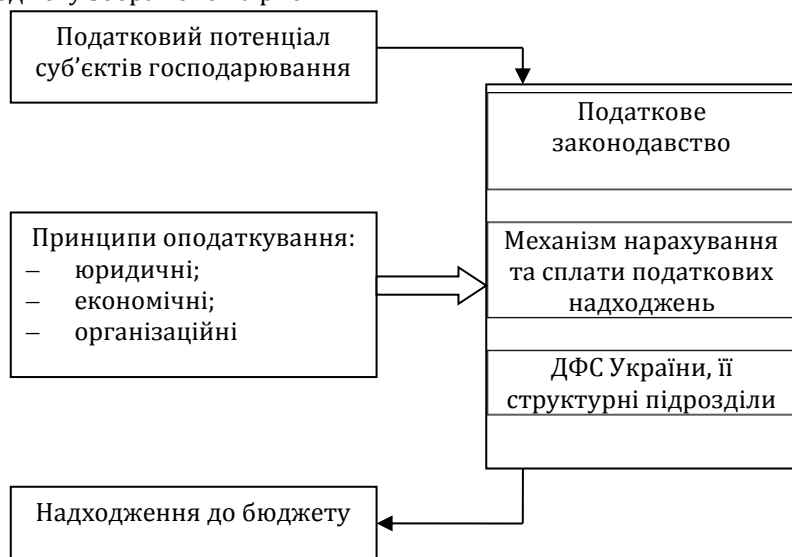
Незважаючи на те, що регіональна податкова політика є складовою частиною податкової політики держави, між ними існують відмінності. Кожному регіону притаманні індивідуальні особливості, які здійснюють вплив на його економіку [1]. Формування ефективного механізму податкових надходжень як у країні, так і в окремих регіонах передбачає проведення комплексного статистичного дослідження податкових надходжень до бюджету з позиції системності. Результати аналізу є базою, на яку спираються органи управління при проведенні податкової політики.

Метою статті є визначення основних складових механізму формування податкових надходжень, встановлення факторів, що впливають на їх обсяг.

Механізм формування податкових надходжень – це сукупність методів, інструментів, важелів, прийомів, які, спираючись на правову базу, визначають взаємовідносини між суб'єктами оподаткування. Його цільову спрямованість формує безпосередньо податкова політика держави. Так завдяки регулюванню рівня податкових надходжень, зміни форм оподаткування, ставок, надання пільг у країні можна впливати на розвиток пріоритетних галузей економіки, стимулювати активність підприємств.

Основою для формування податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів виступає законодавча база, яка регламентує весь механізм оподаткування. При цьому податкові платежі є складною системою взаємопов'язаних елементів. Усі складові механізму оподаткування підпорядковуються загальним цілям наповнення бюджету країни. Беззаперечною умовою є забезпечення одночасної реалізації у повному обсязі функцій податків.

Побудова механізму формування податкових надходжень повинна супроводжуватись дотриманням певних принципів, за допомогою яких поряд із забезпеченням зростання економіки здійснювалося би стимулювання розвитку виробництва та забезпечувалась співпраця платників податків із податковими органами. Графічно місце принципів оподаткування у процесі формування податкових надходжень до бюджету зображено на рис. 1.

Рис. 1. Модель організації податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів*

*Власна розробка

Погоджуючись із твердженнями Дж. Стігліца, зазначимо, що формування податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів повинно супроводжуватись втіленням у життя таких принципів, як економічна ефективність, адміністративна простота, гнучкість, політична відповідальність, справедливість [8]. За умови децентралізаційних процесів податкова політика повинна втілювати принципи системності, стабільності в оподаткуванні, достатності, які доречно об'єднати у напрями бюджетного забезпечення, етико-правового та загальноекономічного спрямування [4, с. 96-134].

Сутність механізму формування податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів можна зобразити за допомогою концептуальної схеми (рис. 2). Вона допомагає виокремити учасників взаємодії, які забезпечують наповнення бюджету податковими платежами, чинники впливу на рівень надходжень, сфери та результати процесу формування платежів. Кінцевою метою формування державних фінансів за рахунок податків є реалізація соціально-економічних інтересів населення, суб'єктів господарювання та держави загалом.

Весь процес формування податкових надходжень підлягає впливу різного роду чинників, які визначають властивості податкової системи, її характер. Конкретні фактори впливу зумовлені сукупністю суспільних, матеріальних і природних умов. Зміна будь-якого з них спричиняє зміну певною мірою рівня платежів до бюджету. До таких чинників можна віднести війну, кризові явища в економіці, рівень тіньової економіки, зайнятість та платоспроможність населення тощо. Розуміння сутності і способів впливу різноманітних чинників дає змогу досягнути більш ефективного рівня формування податкових доходів держави.

Усі соціально-економічні процеси породжуються суспільно-виробничими відносинами, що виникають між різними верствами населення. Тому на податкоспроможність платників (і відповідно на рівень сплати податків до бюджету) впливають різні за масштабами, природою та характером фактори [2]. Їх можна класифікувати на: макро- (сформовані на державному рівні) та мезо- (на рівні регіону) фактори; зовнішні та внутрішні; об'єктивні та суб'єктивні; фактори первинної та вторинної дії.

Зовнішні макрофактори утворюються під впливом загальнодержавних та світових тенденцій. Вони впливають на формування у регіоні бази оподаткування. До цього виду факторів належать економічні, соціальні та інші умови життєдіяльності населення, які відіграють надзвичайно важливу роль (особливо у кризовий період).

Внутрішні фактори формуються та втілюються на місцевому рівні. Вони здійснюють вплив на усі аспекти життєдіяльності громадян і визначають можливості регіону щодо надходження податків до бюджету. Ці фактори містять забезпечення нормативними, фінансовими, кадровими, технічними ресурсами регіону, процеси інформатизації, характер взаємовідносин фіскальних органів із платниками тощо [3].

Об'єктивними факторами є чинна нормативно-правова база, економічна структура регіону та його матеріальне забезпечення, величина і структура експорту і імпорту, кон'юнктура цін тощо. До суб'єктивних факторів належать стан та механізм регіональної податкової політики, ефективність податкового менеджменту з боку фіскальних органів, професійні якості населення, менталітет громадян (рівень податкової свідомості) [5].

Визначальними на регіональному рівні є об'єктивні фактори, які здійснюють безпосередній вплив на прибутковість, конкурентоспроможність регіону та його економічну ситуацію загалом. Сюди можна віднести стан інвестиційно-інноваційної діяльності, економічну активність населення, організацію та структуру виробництва, регіональну орієнтацію на експорт та імпорт товарів, територіальну організацію промисловості, стан податкової системи регіону та коливання надходжень, добробут населення тощо.

Наповнення бюджету податковими надходженнями забезпечується завдяки використанню адміністративних, економічних та соціальних методів. Конкретна форма їх вираження визначається рівнем розвитку країни, її соціально-економічним становищем.

Адміністративні методи передбачають законодавчі акти, які регламентують права та обов'язки усіх суб'єктів взаємодії, що забезпечують наповнення бюджету податковими платежами [6]. Так у 2010 році прийнятий Податковий кодекс України, який регулює умови нарахування та збору надходжень до бюджету, численні поправки до нього.

Конкретна соціально-економічна ситуація в країні та прагнення уряду провести зміни у тому чи іншому напрямі визначають вибір економічних методів, які реалізуються через проведення податкової політики.

Податкова політика – це встановлення державою законодавчо закріпленого порядку нарахування та сплати податків до централізованих грошових фондів держави. Вона здійснює вплив на діяльність підприємств, розвиток галузей економіки та структуру національної економіки загалом [7].

Найчастіше ефективним є поєднання різних механізмів оподаткування. Податкові надходження до субнаціональних бюджетів можуть містити: податки, ставку та базу оподаткування яких встановлюють органи влади місцевого рівня; платежі, базу оподаткування для яких визначає державне законодавство,

а ставки визначають місцеві органи влади; податки, механізм стягнення яких повністю регламентується загальнодержавними законодавчими органами, а фіксована частка надходжень зараховується до місцевих бюджетів (визначення пропорцій може здійснюватися за різними критеріями); цільові та нецільові трансферти.

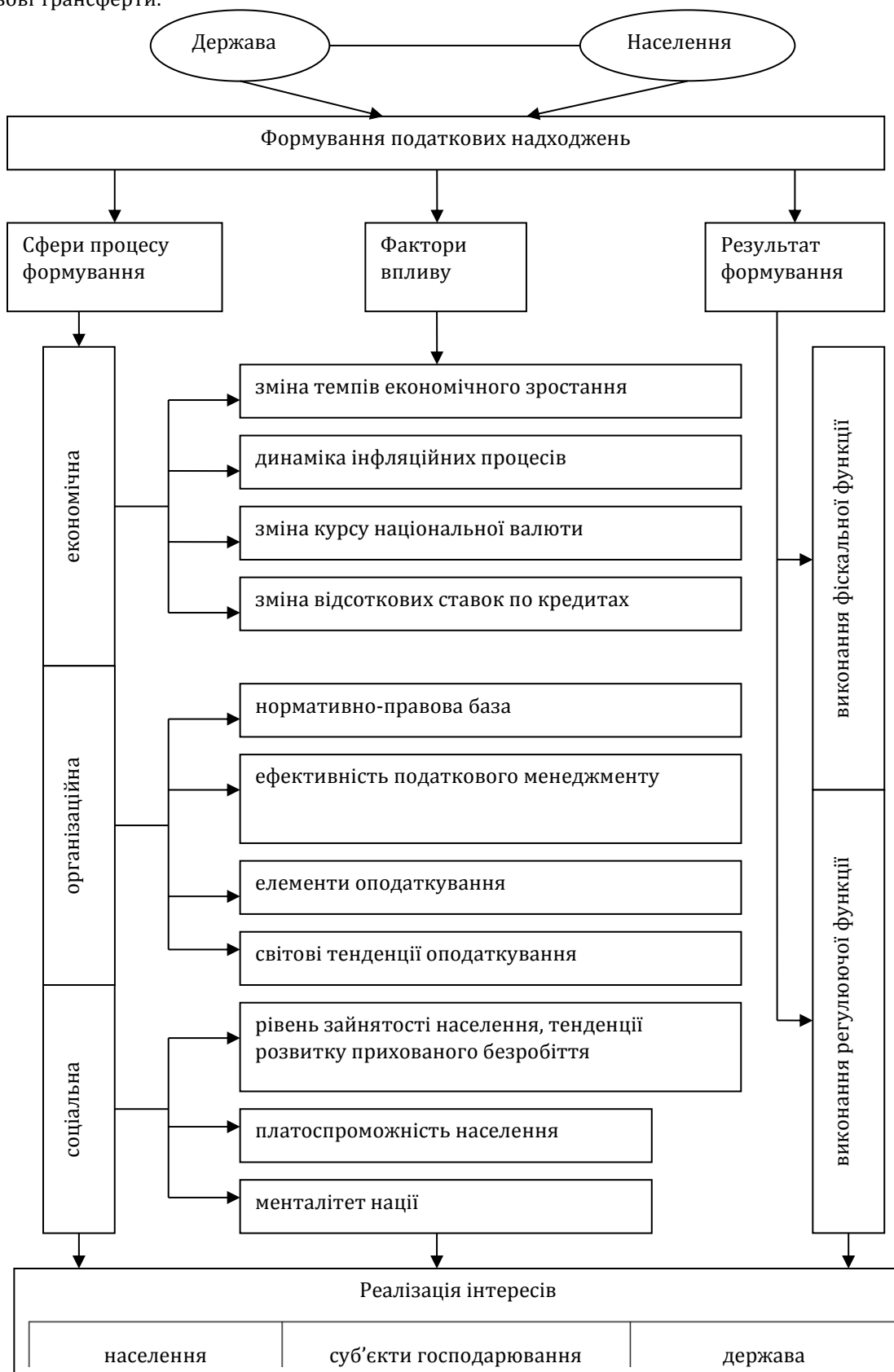

Рис. 2. Концептуальна схема формування податкових надходжень*

*Власна розробка

Ефективність застосовуваних методів втілюється у їх єдності, комплексності та системності, за умови урахування положень законодавчої бази та фінансових можливостей економіки країни загалом і її регіонів зокрема щодо забезпечення податкових надходжень у державну та місцеву казну. Тільки після проведення глибокого статистичного аналізу наявної інформації щодо формування та надходження податкових платежів до бюджету можна оцінити необхідність коригування економічної ситуації у країні.

Зазначимо, що розробка конкретного механізму формування податкових надходжень, методики реалізації податкового потенціалу певною мірою залежить від концепції регіонального розвитку. Наявність у регіоні достатнього рівня власних коштів забезпечує йому певний рівень самостійності. Однак, враховуючи всі аспекти, найбільш раціональними і дієвими є партнерські взаємовідносини центру і регіонів.

Список літератури

1. Khaleghian, P. Decentralization and public services: the case of immunization / P. Khaleghian. – Washington, D. C.: The World Bank, 2003.
2. Горленко, І. О. Фактори впливу на формування податкових надходжень із регіонів / І. О. Горленко, Д. О. Тарангул, А. А. Степаненко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – Ірпінь, 2010. – № 2 (49).
3. Денисенко, М. П. Проблеми формування національної інноваційної системи України / М. П. Денисенко, Т. Є. Воронкова, С. В. Лади́ка // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №4 (82). – С. 73-81.
4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети [Електронний ресурс] : монографія; [за ред. З. С. Варналія]. – К.: НІСД, 2007. – 820 с. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>.
5. Лондар, С. Л. Фінанси: навчальний посібник для ВНЗ / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.
6. Мельник, В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу: монографія / В. М. Мельник. – К.: Комп'ютерпрес, 2006. – 277 с.
7. Огонь, Ц. Г. Домінанти фінансової стабільності в розвитку зобов'язань держави / Ц. Г. Огонь // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 32-41.
8. Стігліц, Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К.: Основи, 1998.

References

1. Khaleghian, P. (2003). *Decentralization and public services: the case of immunization*. Washington, D. C.: The World Bank.
2. Gorlenko, I. O., Taranhul, D. O., & Stepanenko A. A. (2010). Impact factors on the tax revenues formation from regions. *Scientific Bulletin of National University of Tax Service of Ukraine*, 2 (49).
3. Denysenko, M. P., Voronkova, T. Y., & Ladyka, S. V. (2008). Problems of the national innovation system of Ukraine. *Actual problems of economy*, 4 (82).
4. Varnalij, Z. S. (2007). *State Regional Policy of Ukraine: peculiarity and strategic priorities*. Kyiv. Retrieved from: <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>.
5. Londar, S. L. & Tymoshenko, O. V. (2009). *Finance*. Vinnytsya: Nova Knyga.
6. Melnyk, V. M. (2006). *Taxation: scientific substantiation and organization process*. Kyiv: ComputerPress.
7. Ogon, T. G. (2008). Dominants of the financial stability in the development of the state's obligations. *Finance of Ukraine*, 5, 32-41.
8. Stiglitz J. (1998). *Public Sector Economy*. Kyiv: Osnovy.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2016 р.

Марія Миколаївна ДАНИЛЮК

аспірантка,
кафедра фінансів суб'єктів господарювання та страхування,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: malculum@mail.ru

**ФІНАНСОВІ БОРГОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРИКЛАДНІ МОЖЛИВОСТІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ**

Данилюк, М. М. Фінансові боргові зобов'язання: методологія та прикладні можливості реструктуризації [Текст] / Марія Миколаївна Данилюк // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 111-116. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Спроможність обслуговувати державою власні фінансові боргові зобов'язання – один із ключових чинників макроекономічної стабільності в країні, а ефективне їх використання може стати потужним фактором економічного зростання та забезпечити стійку позицію на міжнародному ринку капіталу, а також забезпечити додатковий приплив інвестицій на вигідних умовах.

Мета. Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування сутності фінансових боргових зобов'язань як складових державного боргу та їх вплив на економіку країни.

Метод (методологія). Використано системно-структурний аналіз для вивчення сутності фінансових боргових зобов'язань, зокрема системний підхід для виявлення причин виникнення державних фінансових боргових зобов'язань.

Результати. Проведене дослідження дало змогу розширити методологічні підходи до вивчення фінансових боргових зобов'язань, які доцільно розглядати як особливий вид фінансових відносин між державою та територіальною громадою в особі уповноважених органів, та юридичними і фізичними особами, що виникають, видозмінюються та припиняються у процесі розміщення державних боргових цінних паперів (як внутрішньої, так і зовнішньої позики) та залучення кредитів органами державної влади. Прикладна перевага запропонованого напрямку досліджень полягає в тому, що він дає змогу науково обґрунтувати доцільність і напрямки формування фінансових боргових зобов'язань для забезпечення економічної стабільності.

Ключові слова: фінансові зобов'язання; фінансові боргові зобов'язання; реструктуризація; державний борг; гарантійні зобов'язання; бюджетні зобов'язання.

Mariya Mykolayivna DANYLYUK

PhD Student,
Department of Finance of Business Entities and Insurance,
Ternopil National Economic University
E-mail: malculum@mail.ru

**FINANCIAL DEBT OBLIGATIONS:
METHODOLOGY AND APPLIED RESTRUCTURING OPTIONS**

Abstract

Introduction. The ability of the state to serve its own financial debts is one of the key factors of macroeconomic stability in the country. Their effective use can be a powerful factor of economic growth. It can ensure a strong position in the international capital markets and provide additional inflow of investments on favorable terms.

Goal. The purpose of the study is scientific and theoretical substantiation of essence of financial liabilities as a component of public debt and its impact on the economy.

The method (methodology). We have used the system and structural analysis to study the nature of financial liabilities, including a systematic approach to identify the causes of the public finance debt.

Results. The research has allowed the expansion of methodological approaches to the study of financial debt. It should be considered as a special kind of financial relationship between the state and local community through their

© Марія Миколаївна Данилюк, 2016

---

authorized bodies, and legal entities and individuals. These relationships arise, modify and cease in the process of placement of government debt securities (both domestic and foreign loans) and attraction of credits by state authorities bodies. Applied advantage of the proposed area of research is that it enables the possibility to prove the feasibility and direction of formation of financial debt from the scientific point of view to ensure economic stability.

Keywords: *financial commitments; financial debt; restructuring; State debt; warranty; budgetary commitments.*

JEL classification: H600, H630, H690

Вступ

Однією з основних тенденцій розвитку світової економіки є процес глобалізації, який суттєво змінює систему боргових фінансів країн, здатен сприяти прискоренню їх економічного розвитку, однак може стати і джерелом загрози економічній безпеці. Послідовна інтеграція України до сучасного світового господарського простору потребує врахування впливу процесів глобалізації світової економіки на національну економіку та боргову безпеку. Спроможність обслуговувати державні боргові зобов'язання – один із ключових чинників макроекономічної стабільності в країні. Від характеру вирішення боргової проблеми залежить бюджетна дієздатність України, стан її валютних резервів, а отже, стабільність національної валюти, рівень відсоткових ставок, інвестиційний клімат, характер поведінки всіх сегментів вітчизняного фінансового ринку.

Мета статті

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сутності фінансових боргових зобов'язань як складової державного боргу та їх вплив на економіку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Останнім часом в економічній науці особливу увагу звертають на категорію фінансових зобов'язань держави. Це поняття розуміють як особливий вид фінансових відносин між державою та територіальною громадою в особі уповноважених органів і юридичними і фізичними особами, яке виникає, видозмінюється та припиняється у процесі мобілізації, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів [1, с. 85].

Сутність фінансового зобов'язання полягає в тому, що воно неодмінно повинно припинитися, в ідеалі – належним виконанням. Відповідно, його елементний склад може змінюватися, а структурні зв'язки ускладнюються або спрощуються. Виконання фінансового зобов'язання неможливе, якщо між його сторонами не склалися певні системні зв'язки. Діалектичне об'єднання суперечностей інтересів сторін і їх співпраці забезпечує динаміку зобов'язання. У своєму розвитку воно, як правило, проходить дві стадії: виникнення і виконання. При виникненні зобов'язання між державою в особі уповноважених органів та юридичними і фізичними особами утворюється зв'язок, що наділяє їх особливими правами і обов'язками. До моменту виконання можлива зміна зобов'язання, за умови появи додаткових елементів – суб'єктів, об'єктів, що трансформують зміст та структуру зобов'язання.

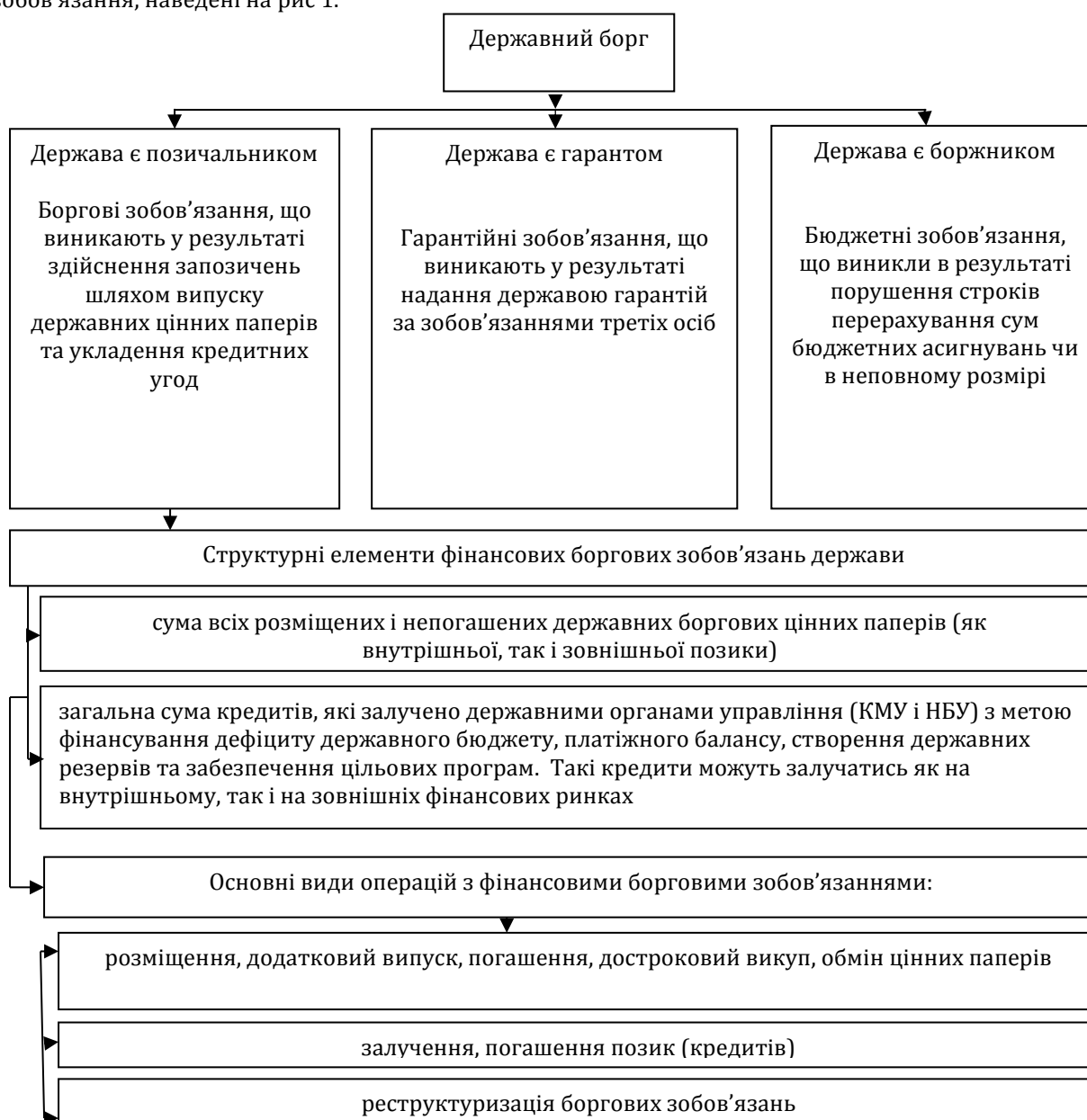
М. Перепелиця, досліджуючи фінансові зобов'язання держави, поділяє їх на два основні види – бюджетні та боргові [1, с. 77], наголошуючи на тому, що можуть існувати й інші види фінансових зобов'язань. С. Жиленко, О. Ляховець до складу фінансових зобов'язань відносять безумовні (прямі) та умовні (гарантовані) боргові зобов'язання [2, с. 45]. Боргове зобов'язання, згідно з Бюджетним кодексом України, – це зобов'язання позичальника перед кредитором за кредитом (позикою), що виникло внаслідок випуску і розміщення боргових цінних паперів або укладення кредитних договорів. Хоча у Бюджетному кодексі не розтлумачено окремо поняття «боргове зобов'язання держави», яке утворюється в результаті державного кредиту, та не подано конкретизації типу боргових зобов'язань, про це можна довідатись, проаналізувавши поняття «державний борг», яке дослідники розглядають у різних джерелах як:

- загальну суму боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного запозичення [3];
- система фінансових зобов'язань держави перед юридичними та фізичними особами, резидентами та нерезидентами, іншими країнами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права, що виникають у результаті здійснення запозичень державою; пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань за попередні роки згідно із законодавством [4, с. 111];
- сума фінансових зобов'язань сектору загального державного управління, які мають форму договірних, стосовно внутрішніх і зовнішніх кредиторів, щодо відшкодування залучених коштів та виплати відсотків [5, с. 24];
- загальна сума емітованих, але непогашених позик з нарахованими процентами, а також прийнятих державою на себе у відповідний спосіб зобов'язань» [6, с. 11].

Отже, в економічній літературі наведено тлумачення державного боргу у вузькому розумінні – як сукупність грошово-кредитних відносин, за якими виникають боргові зобов'язання держави як позичальника, боржника або гаранта, та в ширшому значенні – як система фінансових зобов'язань держави, що з'являються у результаті здійснення запозичень із наданих державою гарантій.

На основі розглянутих вище трактувань понять можна зробити висновок, що отримання кредитних ресурсів та неповернення їх у визначений за умовами кредитного договору термін призводить до появи боргу. Загалом державний борг можна визначити як сукупність відносин, за якими виникають фінансові зобов'язання держави як позичальника, як боржника або як гаранта. Необхідно розуміти і розмежовувати види фінансових зобов'язань держави, які передбачають потребу здійснення окремих платежів за рахунок бюджетних коштів. Адже в кожному конкретному випадку є свої типові форми утворення, обслуговування, погашення або відшкодування. Тобто державний борг формують фінансові зобов'язання, наведені на рис 1.

Рис. 1. Структура державного боргу за видом боргового зобов'язання*

*За даними [1, с. 77 – 78; 3].

Фінансові боргові зобов'язання – це складна економічна категорія, яка класифікується за об'єктами боргових відносин, за формою утворення та термінами зобов'язань.

Об'єктами боргових відносин виступає держава в особі органів державної влади, юридичні і фізичні особи, уряди іноземних держав та міжнародні фінансові організації. Формування державних фінансових

боргових зобов'язань відбувається у формі кредитних угод і договорів та емісії державних цінних паперів. У часовому розрізі виділяють: короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 5 років), довгострокові (до 30 років) боргові зобов'язання.

Вплив цього явища на соціально-економічні процеси різноманітний. Позитивними названі такі наслідки, які не знижують соціальну стабільність у суспільстві. До них можна зарахувати такі:

- державні запозичення є неінфляційним джерелом фінансування дефіциту бюджету;
- державні запозичення сприяють прискоренню соціально-економічного розвитку країни;
- випуск боргових зобов'язань сприяє залученню заощаджень населення, а також тимчасово вільних фінансових ресурсів господарюючих суб'єктів, нормалізуючи при цьому грошовий обіг у країні;
- взаємні боргові зобов'язання різних країн можуть стати фактором зміцнення міжнародного співробітництва.

Фінансові боргові зобов'язання держави є одним із видів фінансових зобов'язань, тому держава як зобов'язаний суб'єкт повинна виконувати повною мірою свої зобов'язання та діяти в інтересах кредитора. В основу цього поняття покладено обов'язок уряду держави виплатити боргове зобов'язання перед відповідними кредиторами, яке виникло внаслідок запозичень та випуску державних цінних паперів. Оскільки такі операції виконуються з метою акумуляції фінансових ресурсів і подальшого використання для публічних цілей, у тому числі й для фінансування дефіциту Державного бюджету, відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням запозичень та випуском і розміщенням державних цінних паперів, безумовно належать до фінансових. Такі висновки запропоновано в наукових працях [2, с. 43, 7, с. 15, 1, с. 75] та розвідках інших відомих учених, які досліджували шляхи їх формування та розвитку. Це підтверджує і той факт, що випуск державних цінних паперів регулюється бюджетним законодавством, зокрема Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, де визначено обсяги емісії для конкретного бюджетного року.

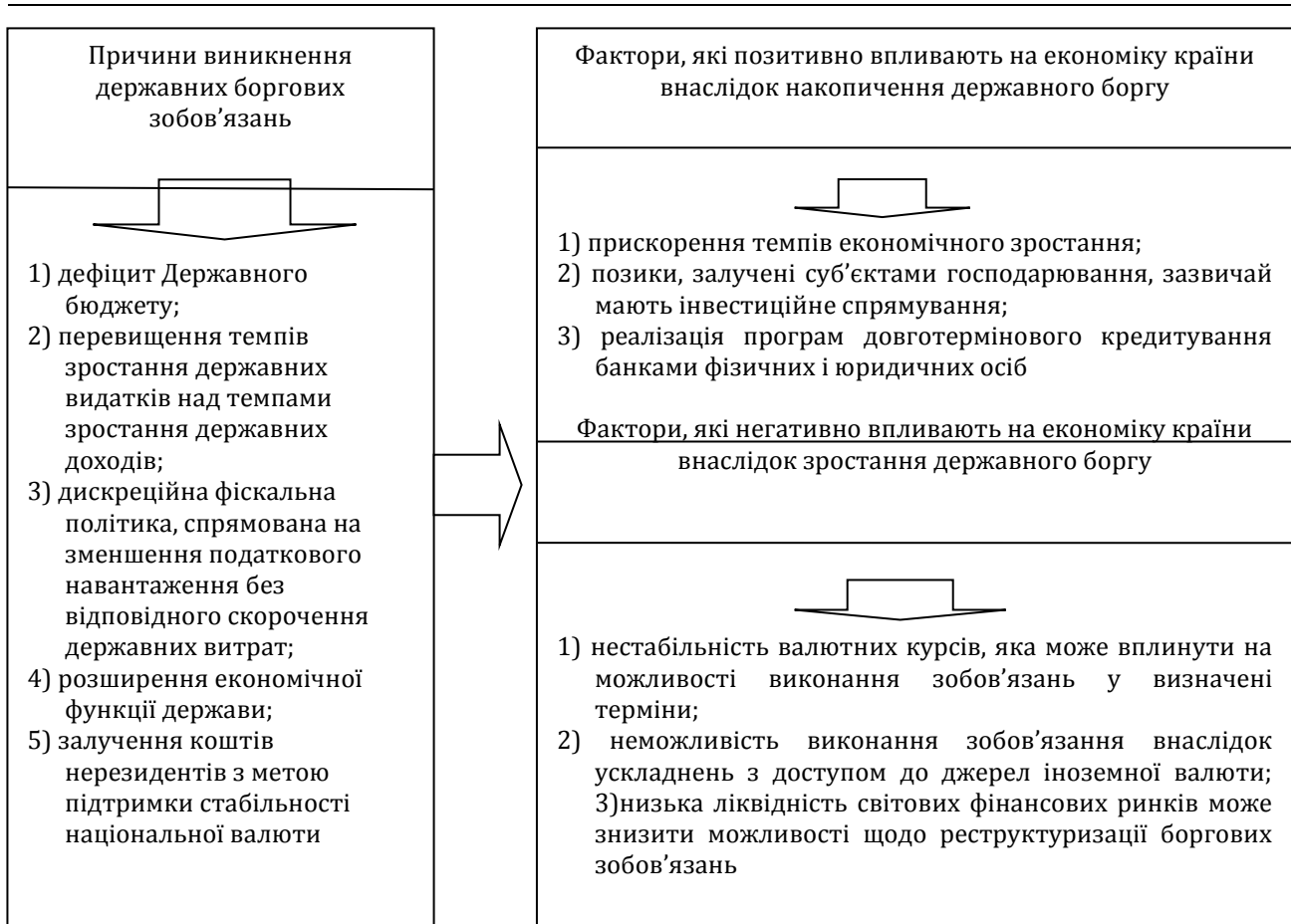
Необхідно наголосити на тому, що держава є суб'єктом фінансових відносин та діє через систему державних органів (Верховну Раду України, Міністерство фінансів України, Державну казначейську службу, Державну фіскальну службу, Державну фінансову інспекцію), проте її фінансові зобов'язання є зобов'язаннями окремого суб'єкта, а не окремих органів. Як зазначає О. Семчик, держава реалізує свої фінансові права, використовуючи певні засоби та способи, які утворюють механізм реалізації функцій держави та компетенції її органів [8, с. 95 – 96].

Особливістю фінансових боргових зобов'язань є те, що при їх виникненні реалізуються окремі методи фінансової діяльності держави, зокрема добровільно-поворотний [7, с. 16], який передбачає залучення тимчасово вільних фінансових ресурсів юридичних та фізичних осіб у вигляді державних позик, оформлених державними цінними паперами, також мобілізацію коштів на основі міжнародного кредиту. Відносини, що при цьому виникають, мають кредитний характер та фіксують фінансове боргове зобов'язання держави. Таким чином держава має перед фізичними та юридичними особами власні фінансові зобов'язання: боргові, бюджетні та гарантійні механізми, – втілення яких повинно обов'язково здійснюватися, як і зобов'язаними суб'єктами щодо держави.

Саме у процесі виконання державою функцій розподілу ресурсів виникають боргові відносини, спрямовані на фінансування існуючих суспільних благ. Використання боргових зобов'язань у межах поточних потреб, на відміну від інвестицій, призводить до накопичення заборгованості, яка повинна погашатися за рахунок майбутніх податкових і неподаткових надходжень до бюджету без створення передумов до подальшого зростання економіки. При цьому в стабільно функціонуючій економіці збільшення державного боргу компенсується зростанням валового внутрішнього продукту. Тому виникає необхідність організації ефективного управління борговими зобов'язаннями, яке повинно бути комплексним і охоплювати регулювання запозичень із застосуванням різних схем підтримки ринку державних цінних паперів, поліпшенням рейтингу позичальника, інвестиційним розміщенням позикових коштів з урахуванням особливостей планування, формуванням боргу. Отже, такий контроль та ефективне управління борговими зобов'язаннями дозволить знизити вплив різного роду ризиків на безумовне виконання державою своїх зобов'язань.

Виникнення і збільшення державних фінансових боргових зобов'язань залежить від причин та факторів, виокремлених нижче.

Вважаємо, що боргові зобов'язання дають змогу диверсифікувати надходження ресурсів, необхідних для фінансування державних видатків на час від моменту отримання до моменту повернення. Важливим є те, на яких умовах дозволені запозичення. Якщо економічні інтереси майбутніх платників податків не представлено при прийнятті рішення про отримання державою кредиту, тоді нинішні платники податків схильні підтримувати процес державних запозичень. У такий спосіб тягар погашення кредитів лягає на наступні покоління платників податків. Здійснені державою видатки в певний момент часу можуть також надати суттєву вигоду для майбутніх платників податків. У цьому випадку можна погодитися фінансувати поточні видатки за рахунок запозичених коштів, а податковий тягар перекласти на тих, які стануть «вигодонабувачами» поточних державних витрат.

Рис. 2. Причини виникнення державних фінансових боргових зобов'язань*

* Побудовано на основі [9, с. 23 – 26].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Характеризуючи різноспрямований вплив державних боргових зобов'язань на економічний розвиток країни, виокремлюємо як позитивні їх сторони: безмісійне поповнення доходів бюджету, нормалізацію грошового обігу в країні, зростання доходів організацій і населення, збільшення податкових надходжень до бюджету держави, потенційні можливості для економічного зростання, так і негативні: боргові виплати знижують можливості вирішення найважливіших соціально-економічних проблем, а в довгостроковій перспективі можуть чинити депресивний вплив на зростання ВВП та обмежувати інвестиційні можливості в народному господарстві.

Список літератури

1. Перепелиця, М. Види фінансових зобов'язань держави / М. Перепелиця // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – №1. – С. 74-78.
2. Жиленко, С. Підходи до визначення поняття «державний борг» / С. Жиленко, О. Ляховець // Бізнес – Інформ. – 2014. – № 1. – С. 42-46.
3. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.
4. Орлюк, О. Фінансова енциклопедія / О. Орлюк, Л. Воронова, І. Заверуха ; за заг. ред. О. Орлюк. – К.: ЮрінкомІнтер, 2010. – 472 с.
5. Вахненко, Т. Державний борг України та його економічні наслідки / Т. Вахненко. – К.: Альтерпрес, 2000. – 152 с.
6. Козюк, В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: монографія / В. Козюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 238 с.
7. Трубіна, М. Фінансова діяльність держави: підходи до видозмінення наукових аспектів пізнання / М. Трубіна // Фінансове право. – 2014. – №4. – С. 13 – 16.

-
8. Семчик, О. Держава як суб'єкт фінансових правовідносин: моногр. / О. Семчик. – К.: Юрид. думка, 2006. – 116 с.
  9. Біттер, О. Актуальні проблеми дослідження державного боргу України та пропозиція заходів по управління ним / О. Біттер, Л. Чалапко, І. Кобзарук// Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Випуск 16. – С. 22 – 26.

References

1. Perepelytsya, M. (2015). Vydy finansovykh zobov'yazan' derzhavy. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, 1, 74-78.
2. Zhylyenko, S., Lyakhovets', O. (2014). Pidkhody do vyznachennya ponyattya «derzhavnyy borh». *Biznes-Inform*, 1, 42-46.
3. *Byudzhethnyy kodeks Ukrainy*. (2016). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.
4. Orlyuk, O., Voronova, L., Zaverukha, I. (2010). *Finansova entsyklopediya*. Kyiv: YurinkomInter.
5. Vakhnenko, T. (2000). *Derzhavnyy borh Ukrainy ta yoho ekonomichni naslidky*. Kyiv: Al'terpres.
6. Kozyuk, V. (2002). *Derzhavnyy borh v umovakh rynkovoyi transformatsiyi ekonomiky Ukrainy*. Ternopil': Kart-blansh.
7. Trubina, M. (2014). Finansova diyal'nist' derzhavy: pidkhody do vydozminennya naukovykh aspektiv piznannya. *Finansove pravo*, 4, 13-16.
8. Semchyk, O. (2006). *Derzhava yak subyekt finansovykh pravovidnosyn*. Kyiv: Yurydychna dumka.
9. Bitter, O., Chalapko, L., Kobzaruk, I. (2016). Aktual'ni problemy doslidzhennya derzhavnoho borhu Ukrainy ta propozytsiya zakhodiv po upravlinnya nym. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, 16, 22-26.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2016 р.

Ірина Анатоліївна КАНЦІР

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра економіки та менеджменту,
Відокремлений структурний підрозділ
«Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури»
E-mail: kanthir_02@ukr.net

**МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ
ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ**

Канцір, І. А. Макроекономічний підхід до забезпечення стійкого розвитку фінансового сектору [Текст] / Ірина Анатоліївна Канцір // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 117-122. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Стійкий розвиток та функціонування фінансового сектору виступає визначальним чинником макроекономічної стабільності. У період глобальних криз та трансформаційних перетворень фінансовий сектор потребує суттєвих реформ та новацій, які б сприяли забезпеченню фінансової стабільності на макро- та макрорівні. Нагальною проблемою виступає посилення кризових явищ в економіці, що загрожує стабільності функціонування держави. Домінантою ефективного функціонування фінансового сектору вважається вибір моделі функціонування фінансової системи; ефективність фінансових регуляторів; наявність дієвого фінансово-кредитного механізму; дієвість нормативно-правового механізму забезпечення фінансової діяльності.

Мета. Аналіз теоретичних аспектів забезпечення фінансової стабільності, дослідження доцільності впровадження макропруденційного нагляду.

Метод (методологія). У процесі дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання: абстрактно-логічний (при розкритті теоретико-методологічних засад макропруденційного регулювання, при узагальненні та формулюванні висновків); синтезу і системного аналізу (для обґрунтування сутнісних характеристик макроекономічної та фінансової стабільності); системного аналізу та теоретичного узагальнення (для удосконалення методики оцінки рівня та окреслення інституціональних передумов макропруденційного регулювання у фінансовому секторі національної економіки); логічного узагальнення (для обґрунтування підходів та пропозицій щодо удосконалення шляхів забезпечення фінансової стабільності та оптимізації заходів макропруденційного регулювання).

Результати. За результатами проведеного дослідження систематизовано домінуючі напрями дослідження сутності дефініцій «макроекономічна стабільність» та «фінансова стабільність». Окреслено шляхи та напрями імплементації заходів макропруденційного характеру у фінансовий сектор національної економіки. Визначено доцільність зміни вектору регуляторної політики в контексті переходу від мікро- до макропруденційного нагляду, що сприятиме стабілізації та стійкості (опірності) до шоків фінансового сектору національної економіки.

Ключові слова: фінансовий сектор; фінансова стабільність; макроекономічна стабільність; стабільність; системні ризики.

Iryna Anatoliyivna KANTSIR

PhD in Economics,
Associate Professor,
Institute of Innovation Education
Kyiv National University of Construction and Architecture
E-mail: kanthir_02@ukr.net

MACROECONOMIC APPROACH TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SECTOR

Abstract

The expediency of macroprudential approach for financial stability ensuring is proved. Strategic priorities, goals and objectives of reforming the system macroprudential regulation are defined. Implementation of the mechanism to ensure the stability of the financial sector is considered in the article.

Introduction. *Sustainable development and functioning of the financial sector have become the determining factor of macroeconomic stability. In the period of global crisis and transformational changes the financial sector is in need of significant reforms and innovations that have contributed to financial stability at the macro and the macro level. Strengthening of the crisis phenomena in the economy that threatens the stability of the state becomes the urgent problem. The choice of the model of functioning of the financial system; the effectiveness of financial regulators; the existence of effective financial and credit mechanism; the efficacy of legal mechanism of ensuring the financial activities are considered to be the dominant feature of the effective functioning of the financial sector.*

Goal. *The purpose of the article is the analysis of theoretical aspects of financial stability, a study of the feasibility of implementation of macroprudential supervision.*

The method (methodology). *In the process of the study the general scientific and special methods of scientific knowledge are used. They are the method of abstract logic (to disclose theoretical and methodological foundations of macroprudential regulation, to generalize and formulate the conclusions); method of synthesis and system analysis (to justify the essential characteristics of macroeconomic and financial stability); method of systematic analysis and theoretical generalization (to identify institutional prerequisites of macroprudential regulation in the financial sector of the national economy); method of logical generalization (to justify approaches and proposals for improving ways to ensure financial stability and optimize the mayor macroprudential regulation).*

Results. *According to the results of the research the dominant direction of the study of the essence of definitions "macroeconomic stability" and "financial stability" have been systematized. The ways and directions of implementation of macroprudential nature in the financial sector of the national economy are determined. The expedience of changing the vector of regulatory policy in the context of the transition from micro to macroprudential supervision is determined. That will contribute to the stabilization and sustainability (resistibility) to shocks in the financial sector of the national economy.*

Keywords: *financial sector; financial stability; macroeconomic stability; stability; systemic risks.*

JEL classification: G18

Вступ

В умовах фінансово-економічної та політичної кризи дедалі більшої актуальності набувають питання забезпечення стабільності фінансової системи як складової національної економіки. Міжнародні фінансові інституції здійснюють апробацію фінансових інструментів та механізмів регуляторного характеру з метою стабілізації фінансового сектору, підвищення його опірності до системних ризиків та активізації розвитку.

Дослідженню кризових явищ та впровадженню заходів стабілізаційного характеру й макропруденційного підходу як інструментарію фінансового регулювання присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Барановського, Я. Белінської, О. Василика, В. Коваленко, Я. Міркіна, В. Міщенко, С. Міщенко, С. Науменкової, Б. Пшика, Дж. Стігліца, Т. Смовженко та ін. Аналіз сучасних тенденцій та пошук шляхів подолання наслідків кризових явищ та забезпечення фінансової стабільності набув поширення у 90-х роках ХХ сторіччя. Проте акцент здійснюється зазвичай на вдосконаленні регуляторних процесів на фінансовому ринку, у той час, коли макропруденційний підхід та доцільність його впровадження вивчені ще недосконало.

Мета та завдання статті

Мета та завдання статі полягають у дослідженні шляхів та методів забезпечення фінансової стабільності з наголосом на заходах імплементації макропруденційного регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасному суспільстві під впливом політичної та економічної політики держави формуються принципово нові підходи до стабілізації фінансової ситуації на макро- та макrorівні. Диференціація поглядів та підходів безпосередньо пов'язана із тлумаченням дефініції «стабільність».

Стабільність – це стан сталого функціонування усіх складових економіко-правових та політичних відносин, на засадах збалансованості інтересів основних суспільних груп, у якості критерію стану функціонування суспільства. Зважаючи на багатогранність цієї категорії, наголосимо на прямій залежності макроекономічної та фінансової стабільності.

Макроекономічна стабільність – це стан рівноваги національної економіки, який сприяє економічному зростанню, стабільності грошової одиниці та зміцненню позиції держави на міжнародній арені.

Макроекономічна стабільність забезпечує економічне зростання, яке досягається на основі підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки, повної зайнятості – забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати, сталих цін (рівня інфляції), досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у сталому курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу [1].

Макроекономічна стабільність – це стан національної економіки, за якого реалізуються процеси економічного зростання, повної зайнятості працездатного населення, рівня інфляції та позиції держави на міжнародній арені.

Макроекономічна стабільність безпосередньо пов'язана із стабільністю фінансовою, адже без ефективного функціонування фінансового сектору національної економіки, тобто усіх його інституцій, неможливо забезпечити поступ економіки, цінову стабільність, зайнятість населення.

Фінансова стабільність – це одна із компетенцій фінансової системи як сектору (складової) національної економіки.

Фінансова стабільність – це стійкий стан фінансової системи країни, що дає змогу забезпечити безперебійне здійснення розрахунків в економіці, високий рівень довіри до фінансово-кредитних установ, відсутність надмірної можливості управління фінансовими ризиками, а також запас міцності у фінансовій системі, що дає змогу протистояти негативним економічним шокам у майбутньому та запобігати їх негативному впливу на економіку [2, с. 91-96].

Фінансова стабільність національної економіки може бути визначена як такий режим її функціонування, коли вона перебуває в динамічному стані фінансової рівноваги, тобто в разі екзогенних або ендогенних шоків її відхилення від рівноваги залишається у заданих межах і вона здатна повернутися в режим фінансової рівноваги [3, с. 17-18].

Досить часто у наукових колах набуває поширення підхід до визначення фінансової стабільності з позиції протилежності, тобто як противага фінансовій нестабільності.

Фінансова стабільність – це відсутність нестабільності, ситуації, в якій економічна діяльність перебуває під негативним впливом коливань цін на фінансові активи або існує нездатність фінансових установ виконувати взяті на себе зобов'язання [4].

Забезпечення фінансової стабільності на макrorівні реалізується шляхом упровадження заходів, метою яких є ефективне функціонування фінансової системи та її здатність протистояти системним шокам. Домінантою ефективного функціонування фінансового сектору вважається вибір моделі функціонування фінансової системи; ефективність фінансових регуляторів; наявність дієвого фінансово-кредитного механізму; дієвість чинного законодавства у галузі фінансів.

Фінансова стабільність безпосередньо залежить від відповідності та ефективності взаємодії усіх структурних ланок фінансової системи, якості фінансових послуг.

Вразливість фінансової стабільності визначається ступенем невідповідності структури фінансової системи загалом та якості фінансових послуг, зокрема потребам фінансових інститутів та реального сектору економіки у швидкості обігу і структурі потоків ліквідності за термінами, валютою, напрямками використання [5, с. 66].

Основними ознаками стабільності фінансової системи виступають:

- впорядкованість та системність діяльності усіх складових фінансової системи; забезпечення налагодженого зв'язку між елементами фінансової системи;
- налагоджений механізм державного фінансового регулювання; гнучкість, адаптивність та керованість фінансової системи;
- здатність корегування системи у змінних фінансових умовах та здатність збереження рівноваги; стабільність позитивної динаміки зростання у структурі фінансової системи [6, с. 229].

Об'єктивним атрибутом фінансової стабільності вважається: політична стабільність, інвестиційна привабливість, відсутність екзогенних та ендогенних шоківих явищ.

Розуміючи фінансову стабільність як властивість фінансової системи адекватно і з мінімальними витратами змінювати основні характеристики розвитку відповідно до трансформацій економічної системи, можна визначити напрями забезпечення фінансової стабільності:

- визначення найбільш слабких (вразливих) ланок фінансової системи як джерел виникнення ризиків;
- дослідження каналів трансмісійного механізму;
- кількісна оцінка ризиків;
- визначення пріоритетів і відповідних заходів щодо трансформації структури фінансової системи для покращання такої її властивості, як стабільність;
- окреслення рівнів реалізації відповідних заходів на наднаціональному і національному рівні [5, с. 66].

Домінуючим компонентом у забезпеченні стабільності виступає фінансово-економічна безпека. Фінансова безпека – це базова компонента економічної та національної безпеки.

Фінансова безпека – це складова економічної безпеки в умовах ринкової економіки, яка містить:

- стан фінансів і фінансових інститутів, при якому забезпечується гарантований захист національних економічних інтересів;
- гармонійний і соціально спрямований розвиток національної економіки, фінансової системи і всієї сукупності фінансових відносин і процесів у державі;
- готовність і здатність фінансових інститутів створювати механізми реалізації та захисту інтересів розвитку національних фінансів;
- підтримка соціально-політичної стабільності суспільства;
- формування необхідного економічного потенціалу і фінансових умов для збереження цілісності та єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів і успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансової безпеки [7, с. 14].

Фінансова безпека держави знаходиться під впливом екзогенних та ендогенних чинників.

До зовнішніх загроз фінансовій безпеці відносять: глобалізаційні процеси, зростання обсягів зовнішнього боргу, низький рівень розвитку ринку капіталу та його інфраструктури, нестабільність, фінансово-економічну кризу, залежність від зовнішнього кредитування.

Внутрішні шоки виникають усередині держави як наслідок недосконалої фінансово-економічної політики держави, злочинності на усіх рівнях влади, політичної нестабільності, зубожіння населення, ефекту масштабу фінансових витрат, недовіри населення до влади у всіх її проявах.

Складно поставити між ними знак більшості чи меншості, адже глобальна фінансова криза мала суттєвий вплив на фінансову ситуацію в Україні, а в умовах сьогодення військовий конфлікт та окупація окремих територій України сприяли значному спаду національної економіки в контексті усіх її складових.

Базис забезпечення фінансової стабільності складають стратегічні напрями, які визначають довгострокову і середньострокову перспективу використання фінансів і передбачають вирішення головних завдань розвитку суспільства як в економічній, так і в соціальній сферах. Водночас держава здійснює низку заходів щодо використання фінансових відносин з точки зору вирішення тактичних завдань, а саме – щодо мобілізації й ефективного використання фінансових ресурсів, регулювання економічних і соціальних процесів, стимулювання розвитку НТП, окремих галузей економіки, окремих територій.

Еволюція шляхів забезпечення фінансової стабільності на національному рівні розпочалась із застосування політики пруденційного нагляду, яка імплементувалась у контент-аналізі певних показників діяльності учасників фінансового ринку. Тобто пруденційна політика фактично реалізовувала у собі принципи мікропруденційного підходу. Негативною домінантою проведення пруденційної політики виступала вибірковість, тобто базисом слугували результати аналізу фінансової звітності окремих фінансових установ, що не відображає реальної ситуації на фінансовому ринку.

З метою забезпечення стабільності у фінансовому секторі загалом розпочалась імплементація макропруденційної політики.

Макропруденційна політика вважається одним з основних шляхів забезпечення фінансової стабільності, метою якої виступає прогнозування впливу коливань у фінансовому секторі на національну економіку як інструменту забезпечення сталого функціонування та розвитку держави на мікро- та макроекономічному рівнях.

Необхідність використання саме макропруденційного нагляду як методу забезпечення фінансової стабільності обумовлена тим, що пріоритетним напрямом трансформації вітчизняної фінансової системи має стати посилення сегмента фінансів, спрямованого на модернізацію та інноваційний розвиток реального сектору. Специфіка фінансування інноваційних процесів означає покриття вищих ризиків шляхом розвитку системи моніторингу системних ризиків на макрорівні, ризик-менеджменту – на макрорівні, пруденційного нагляду, системи збору та розкриття інформації [5, с. 77].

Зниження рівня системних ризиків можливе через оновлення регуляторного механізму, впровадження нових інструментів та методики їх використання.

Ефективним способом відновлення фінансової стабільності є перехід від мікро- до макропруденційної політики, яка передбачає підвищення ефективності державного регулювання та нагляду за усіма складовими фінансової системи, що сприятиме її стабілізації та стійкості (опірності) до шоків.

На сучасному етапі одним із домінуючих суб'єктів макропруденційної політики вважається Рада з фінансової стабільності.

Стратегічними напрямками розвитку макропруденційної політики як ключового інструментарію регулювання системних ризиків, які потребують подальшого дослідження і вдосконалення, слід вважати розробку ефективної системи створення буферів капіталу та ліквідності фінансових установ, запровадження обмежень на найбільш ризиковані напрями діяльності фінансових установ (наприклад, торгівлю цінними паперами, операції на ринку деривативів тощо), реформування основних сегментів фінансового ринку щодо правил і принципів їх функціонування, регулювання контрагентських відносин на фінансовому ринку, проактивне регулювання системно важливих фінансових установ [8, с. 23].

Отже, на сучасному етапі дедалі більшої ваги набувають тенденції впровадження механізму макропруденційного регулювання на засадах [9, с. 131-141]:

- надання Національному банку України повноважень мегарегулятора макропруденційного нагляду;
- постійний моніторинг фінансово-економічної ситуації в державі;
- імплементація методичних підходів до оцінки фіскального простору;
- автономія окремих фінансових регуляторів;
- упровадження сучасних інструментів нагляду.

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами проведеного дослідження методів забезпечення фінансової стабільності на макрорівні можна зробити висновок про доцільність упровадження макропруденційних заходів регулювання та забезпечення стабільності фінансового сектору. Об'єктивним атрибутом фінансової стабільності виступають: політична стабільність, інвестиційна привабливість, відсутність екзогенних та ендогенних шокових явищ.

З метою забезпечення фінансової стабільності доцільно провадити макропруденційну політику, місія якої полягає у забезпеченні та підтримці фінансової стабільності, тобто зниженні або попередженні системних ризиків та спроможності фінансової системи протистояти негативним екзогенним та ендогенним чинникам.

Список літератури

1. Macroeconomic Stability // The Reut Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1299>.
2. Пшик, Б. І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву [Текст] / Б. І. Пшик // Вісник СевНТУ: Збірник наукових праць. – Вип. 138/2013. – Севастополь, 2013. – С. 91-96. – Серія «Економіка і фінанси».
3. Унковська, Т. Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів / Т. Є. Унковська // Економічна теорія. – 2009. – №4. – С. 14-33.
4. Crockett, A. The Theory and Practice of Financial Stability [Electronic resource] / A. Crockett // GEI Newsletter Issue. Global Economic Institutions. – 1997. – № 6. – Mode of access: <http://www.cepr.org/gei/brep2.htm>.
5. Белінська, Я. П. Фінансова стабільність: сутність та напрями забезпечення [Текст] / Я. П. Белінська, В. П. Биховченко // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 4 (17). – С. 57-67.
6. Артеменко, І. А. Фінансова стабільність держави як складник макроекономічної стабільності національної економіки [Текст] / І. А. Артеменко // Молодий вчений. – № 10 (25). – 2015 р. – С. 229.
7. Савицька, О. Оцінка та шляхи забезпечення фінансової безпеки України / О. Савицька // Економічний форум. – 2012. – №3. – С. 14.
8. Сисоєва, Л. Ю. Передумови розвитку наглядових підходів до регулювання системних ризиків у фінансовій сфері [Текст] / Л. Ю. Сисоєва, А. В. Буряк // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 1-2(2). – С. 20-23. – Серія «Гроші, фінанси і кредит».

References

1. *Macroeconomic Stability*. (2016). Retrieved from: <http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1299>.
2. Pshy`k, B. I. (2013). Financial stability: the nature and features of. *Visny`k SevNTU: Zbirny`k naukovy`x prac`*, 138, 91-96.

-
3. Unkovs`ka, T. (2009). Systematic understanding of financial stability, solving paradoxes. *Economics*, 4, 14-33.
  4. Crockett, A. (1997). *The Theory and Practice of Financial Stability*. Retrieved from: <http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm/>
  5. Belinska, Y. V. (2010). Financial stability: the nature and direction of software. *Strategichni priority`ty*, 4 (17), 57-67.
  6. Artemenko, I. (2015). The financial stability of the state as a component of macro-economic stability of the national economy. *The young scientist*, 10 (25), 229.
  7. Savitskaya, A. (2012). Assessment and ways to ensure the financial security of Ukraine. *Economic Forum*, 3, 14.
  8. Sysoieva, L. (2014). Background of supervisory approaches to the regulation of systemic risk in the financial sector. *Economic Journal – XXI*, 1-2 (2), 20-23.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2016 р.

Тетяна Костянтинівна КВАША

науковий співробітник,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України"
E-mail: ntatyana@ukr.net

ДОСВІД ШВЕЙЦАРІЇ ІЗ РОЗПОДІЛУ ПОДАТКОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ І НАДХОДЖЕНЬ МІЖ РІВНЯМИ ВЛАДИ

Кваша, Т. К. Досвід Швейцарії із розподілу податкових повноважень і надходжень між рівнями влади / Тетяна Костянтинівна Кваша // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 123-137. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Актуальність статті визначається завданням децентралізації державного управління в Україні та побудови ефективної системи місцевого самоврядування, визначеним у програмних документах України. В українській науковій періодиці відсутні публікації щодо конкретного розподілу фіскальних повноважень між різними рівнями влади у Швейцарії, як однією з країн, що історично та найбільш успішно функціонує у рамках фіскальної децентралізації.

Мета: систематизація досвіду Швейцарії із розподілу податкових повноважень та надходжень між рівнями влади.

Методи: аналіз, синтез, статистичний, емпіричний та аналітичні методи.

Результати: Делегування податкових повноважень місцевим органам влади є основою податкової політики Швейцарії. Конфедерація має лиш обмежене право визначати і стягувати податки, перелік яких приводиться у Конституції. Кантони мають широку свободу у створенні свого власного податкового законодавства, а муніципалітети можуть стягувати тільки ті податки, повноваження на які дає конституція відповідних кантонів. Але в окремих кантонах муніципалітети мають власне податкове законодавство.

У статті детально розглянуті джерела податкових доходів, переліки податків і податкові ставки федерального, кантонального та муніципального бюджетів, розподіл окремих податків між рівнями влади; зміст податкової реформи щодо податку на прибуток юридичних осіб в Швейцарії та інструменти компенсації зниження надходжень до субцентральных бюджетів від цього податку внаслідок виконання вимог міжнародних організацій, а також пільги щодо податку на доходи фізичних осіб для сімейних пар та сімей з дітьми.

Здійснено висновок, що всі інструменти розподілу податків сприяють успіху фіскальної децентралізації та зосередженню податкових повноважень на кантональному рівні в Швейцарії. Але запозичення розглянутих інструментів необхідно здійснювати з урахуванням політичних та соціально-економічних факторів країни-донора. У подальшому потребують поглибленого теоретичного розроблення і практичної реалізації питання вирівнювання соціально-економічного становища різних регіонів у Швейцарії, враховуючи необхідність проведення фіскальної децентралізації в Україні.

Ключові слова: фіскальна децентралізація; податкові повноваження; розподіл податків між рівнями влади.

THE SWITZERLAND PRACTICE OF TAX POWERS AND REVENUES DISTRIBUTION BETWEEN LEVELS OF GOVERNMENT

Abstract

Introduction. *Relevance of the article is determined by the objective of public administration decentralization in Ukraine and building an effective local government system, which was set out in policy documents of Ukraine. In Ukrainian scientific literature there are no publications on particular distribution of fiscal powers between different levels of government in Switzerland, as one of the countries, which historically and successfully operates within the fiscal decentralization.*

Objective. *The purpose of the article is to systematize the experience of Switzerland in allocation of tax powers and revenues across the levels of government.*

Methods. *The method of analysis, method of synthesis, method of statistical analysis and analytical methods are used in this research.*

Results. *The delegation of tax powers to local authorities is the basis for tax policy in Switzerland. The Confederation has only limited right to determine and collect taxes, the list of which is given in the Constitution. Cantons have wide freedom to create their own tax legislation and municipalities can collect only those taxes, which the cantonal constitution allows. But in some cantons the municipalities have their own tax laws.*

The sources of tax revenue, lists of taxes and tax rates of the federal, cantonal and municipal budgets, allocation of certain taxes between levels of government are considered in the article. It is discussed the core of the tax reform on income tax of legal entities in Switzerland and instruments to compensate the reduction of revenues to subcentral budgets from this tax according to the requirements of international organizations, and also benefits for couples and families with children, who pay income tax.

In conclusion, all the instruments of tax sharing contribute to the success of fiscal decentralization in Switzerland and focus of tax authority at the cantonal level. But drawing tools, it is necessary to take into account the political and social and economic factors of the donor.

In future, the issues of leveling the social and economic situation in different regions of Switzerland need deep theoretical development and practical implementation, considering the need for fiscal decentralization in Ukraine.

Keywords: *fiscal decentralization; tax authority; tax sharing between the levels of government.*

JEL classification: H71

Вступ

Розуміння логіки бюджетної децентралізації має вирішальне значення для подальших кроків на шляху до децентралізації державного управління в Україні та побудови ефективної системи місцевого самоврядування, що визначено програмними документами України. Першим кроком є вивчення досвіду інших країн щодо систем розподілу фіскальних повноважень між рівнями влади та забезпечення їх фінансовими ресурсами. Як одна з країн, що історично та найбільш успішно функціонує у рамках фіскальної децентралізації, Швейцарія є ідеальним об'єктом для вивчення досвіду формування відповідного інституціонального середовища, розподілу бюджетних повноважень, зміцнення фінансової спроможності регіональних органів влади.

Аналіз останніх наукових досліджень. Публікації щодо досвіду різних країн проведення фіскальної децентралізації були опубліковані зарубіжними (Б. Фрітсом, Ю. Ірхіном, П. Мозіасом, Р. Джоном та Т. Йокоямою, Х. Блухлігером та С. Веммелом, Муліоно, М. Фаріді, К. Фукусаку та Р. Хаусманом, Г. Бусквітом, Л. Фелдом, С. Феррарі) та українськими авторами (Л. Демиденко, Ю. Наконечна [1], О. Чеберяко [2], І. Луніна та Н. Фролова [3], І. Прохоренко [4], П. Ворона [5], Т. Савостенко і О. Матвеєва [6], І. Гнидюк [7], Р. Демчак [8] та ін.), якими здійснено огляд німецької, японської, французької, іспанської, словацької, скандинавської та європейських бюджетних моделей.

Питання розподілу податкових і бюджетних повноважень в Швейцарії, формування багаторівневих бюджетних систем, які дають можливість краще забезпечувати населення місцевими суспільними благами та послугами освітили в своїх працях Г. Кірхгеснер [9], Б. Дафлон [10], Т. Х. Буррет та Л. Фелд [11] тощо. В українській науковій періодиці найбільшу частку публікацій стосовно швейцарського досвіду становлять публікації щодо конституційно-правового регулювання місцевого управління, стану

муниципальної системи, структури швейцарських органів місцевого самоврядування, авторами яких є О. Чернеженко [12, 13], Мануїлова [14], О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін. [15].

Однак, у вітчизняній науковій періодиці не проаналізовані питання конкретного розподілу фіскальних повноважень між різними рівнями влади у Швейцарії та їхнього фінансового забезпечення, чому й присвячена ця стаття.

Мета та завдання статті

Метою є систематизація досвіду Швейцарії із розподілу податкових повноважень між рівнями влади.

Завдання: вивчити систему розмежування фіскальних повноважень та податкових надходжень між бюджетами різних рівнів, визначити склад основних статей податкових надходжень до бюджетів різних рівнів та ставки податків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Методами дослідження є аналіз, синтез, статистичний аналіз та аналітичні методи.

Джерелами інформації виступали публікації швейцарських учених та міжнародних організацій, Конституція Швейцарії, закони та нормативні акти Швейцарії щодо бюджетної сфери.

Швейцарія є федеративною країною та характеризується структурою, що сформована з трьох різних політичних рівнів: Конфедерація, кантони та муніципалітети. В країні нараховується 26 кантонів та 2300 муніципалітетів.

Кожен кантон, як і Конфедерація, має власну конституцію, яка дає йому право самостійно визначити політико-адміністративний та організаційний устрій, формувати власний парламент та уряд, здійснювати правосуддя у цивільних справах, створювати своє власне законодавство.

Відповідно до національного стандарту бюджетні рівні урядування поділяються на: загальнодержавний (Зведений бюджет), конфедерації (Державний бюджет), регіональні (кантони) і місцеві (муніципалітети). На додаток до 26 кантонів, до суб-сектору кантонів у Швейцарії входять конкордати – контракти, які регулюють міжкантональне співробітництво у певних галузях суспільного життя (наприклад, освіта). Конкордати служать гармонізації кантональних обов'язків без навантаження на федерацію. Конкордат може включати в себе тільки кілька кантонів або всі кантони.

Федеральна Конституція гарантує регіональним і місцевим органам влади достатні обсяги фінансування для виконання їхніх завдань і зобов'язує Конфедерацію піклуватися про адекватну фінансову компенсацію [16].

Джерела фінансування фінансових повноважень субцентрального органів влади складаються з:

- власних податкових надходжень;
- відрахувань частки федеральних податкових надходжень;
- трансфертів системи фіскального вирівнювання;
- цільових дотацій (грантів) з бюджету Конфедерації;
- частки від прибутку центрального банку¹.

У даній роботі детально розглянуті перші два пункти – власні податкові надходження місцевих бюджетів та відрахування частки федеральних податків.

Основна фіскальна влада знаходиться в руках кантонів, які володіють повним правом оподаткування, за винятком тих податків, збір яких є прерогативою федерального уряду (табл. 1). Як наслідок, у Швейцарії склалася дворівнева система оподаткування: федеральний центр, кантони і муніципалітети [17]. Місцеві органи влади у Швейцарії відіграють більш важливу роль в державних фінансах, ніж у більшості країн ОЕСР (рис. 1).

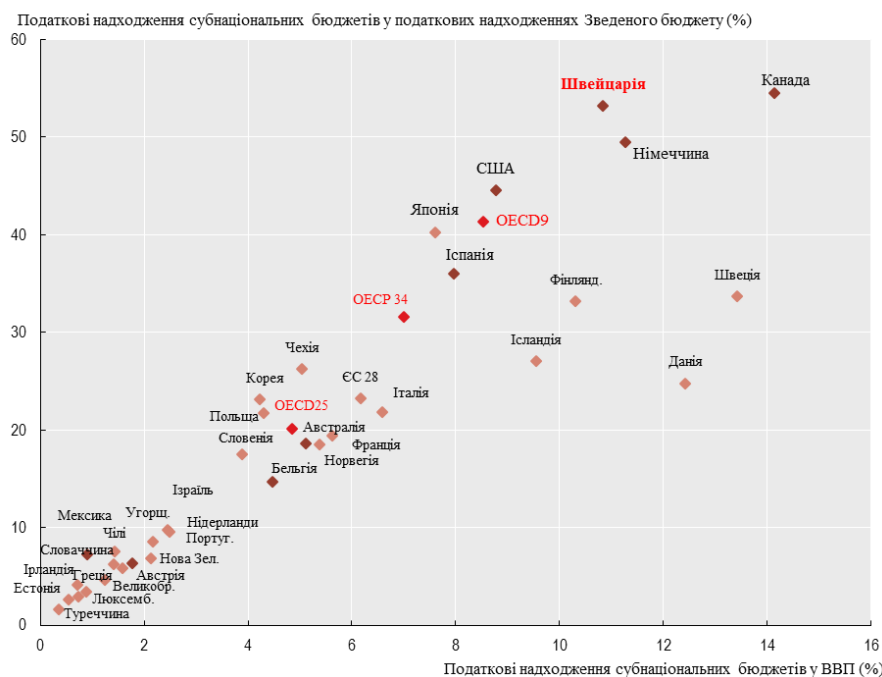
Конфедерація має лиш обмежене право визначати і стягувати податки, перелік яких приводиться у Конституції у статтях 130-133 [16]:

- ПДВ;
- спеціальні споживчі податки – на тютюн і тютюнові вироби; спиртні напої; пиво; автомобілі та їх частини; нафту, інші мінеральні масла, природний газ і продукти, отримані шляхом рафінування цих ресурсів, а також на моторні палива;
- гербові, митні та інші збори;
- податок на доходи від руху активів, на лотерейні виграші і страхові виплати.

---

¹ За Швейцарською Конституцією (стаття 39) повноваження проведення грошово-кредитної політики має федеральний уряд. Федеральний уряд, однак, делегує проведення грошово-кредитної політики Швейцарському національному банку, який виділяє частину своїх доходів кантонам, щоб вселити почуття регіональної власності та участі в проведенні грошово-кредитної політики [Ошибка! Закладка не определена].

Крім того, Конфедерація отримує федеральні прямі податки на доходи фізичних та на прибуток юридичних осіб (табл. 1). Збір податків відбувається кантонами від імені і під контролем Конфедерації.

Джерело: OECD REGIONS AT A GLANCE 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/0416031e.pdf?expires=1468734519&id=id&accname=guest&checksum=18457FE0A3C7D1B5C36B6276E36066EA>

Рис. 1. Частка податкових надходжень місцевих бюджетів у країнах ОЕСР у податкових надходженнях Зведених бюджетів та ВВП (%), 2014 рік

Таблиця 1. Перелік та ставки податків, що надходять до бюджету Конфедерації в Швейцарії

Податки на доходи та інші прямі податки	Ставка податку	Частка кантонів (муниципалітетів)
1	2	3
<i>Податки на доходи та інші прямі податки</i>		
Доходи фізичних осіб	≤ 11,5 %	17 % від валових надходжень податків (до 2008 р. – 30%). Ця частка може бути зменшена до 15 %, якщо цього вимагають правила фінансового вирівнювання. У 2015 р. прийнято рішення про підвищення ставки до 20,5%.
Прибуток юридичних осіб	≤ 8,5 % від чистого прибутку. Корпорації – 8,5%. Асоціації, фонди та інші юридичні особи – 8,5% за винятком тих, хто провадять благодійну, соціальну або аналогічного призначення діяльність. Асоціації, фонди та інші юридичні особи, які провадять благодійну, соціальну або аналогічного призначення діяльність, – 4,25%, за умови дотримання податкового порогу в 5000 швейц. франків (CHF).	

Продовження таблиці 1

1	2	3
Федеральний податок на казино	<p>Гранд-казино: ліцензія типу А: необмежені ставки, необмежене число настільних ігор і ігрових автоматів, число казино цього типу обмежується 7; та В – обмежені ставки, обмежений вибір настільних ігор і обмежене число ігрових автоматів, кількість казино цього типу обмежується 12 закладами.</p> <p>Ставка податку: базисна – 40% з доходів до CHF 10 млн; з кожного наступного мільйона – 0,5%, але загальний розмір ставки не може перевищувати 80%.</p> <p>Ставка може бути зменшена до 20% для перших 4-х років роботи закладу.</p> <p>Крім того, Федеральна рада може знизити ставку податку для казино до чверті за умови, що доходи від казино в основному використовуються для розвитку громадських послуг в регіоні, зокрема, для розвитку культури або для спортивних заходів, діяльності в соціальній сфері, туризму і т. д.</p>	
Податок на військову та цивільну службу	<p>Податок на військову і цивільну службу не є податком в універсальному сенсі, а скоріше компенсацією швейцарських громадян чоловічої статі за не бажання виконувати свій військовий обов'язок або проходити цивільну службу.</p> <p>Ця компенсація має не стільки фіскальний, а швидше політичний характер – для забезпечення дотримання конституційного принципу обов'язковості військової або цивільної служби.</p>	
<i>Споживчі податки та інші непрямі податки</i>		
ПДВ Загальний споживчий податок.	<p>8% – стандартна; 2,5% – пільгова:</p> <ul style="list-style-type: none"> – продовольчі товари і добавки відповідно до Закону про харчові продукти (за винятком алкогольних напоїв і продовольчих товарів для готельного та ресторанного господарства, для яких встановлюється стандартна ставка); – велика рогатої худоби, птиця, риба; – насіння, живі рослини, зрізані квіти; – зерно; – корми і добрива; – медицина; – газети, журнали, книги та інша друкована продукція і деякі інші друковані матеріали нерекламного характеру, визначені Федеральною радою; – послуги радіо, телебачення (за виключенням послуг радіо- і телевізійних корпорацій). <p>3,8% – спеціальна:</p> <ul style="list-style-type: none"> – послуги готелю та готельного бізнесу (наприклад, оренда квартир для відпочинку) до 31 грудня 2017 року <p>Якщо через демографічні зміни фінансування пенсій по старості, у зв'язку з втратою годувальника та по інвалідності вже не може бути гарантованим, стандартна ставка може бути збільшена федеральним законом не більше ніж на 1 процентний пункт і знижена не більше ніж на 0,3 процентного пункту.</p>	<p>5 % від суми податку повинні бути використані на медичне страхування осіб з низькими доходами, якщо інші альтернативні методи для таких осіб не передбачені законодавством</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3
Тютюн та тютюнові вироби	сигарети – 11,832 сантимів за штуку і 25% від роздрібно́ї ціни, в цілому – 21,21 сантимів за штуку; сигари – 0,56 сантимів за штуку і 1% від роздрібно́ї ціни; різаний тютюн – CHF 38,00 за кг і 25% від роздрібно́ї ціни, принаймні, 80 швейц. франків за кг; інший, ніж різаний, тютюн для куріння – 12% від роздрібно́ї ціни; жувальний і нюхальний тютюн – 6% від роздрібно́ї ціни.	
Алкогільні напої	Оподатковуються міцні спиртні напої вітчизняного виробництва для споживання за ставкою 29 CHF за 1 л чистого спирту. Для промислового споживання – 0 CHF. Слабоалкогільні напої – 116 CHF за 1 л чистого спирту. Солодке вино і вермут – 14,5 CHF за 1 л чистого спирту. Імпортні продукти оподатковуються за допомогою так званих монопольних зборів, які накладаються на продукти із вмістом алкоголю більше, ніж 1,2%. Натуральне вино, виготовлене з винограду з вмістом алкоголю до 18%, підлягає оподаткуванню за Законом про продукти харчування, а не за Законом про алкоголь.	10% Ці кошти повинні бути використані для боротьби з наркоманією
Пиво	легке пиво – CHF 16,88 за гектолітр; нормальне і спеціальне пиво – CHF 25,32 за гектолітр; міцне пиво – CHF 33,76 за гектолітр	
Нафта, інші мінеральні масла, природний газ і продукти, отримані шляхом рафінування цих ресурсів, моторні палива	дизель – 75,87 сантимів за літр (у т. ч. надбавка за мінеральні олії 30 сантимів за літр); газолін – 73,12 сантимів за літр (у т. ч. надбавка за мінеральні олії 30 сантимів за літр); освітлений мазут – 0,3 сантимів за літр та відповідний CO ₂ податок у розмірі 15,9 сантимів за літр	
Автотранспортні засоби	4% від вартості	
На прибуток від капіталу, лотерей, страхування	Дивіденди на капітал та лотерейні виграші – 35%; Премії від страхування життя та пенсій – 15%; Інші страхові премії – 8%	10%
Гербові збори	мито на акції вітчизняних компаній – 1%; перестраховання ризиків: для внутрішніх цінних паперів – 1,5 ‰; для іноземних цінних паперів – 3,0 ‰; перестраховання – 5,0%; мито на окремі поліси страхування життя – 2,5%. Справи, що стосуються власності та іпотечних угод, звільняються від гербового збору	

Джерело: Розроблено автором на основі:

Federal, Cantonal and Communal Taxes: An outline on the Swiss tax system. – Bern: Federal Department of Finance, Swiss Federal Tax Administration, 2016. – 66 p.

Federal Constitution of the Swiss Confederation (Status as of 1 January 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>.

Taxation of alcoholic beverages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eav.admin.ch/eav/en/home/themen/steuersaetze.html>.

До оподаткованих доходів фізичних осіб відносяться:

- доходи від зайнятості та самозайнятості;
- компенсаційні доходи (наприклад, щорічна рента та пенсії);
- вторинні доходи (наприклад, за допомогу літнім людям або за надання послуг);
- доходи від рухомого і нерухомого майна;
- інші доходи (наприклад, призи в лотереях на суму понад 1000 швейцарських франків).

Як правило, витрати, пов'язані з отриманням доходу (наприклад, професійні витрати), віднімаються з валового доходу.

Надаються деякі загальні пільги – наприклад, знижка ставки податку з подвійного доходу, страхових премій, премій для соціального забезпечення, за винятком відсотків по заборгованості приватного сектора до певної суми і т. д. ; соціальні пільги – наприклад, знижена ставка для подружніх пар, для сімей з одним батьком, для дітей, для нужденних осіб і т. д.

Швейцарські податкові закони засновані на принципі, що доходи всіх членів сім'ї враховуються як єдиний дохід. Дохід і чисте багатство юридично подружньої пари об'єднуються, незалежно від режиму спільної власності подружжя. Цей принцип сімейного оподаткування застосовується для федерального прямого податку, а також для кантональних і муніципальних податків. Введені пільги для сімейних пар та сімей з дітьми на рівні Конфедерації – зниження суми податку на 251 CHF на дитину; відрахування фактичних витрат на денний догляд за дітьми, але не більше 10100 CHF. Окрім того, кожним регіоном надаються додаткові пільги подружнім парам та сім'ям з дітьми.

Шкала оподаткування для федерального прямого податку на доходи фізичних осіб є прогресивною. Податок на доходи фізичних осіб стягується за трьома різними прогресіями: для основної ставки податку для фізичних осіб, для ставок податку для осіб, що перебувають у шлюбі, а також для батьків. Податкові ставки і відрахування для фізичних осіб коригуються щорічно з використанням індексу споживчих цін.

Федеральний податок на прибуток поширюється на всіх юридичних осіб, що зареєстрували в Швейцарії офіс для управління діяльністю або фактично провадять діяльність в Швейцарії. Це стосується, зокрема, 1) корпорацій, тобто акціонерних товариств, товариств з обмеженими акціями, товариств з обмеженою відповідальністю і кооперативів, а також 2) асоціацій, фондів і інших юридичних осіб (громадські та церковні корпорації і установи, а також колективні інвестиційні фонди з прямою власністю на нерухоме майно).

Конституція зазначає, що податкова база для особистих доходів, чистих активів і корпоративних прибутків повинна бути однаковою на всіх рівнях уряду.

Право Конфедерації на обкладання прямим федеральним податком і податком на додану вартість надається тільки протягом обмеженого періоду часу. Цей термін або право повинні бути продовжені щоразу, коли закінчується попередній термін, народом і кантонами. Існуюче фінансове регулювання діє до 2020 року.

Конфедерація, при встановленні ставок оподаткування, повинна враховувати обсяги податків, що накладаються кантонами і муніципалітетами. Наприклад, загальний обсяг податку на доходи фізичних осіб визначається сумою федерального, кантонального, муніципального та церковного податків.

Кантони мають широку свободу у створенні свого власного податкового законодавства. Муніципалітети можуть стягувати тільки ті податки, повноваження на які дає конституція відповідних кантонів. Але в окремих кантонах муніципалітети мають власне податкове законодавство. Податкова база визначається кантонами, а ставки податків – кантонами разом з муніципалітетами, збір та адміністрування податків здійснюється разом кантонами і муніципалітетами.

До кантональних і муніципальних податків відносяться прямі і споживчі податки, розподіл яких між кантонами і муніципалітетами наведений у табл. 2.

Таблиця 2. Перелік регіональних податків та розподіл окремих з них між регіональною та місцевою рівнями влади в Швейцарії

Податок	База та ставка податку	Частка у доходах, %	
		Кантони	Муніципалітети
1	2	3	4
<i>Прямі податки</i>			
Податок на доходи фізичних осіб	Доходи фізичних осіб та чистий приріст статку; доходи іноземних громадян, які не мають громадянства (дозвіл типу С)	54,9	45,1
Податок за земельну ділянку	Вартість землі за ринковою вартістю	55,3	44,7

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
Податок на прибуток юридичних осіб	Прибуток всіх зареєстрованих у країні юридичних осіб, які мають тільки офіс чи провадять діяльність. Застосовується одна з наступних ставок: – пропорційна ставка податку; – змішана система з двома або трьома податковими ставками, які об'єднані в залежності від рентабельності власного капіталу або рівня прибутку.	55,6	44,4
Податок на капітал юридичних осіб	Чистий капітал компанії (акціонерний капітал, обов'язкові резерви, інші резерви, нерозподілений прибуток). Податкова база компаній також включає в себе будь-які фінанси, які не оподатковуються, інші нерозкриті резерви, а також борги, які економічно мають характер власного капіталу відповідно до швейцарських правил капіталізації. Деякі кантони включають обсяги кредитів до кантонального корпоративного капіталу. Податок нараховується пропорційно, ставка виражена у проміле та варіюється від кантону і залежать від податкового статусу компанії. Діапазон – від 0,1 ‰ до 5,25 ‰ для компаній, що підлягають звичайному оподаткуванню, а також між 0,010‰ до 4,010‰ для компаній, що мають право на спеціальний податковий режим.	60,6	39,4
Податок на багатство	Вартість майна, яка включає в себе всі активи і права, що мають грошову цінність для платника податку: нерухомість, рухоме майно, премії від страхування, бізнес-активи тощо. Ці активи і права, як правило, оцінюються за ринковою вартістю. Податкова база – чиста вартість, тобто вартість майна зменшується на суму документально засвідченої заборгованості платника податку. Крім того, на чисту вартість майна нараховуються соціальні відрахування, які варіюються від кантону до кантону.		
Податок на нерухомість	Повна ринкова вартість майна без урахування відрахованих боргів. Податок стягується за місцем знаходження майна. Ставка податку пропорційна і змінюється від кантону до кантону. Стягується з фізичних та юридичних осіб. Ставка – від 0,03% до 0,3%.	26,5	73,5
Податок на виграш у лотереях	Сума виграшу, якщо вона перевищує певну величину	53,8	46,2
Податок на передачу (продаж) нерухомості	Ціна покупки. Податок, як правило, оплачується покупцем майна. У кількох кантонах оподатковуються в рівній мірі і покупець, і продавець. Ставка – від 1 до 3%.	72,2	27,8
Податок на спадщину та дарування	Стягують всі кантони, крім кантонів Швіц і Люцерн, останній не стягує податок на дарування. Подарунки, зроблені протягом останніх п'яти років до смерті спадкодавця включаються до розрахунку податку на спадщину. Конфедерація не стягує податок на спадщину і дарування. Право податку має кантон, де померлий мав останню юридичну адресу, за винятком рухомого майна, яке підлягає оподаткуванню у тому місці, де воно знаходиться. Одержувачі майна несуть відповідальність за податок. Як правило, ринкова вартість майна є основою для оцінки. Податок на дарування живих осіб: на подарунок рухомого майна стягується кантоном, де донор проживає в момент пожертвування. Податок на подарунок нерухомого майна стягується кантоном, де знаходиться майно.	91,5	8,5

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Податок на казино	Валовий дохід казино з ліцензією типу В, податок на який не може бути вище, ніж 40% від загальної суми податку на казино, що стягується Конфедерацією.	31,8	68,2
<i>Споживчі податки</i>			
Податок на моторні транспортні засоби	Технічні характеристики транспортного засобу, зокрема в залежності від обсягів викидів парникових газів. Цей податок є частиною швейцарської транспортної політики, спрямованої на перехід від руху по автомобільним трасам на залізницю відповідно до ст. 84 Конституції Швейцарії.	100,0	0,0
Податок на собак	Розмір і вага собаки	25,6	74,4
Податок на розваги	10% від вартості квитка або валової виручки від концертів або інших публічних заходів	31,8	68,2
Гербовий та реєстраційний збір	На додаток до федерального гербового збору обкладається збором видача документів щодо судових рішень, засвідчення особи, виписки з державних реєстрів, правові угоди, заяви, звернення тощо, видані приватним особам судовими або адміністративними органами.	76,4	23,6
Інші		49,2	50,8

Джерело: Розроблено автором на основі: [9; 18; 19; 20].

Кантони мають виключні повноваження на податки на капітал та охорону здоров'я. Вони встановлюють податки на доходи фізичних і юридичних осіб, а також на особисті чисті активи, десять кантонів встановили податки на вартість нерухомості. У семи кантонів ці податки встановлюються кантонами та їх муніципалітетами спільно. Шість кантонів не оподатковують нерухомість.

Більш детальні характеристики окремих податків:

- податок на доходи іноземних громадян, які не мають громадянства (дозвіл типу С). Роботодавець зобов'язаний утримувати податок і оплачувати його кантональній податковій адміністрації. Цей податок розподіляється на федеральну, кантональну і муніципальну частини (у тому числі – церковну частину);
- подушний податок. У деяких кантонах і муніципалітетах, юридичні та фізичні особи повинні платити *фіксовану суму*, як *додаток* до податку на прибуток. Податкові ставки на подушний податок є низькими;
- податок на багатство (капітал) стягується у всіх кантонах і муніципалітетах;
- податок на нерухомість стягується більш ніж в половині кантонів з фізичних та юридичних осіб. Податок оцінюється на основі повної ринкової вартості майна без урахування відрахованих боргів;
- податок на передачу нерухомості, об'єктом якого є передача права власності на нерухоме майно. Податок оцінюється за ціною покупки і, як правило, оплачується покупцем майна. У кількох кантонах оподатковуються в рівній мірі і покупець, і продавець;
- торговельний податок, який можуть стягувати муніципалітети Женеви з фізичних та юридичних осіб, які здійснюють самозайняту оплачувану діяльність, мають торгові, комерційні або промислові підприємства чи постійне представництво або дочірню компанію в муніципалітетах. Обороти, оренда майна та кількість співробітників формують податкову базу.

Споживчі податки:

- податок на розваги стягується тільки у 5 кантонах FR, AR, TI (для кінотеатрів), NE і JU. У кантонах LU, SO і VD, податок на розваги є необов'язковим муніципальним податком, який стягується з публічних виступів, як додаток до вартості квитка (зазвичай 10% від вартості квитка або валової виручки) або у вигляді одноразового податку;
- мита і реєстраційні збори. У кантоні Во тільки плата за нерухомість підлягає державному миту. Кантон Валіс обкладає держмитом гру на картах. Кантон Женева обкладає митом обов'язкову або необов'язкову реєстрацію деяких приватних або державних документів, внесення даних до офіційного реєстру;
- податок відвідувача. У більшості кантонів стягують податок відвідувача (ночівля в готелях, мотелях, апартаментах для відпочинку або кемпінгах), які, як правило, збираються місцевими туристичними асоціаціями, але іноді муніципалітетами;

-
- більшість кантонів стягують податок з фізичних осіб, які не приєднуються до добровільних служб пожежної безпеки. Податок стягується кантоном або муніципалітетом. П'ять кантонів не застосовують такий податок;
  - більшість кантонів стягують мито з експлуатації гідроенергетичних споруд на обсяг валової продукції гідроелектростанцій у разі перевищення певної величини цього обсягу.

Всі кантони і муніципалітети застосовують для податку на доходи фізичних осіб структуру Федерального прямого податку, що складається із загального податку на прибуток і податку на майно для оподаткування доходів фізичних осіб. Податки фізичних осіб розраховуються на підставі податкової декларації, поданої платником податків. Будь-який елемент доходу повинен бути включений у декларацію, в тому числі доходи від зайнятості або самозайнятості, додаткового доходу, а також доходу від рухомого або нерухомого майна, отриманих протягом одного року. Проте, доходи від продажу нерухомого та рухомого майна звільнюються від оподаткування даним податком.

Ставки прибуткового податку є прогресуючими практично у всіх кантонах. Кантони по різному оподатковують доходи фізичних осіб – від максимального рівня у 1,8% (кантон Обвалден – регіон не застосовує прогресії) до 26% (Базель-Штадт – подвійна прогресія у разі отримання доходів вище визначеної межі) [20].

Більшість кантональних податкових законів містять шкалу податкових ставок щодо базової суми податку на доходи фізичних осіб та коефіцієнтів для кантонів, муніципалітетів і церкви, на які ця базова ставка множить. Таким чином отримується сума податку, яка надходить до кантонального, муніципального бюджетів та бюджету церкви кожного кантону. Коефіцієнти, як правило, щорічно коригуються відповідно до фінансових потреб урядів різних рівнів.

Відмінності у податковому навантаженні між кантонами та муніципалітетами є результатом значної фінансової автономії кожної спільноти.

Сім'ї отримують декілька пільг, що відрізняються у різних регіонах:

- окрему ставку – Конфедерація (зазначена вище);
- поділ ставки навпіл – 4 регіону;
- зменшення ставки – 4 регіону;
- розмежування ставки за видами пільг (на освіту, охорону здоров'я тощо) або за отримувачами – діти, дорослі – 12 регіонів;
- зменшення і розмежування – 2 регіону.
- чотири регіону застосовують специфічні процедури – соціальні відрахування, що мають ефект фіксованої ставки, відрахування у відсотках від чистого прибутку, «податкова знижка», розрахункова ставка на основі обсягу оподаткованого доходу.

Крім того, кантонами регулюються податки для подружніх пар – 22 регіону мають фіксовану знижку на одну особу, 3 регіону – знижку у відсотковому відношенні до загального доходу.

Корпоративні податки. Майже у всіх кантонах доходи, отримані від вітчизняних і зарубіжних холдингів, користуються сприятливим податковим режимом. Кантональні податкові статуси, надані таким холдингам, мають значне економічне значення в країні. Загальна сума надходжень Конфедерації від компаній з кантональним податковим статусом склала близько половини всіх надходжень від податку на прибуток Конфедерації та близько однієї п'ятої частини – у кантонах та комунах у 2012 р.

Внаслідок критики міжнародними організаціями кантонального податкового статусу в Швейцарії проводиться податкова реформа, покликана усунути різне оподаткування вітчизняних і зарубіжних компаній, а також відновити міжнародне визнання, замінивши деякі правила, які не сумісні з міжнародними стандартами.

Зміст реформ. Скасування статусу кантонального податку. Скасування цих правил буде супроводжуватися втратою конкурентоспроможності для Швейцарії, що повинно бути компенсовано іншими міжнародно прийнятними заходами.

Федеральна рада 1 квітня 2015 року визначила параметри корпоративної податкової реформи у "Федеральному законі про податки, заходи щодо підвищення конкурентоспроможності Швейцарії в якості бізнес-середовища" ("Federal Act on Tax-Related Measures to Strengthen the Competitiveness of Switzerland as a Business Location") [21]. Закон включає в себе як податкову політику, так і податкові заходи політики. Будь-яке коригування кантональних ставок податку на прибуток не є частиною реформи, тому що тільки кантони мають право приймати такі рішення.

Податкова політика. В рамках податкової реформи, кантональні податкові статуси для холдингів і керуючих компаній повинні бути скасовані. Ці статуси вносили суттєвий внесок у привабливість розміщення бізнесу, але вони не сумісні з міжнародними стандартами. Для запобігання масовій втечі компаній, вводиться пільговий режим для доходів від патентів. Кантони також можуть встановлювати підвищені податкові ставки для досліджень і розробок, тому що окремі види ділової активності підлягають низькому рівню оподаткування у порівнянні з міжнародною практикою. Коригування також повинно бути зроблено щодо кантональних податків на капітал – скасування податку на випуск

власного капіталу.

Додаткові податкові заходи включають в себе єдині правила розкриття прихованих резервів, а також коригування дивідендів, що виплачуються акціонерам, які оподатковуватимуться у розмірі 70% від загальної вартості з урахуванням тягаря подвійного оподаткування прибутків і дивідендів. Відповідно до чинного законодавства, необхідна умова для цього скорочення є частка отримувача пільги не менше 10% в акціонерному капіталі компанії, яка сплачує дивіденди.

Невисокі кантональні податки на прибуток повинні бути основним стимулом для компаній, щоб залишитися. На відміну від цього, Федеральна рада буде утримуватися від введення податку на тоннаж внаслідок несумістності з конституційними вимогами.

Податкові заходи політики. Заходи податкової політики будуть здійснюватися в основному в кантонах і їх громадах. На відміну від цього, Конфедерація виграє від збереження податкової конкуренції у вигляді прямих федеральних податкових надходжень. Конфедерація має використовувати заходи вирівнювання, щоб забезпечити збалансований розподіл навантажень між Конфедерацією і кантонами і створити конкурентоспроможну податкову політику щодо податку на прибуток в кантонах.

Фіскальне вирівнювання: зменшений фіскальний податок на прибуток буде прийматися до уваги за допомогою нових вагових коефіцієнтів при розрахунку індексу потенціалу регіонів.

Крім того, *частка кантонів прямого федерального податку повинна бути збільшена на 3,5 процентних пункту – з 17% в даний час до 20,5%.*

Реформа сприятиме переведенню корпоративного оподаткування у відповідність з діючими міжнародними стандартами. Це забезпечить конкурентне середовище для компаній, що працюють в Швейцарії, зокрема, для інноваційної діяльності, і створить додаткові робочі місця. Реформа враховує автономію кантонів щодо податкової та фіскальної політики, гарантуючи, що між кантонами конкуренція залишається збалансованою і що фінансові наслідки терпимі для Конфедерації, кантонів і комун.

Кантональне податкове законодавство передбачає надання податкових пільг новим підприємствам, як правило, терміном на один рік.

Таким чином, платники податків у Швейцарії можуть одночасно обкладатися одними й тими ж або аналогічними податками різними податковими юрисдикціями і за той же самий податковий період. Подвійне оподаткування може відбуватися як на міжкантональному рівні, так і на міжнародному. Міжкантональне подвійне оподаткування заборонено ст. 127 Федеральної конституції, а конфлікти щодо подвійного оподаткування вирішуються Федеральним Верховним судом. Міжнародне подвійне оподаткування усувається за допомогою міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування.

Муніципалітети мають свою частку з кантональних податків і можуть, як правило, збільшувати ставки кантонального податку на доходи фізичних осіб (як додаткову плату), що не змінює структуру кантональних податків. Муніципалітети можуть також сприяти встановленню податків на багатства – в 4 кантонах вони мають виняткове право встановлювати податки на нерухомість. Муніципалітети також встановлюють деякі податки на покупку конкретних товарів і послуг.

Податки на доходи фізичних і юридичних осіб становлять більшу частину кантональних та муніципальних податкових надходжень (рис. 2).

Не дивлячись на багаторівневу податкову систему податкове навантаження відносно ВВП у Швейцарії є одним з найнижчих серед країн, де субнаціональні органи влади грають значну роль (рис. 3) та країн ОЕСР в цілому, де Швейцарія у 2014 р. зайняла четверте місце після Чілі, Кореї та США.

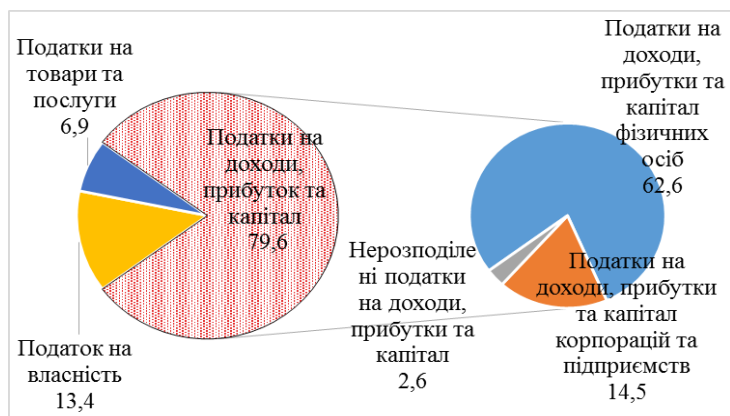
Що стосується окремих податків, то серед досліджуваних країн в Швейцарії найнижчий рівень обкладання податком на додану вартість, один з найнижчих – за податками на власність, споживчими податками в цілому та внесками у фонди соціального страхування.

У питаннях надання податкових пільг провідну роль відіграють кантони, які володіють більш широким інструментарієм підтримки підприємств.

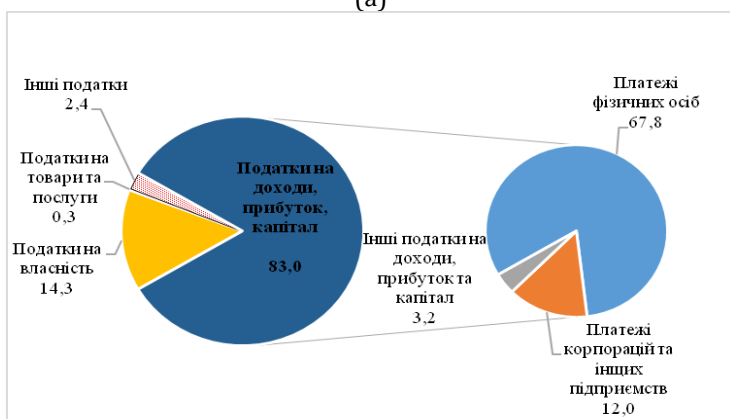
Кантональна податкова автономія призводить до інтенсивної податкової конкуренції між кантонами, а невеликі розміри кантонів підсилюють її ступінь, що може принести певні вигоди окремим кантонам, іншим – створити обмеження. Тим не менш, жодного разу не фіксувалося зниження ставок податків до нульових або близьких до нульових значень, чого іноді боялися. Конфедерація та кантони надають послуги високої якості, за які населення готове платити податки і само вирішує, які податки необхідні для фінансування повноважень кантону.

Населення Швейцарії може погоджувати чи відхиляти податки. Збільшення ставок федеральних податків підлягає погодженню на обов'язковому всенародному референдумі. Референдум проводиться також, якщо зібралось 50000 підписів за нього. Шість референдумів з податкових питань на національному рівні були проведені між 2004 і 2010 рр.

Результатом успішності податкової децентралізації в Швейцарії є найменший рівень боргу місцевих та регіональних органів влади у ВВП серед країн ОЕСР, в яких податкові надходження зосереджені переважно на регіональному рівні (рис. 4).

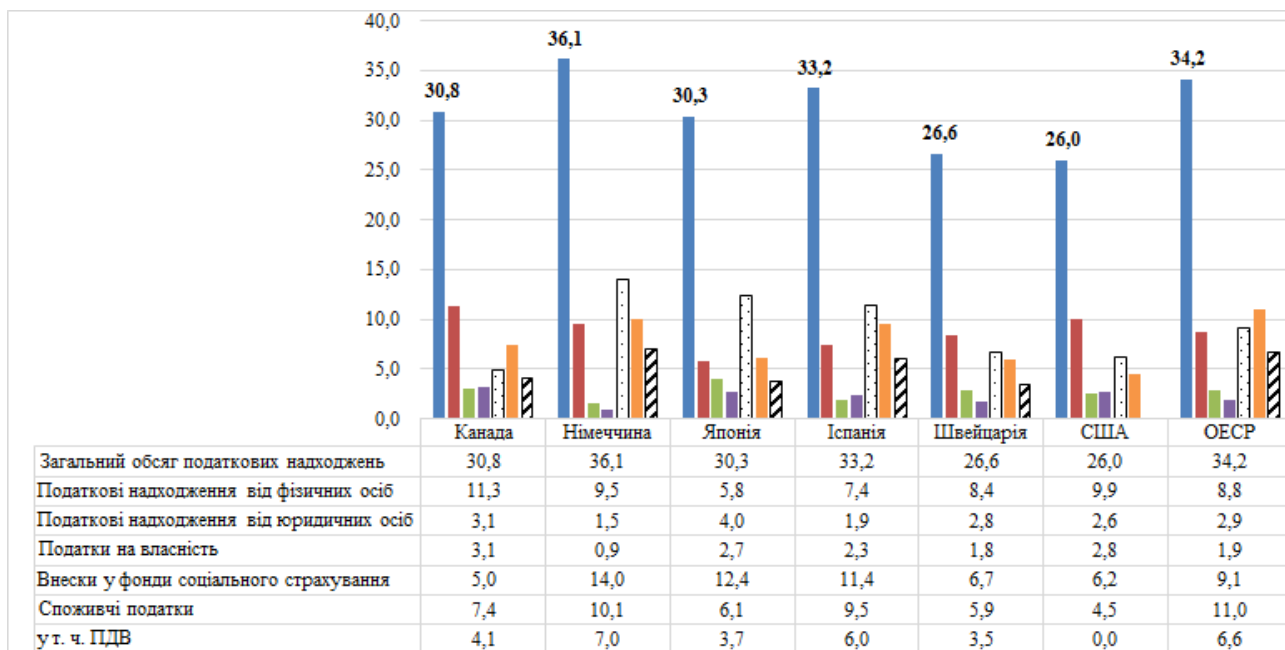
(a)

(б)

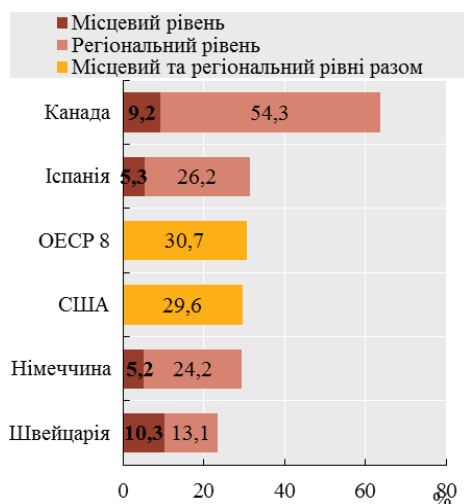
Джерело: Розраховано автором на основі: *Swiss public finances from 2014 to 2016: Cantons and municipalities in the red* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.efv.admin.ch/efv/en/home/themen/finanzstatistik/berichterstattung.html>

Рис. 2. Структура податкових надходжень кантонів (а) та муніципалітетів (б) Швейцарії у 2014 р.

Джерело: Розраховано автором на основі даних: *Revenue Statistics – OECD countries: Comparative tables* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stats.oecd.org>.

Рис. 3. Частка податкових надходжень у ВВП за різними видами податків в окремих країнах ОЕСР у 2014 р., %

Джерело: OECD Regions at a Glance 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/0416031e.pdf?expires=1468734519&id=id&accname=guest&checksum=18457FE0A3C7D1B5C36B6276E36066EA>.

Рис. 4. Частка боргу регіональних а місцевих органів влади окремих країн ОЕСР у ВВП у 2014 році, %

Висновки та перспективи подальших розвідок

Делегування податкових повноважень місцевим органам влади є основою податкової політики Швейцарії. Всі розглянуті інструменти сприяють успіху фіскальної децентралізації в Швейцарії та зосередженню податкових повноважень на регіональному рівні. Однак, запозичення розглянутих інструментів необхідно здійснювати з урахуванням політичних та соціально-економічних факторів в Україні.

У подальшому потребують поглибленого теоретичного розроблення і практичної реалізації питання вирівнювання соціально-економічного становища різних регіонів, враховуючи необхідність створення ефективної системи міжбюджетних відносин та проведення фіскальної децентралізації в Україні.

Список літератури

1. Демиденко, Л. Фіскальна децентралізація: німецький досвід та українські реалії / Л. Демиденко, Ю. Наконечна // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2015. – № 2 (167). – С. 49-54.
2. Чеберяко, О. В. Децентралізація податкових повноважень: досвід Німеччини та України / О. В. Чеберяко, О. О. Рябоконт // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2016. – Т. 21, Вип. 2. – С. 190-194.
3. Луніна, І. Бюджетні доходи та податкові повноваження місцевих органів влади / І. Луніна, Н. Фролова // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 37-47.
4. Прохоренко, І. Політика регіонального розвитку Іспанії: механізми и інструменти // Мировая экономика и международные отношения. – 2015. – №5. – С. 41-51.
5. Ворона, П. В. Особливості розвитку місцевого самоврядування Японії в процесі децентралізації місцевої влади / П. В. Ворона // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 277-285.
6. Савостенко, Т. О. Система фінансового забезпечення місцевого самоврядування Франції в умовах децентралізації управління: досвід для України / Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеева // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 2. – С. 271-278.
7. Гнидюк, І. В. Децентралізація бюджетної системи: досвід Словаччини та перспектива для України [Електронний ресурс] / І. В. Гнидюк // Облік і фінанси. – 2015. – № 3. – С. 80-87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14.
8. Демчак, Р. Є. Трансформація бюджетних відносин в умовах децентралізації: досвід скандинавських держав / Р. Є. Демчак // Економіка і управління. – 2015. – № 4. – С. 23-29.
9. Kirchgässner, G. Swiss Confederation / G. Kirchgässner // A Global Dialogue on federalism. Volume IV. The Practice of Fiscal Federalism: Comparative Perspectives. Edited by A. Shah. – McGill-Queen's University Press, 2007. – pp. 318-343.

10. Dafflon, B. Fiscal equalization: the Swiss way, federal, cantonal, local / Bernard Dafflon // Fiscal Equalization Transfers – International Perspectives: Lessons for Poland. – Warsaw, December 11 – 12, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/ECA/Poland/pl-fiscal-equalization-bernard-dafflon.pdf>.
11. Burret, H. T. Vertical Effects of Fiscal Rules: The Swiss Experience / Heiko T. Burret, Lars P. Feld // CESifo Working Paper No. 5043. CATEGORY 2: PUBLIC CHOICE, 2014. – 39 p.
12. Чернеженко, О. М. Конституційно-правове регулювання місцевого самоврядування в Швейцарії / О. М. Чернеженко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 6. – С. 153-161.
13. Чернеженко, О. М. Фінансові основи місцевого самоврядування у Швейцарії / О. М. Чернеженко // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Число 1. – С. 37-44.
14. Мануїлова, К. В. Конституційне становлення децентралізації публічної влади Швейцарії: історична ретроспектива / К. В. Мануїлова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 19. – С. 102-105.
15. Швейцарський досвід місцевого самоврядування // Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні. – 2013. – № 1. – С. 48-51.
16. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>.
17. The Swiss tax system [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.efd.admin.ch/efd/en/home/themen/steuern/steuern-national/the-swiss-tax-system.html>.
18. Overview of the Swiss tax system [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sge.com/sites/default/files/EN_USA_Investorenhandbuch_120514_10.pdf.
19. Кваша, Т. К. Фіскальна децентралізація в Швейцарії: повноваження різних рівнів органів влади / Т. К. Кваша // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності». – Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. – 594 с. – С. 78-82.
20. Federal, Cantonal and Communal Taxes: An outline on the Swiss tax system. – Bern: Federal Department of Finance, Swiss Federal Tax Administration, 2016. – 66 p.
21. Third series of corporate tax reforms ready for parliamentary deliberation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.efd.admin.ch/efd/en/home/dokumentation/nsb-news_list.msg-id-57551.html.

References

1. Demydenko, L., Nakonechna, Ju. (2015). Fiskal'na decentralizacija: nimec'kyj dosvid ta ukrai'ns'ki realii' [Fiscal decentralization: the German experience and Ukrainian realities]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Economy*, 2 (167), 49-54. [in Ukrainian].
2. Cheberjako, O. V, Rjabokon', O. O. (2016). Decentralizacija podatkovyh povnovazhen': dosvid Nimechchyny ta Ukrai'ny [The decentralization of expenditure responsibilities: the experience of Germany and Ukraine]. *Bulletin of the Odessa National University. Series: Economy*, 21(2), 190-194. [in Ukrainian].
3. Lunina, I., Frolova, N. (2008). Bjudzhetni dohody ta podatkovy povnovazhennja miscevyh organiv vlady [Budgetary revenues and tax powers of local authorities]. *Ukraine economy*, 6, 37-47. [in Ukrainian].
4. Prohorenko, I. (2015). Politika regional'nogo razvitija Ispanii: mehanizmy i instrumenty [Policy of regional development in Spain: mechanisms and tools]. *World Economy and International Relations*, 5, 41-51. [in Russian].
5. Vorona, P. V. (2009). Osoblyvosti rozvytku misceвого samovrjaduvannja Japonii' v procesi decentralizacii' miscevoi' vlady [Features of the Local Government of Japan in the process of decentralization of local government]. *Actual problems of governance*, 2, 277-285. [in Ukrainian].
6. Savostenko, T. O., Matvejeva, O. Ju. (2010). Systema finansovogo zabezpechennja misceвого samovrjaduvannja Francii' v umovah decentralizacii' upravlinnja: dosvid dlja Ukrai'ny [The system of financial support of local government in France under decentralized management: experience for Ukraine]. *The theory and practice of public administration*, 2, 271-278. [in Ukrainian].
7. Gnydjuk, I. V. (2015). Decentralizacija bjudzhetnoi' systemy: dosvid Slovachchyny ta perspektyva dlja Ukrai'ny [The decentralization of the budget system: Slovak experience and perspective for Ukraine], 3, 80-87. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14. [in Ukrainian].
8. Demchak, R. Je. (2015). Transformacija bjudzhetnyh vidnosyn v umovah decentralizacii': dosvid skandynavs'kyh derzhav [Transformation of budgetary relations in the context of decentralization: the experience of the Nordic countries]. *Economics and Management*, 4, 23-29. [in Ukrainian].
9. Kirchgässner, G. (2007). *Swiss Confederation. A Global Dialogue on federalism. Dialogue on federalism. Volume IV. The Practice of Fiscal Federalism: Comparative Perspectives*. McGill-Queen's University Press, 4, 318-343. [in English].

-
10. Bernard, D. (2014). *Dafflon Bernard Fiscal equalization: the Swiss way, federal, cantonal, local. Fiscal Equalization Transfers – International Perspectives: Lessons for Poland*. Warsaw. (December 11 – 12). Retrieved from: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/ECA/Poland/pl-fiscal-equalization-bernard-dafflon.pdf>. [in English].
  11. Burret, H. T., B., Feld, L. P. (2014). *Vertical Effects of Fiscal Rules: The Swiss Experience*. CESifo Working Paper 5043. Category 2: PUBLIC CHOICE, 39. [in English].
  12. Chernenko, O. M. (2012). Konstitucijno-pravove reguljuvannja misceвого samovrjaduvannja v Shvejcarii [Constitutional and legal regulation of local self-government in Switzerland]. *Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrainy*, 6, 153-161. [in Ukrainian].
  13. Chernenko, O. M. (2013). Finansovi osnovi misceвого samovrjaduvannja u Shvejcarii [The financial basis of local self-government in Switzerland]. *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 1, 37-44. [in Ukrainian].
  14. Manuilova, K. V. (2015). Konstitucijne stanovlennja decentralizacii publichnoi vladi Shvejcarii: istorichna retrospektiva [The constitutional establishment of decentralized public authorities of Switzerland: Historical Retrospective]. *Investments: practice and experience*, 19, 102-105. [in Ukrainian].
  15. Shvejcars'kij dosvid misceвого samovrjaduvannja (prodovzhennja). (2013). [Swiss experience in local government (continued)]. *Local Government and Regional Development in Ukraine*, 1, 48-51. [in Ukrainian].
  16. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2016). Retrieved from: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>. [in English].
  17. The Swiss tax system. Retrieved from: <https://www.efd.admin.ch/efd/en/home/themen/steuern/steuern-national/the-swiss-tax-system.html>. [in English].
  18. Overview of the Swiss tax system. Retrieved from: http://www.sge.com/sites/default/files/EN_USA_Investorenhandbuch_120514_10.pdf. [in English].
  19. Kvasha, T. K. (2016). *Fiskal'na decentralizacija v Shvejcarii: povnovazhennja riznih rivniv organiv vladi* [Fiscal decentralization in Switzerland: the powers of different levels of government]. Theoretical and practical conceptualization of financial and credit mechanisms in the new socio-economic reality. Proceedings of the International Scientific Conference. Irpen: Publisher National University of STS of Ukraine, 594, 78-82. [in Ukrainian].
  20. *Federal, Cantonal and Communal Taxes: An outline on the Swiss tax system* (2016). Bern: Federal Department of Finance, Swiss Federal Tax Administration, 66. [in English].
  21. *Third series of corporate tax reforms ready for parliamentary deliberation*. (n.d.). Retrieved from: https://www.efd.admin.ch/efd/en/home/dokumentation/nsb-news_list.msg-id-57551.html. [in English].

Стаття надійшла до редакції 23.08.2016 р.

Ольга Володимирівна КОПИЛОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра економічної теорії та історії економічної думки,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
E-mail: ov-kopylova@mail.ru

**СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТРЕЙДИНГОВИХ МЕРЕЖ
ФОНДОВОГО РИНКУ**

Копилова, О. В. Сучасні теоретичні підходи до визначення трейдингових мереж фондового ринку [Текст] / Ольга Володимирівна Копилова // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 138-143. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Сучасний розвиток світових економічних відносин, у тому числі й фінансових, позначений поширенням процесів інтеграції та глобалізації. Інтенсивне дослідження та впровадження нових технологій, їх широке застосування на міжнародних фінансових ринках та міжнародна інтеграція стали головним чинником змін у структурі глобального фінансового простору.

Мета статті – визначення сутності трейдингових мереж фондового ринку, їх структури, елементів та принципів їх функціонування.

Результати. Досліджено основні підходи до аналізу міжнародного фондового ринку: системний, інституціональний та мережевий. Виявлено, що застосування теорії соціальних мереж є доцільним для дослідження побудови сучасної інфраструктури фондового ринку. Введено категорію трейдингової мережі фондового ринку як системи організації та установ нематеріальної сфери виробництва (вузлів), що забезпечує комунікацію суб'єктів фондового ринку з метою мінімізації інформаційної асиметрії, трансакційних витрат та ризиків у часі та просторі. Визначено структуру трейдингової мережі фондового ринку та надано характеристику її вузлів. Сформульовано принципи, на яких ґрунтується побудова трейдингових мереж фондового ринку: ступінь інтегрованості до глобального фінансового простору; можливість подальшого переходу до найвищого рівня, принцип незворотності; принцип самозбереження. Аргументовано доцільність подальшого дослідження трейдингових мереж фондового ринку задля повноцінного залучення України до глобального фінансового простору.

Ключові слова: фондовий ринок; трейдингові мережі; інфраструктура фондового ринку; глобалізація.

Olga Volodymyrivna KOPYLOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economic Theory and History of Economic Thought,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov
E-mail: ov-kopylova@mail.ru

**MODERN THEORETICAL APPROACHES
TO THE STOCK MARKET TRADE NETWORKS DETERMINATION**

Abstract

Introduction. Modern development of international economic relations, including financial ones, is marked by spreading of integration and globalization processes. Intensive research and implementation of new technologies, their wide application at the international financial markets and international integration have become a major factors of changes in the global financial space structure.

Goal. The purpose of the article is to define the nature of stock market trade networks, their structure, elements and principles of their functioning.

Results. *The basic approaches to the international stock markets analysis (systemic, institutional and network) are investigated. It has been detected that the application of the social networks theory is expedient for studying the scheme of modern stock market infrastructure. Stock market trade network category has been introduced as a system of organizations and institutions of immaterial sphere of production (nodes) that provides the communication of the stock market elements in order to minimize information asymmetry, transaction costs and risks in time and space. The structure of the stock market trade networks and their characteristics are given. The basic principles of the stock market trade networks construction are formulated. They are the degree of the global financial space integration; the possibility of further transition to the highest level; the principle of irreversibility; the principle of self-preservation. Further expedience of stock market trade networks studies for the full value integration of Ukraine into the global financial space is reasoned.*

Keywords: *stock market; trade networks; stock market infrastructure; globalization.*

JEL classification: **G150, F300**

Вступ

Сучасний розвиток світових економічних відносин, у тому числі й фінансових, позначений поширенням процесів інтеграції та глобалізації. Відповідно до цього національний фінансовий капітал перетворюється на глобальний та починає виконувати функцію каталізатора глобальних зрушень у міжнародних фінансово-економічних відносинах та трансформації відповідних інституцій. Системний підхід до аналізу міжнародного фондового ринку передбачає аналіз його як складної економічної системи з властивою тій системі сукупністю елементів і взаємозв'язку і взаємодією елементів всередині системи, а також взаємодією фондового ринку як системи із зовнішнім середовищем, у якості якої виступає також й міжнародний фондовий ринок як сегмент міжнародного фінансового ринку [1, с. 44]. Але слід зазначити, що різноманіття зв'язків між елементами системи, характер зв'язків і характер відносин, що складаються на основі цих зв'язків у сучасних умовах, майже унеможливають глобальне сприйняття всіх процесів. Завдяки системному методу ми можемо досить ефективно аналізувати процеси на окремих сегментах ринку цінних паперів як у територіальному, так і інструментальному вияві. Для подальшого аналізу ефективності та стійкості глобального фондового ринку пропонуємо застосувати мережевий підхід до визначення сутності його інфраструктури.

У сучасній економічній літературі існує достатня кількість визначень фондового ринку чи ринку цінних паперів. Ще К. Маркс вважав, що це сфера функціонування фіктивного капіталу, представленого у виді титулів власності. Більш сучасне пояснення об'єднує учасників фондового ринку та правовідносини між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів. Але сприйняття фондового ринку в умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій і під впливом інституціоналістів значно модифікується і стає багатогранним. Неможливо уявити сучасне суспільство без незримих мереж глобального характеру, що повністю пронизують його.

Дослідження мереж найбільшого розвитку набуло у соціальних науках. Слід зазначити, що розмаїття визначень, якими користуються фахівці для характеристики сучасного суспільства, свідчить про неоднорідність та багатозначність процесів, які відбуваються в ньому. Поняття мережі у своїх напрацюваннях використовує низка закордонних вчених: П. Бурдье [2], Ж. Делез і Ф. Гваттарі [3], М. Грановеттер [4], М. О. Джексон [5], М. Кастельс [6], П. Марсден та інші.

Серед вітчизняних дослідників слід назвати таких, як І. О. Вершинська, Г. В. Градосельська, О. В. Назарчук, Т. П. Савельєва [7], С. В. Цветков та інші. У своїх роботах вони розробляють такі базові поняття, як соціальна та інформаційна мережа, мережевий вузол, мережева структура, і постулюють ідею про те, що мережі перетворилися в основну організаційну форму постіндустріального суспільства.

Мета статті

Метою статті є визначення сутності трейдингових мереж фондового ринку, їх структури, елементів та принципів їх функціонування за допомогою інституціональної та мережевої теорій.

Виклад основного матеріалу дослідження

М. Кастельс, який вперше вжив словосполучення «мережеве суспільство», називає сучасне глобальне суспільство суспільством мережевих структур, підкреслюючи їх, з одного боку, всеосяжний, а з іншого – визначальний характер, коли «влада структури виявляється сильнішою за структуру влади», а сам факт приналежності до тієї чи іншої мережі стає найважливішим джерелом влади і змін у суспільстві. Особливістю сучасного суспільства у трактуванні М. Кастельса є не стільки домінування інформації, скільки трансформація варіантів її використання, коли провідну роль у суспільстві набувають глобальні мережеві структури, що витісняють традиційні форми взаємовідносин. За М. Кастельсом, мережева структура є комплексом взаємопов'язаних вузлів. Конкретний зміст кожного вузла залежить від

характеру тієї конкретної мережевої структури, про яку йде мова. Його концепція мережевого суспільства і пов'язаного з ним інформаційного актуальна не тільки у сфері громадської організації, але і у сфері функціонування глобального фінансового простору [6].

М. О. Джексон наголошує, що соціальні мережі пронизують наше соціальне та економічне життя. Вони грають центральну роль у передачі інформації про можливості працевлаштування, а також мають вирішальне значення для торгівлі багатьма товарами і послугами. Вони є основою надання взаємного страхування в країнах, що розвиваються. Соціальні мережі також грають важливу роль у визначенні того, як поширюються захворювання, які продукти ми купуємо, якими мовами ми говоримо, як ми голосуємо, вирішуємо, стати чи ні, злочинцями, яку освіту ми отримуємо, і ймовірність нашого подальшого професійного працевлаштування. Численні способи, якими мережеві структури впливають на наш добробут, роблять важливим зрозуміти: (I), як соціальні мережеві структури впливають на поведінку і (II) які мережеві структури можуть з'являтися в суспільстві [5].

Відповідно до закону мережевих структур, відстань (або інтенсивність і частота взаємодій) між двома точками (або соціальними положеннями) коротша, коли обидві вони виступають як вузли в тій чи іншій мережевій структурі, ніж коли вони не належать до однієї і тієї ж мережі. З іншого боку, в межах тієї чи іншої мережевої структури потоки або мають однакову відстань до вузлів, або вона зовсім дорівнює нулю. Таким чином, відстань (фізична, соціальна, економічна, політична, культурна) до певної точки знаходиться в проміжку значень від нуля (якщо мова йде про будь-який вузол в одній і тій самій мережі) до нескінченності (якщо мова йде про будь-яку точку, що знаходиться поза цією мережею). Залучення в мережеві структури або видалення з них, поряд з конфігурацією відносин між мережами, що втілюються за допомогою інформаційних технологій, визначає конфігурацію домінуючих процесів і функцій у наших суспільствах [8].

Слід зазначити, що однією з найважливіших характеристик є те, що мережі є відкритими структурами, які можуть необмежено розширюватися шляхом залучення нових вузлів, якщо ті здатні до комунікації в межах певної мережі, тобто використовують аналогічні комунікаційні коди та відповідають задалегідь встановленим вимогам.

Мережею називається система, за допомогою якої формується процес комунікації. Таким чином, можна стверджувати, що за допомогою мереж активізується основна функція ринку, мінімізується інформаційна асиметрія та формується більш удосконалена архітектура фінансового простору. Зазначені явища мають відтворюватися насамперед завдяки розвиненій інфраструктурі, що, з погляду технологічної парадигми О. Е. Вільямсона, визначається як сукупність організаційно-правових форм, які опосередковують рух фондових цінностей, а його інституціональна парадигма розглядає інфраструктуру як сукупність інститутів, підприємств, що обслуговують ринок і виконують низку функцій забезпечення стабільного режиму роботи, при цьому всі зазначені інститути повинні належати до сфери нематеріального виробництва [9].

Об'єднуючи підходи М. Кастельса та О. Е. Вільямсона при аналізі сучасного етапу розвитку фондового ринку та його місця в сучасному глобальному просторі, ми вважаємо, що є логічним ввести поняття трейдингових мереж фондового ринку (чи ринку цінних паперів) зі своєю специфічною архітектурою.

Таким чином, трейдингові мережі фондового ринку – це система організацій та установ нематеріальної сфери виробництва (вузлів), яка забезпечує комунікацію суб'єктів фондового ринку з метою мінімізації інформаційної асиметрії, трансакційних витрат та ризиків у часі та просторі.

Якщо проводити паралель між традиційною інфраструктурою фондового ринку та менш звичними трейдинговими мережами, то можна визначити, що більшість складових частин першої в тому чи іншому вигляді представлені і в сучасних трейдингових мережах. Насамперед це пояснюється тим, що формування сучасних трейдингових мереж почалось, ґрунтуючись на старих елементах інфраструктури, що мали найбільшу схильність до самоорганізації та адаптації. У результаті отримання великого ступеня незалежності була насамперед реалізована схильність до адаптації, тобто концентрація якнайбільшої кількості функцій фондового ринку, що навіть історично чи організаційно не належали до їх компетенції. Здатність до самоорганізації, по-перше, була активізована на державному рівні (друга половина ХХ ст.), а потім почала розвиватись автономно, тобто виникли неспинні процеси об'єднань та поглинань серед організаторів біржової торгівлі.

Еволюція трейдингових мереж фондового ринку пояснюється об'єктивними потребами сучасної економіки та викликами фінансових криз. Традиційні форми організаторів торгівлі на фондовому ринку спостерігаються лише в країнах з нерозвиненою економікою та є неконкурентоспроможними. У результаті неоднорідності розвитку, викликані різними умовами та темпами розвитку фінансових систем та потреб реального сектору економіки, сформувались наступні основні групи вузлів трейдингових мереж.

До I (базового) рівня належать традиційні фондові біржі та ПТС, що виконують вузький набір функцій та обслуговують локальний ринок. Для здійснення міжнародних операцій обов'язково

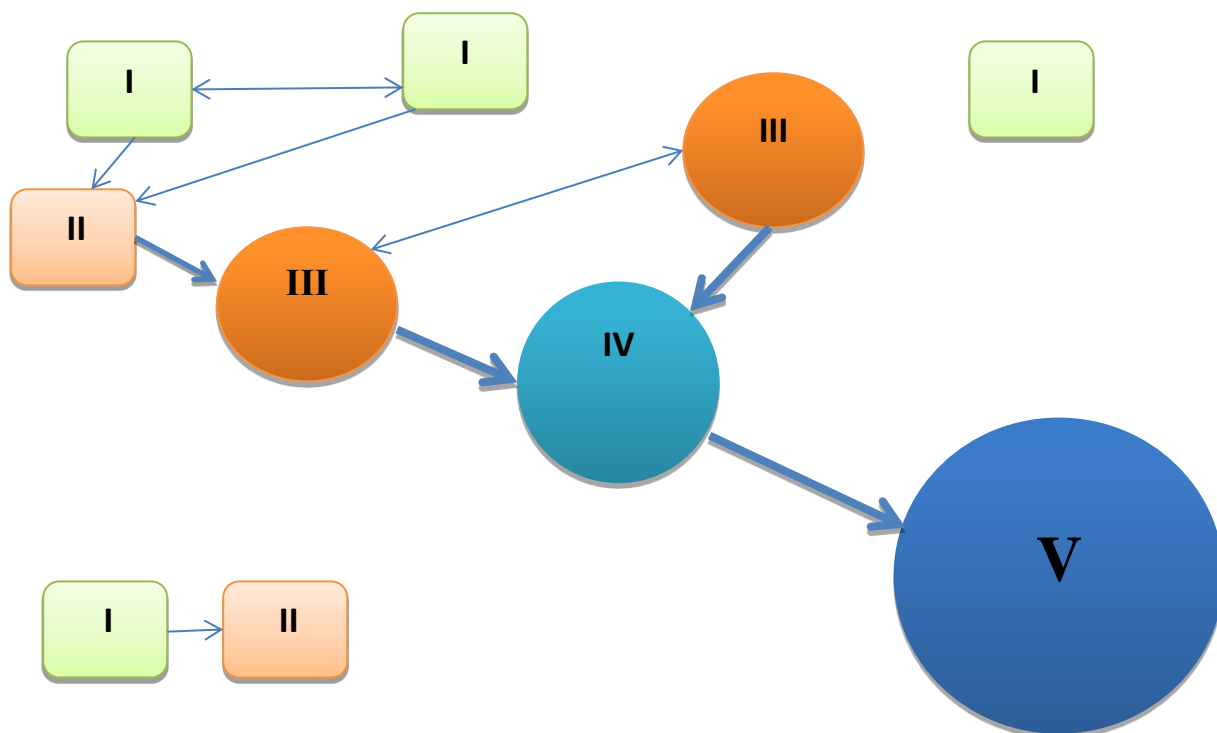
використовується посередник другого рівня.

До II рівня відносяться традиційні загальнонаціональні фондові біржі, що виконують вузький набір функцій, але мають встановлені кореспондентські відносини із закордонними біржами, але знову ж таки, використовуючи можливості загальнодержавного депозитарія.

До III рівня відносяться фондові біржі, що, завдяки об'єднанню з фондовими центрами, отримали можливість розширити свій функціонал до максимуму (9 з 10 базових) та стати повноцінними та постійними вузлами глобальної трейдингової мережі, з яких і починається відлік реальних елементів.

IV рівень представлений саме фондовими центрами, що акумулюють не тільки ринкову інформацію, а й фінансові можливості у часі та просторі. Фондові центри формують особливе поле впливу, яке постійно намагається розширюватись.

V рівень у сучасних умовах є останнім. Фінансові центри, що об'єднують у собі невичерпні можливості як у функціональному, так і еволюційному сенсі, є тими ключовими вузлами, на яких тримається вся мережева система. Сфери їх впливу також не є стабільними, вони коливаються під натиском політичних та інших чинників, але, на відміну від попередніх груп, вони є найбільш стабільними та стійкими.

Рис. 1. Модель побудови трейдингової мережі фондового ринку

Модель побудови трейдингової мережі фондового ринку (рис. 1) ілюструє декілька ситуацій одночасно: ізольовані вузли I та II рівнів, формування мережі навколо фондового центру, його підключення до мережі фінансового центру.

Запропонована структура трейдингових мереж фондового ринку має яскраво виражений вектор підпорядкування зверху донизу та має низку позитивних моментів. Фактично регіональні елементи, що підпорядковуються наступним рівням, вже не формують регіональний фондовий ринок і середовище свого існування, а пристосовуються до вже наявного зовнішнього середовища. У контексті найвищого ступеня адаптації елементів останніх рівнів актуальним стає питання інтеграції у глобальний фінансовий простір із можливістю збереження регіональних особливостей розвитку.

Слід зазначити, що останніми десятиліттями перед інфраструктурою фондового ринку постала ціла низка нових задач, пов'язаних насамперед з інтеграційними тенденціями, що відповідно вимагає інших умов функціонування у глобальному економічному просторі. Основні вимоги до удосконалювання інфраструктури можна умовно поділити на 3 групи: мінімізація ризиків, спрощення системи розрахунків і технологічне забезпечення торгів. Якщо говорити про валютні ринки, то на них давно здійснюється цілодобова торгівля, що значно нівелює часові розходження учасників торгів.

Таким чином, можна визначити принципи, на яких ґрунтується побудова трейдингових мереж фондового ринку. Усі групи вузлів можна поділити на 2 категорії: повноцінні та неповноцінні, залежно від ступеня інтегрованості до глобального фінансового простору. Наступний принцип: можливість подальшого переходу до найвищого рівня, тобто трансформація функціонала та значення для

фінансового середовища. Якщо виконання зазначеного принципу неможливе за об'єктивних умов (низький ступінь готовності чи зростання конкуренції), то може виникнути принцип пошуку нових вузлів дотичності для подальшої еволюції системи. Це означає формування нових сталих напрямків фінансових потоків, розширення функціоналу.

Слід також виокремити принцип незворотності: при переході від нижчого до більш високих рівнів зворотній рух можливий лише в умовах катаклізмів (війн, революцій, політичних конфліктів тощо) та є надзвичайним.

Принцип самозбереження має дуалістичне сприйняття. Зрозуміло, що формування вузла найвищого рівня змушує його користувачів здійснювати підтримку його функціонування навіть у найважчих кризових умовах. З іншого боку, це може призвести до ситуації, коли допускаються власні помилки чи махінації при впевненості у підтримці в будь-якій ситуації.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, формування сучасної архітектури трейдингових мереж фондового ринку визначається наступними тенденціями: прагнення до еволюційного розвитку від найнижчих до найвищих рівнів; напрям руху не є винятково прогресивним та може змінюватись; ступінь стабільності вузлів та їх рівень мають пряму залежність; ланками між вузлами виступають торгівельні системи та Інтернет-технології; чинниками інтеграції на перших стадіях є географічні передумови, а на наступних – геополітичні та фінансові.

Запропонована структура трейдингових мереж фондового ринку має яскраво виражений вектор підпорядкування зверху донизу та має низку позитивних моментів. Фактично регіональні елементи, що підпорядковуються наступним рівням, вже не формують регіональний фондовий ринок і середовище свого існування, а пристосовуються до вже наявного зовнішнього середовища. Перелік принципів побудови трейдингових мереж в умовах глобалізації фондового ринку не є винятковим та остаточним. Багато питань залишаються дискусійними, що зумовлюватиме подальші дослідження.

Список літератури

1. Galenko, N. O. Аналіз міжнародного фондового ринку, як економічної системи, в період фінансово-економічної кризи [Електронний ресурс] / Н. О. Галенко. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2388/1/Galenko.pdf>.
2. Bourdieu, P. The Social Structures of the Economy. Front Cover / Pierre Bourdieu // Polity, Apr 22, 2005 – Business & Economics – 263 pages.
3. Гваттари, Ф. Что такое философия? / Ф. Гваттари, Ж. Делез. – М.: Институт экспериментальной социологии; Спб.: Алетея, 1998. – 288 с.
4. Granovetter, M. S. The Strength of Weak Ties / Mark S. Granovetter // American Journal of Sociology. – Volume 78, Issue 6 (May, 1973), p. 1360–1380
5. Jackson, M. O. Social and Economic Networks [Електронний ресурс] / Matthew O. Jackson. – Режим доступу: <http://web.stanford.edu/~jacksonm/netbook.pdf>.
6. Кастельс, М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М.: Academia, 1999. – С. 492–505.
7. Савельева, Т. П. Сучасне мережеве суспільство: проблеми визначення [Електронний ресурс] / Т. П. Савельева // Сучасне суспільство. – 2012. – Вип. 1. – С. 87–92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2012_1_14.
8. Кастельс, М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен. – К., 2006.
9. Уильямсон, О. Экономические институты капитализма / О. Уильямсон. – СПб. – 1996. – 702 с.

References

1. Galenko, N. O. (2010). *Analysis of international stock market as an economic system during the financial crisis*. Retrieved from: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2388/1/Galenko.pdf>.
2. Bourdieu, P. (2005). *The Social Structures of the Economy*. Front Cover. Pierre Bourdieu. *Polity*, Apr 22, Business & Economics, 263 p.
3. Guattari, P. -F., Deleuze, G. (1998). *What is philosophy?* M., Institute of experimental sociology, Spb., Aletheia, 288 p.
4. Granovetter, M. S. (1973). *The Strength of Weak Ties*. *American Journal of Sociology*, Volume 78, Issue 6 (May, 1973), p. 1360–1380
5. Jackson, M. O. (2008). *Social and Economic Networks*, Retrieved from: <http://web.stanford.edu/~jacksonm/netbook.pdf>.
6. Castells, M. (1999). *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*, Retrieved from: <http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html>.

-
7. Savel'eva, T. P. (2012). Modern network society: problems of definition. *Modern society*, 1, 87-92. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2012_1_14.
  8. Castells, M., Himanen, P. (2006). *The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model*, Kyiv.
  9. Williamson, O. E. (1996). *The Economic Institutions of Capitalism*, Spb.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016 р.

Наталія Володимирівна КУДРЯВСЬКА

аспірантка,
кафедра страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: natakudryavskaya@gmail.com

**РОЛЬ СТРАХОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ**

Кудрявська, Н. В. Роль страхових посередників у забезпеченні сталого розвитку страхового ринку [Текст] / Наталія Володимирівна Кудрявська // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 144-149. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Страховий ринок є складною інтегрованою системою. Зокрема, це ринок страховика, ринок страхувальника і ринок страхового посередництва. Від діяльності останнього значною мірою залежить ефективність усього страхового ринку, його сталість. Прямі посередники забезпечують сталість страхового ринку, насамперед працюючи на зростання довіри населення до страхування як інституту реального й ефективного захисту майнових і соціальних інтересів громадян. Це зумовлює ще один аспект сталості, який залежить від діяльності страхових посередників, – збільшення активів страхових компаній, урізноманітнення страхових відшкодувань, типів угод.

У статті досліджуються специфіка та особливості ролі страхових посередників у забезпеченні сталого розвитку страхового ринку в Україні. Проаналізовано такі різновиди страхових посередників, як страхові агенти і страхові брокери. Досліджено відмінності ролей страхових агентів і страхових брокерів у забезпеченні сталого розвитку страхового ринку. Наголошено, що страхові агенти – це особи, які діють від імені страхової компанії; страхові брокери – особи, що працюють від свого імені на підставі брокерської угоди зі страхувальником.

Подано бачення головних проблем у функціонуванні страхового ринку в Україні з огляду на роль страхових посередників. Визначено основні шляхи підвищення ефективності ролі страхових посередників у забезпеченні сталого розвитку страхового ринку. Зазначено, що для стабілізації останнього важливою є політика держави, зокрема ефективне нормативно-правове забезпечення діяльності агентів і брокерів. Крім того, важливо посилити довіру страхувальників до брокерів, що збільшить попит на їхні послуги. Необхідним є удосконалення законодавства, прийняття положення для регулювання стосунків страхових брокерів і страхових компаній, зміна процедури реєстрації страхових брокерів, підвищення страхової культури населення. Загалом від ефективності діяльності страхового посередника, її відповідності європейським і світовим нормам залежить стабільність страхового ринку, його сталість.

Ключові слова: страховий ринок; страховий посередник; страховий агент; страховий брокер; страхові нормативні акти; страхувальник; страховик.

Nataliia Volodymyrivna KUDRIAVSKA

PhD Student,
Department of Insurance, Banking and Risk-management,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: natakudryavskaya@gmail.com

**THE ROLE OF INSURANCE INTERMEDIATOR
IN THE ASSURANCE OF INSURANCE MARKET STABILITY**

Abstract

In this article the specific and particular qualities of the role of insurance intermediators in the assurance of stability insurance market in the Ukraine are investigated. These types of insurance intermediators as insurance agents and insurance brokers because of differences in the insurance market are analyzed.

The differences between roles of insurance agents and insurance brokers in the assurance of stability insurance market are investigated. The insurance market is complicated integral system, that consists from different parts. They are the market of one who insures, the market of one who is insured and the market of insurance intermediary. Their work influences the effectiveness and stability of insurance market. Straight intermediators assure the stability of insurance market by working for increase of people trust for insurance as institute of real and effective defense of property and social interests of people. It provokes another aspect of stability, that depends on work of insurance intermediators, growth of actives of insurance companies, differences of insurance payments, types of contracts. It is underlined, that insurance agents are those who work on behalf of insurance company; insurance brokers are those who work on the basis of broker contract with the one who is insured.

The understanding of the general problems in the functionality of insurance market in the Ukraine due to the role of insurance intermediators is presented in the article. The general ways of increasing of effective role of insurance intermediary in the assurance of stability of insurance market are defined. It is accented that for stabilization of insurance market the state politic is important, especially it concerns the normative documents for explanation of broker acts in case of problems. It is important to increase the trust of people who are insured for brokers. It underlines the necessity of insurance.

The necessity to improve the laws, to accept positions for regulation of relationship between insurance brokers and insurance companies, to change the procedure of registration of insurance brokers, to increase of insurance culture of population has become the main task of the research. In general, effectiveness of insurance intermediary work, its accordance to European and world principles and influence on the stability of insurance market are considered in the article.

Keywords: *insurance market; insurance intermediary; insurance agent; insurance broker; insurance normative acts.*

JEL classification: G22

Вступ

Вирішення поставленої у статті проблеми безпосередньо пов'язане з розв'язанням завдань як суто наукових, так і практичних. Вирішення перших передбачає виявлення нових аспектів у ролі страхових посередників, ефективна діяльність яких забезпечує сталий розвиток страхового ринку в Україні. Крім того, актуальним є питання формування нових ефективних умов і механізмів діяльності страхового посередника на ринку страхування, які спрацюють на підвищення ефективності діяльності страхових посередників, що в кінцевому підсумку забезпечить сталий розвиток ринку страхування.

Мета і завдання статті

Мета статті – дослідити особливості ролі страхових посередників у забезпеченні сталого розвитку сучасного страхового ринку в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань. По-перше, проаналізувати такі різновиди страхових посередників, як страхові агенти і страхові брокери, з огляду на відмінності тих ролей, які вони виконують на ринку страхування. По-друге, дослідити відмінності ролей страхових агентів і страхових брокерів у забезпеченні розвитку сталого страхового ринку. По-третє, проаналізувати головні проблеми у функціонуванні страхового ринку в Україні з огляду на значення у ньому страхових посередників. По-четверте, вказати основні шляхи підвищення ефективності ролі страхових посередників у забезпеченні сталого страхового ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток сучасного страхового ринку в Україні загалом і роль у цьому страхових посередників є проблемою актуальною і важливою, оскільки специфіка розвитку української економіки та її страхового сектору ставить на порядок денний значне їхнє удосконалення. Ця проблема та її окремі аспекти вивчалися у працях В. Базилевича, О. Барановського, І. Габідуліна, В. Гончарук, Е. Губарь, Н. Гудими, В. Даркова, Ю. Журавльова, Н. Задерій, О. Залетова, С. Кудик-Плюскіної, Р. Пікус, Н. Приказюк, С. Осадець, А. Павлюк, І. Секрет, С. Слесарука, А. Філонюка, В. Фурман, В. Хенке, А. Чувакова, А. Шульги, Я. Шумелди та ін. Проте подальшого і детальнішого студювання вимагає специфіка ролі страхових посередників у забезпеченні стабільного ринку страхування. Адже сталість є важливою складовою загальноекономічної стабільності та прогнозованості, створення належних умов для життя і діяльності громадян.

Загалом під сталим страховим ринком розуміємо такий ринок, у контексті якого встановлено і дотримується баланс між задоволенням сучасних потреб його учасників і захистом їхніх позицій у майбутньому. Загалом сталий страховий ринок має бути керованим, із чітко визначеною системою організації діяльності його учасників, дотриманні ними правил існуючого законодавства, захисті інтересів і задоволенні потреб усіх учасників, насамперед страхувальника.

Нинішня економічна ситуація свідчить про наявність значної кількості питань і проблем щодо ролі страхових посередників на страховому ринку. Існує низка факторів, які впливають на сталий розвиток страхового ринку. Одним із таких є ефективна діяльність страхових посередників. Для того, щоб чинник працював дієво, необхідним є вивчення і вдосконалення механізмів діяльності безпосередніх суб'єктів страхового ринку: страховиків і посередників (страхових агентів і брокерів). Значною мірою від роботи останніх залежить сталість і стабільність страхового ринку, забезпечення його культури і надійності у захисті інтересів споживача. На страховому ринку «страховик і страхувальник як окремі суб'єкти мають особливі (відмінні) інтереси. Разом із тим їх зводить воєдино спільний інтерес»[с. 30].

Для дослідження ролі страхових посередників у розвитку сталого страхового ринку в Україні було використано такі наукові методи дослідження, як аналіз (за його допомогою здійснено розчленування цілісного поняття на складові, виокремлення частин, виявлення зв'язку між ними); синтез (для з'єднання окремих частин у єдине ціле і з'ясування шляхів їх взаємодії). На основі методу індукції здійснено вивчення окремих аспектів і фактів, виведено загальні тенденції, а також досліджено причини проблем страхового ринку і виявлено шляхи його вдосконалення. Також застосовано метод дедукції, який дав змогу дослідити загальні тенденції страхового ринку, його як цілісність і перейти до виявлення окремих механізмів діяльності його учасників.

Спираючись на наявні дослідження учених-економістів про суть страхового ринку, виокремимо такі його важливі характеристики, як сукупність страховиків, страхувальників, страхових посередників, котрі беруть участь у реалізації відповідних послуг; середовище, у якому функціонують страхові компанії; відповідний механізм перерозподілу фінансових ресурсів страхувальників і страховиків. По суті страховий ринок є складною інтегрованою системою, яка містить різні частини. Зокрема, це ринок страховика, ринок страхувальника і ринок страхового посередництва. Від діяльності останнього значною мірою залежить ефективність усього ринку, його сталість.

У структурі страхового ринку наявний уповноважений орган державного нагляду за страховою діяльністю; страховики, страхувальники, об'єднання страховиків; страхові та нестрахові посередники. Третій сектор страхового ринку містить посередників. Для з'ясування їхньої ролі у забезпеченні сталого страхового ринку виокремимо такі типи. Перший – прямі посередники, тобто страхові агенти, які діють від імені страхової компанії; страхові брокери, що працюють від свого імені на підставі брокерської угоди зі страхувальником; перестрахові брокери, які діють від свого імені та на підставі брокерської угоди зі страховиком, який потребує перестраховування. Другий тип – це непрямі посередники, які професійно оцінюють страхові ризики та страхові збитки. Третій тип – посередники, які працюють на інших напрямках, надаючи консультаційні, інформаційні, рекламні, кредитно-банківські, аудиторські, нотаріальні, біржові та інші послуги. Фактично реальними посередниками страхового ринку є прямі посередники, тобто страхові (перестрахові) брокери і страхові агенти. Адже саме вони здійснюють посередницьку діяльність як основний (для брокера – єдиний) вид господарської діяльності. Натомість непрямі та нестрахові посередники є посередниками умовно. Відтак, зосередимо увагу саме на ролі прямих посередників, які значною мірою впливають на сталість страхового ринку [1].

Прямі посередники забезпечують сталість страхового ринку, насамперед працюючи на зростання довіри населення до страхування як інституту реального й ефективного захисту майнових і соціальних інтересів громадян. Це зумовлює ще один аспект сталості, який залежить від діяльності страхових посередників, – збільшення активів страхових компаній, урізноманітнення страхових відшкодувань, типів угод. Також від страхового посередника залежить і такий аспект стабільної роботи страхового ринку, як популяризація та інформування населення щодо можливостей страхової галузі, консалтингу послуг та ін. Відтак, це дає підстави говорити про необхідність створення посередницького ринку між страховиками і потенційними клієнтами. Його наявність стане реальною основою сталого розвитку страхового ринку. І тут головна роль належить саме страховим посередникам. Діяльність страхового посередника на страховому ринку здійснюється разом зі страхувальником і страховиком. У страховому бізнесі існують різні типи посередників, зокрема такі функції виконують працівники самих страхових компаній, агенти, брокери, банки, туристичні агенції, відділення зв'язку, агенції нерухомості, автосалони тощо. Сталість страхового ринку залежить і від професійної компетентності страхових посередників, що зумовлює довіру до них із боку суспільства.

Фактично діяльність страхового посередника – це різновид страхової діяльності. Страховий посередник (страховий брокер, страховий агент) укладає договір страхування, вирішує окремі питання щодо врегулювання претензій страхувальника. Від ефективності цієї діяльності залежить ефективність усього механізму надання страхових послуг і страхового ринку загалом. Цей фактор працює за умови професійності посередника і наявності сприятливих умов для його роботи, зокрема законодавчих. Саме наявність розвиненого страхового ринку з його головними учасниками (страховими посередниками) забезпечує соціально-економічний розвиток держави, ефективне і безпечне функціонування суб'єктів господарювання. Страхове посередництво тут є способом реалізації страхового продукту (страхових послуг).

У Рекомендації Комісії 92/48/ЄЕС «Щодо страхових посередників» від 18 грудня 1991 р. визначається важлива роль страхових посередників у функціонуванні страхової мережі держав-членів ЄС. Тут же наголошено, що формування внутрішнього ринку страхових про-дуктів постійно розширюється через можливості вільного надання страхових послуг саме страховими посередниками. Відтак, професійна компетентність останніх є важливим складником захисту страхувальників і застрахованих тощо. У Директиві 2002/92/ЄС «Про страхових посередників» від 9 грудня 2002 р. визначаються правила організації та здійснення страхової та перестрахової посередницької діяльності фізичними й юридичними особами, наголошується на її ролі у забезпеченні сталого страхового ринку.

Роль страхових посередників у забезпеченні сталого страхового ринку визначається також і з огляду на специфіку роботи страхових брокерів і страхових агентів. Цей фактор відмінності в їхній діяльності забезпечується за умови, коли кожен із них чітко дотримується свого спектра дій. Так діяльність страхових брокерів – це професійна праця осіб, які діють цілком самостійно, володіють повною свободою вибору підприємства, інтегрують співпрацю осіб для страхування або перестраховування. Натомість страхові або перестрахові підприємства здійснюють підготовчу роботу при укладанні договорів страхування або перестраховування. Якщо виникає необхідність, вони допомагають у реалізації таких угод, зокрема, коли потрібне страхове відшкодування.

Погоджуємося з думкою В. Фурмана про те, що необхідно замінювати сучасну, що по суті є перерозподільною, модель функціонування вітчизняного страхового ринку, адже для неї пріоритетом є страховик, який зорієнтований на масове споживання стандартизованих страхових продуктів, тобто він ігнорує діяльність страхових посередників (брокерів і консультантів). Натомість учений обґрунтовує необхідність запровадження нової, значно ефективнішої, орієнтованої на клієнта моделі, яка б відповідала потребам розвитку реального страхування, була б спрямована насамперед на інтереси і попит клієнтів. Саме така модель передбачає розвиток страхового посередництва, формування професійної інфраструктури страхового ринку (зокрема інституту страхових посередників) [4, с. 135-136]. Варто додати, що формування, функціонування і популяризація такої моделі, яка становить ще один важливий фактор ефективної роботи посередників, зробили б можливим ефективне існування сталого страхового ринку з суттєвою роллю на ньому страхового посередника.

Існують певні фактори, які треба ліквідувати для формування сталого страхового ринку за участі страхового посередника як його головного діяча. Так суттєве значення має недостатня розвиненість інфраструктури страхового ринку, зокрема його правове і нормативне забезпечення, мережа інформації, кредитно-фінансова система, навчання і підготовка кадрів, а також суттєве наукове обслуговування. Тож для формування сталого страхового ринку варто працювати над цими факторами. І тут визначальну роль покликаний зіграти страховий посередник, належний розвиток інфраструктури, приведення її до європейських і світових стандартів здатне забезпечити повну реалізацію економічних інтересів страховиків і страхувальників, а також страхових посередників. Крім того, це сприятиме координації дій усіх учасників страхового ринку, належне забезпечення інтересів кожного з них. Звідси впливає і його сталість.

У чинному Законі України «Про страхування» наголошується, що страховики можуть здійснювати страхову діяльність через страхових посередників (страхових агентів і страхових брокерів). Так страхові агенти – це громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика та виконують частину його страхової діяльності (укладання договорів страхування, одержання страхових платежів, виконання робіт, пов'язаних із виплатами страхових сум і страхового відшкодування). Страхові агенти представляють страховика, діють у його інтересах, отримуючи за це комісійну винагороду на основі договору зі страховиком. Страхові брокери – це громадяни або юридичні особи, зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, котрі здійснюють посередницьку діяльність на страховому ринку від свого імені, маючи доручення страхувальника або страховика. Праця страхових агентів і страхових брокерів має риси спільні та відмінні. Різний насамперед їхній юридичний статус. Якщо страховий агент є уповноваженим страховика, діє на основі агентської угоди, то страховий брокер – уповноважений страхувальника або страхової компанії, яка перестраховує ризики на базі взятих на себе зобов'язань. Брокер діє за дорученням клієнта, є незалежним від страховика або перестраховика, що є основною його відмінністю від агента. Ця незалежність брокера гарантує те, що він при виборі страхової компанії для свого клієнта буде керуватися винятково інтересами останнього.

Діяльність страхових брокерів і страхових агентів впливає на сталість страхового ринку. В Україні найпоширенішим є тип страхових агентів – фізичних осіб, які працюють у певній страховій компанії. Такі агенти обслуговують певну кількість клієнтів. Тобто ця робота є більш сталою. А брокер як незалежна особа постійно вивчає ринок, звертаючи увагу на зміни, які відбуваються, коливання ставок, розмірів страхового покриття, появу нових страхових продуктів. Також він орієнтується на зміни в законодавстві, які тим чи іншим способом впливають на бізнес клієнта. Відтак, брокер пропонує своєму клієнту ту страхову компанію, яка є найбільш сталою і вигідною для останнього. Так формується довіра

клієнта до брокера, що є дуже важливою умовою сталості страхового ринку. Водночас брокер в ідеалі чітко усвідомлює власну відповідальність перед ринком, тобто він не повинен знижувати ціни до неекономічного рівня. Адже фінансова стабільність страховиків – важлива умова існування сталого страхового ринку, що покриває інтереси всіх його учасників.

Роль страхового посередника у забезпеченні сталості страхового ринку посилюється специфікою функціонування ринкової економіки, в основі якої лежить господарська (підприємницька) діяльність із різними формами власності. Усе це формує сталий страховий ринок. У його функціонуванні зацікавлені як учасники, суб'єкти господарювання, так і держава. Сталість страхового ринку залежить і від такого фактору, як державне регулювання, котре спрямовується на забезпечення формування і розвитку ринку страхових послуг; створення умов для діяльності страховиків; недопущення на страховий ринок спекулятивних і фіктивних компаній; дотримання вимог законодавства.

Сучасні тенденції свідчать про те, що суттєво змінюється роль страхових посередників, зокрема, зростає її важливість у формуванні сталого страхового ринку. Відповідно, змінюються умови праці. Криза останніх років засвідчила негативні тенденції. Зокрема, використовуючи страхові компанії для виводу коштів у тіньову економіку, нові товариства часто провадили нечесну фінансову діяльність. Відтак, це зумовило збільшення кількості страховиків порівняно зі страховими брокерами. Позитивним моментом стало введення у дію «Правил співробітництва банків та страховиків, пов'язаного з кредитуванням» 2012 р., покликаних забезпечити прозорі, без дискримінації правила діяльності банків і страховиків, усіх учасників процесу страхування. Після посилення ролі страхових агентів і зменшення ролі страхових брокерів з огляду на меншу кількість останніх виникла певна дестабілізація страхового ринку. А введення названих вище правил змінило ситуацію на краще. Про це свідчать дані за 2008-2012 рр. на інформаційному порталі «Просто Банк»: число учасників реалізації страхових продуктів збільшилося з 13 тисяч до 29 тисяч одиниць. З 2008 р. страхові компанії починають шукати альтернативні шляхи продажу страхових продуктів, що викликало створення нових нестрахових посередників, таких, як супермаркети, комерційні поштові відділення, магазини побутової техніки, місця реєстрації транспортних засобів (окрім МРЕВ), магазини преси, туристичні брокери, медичні заклади тощо. Це свідчить про те, що ринок страхування модернізується і виходить на новий рівень свого розвитку. Загалом праця нестрахових посередників у портфелі страхових компаній становить 40-50 %, а профільні посередники складають близько 20 %. Страхові посередники посилюють свої позиції шляхом запровадження такого фактору, як інноваційні підходи. Зокрема, розвивається інтернет-страхування (он-лайн і офф-лайн), комп'ютерна телефонія, організація продажу страхових продуктів у системі MLM.

Важливим фактором стабілізації страхового ринку через посилення ролі страхових посередників є вимога до страхових брокерів зареєструватися у державному реєстрі Держфінпослуг. Проте тут недоліком є те, що нині в Україні ця реєстрація має формальний характер і не передбачає висунення чітких кваліфікаційних вимог до брокера, що не може формувати у клієнта почуття захищеності. Натомість процедура реєстрації повинна дати змогу контрольно-ревізійним органам і клієнтам моніторити ділові канали посередників і перевіряти їхню відповідність чітко визначеним критеріям. Це дасть змогу сформуванню категорію високопрофесійних страхових посередників.

Ще одним важливим фактором забезпечення стабільності страхового ринку та ефективної діяльності на ньому посередників є отримання компенсацій клієнтами за умови негативного виконання брокерами своїх зобов'язань. Тут мають переваги агенти, адже страхові компанії несуть повну фінансову відповідальність за їхні професійні дії. Таким чином в Україні необхідно розробити чіткий механізм надання фінансових гарантій страховими посередниками. Це є важливим у забезпеченні сталого розвитку страхового ринку. Цей механізм тільки починає формуватися. За статистикою, близько третини страхових полісів на страховому ринку України реалізують брокери, на що впливає можливість консультації при придбанні та допомога під час страхового випадку. Натомість агенти більшою мірою зацікавлені у максимальній кількості полісів, а потім клієнт відходить на другий план. Тому часто страхові агенти видають себе за страхових брокерів [2]. Таким чином, цей аспект теж має бути чітко врегульований. Проте нині брокери й брокери-агенти не гарантують клієнтам виплати у відшкодуванні при настанні страхового випадку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

Для стабілізації страхового ринку з визначальною роллю на ньому страхових посередників важливим є удосконалити низку факторів, які впливають на роль страхових посередників. Зокрема, політика держави на основі достатньої кількості нормативних документів для роз'яснення дій брокера при суперечностях. Крім того, необхідно посилити довіру страхувальників до брокерів, що збільшить попит на їхні послуги. Відтак, необхідно прийняти положення для регулювання стосунків страхових брокерів і страхових компаній. Вагомим питанням є підвищення страхової культури населення. Для посилення фінансової надійності інституту страхування, забезпечення рівних умов для всіх його учасників необхідно удосконалити державне регулювання і розширити сферу застосування страхових послуг,

---

зокрема за рахунок розвитку страхового посередництва. Сприятиме забезпеченню стабілізації страхового ринку за участі страхових посередників і активне використання інвестиційного потенціалу учасників страхового ринку, визначення механізму контролю та особливостей його проведення, розвиток недержавного пенсійного і медичного страхування, інфраструктури страхового ринку. Необхідно формувати наукові школи, які б вивчали постійно страховий ринок і моніторили діяльність страхових посередників. Актуальним є удосконалення чинного і розробка нового нормативно-правового і методологічного забезпечення страхової діяльності. Для забезпечення сталого страхового ринку необхідно прийняти нормативно-правові акти з питань пенсійного страхування та страхування життя. Також удосконалити обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів через прийняття спеціального закону. Варто вдосконалити державне регулювання і нагляд за страховими посередниками згідно з Директивою 2002/92/ЄС «Про страхових посередників», сприяти роботі страхових посередників, спрощувати правила їхньої діяльності та запроваджувати вимоги до реєстрації страхових агентів і брокерів та нагляду за їх діяльністю. Актуальним питанням є внесення змін до Цивільного і Господарського кодексів України, Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення» щодо удосконалення договірних відносин у сфері страхування. Особливе значення має захист прав страхувальників, зокрема формування альтернативного механізму розв'язання спорів на ринку страхових послуг (страховий омбудсмен).

Вирішення визначених завдань здатне посилити роль страхових посередників у забезпеченні сталого страхового ринку. Крім того, все це сприятиме тому, що зросте надійність системи страхування. Також відбуватиметься подальше зростання кількості договорів страхування, збільшаться розміри страхових виплат, а у результаті цього зросте обсяг фінансових ресурсів у системі страхування, більше громадян і юридичних осіб отримає якісний страховий захист.

Список літератури

1. Горбач, Л. М. Страхова справа: навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. [Текст] / Л. М. Горбач. – 2-е вид., випр. – К.: Кондор, 2003. – 252 с.
2. Мних, М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика [Текст] / М. В. Мних – К.: Знання України, 2006. – 284 с.
3. Страхування: підручник / За редакцією д. екон. н., проф. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 997 с.
4. Фурман, В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку: автореф. дис... д-ра екон. наук / Фурман В. М. ; Держ. Установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2006. – 36 с.

References

1. Gorbach, L. M. (2003). *The insurance business*. Kyiv : Kondor.
2. Mnyh, M. V. (2006). *Insurance in Ukraine: modern theory and practice*. Kyiv : Znannya.
3. Bazylevych, V. D. (2008). *The insurance*. Kyiv : Znannya.
4. Furman, V. M. (2006). *The insurance market in Ukraine: the problems of formation and strategy of development*. Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.

Віталій Павлович ПАНТЕЛЄЄВ

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра фінансів та кредиту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
E-mail: stavrauditfirm@gmail.com

**ПРИКЛАДНІ ВИСНОВКИ ІЗ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ УЗГОДЖЕНОЇ ДІЇ
БЮДЖЕТНОЇ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ**

Пантелєєв В. П. Прикладні висновки із загальних положень узгодженої дії бюджетної та грошово-кредитної політики [Текст] / Віталій Павлович Пантелєєв // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 150-157. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто теоретичні та прикладні аспекти узгоджених дій бюджетної та грошово-кредитної політики України. Зіставлено позиції вчених щодо різних відтінків взаємної узгодженості бюджетної та грошово-кредитної політики. Розглянуто думки та напрями досліджень щодо цілей узгодженості, особливостей інструментального зв'язку, обґрунтування шляхів досягнення взаємодії бюджетної та грошово-кредитної політики. Методами економіко-математичного аналізу побудовано економетричну модель взаємозв'язку валового внутрішнього продукту та показників бюджетної, грошово-кредитної політики.

Мета. Мета статті полягає в аналізі прикладних висновків із загальних положень узгодженої дії бюджетної та грошово-кредитної політики та емпіричному аналізі залежності показника валового внутрішнього продукту України від основних показників бюджетної та грошово-кредитної політики.

Метод (методологія). Вирішення поставлених задач здійснюється за допомогою методів аналізу, синтезу та класифікації, економіко-математичних методів.

Результати. Визначено, що найбільш суттєвий вплив на валовий внутрішній продукт України здійснюють індекс споживчих цін, дефіцит/профіцит зведеного бюджету України та облікова ставка Національного банку України. Встановлено тісний зв'язок між обліковою ставкою та середньозваженою ставкою рефінансування Національного банку України, а також між показником курсу гривні до долара США з показниками індексу споживчих цін та мінімальною заробітною платою. Вказано заходи взаємодії бюджетної та грошово-кредитної політики на зростання валового внутрішнього продукту.

Ключові слова: бюджетна політика; грошово-кредитна політика; взаємодія; цілі політики; шляхи; інструменти; економетрична модель.

Vitaliy Pavlovych PANTELYEYEV

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance and Credit,
V. N. Karazin Kharkiv National University
E-mail: stavrauditfirm@gmail.com

**CONCLUSIONS FROM GENERAL PRINCIPLES OF COORDINATED ACTION OF
FISCAL AND MONETARY AND CREDIT POLICY**

Abstract

Introduction. In the article the theoretical and practical aspects of coordinated actions of fiscal and monetary policy of Ukraine are considered. We have compared different positions of scientists concerning the coordination of fiscal and monetary policy. A number of ideas and research directions as for the objectives of consistency, peculiarities of tool connection, reasoning of ways of budgetary and monetary and credit policy achievement are analysed in this research. With the help of methods of economic and mathematical analysis we have constructed the

---

econometric model of the relationship of gross domestic product and budget performance, monetary policy.

Goal. *The purpose of the article is to analyze the conclusions from general principles of coordinated action of fiscal and monetary policy and empirical analysis, the dependence of the gross domestic product of Ukraine on key indicators of fiscal and monetary policy.*

The method (methodology). *In this research we have used the following methods: methods of analysis, method of synthesis and classification, economic and mathematical methods.*

Results. *It is determined that the consumer price index, the deficit / surplus of consolidated budget of Ukraine and the discount rate of the National Bank of Ukraine make the most significant impact on the gross domestic product of Ukraine. A close relationship between the discount rate and the weighted average rate of refinancing of the National Bank of Ukraine is established, as well as between the index of the hryvnia against the US dollar on consumer price index and the minimum wage. The measures of interaction of fiscal and monetary policy and GDP growth are defined.*

Keywords: *budget policy; monetary policy; interaction; policy objectives; ways; tools; econometric model.*

JEL classification: E520, H300, H500

Вступ

Пріоритетним завданням державної влади будь-якої країни є забезпечення стійкого довгострокового економічного розвитку для підвищення добробуту населення та зміцнення потенціалу економічного розвитку. Грошово-кредитна та бюджетна політика – важливі інструменти державної економічної політики. Отже, їх ефективна координація є необхідною умовою досягнення загальних цілей економічного розвитку держави, що й зумовлює актуальність цієї проблеми. На різних рівнях влади, в тому числі на найвищому, час від часу порушується питання недосконалості координації грошово-кредитної і бюджетної політики. Це питання під тим чи іншим кутом зору піднімалось в кожному з щорічних послань Президента України до Верховної Ради України.

Для аналізу положень використовували чисельні напрацювання фахівців, які стосуються взаємодій бюджетної та грошово-кредитної політики. Останніми роками вчені, які досліджують узгодженість бюджетної та грошово-кредитної політики, звертають увагу на наступні аспекти цього процесу: цілі узгодженості, характер інструментальних зв'язків, емпіричні дослідження взаємного впливу та шляхи досягнення узгодженості цих політик.

Мета дослідження

Метою дослідження є аналіз прикладних висновків із загальних положень узгодженої дії бюджетної та грошово-кредитної політики та емпіричний аналіз залежності показника валового внутрішнього продукту України від основних показників бюджетної та грошово-кредитної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження

Що стосується цілей узгодженості бюджетної та грошово-кредитної політики на основі оптимістичного прогнозу, що взаємодія бюджетної та грошово-кредитної політики приведе до позитивного результату, думки дослідників такі:

- С. Науменкова та С. Міщенко вважають, що стратегічними цілями є поєднання механізмів таргетування інфляції з використанням бюджетних правил і забезпечення належного рівня прозорості діяльності уряду та центрального банку [1, с. 16-17];
- І. Л. Мірончик та А. А. Савич вказують, що питання координації монетарної та фіскальної політик означає узгоджений та визначений у часі вибір значень параметрів первинного дефіциту бюджету та темпів зростання грошової маси, разом із недопустимістю гіперінфляції та кризи недовіри до уряду, як до позичальника [2, с. 196-197];
- О. С. Сухарев зазначає, що поточне формування грошово-кредитної та бюджетної політики, які повинні бути узгоджені, не може не враховувати наступну логічну послідовність етапів:
  - 1) ці види політики зобов'язані протидіяти подальшому зниженню темпів економічного зростання;
  - 2) засоби політик повинні забезпечити підвищення темпу економічного зростання [3, с. 41];
- В. І. Міщенко та Т. Ю. Єрліна визначають, що координація грошово-кредитної та фіскальної політики полягає у виробленні та реалізації їх таким чином, щоб вони не суперечили одна одній і разом сприяли досягненню загальних цілей економічної політики [4, с. 11];
- В. М. Гільмундінов, В. В. Мельніков, С. П. Петров, А. В. Шмаков вважають, що формування узгодженої щодо цілі й інструментів монетарної та податково-бюджетної політики, яка забезпечує створення сприятливих макроекономічних умов для зростання інвестицій в економіку [5, с. 21];

- В. Д. Лагутін наголошує, що бюджетна та монетарна політика в Україні має відігравати вагомшу роль у сприянні розвитку внутрішнього ринку, стимулюючи розширення споживання продукції національних товаровиробників [6, с. 14];
- С. Циганов та Т. Табакова вважають, що координація грошово-кредитної та фіскальної політики повинна полягати у виробленні та реалізації їх таким чином, щоб вони не суперечили одна одній і разом сприяли досягненню загальних цілей економічної політики, якими є стає економічне зростання та низький рівень безробіття за довгострокової цінової стабільності та зовнішньої стійкості [7, с. 37].
- В. В. Козюк підсумовує, що доцільна модельна інтерпретація оптимального поєднання фіскальної та монетарної політики для максимізації тієї чи іншої функції (стабілізації ВВП, інфляції, зростання державного боргу, підтримки довгострокової платоспроможності уряду і т. п.) [8, с. 60].

Переважно фахівці обмежуються аналізом цілей обох політик – фіскальної та монетарної, не вдаючись у тонкощі інструментального зв'язку між ними:

- С. Науменкова та С. Міщенко у своїй статті запропонували схему координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики [1, с. 16], але функціонального зв'язку між методами та інструментами обох політик не встановлено;
- П. А. Дадашова основними інструментами монетарної політики вважає: операції на відкритому ринку, облікову ставку та норму резервування, а інструментами фіскальної політики – ставки оподаткування та державні видатки [9, с. 130]. Але цих інструментів явно замало для здійснення політик.
- А. А. Галюта у своїй статті запропонувала цільові орієнтири та інструменти реалізації монетарної і фінансової політики, які об'єднано у чотири групи:

1) канали: у фіскальній політиці – бюджетний, податковий, борговий, у монетарній політиці – відсотковий, цін, валютний, кредитний;

2) методи;

3) інструменти;

4) форми впливу [10, с. 63, 67].

Але механізму реалізації цих політик немає; методи та інструменти, заявлені в монетарній політиці, суперечать методам, засобам виконання грошової політики передбаченим статтею 25 Закону України «Про НБУ» [11];

- Д. Н. Серебрянський і А. А. Капелюш у своїй статті аналізують зв'язок між групами фіскальних і монетарних інструментів, при цьому у фіскальні інструменти внесено бюджетні, податкові та боргові. До бюджетних інструментів фахівці зараховують: субсидії, державні закупки, кредитування, фінансування науки, доходи від приватизації державного майна. Серед монетарних інструментів дослідники називають: операції РЕПО, загальні обсяги мобілізованих та наданих грошових коштів, облікову ставку центрального банку, операції центрального банку з цінними паперами, сальдо валютних інтервенцій, проведення тендера підтримки ліквідності банку, кредити овернайт [12, с. 147-148]. Але інструменти, які використані в статті, зовсім не вичерпують весь арсенал інструментів бюджетного та банківського менеджменту.

Що стосується аналізу емпіричних досліджень взаємного впливу бюджетної та грошово-кредитної політики, то для цього була розроблена економетрична модель.

У ролі залежної змінної було взято номінальний ВВП України за період з 1996-2015 рр. За екзогенні змінні було взято:

x_1 – індекс споживчих цін за період з 1996-2015 рр. ;

x_2 – індекс цін виробників за період з 1996-2015 рр. ;

x_3 – дефіцит / профіцит зведеного бюджету України за період з 1996-2015 рр. ;

x_4 – частка валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України за період з 1996-2015 рр. ;

x_5 – мінімальна заробітна плата за період з 1996-2015 рр. ;

x_6 – облікова ставка НБУ за період з 1996-2015 рр. ;

x_7 – курс гривні до долара США за період з 1996-2015 рр. ;

x_8 – середньозважена ставка рефінансування за період з 1996-2015 рр.

Після проведених розрахунків побудована модель має вигляд (формула 2):

$$y = -555,831 + 5,378x_1 + 0,299x_2 + 3,179x_3 + 1,074x_4 + 1,340x_5 + 3,664x_6 + 1,674x_7 - 6,674x_8 \quad (1)$$

Основні характеристики побудованої моделі наведено в табл. 1.

Табличне значення критерію Стьюдента дорівнює 2,201. Отже, параметри a_0, a_3 та a_5 є статистично значущими для цієї моделі. Значення коефіцієнта множинної кореляції дорівнює 0,99742, це свідчить про тісний взаємозв'язок між номінальним ВВП і показниками бюджетної та грошово-кредитної політики України. Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,99111, це свідчить про те, що побудована модель

є адекватною і може використовуватися в практичній діяльності. Згідно з критерієм Фішера побудована модель також є статистично значущою та адекватною і також може використовуватись для прогнозування. Табличне значення критерію Фішера дорівнює 2,95, при цьому розрахункове значення склало 265,7.

Відповідно до коефіцієнтів парної кореляції найбільш тісний зв'язок мають показники: облікова ставка НБУ та середньозважена ставка рефінансування – 0,917. Також тісний зв'язок мають показник курсу гривні до долара США з показниками індексу споживчих цін та мінімальної заробітної плати – 0,774 та 0,771 відповідно.

Таблиця 1. Основні характеристики багатофакторної лінійної економетричної моделі взаємодії бюджетної та грошово-кредитної політики України (розраховано автором)

Параметри моделі	Значення параметрів моделі	Межі параметрів моделі		Критерій Стьюдента	Коефіцієнти моделі	Значення коефіцієнтів
		нижня	верхня			
a ₀	-555,831	-778,928	-332,735	-2,49144	множинної кореляції	0,99742
a ₁	5,378	1,840	8,916	1,52021		
a ₂	0,299	-1,896	2,495	0,13629		
a ₃	3,179	1,813	4,545	2,32746	детермінації	0,99111
a ₄	1,074	-5,278	7,426	0,16913		
a ₅	1,340	1,229	1,452	12,02031		
a ₆	3,664	0,537	6,791	1,17164	Фішера	265,7
a ₇	1,674	-7,133	10,481	0,19009		
a ₈	-6,674	-10,643	-2,706	-1,68173		

Отже, з проведеного аналізу можливо зробити висновок про суттєвий вплив показників бюджетної та грошово-кредитної політики на номінальний ВВП України. Найбільший прямо пропорційний зв'язок серед обраних показників з ВВП України мають: індекс споживчих цін, дефіцит/профіцит зведеного бюджету та облікова ставка НБУ. Найменший прямо пропорційний вплив серед обраних показників на ВВП України має індекс цін виробників. Також прямо пропорційно впливають на обсяг ВВП: частка валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України, мінімальна заробітна плата, курс гривні до долара США. З досліджуваних показників лише середньозважена ставка рефінансування забезпечує обернено пропорційний вплив на ВВП України.

Приблизно до таких самих результатів прийшли й інші фахівці, які розробляли та аналізували економетричні моделі:

- С. Е. Пекарський, М. А. Атамчук, С. А. Мерзляков вказують, що в умовах зниження чистого експорту та відтоку капіталу, а також необхідності стимулювати реальний сектор економіки, використання обмінного курсу як основного інструменту центрального банку ставиться під сумнів [13, с. 63];
- О. П. Жак робить висновок, що при високому рівні дефіциту бюджету можливості грошово-кредитної політики із збереження макроекономічної стабільності (боротьби з інфляцією) є доволі обмеженими, а вплив на ВВП – взагалі мінімальним, при цьому позитивний вплив грошово-кредитної політики на макроекономічні процеси збільшується при проведенні «здорової» фіскальної політики – утриманні рівня дефіциту бюджету та джерел його фінансування в економічно безпечних межах [14, с. 6];
- Є. Н. Лозгачева, А. В. Дементьев, А. Г. Шульгін вважають, що політика правил з боку уряду, фіскальне лідерство чи розмежування цілей між фіскальною та монетарною владою при незалежному та консервативному центральному банку в загальному випадку забезпечує кращий результат [15, с. 17];
- П. І. Дадашова наголошує, що оскільки інструменти монетарної та фіскальної політики мають суттєві взаємні впливи, важливими є розробка та аналіз різних сценаріїв поєднання заходів монетарної та фіскальної політики з метою створення системи оптимального їх співвідношення для уникнення дестабілізації макроекономічного середовища та їх повного нівелювання, що знову ж призводить до неефективності державного регулювання, а отже, розбалансування національної економіки та посилення її вразливості до дії зовнішніх та внутрішніх чинників [16, с. 154];
- В. І. Міщенко, Р. С. Лисенко зауважують, що перспективи поліпшення ефективності монетарної трансмісії залежать не тільки від можливостей Національного банку України, а насамперед від результатів структурних реформ, які стосуються реформування податкової політики, розвитку фінансового ринку, диференціації вітчизняного експорту в напрямі підвищення питомої ваги товарів з високою доданою вартістю [17, с. 23];
- В. О. Шевчук підсумовує, що в Україні простежується виразний взаємний зв'язок між пропозицією грошової маси і сальдо бюджету. Також, що поліпшення сальдо бюджету дозволяє збільшити

пропозицію грошової маси, що може реалізуватися через зниження відсоткової ставки. Та вказує, що з іншого боку, підвищення процентної ставки погіршує сальдо бюджету. Вчений підкреслює, що таким чином черговий раз підтверджено інфляційне збільшення пропозиції грошової маси та девальвації грошової одиниці, тоді, як поліпшення сальдо бюджету має антиінфляційний вплив [18, с. 21].

Що стосується шляхів досягнення взаємодії між бюджетною та грошово-кредитною політикою, то науковці висловлюють наступні думки:

– В. Д. Лагутін вважає, що процес розроблення й реалізації стратегії координації бюджетної та монетарної політики може відбуватися за такими основними моделями:

1) владною, коли стратегічні рішення є результатом взаємодії державних структур на чолі з представниками владних політичних сил;

2) інституційною, коли стратегія базується на аналізі й досягненні компромісів шляхом переговорів з опозиційними групами, представник яких очолює насамперед профільний бюджетний комітет парламенту, а монетарну владу представляє «технократ»-менеджер;

3) олігархічною, коли стратегічні рішення приймаються в інтересах елітної суспільної групи, але декларуються з позицій загальносуспільних інтересів [6, с. 4].

В іншій своїй статті автор окреслює наступні інституціональні аспекти шляхів координації монетарної та бюджетної політики:

1) рівень інституційного розвитку економіки;

2) взаємодія владних інститутів;

3) взаємний компроміс владних інститутів;

4) низька ефективність алокації грошово-кредитних і фінансових ресурсів;

5) рівень інфляції;

6) зміцнення довіри суспільства до монетарної та бюджетної політики;

7) інституціональне забезпечення державного кредиту та боргової політики;

8) взаємозв'язок валютно-курсової та бюджетної політики;

9) тіньова економіка;

10) зорієнтованість монетарної та бюджетної політики на досягненні інноваційної моделі сталого економічного зростання [19, с. 60-76];

– Б. В. Приходько відстежує зниження фактора фіскального домінування у створенні грошової пропозиції, підвищення прозорості діяльності та незалежності Національного банку України [20, с. 19];

– В. Я. Рудан вважає, що необхідно узгодити терміни розроблення основних прогнозних і програмних документів уряду та НБУ, проводити спільну інформаційну політику, зберігати високий рівень незалежності НБУ та узгодженості дій структурних одиниць уряду і НБУ. Також звертає увагу на досвід розвинутих країн, де співпраця між урядом та центральним банком досить часто відбувається з дотриманням погоджених правил фіскальної та валютної політики [21, с. 69-84];

– В. І. Міщенко та Т. Ю. Єрліна визначають, що координація грошово-кредитної і фіскальної політики може здійснюватися шляхом встановлення зв'язків між центральним банком та урядом у процесі розроблення цільових показників для грошово-кредитної і фіскальної політики на короткостроковий період; а також закріплення принципів, які протягом тривалого часу визначають основні параметри грошово-кредитної та фіскальної політики, які не суперечать один одному, що зменшує необхідність їх частого погодження [4, с. 12];

– На думку С. Науменкової та С. Міщенка, підвищення ефективності координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики потребує врахування довгострокових стратегічних цілей, пов'язаних із забезпеченням макрофінансової стабільності, заснованої на стійкості фінансової та банківської систем. Також вказано, що головними напрямками координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики є:

1) таргетування або зниження рівня інфляції;

2) забезпечення адекватної боргової політики;

3) фінансування дефіциту державного бюджету, у тому числі шляхом випуску державних цінних паперів і монетизації державного боргу;

4) стимулювання економічного зростання;

5) управління дефіцитом платіжного балансу [1, с. 17-18];

– Л. О. Коваленко, О. В. Абакуменко вважають, що інтеграція бюджетної й грошово-кредитної політик повинна базуватися на таких принципах:

1) системності;

2) взаємодії й координації;

3) компромісу інтересів;

4) інноваційності;

5) економічної доцільності;

6) принципу підпорядкованості бюджетної й грошово-кредитної політик завданням забезпечення фінансової безпеки держави [22, с. 245-246].

Автори в іншій статті пропонують структурну логічну схему взаємодій бюджетної та грошово-кредитної політики, в якій передбачають механізм реалізації політик [23, с. 177], але методи, важелі, правова база та інформаційне забезпечення цього механізму не розкриті;

– Як зазначає І. О. Плужников, механізм узгодження бюджетної та грошово-кредитної політики може містити такі складові:

1) сукупність засад (пріоритетів, методів, засобів) бюджетної та грошово-кредитної політики;

2) перелік індикаторів, котрі характеризують відповідно бюджетну й грошово-кредитну політику;

3) канали прямого і зворотного впливу бюджетної та грошово-кредитної політики, які в якісному плані визначають залежності між ними;

4) організаційні методи узгодження бюджетної та грошово-кредитної політики.

Автор також розглядає два етапи узгодження бюджетної та грошово-кредитної політики в організаційному плані:

1) підготовка проектів обох політик шляхом створення спеціалізованої робочої групи із спеціалістів Міністерства фінансів, Національного банку і Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, експертів провідних науково-дослідних інститутів;

2) розгляд на парламентському рівні в процесі парламентських слухань з бюджетної політики у Верховній Раді України [24, с. 86-89];

– А. С. Зав'ялов вважає, що ефективність дій фінансової та монетарної влади залежить від оптимального співробітництва цих сфер як на економічному, так і на політичному рівні [25, с. 51];

– Як наголошує Т. Коляда, необхідно законодавчо передбачити процедуру узгодження пріоритетів та створення стратегій загального розвитку фінансової та монетарної політики з метою мінімізації негативних впливів зовнішніх та внутрішніх факторів на стан державних фінансів та фінансової системи України загалом [26, с. 218];

– В. В. Козюк підсумовує, що розвиток теорії щодо характеру координації фінансової та монетарної політики демонструє значні зміни в тлумаченні ролі урядів і центральних банків у системі стабілізаційних і коригуючих цикл засобів, починаючи з епохи золотого стандарту та закінчуючи неокласикою. Цей варіант мікс-політики відображає необхідність поєднувати гнучкість і жорсткість: фінансова політика пом'якшує шоки за рахунок автоматичного пристосування податків / видатків до стану циклу, а монетарна забезпечує додержання цінової стабільності. Це багато в чому обумовлено глобалізацією [8, с. 70].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Аналіз напрацювань фахівців відносно цілей, інструментів, моделей та шляхів досягнення взаємодії бюджетної та грошової політики показує, що єдиної думки по цих питаннях не встановлено та думки науковців різноманітні. Дослідники описують або загальнотеоретичні підходи до взаємодії двох політик, або конкретні проблеми такої взаємодії. Такий стан є наслідком того, що автори розглядають елементи узгодженості двох політик у різних площинах:

– з точки зору уряду, центрального банку, інших фінансових інститутів, парламенту, громадськості та ін.;

– з точки зору функціональних особливостей: бюджетного та фінансового менеджменту, фінансової безпеки, фінансового та банківського права та ін.

У подальших дослідженнях необхідно провести цілісний аналіз впливу здійснення різних типів бюджетної та грошово-кредитної політики одна на одну та на макроекономічний розвиток на різних етапах економічного циклу, визначення їх оптимального поєднання та шляхів забезпечення взаємодії цих політик на стадії розробки та здійснення.

Список літератури

1. Науменкова, С. В. Основні напрями координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики / С. В. Науменкова, С. Г. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 5. – С. 13-21.
2. Мирончик, Н. Л. Координация монетарной и фискальной политики: с позиции Центрального банка / Н. Л. Мирончик, А. А. Савич // Институциональные закономерности устройства и эволюции социально-экономической системы Беларуси. – Мн.: Белорусский государственный университет, 2004. – Ч. 1. – С. 194-198.
3. Сухарев, О. С. Инфляция, девальвация и бюджетная политика / О. С. Сухарев // Финансовый бизнес. – 2015. – № 4. – С. 33-41.

4. Міщенко, В. І. Основні принципи координації монетарної і фінансової політики / В. І. Міщенко, Т. Ю. Єрліна // Вісник академії банківської справи. – 2007. – № 1. – С. 11-14.
5. Гильмундинов, В. М. Влияние монетарной и фискальной политики на развитие экономики России в 2003-2013 гг. / В. М. Гильмундинов, В. В. Мельников, С. П. Петров, А. В. Шмаков // Исследования молодых ученых: экономическая теория, социология, отраслевая и региональная экономика. – Новосибирск: РИЦ НГУ, 2014. – С. 17-22.
6. Лагутін, В. Д. Монетарна і фінансова політика у стратегії економічного зростання / В. Д. Лагутін // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 11-18.
7. Циганов, С. Фінансова і монетарна політика – складові забезпечення макрофінансової стабільності національної економіки / С. Циганов, Т. Табакова // Вісник НБУ. – 2014. – № 5. – С. 34-38.
8. Козюк, В. В. Координація фінансової та монетарної політики в умовах глобалізації: інтеграція старих і нових ідей / В. В. Козюк // Економічна теорія. – 2007. – № 4. – С. 59-70.
9. Дадашова, П. А. Напрями взаємоузгодження монетарної та фінансової політики для досягнення макроекономічної стабільності / П. А. Дадашова // Економічний вісник університету. – 2014. – № 23/1. – С. 128-134.
10. Галюта, А. А. Цільові орієнтири та інструменти реалізації монетарної та фінансової політики / А. А. Галюта // Збірник наукових праць НУДПСУ. – 2012. – № 2. – С. 57-71.
11. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
12. Серебрянский, Д. Н. Оценка влияния фискальной и монетарной политики на уровень общественных потерь в условиях финансовой стабилизации / Д. Н. Серебрянский, А. А. Капелюш // Вестник УРФУ. – 2013. – № 6. – С. 141-153.
13. Пекарский, С. Э. Взаимодействие фискальной и монетарной политики в экспорто ориентированной экономике / С. Э. Пекарский, М. А. Атаманчук, С. А. Мерзляков. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – 80 с.
14. Жак, О. П. Координація грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики на стадії їх розробки [Електронний ресурс] / О. П. Жак. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1449/1/Jacques_1_2005.pdf.
15. Лозгачева, Е. Н. Оптимальный консерватизм и независимость центрального банка в условиях взаимодействия фискальной и монетарной политики / Е. Н. Лозгачева, А. В. Дементьева, А. Г. Шульгин. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – 92 с.
16. Дадашова, П. А. Моделювання взаємозалежності між показниками монетарної та фінансової політики / П. А. Дадашова // Економічний аналіз. – 2014. – № 1. – С. 147-155.
17. Міщенко, В. І. Вплив чинників бюджетно-боргової політики на дію трансмісійного механізму в Україні / В. І. Міщенко, Р. С. Лисенко // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 12-23.
18. Шевчук, В. О. Взаємний вплив фінансової і монетарної політики в Україні (1998-2009 рр.) / В. О. Шевчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансовий ринок України: стабілізація та євроінтеграція. – 2010. – Вип. 1/81. – С. 15-23.
19. Лагутін, В. Д. Координація монетарної та бюджетної політики: інституціональний аспект / В. Д. Лагутін. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: Мрія-1, УАБС, 2004. – Т. 11. – С. 67-76.
20. Приходько, Б. В. Трансформація підходів до визначення ролі та забезпечення координації грошово-кредитної політики / Б. В. Приходько // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – Х. : ХІБС УБС НБУ, 2013. – С. 16-19.
21. Рудан, В. Я. Координація фінансової та монетарної політики як умова розвитку економіки України / В. Я. Рудан // Банківська справа. – 2012. – № 6. – С. 69-84.
22. Коваленко, Л. О. Модель гармонізації бюджетної і грошово-кредитної політик, орієнтована на розвиток / Л. О. Коваленко, О. В. Абакуменко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 7. – С. 241-251.
23. Коваленко, Л. О. Формування напрямів і пріоритетів взаємодії бюджетної і монетарної політики / Л. О. Коваленко, О. В. Абакуменко // Науковий вісник ЧДІЕіУ. – 2010. – № 4. – С. 173-181.
24. Плужников, І. О. Механізм узгодження бюджетної та грошово-кредитної політики держави / І. О. Плужников // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: ВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. – С. 84-91.
25. Завьялов, А. С. Необходимость взаимодействия фискальной и монетарной политики / А. С. Завьялов // Вестник магистратуры. – 2011. – № 1. – С. 48-51.
26. Коляда, Т. Проблемы координации фискальной и монетарной политики государства в условиях глобального роста государственного долга и дефляционных тенденций: уроки для Украины / Т. Коляда // Journal of management and economics. – 2013. – № 2. – С. 209-219.

References

1. Naumenkova, C. V. (2012). Osnovni napryamy koordynatsiyi hroshovo-kredytnoyi ta byudzhethno-podatkovoyi polityky. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy*, 5, 13-21.
2. Mironchik, N. L. (2004). Koordinaciya monetarnoj i fiskal'noj polityki: s pozicii Central'nogo banka. *Institucional'nye zakonomernosti ustrojstva i ehvolyucii social'no-ehkonomicheskoy sistemy Belarusi*, 1, 194-198.
3. Suharev, O. S. (2015). Infljaciya, deval'vaciya i byudzhethnaya politika. *Finansovyj biznes*, 4, 33-41.
4. Mishchenko, V. I. (2007). Osnovni pryntsyipy koordynatsiyi monetarnoyi i fiskal'noyi polityky. *Visnyk akademiyi bankivs'koyi spravy*, 1, 11-14.
5. Gil'mundinov, V. M., Mel'nykov, V. V., Petrov, S. P., Shmakov, A. V. (2014). Vliyanie monetarnoj i fiskal'noj polityki na razvitie ehkonomiki Rossii v 2003-2013 gg. *Issledovaniya molodyh uchenyh: ehkonomicheskaya teoriya, sociologiya, otraslevaya i regional'naya ehkonomika*, 17-22.
6. Lahutin, V. D. (2002). Monetarna i fiskal'na polityka u stratehiyi ekonomichnoho zrostannya. *Finansy Ukrainy*, 8, 11-18.
7. Tsyhanov, S. (2014). Fiskal'na i monetarna polityka – skladovi zabezpechennya makrofinansovoyi stabil'nosti natsional'noyi ekonomiky. *Visnyk NBU*, 5, 34-38.
8. Kozyuk, V. V. (2007). Koordinatsiya fiskal'noyi ta monetarnoyi polityky v umovakh hlobalizatsiyi: intehratsiya starykh i novykh idey. *Ekonomichna teoriya*, 4, 59-70.
9. Dadashova, P. A. (2014). Napryamy vzayemouz-hodzhennya monetarnoyi ta fiskal'noyi polityky dlya dosyahnennya makroekonomichnoyi stabil'nosti. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 23/1, 128-134.
10. Halyuta, A. A. (2012). Tsil'ovi oriyentyry ta instrumenty realizatsiyi monetarnoyi ta fiskal'noyi polityky. *Zbirnyk naukovykh prats' NUDPSU*, 2, 57-71.
11. Zakon Ukrainy «Pro Natsional'nyy bank Ukrainy» vid 20.05.1999 № 679-XIV. (n.d.). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 29, 238.
12. Serebryanskij, D. N. (2013). Ocenka vliyaniya fiskal'noj i monetarnoj polityki na uroven' obshchestvennykh poter' v usloviyah finansovoy stabilizatsii. *Vestnik URFU*, 6, 141-153.
13. Pekarskij, S. (2007). *Vzaimodejstvie fiskal'noj i monetarnoj polityki v ehksporto oriyentirovannoy ehkonomike*. Moscow.
14. Zhak, O. P. (2005). *Koordinatsiya hroshovo-kredytnoyi ta byudzhethno-podatkovoyi polityky na stadiyi yikh rozrobky*. Retrieved from: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1449/1/Jacques_1_2005.pdf.
15. Lozgacheva, E. N. (2007). *Optimal'nyj konservatizm i nezavisimost' central'nogo banka v usloviyah vzaimodejstviya fiskal'noj i monetarnoj polityki*. Moscow.
16. Dadashova, P. A. (2014). Modelyuvannya vzayemozalezhnosti mizh pokaznykamy monetarnoyi ta fiskal'noyi polityky. *Ekonomichnyy analiz*, 1, 147-155.
17. Mishchenko, V. I. (2007). Vplyv chynnykiv byudzhethno-borhovoyi polityky na diyu transmisiynoho mekhanizmu v Ukraini. *Finansy Ukrainy*, 5, 12-23.
18. Shevchuk, V. O. (2010). Vzayemnyy vplyv fiskal'noyi i monetarnoyi polityky v Ukraini (1998-2009 rr.). Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. *Finansovyj rynek Ukrainy: stabilizatsiya ta yevrointehratsiya*, 1/81, 15-23.
19. Lahutin, V. D. (2004). Koordinatsiya monetarnoyi ta byudzhethnoyi polityky: instytutsional'nyy aspekt. *Problemy i perspektivy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrainy*, 11, 67-76.
20. Prykhod'ko, B. V. (2013). Transformatsiya pidkhodiv do vyznachennya roli ta zabezpechennya koordynatsiyi hroshovo-kredytnoyi polityky. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky*, 16-19.
21. Rudan, V. Ya. (2012). Koordinatsiya fiskal'noyi ta monetarnoyi polityky yak umova rozvytku ekonomiky Ukrainy. *Bankivs'ka sprava*, 6, 69-84.
22. Kovalenko, L. O. (2011). Model' harmonizatsiyi byudzhethnoyi i hroshovo-kredytnoyi polityk, oriyentovana na rozvytok. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 7, 241-251.
23. Kovalenko, L. O. (2010). Formuvannya napryamiv i priorytetiv vzayemodiyi byudzhethnoyi i monetarnoyi polityky. *Naukovyy visnyk ChDIEiU*, 4, 173-181.
24. Pluzhnykov, I. O. (2003). Mekhanizm uzgodzhennya byudzhethnoyi ta hroshovo-kredytnoyi polityky derzhavy. *Problemy i perspektivy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrainy*, 84-91.
25. Zav'yalov, A. S. (2011). Neobhodimost' vzaimodejstviya fiskal'noj i monetarnoj. *Vestnik magistratury*, 1, 48-51.
26. Kolyada, T. (2013). Problemy koordinatsii fiskal'noj i monetarnoj polityki gosudarstva v usloviyah global'nogo rosta gosudarstvennogo dolga i deflyatsionnykh tendencij: uroki dlya Ukrainy. *Journal of Management and Economics*, 2, 209-219.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016 р.

Микола Васильович СТЕЦЬКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра фінансів суб'єктів господарювання і страхування,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: nsteco6691@gmail.com

**ФІНАНСОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ**

Стецько, М. В. Фінансовий ринок України у контексті глобальної конкурентоспроможності [Текст] / Микола Васильович Стецько // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 158-168. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Низький рівень глобальної конкурентоспроможності в Україні значною мірою є наслідком недорозвиненості фінансового ринку. Вітчизняний фінансовий ринок є частково інтегрованим у світовий фінансовий простір, і його слід розглядати у контексті глобалізації економічних процесів та індексу глобальної конкурентоспроможності. Фінансова глобалізація надає для суб'єктів ринку капіталів цілий перелік додаткових шансів. Водночас слід ураховувати і додаткові ризики, пов'язані із можливими зовнішніми викликами. Для використання шансів та нейтралізації можливих ризиків необхідно провести ретельний аналіз сильних та слабких позицій вітчизняного фінансового ринку під кутом зору впливу процесів глобалізації.

Мета. Метою пропонованої статті є компаративний аналіз фінансового ринку і окремих його сегментів у національному та глобальному вимірах й обґрунтування на цій основі висновків і рекомендацій щодо моделі фінансового ринку, яка б підвищила рівень конкурентоспроможності економіки України.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань використано такі методи: аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення; емпіричного дослідження та факторного аналізу; системного підходу та стратегії.

Результати. Проведено аналіз причин низького рівня глобальної конкурентоспроможності вітчизняного фінансового ринку. Показано, що в Україні наявна континентальна модель фінансування з елементами експліцитної та імпліцитної державної підтримки банківської системи, що є типовим для країн з перехідною економікою. Інструментарій ринку капіталів має доповнювати зазначену модель. Визначено, що структура фондового ринку України є деформованою через критично високу частку присутності на ньому державних облігацій. Через дію ефекту витіснення значно зменшуються обсяги інвестицій у корпоративні цінні папери. Для його нейтралізації слід суттєво зменшити доходність державних цінних паперів.

Ключові слова: фінансовий ринок; ринок капіталів; кредитний ринок; модель фінансування; глобальна конкурентоспроможність; ефект витіснення; капіталізація; волатильність.

Mykola Vasyl'ovych STETSKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Associate Professor of Department of Venture Finance and Insurance,
Ternopil National Economic University
E-mail: nsteco6691@gmail.com

FINANCIAL MARKET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL COMPETITIVENESS

Abstract

Introduction. *The low level of global competitiveness in Ukraine is largely the result of underdeveloped financial market. The domestic financial market is partly integrated into the international financial space. This market should be considered in the context of globalization of economic processes and global competitiveness index. Financial globalization offers for all the subjects of market of capitals a list of additional chances. Simultaneously, the additional risks, which are associated with possible external challenges, should also be taken into account. It is necessary to conduct a thorough analysis of the strengths and weaknesses of the domestic financial market position from the perspective of the impact of globalization. It must be done in order to use the opportunities to neutralize the possible risks.*

Goal. *The purpose of this article is to carry out a comparative analysis of the financial market and its separate segments in the national and global dimensions and to justify on this basis the conclusions and recommendations as for financial market model that could increase the competitiveness of Ukraine's economy.*

The method (methodology). *The following methods have been used in this research: method of analysis and synthesis, method of comparison and synthesis; method of empirical studies and factor analysis; method of system approach and strategy.*

Results. *The analysis of the causes of low global competitiveness of the domestic financial market has been carried out. The continental model of funding with elements of explicit and implicit state support of banking system in Ukraine has been shown. This model is typical for countries with transitive economy. The structure of the stock market in Ukraine is deformed due to the presence of critical high proportion of government bonds on it. The amount of investments in corporate securities has significantly reduced because of the crowding-out effect. The yield of government securities should be significantly reduced in order to neutralize this effect.*

Keywords: *financial market; capital of markets; credit market; funding model; global competitiveness; the effect of displacement; capitalization; volatility.*

JEL classification: F360, G150

Вступ

Фінансовий ринок загалом та окремі його сегменти слід розглядати у контексті глобалізації економічних процесів та індексу глобальної конкурентоспроможності. Курс України на інтеграцію із ЄС висуває до інститутів фінансового ринку підвищені вимоги. Глобалізація надає для суб'єктів ринку капіталів цілий перелік додаткових шансів. Водночас слід урахувувати і додаткові ризики, пов'язані із можливими зовнішніми шоками. Для використання шансів та нейтралізації можливих ризиків необхідно провести ретельний аналіз сильних та слабких позицій вітчизняного фінансового ринку під кутом зору впливу процесів глобалізації. Як відомо, ключовими сегментами фінансового ринку є ринок капіталів та кредитний ринок. Структура фінансового ринку визначається співвідношенням між зазначеними сегментами. Дослідження глобальної практики фінансування підприємств та структури фінансових ринків дозволяє виокремити дві усталені моделі фінансового ринку та, відповідно, фінансового забезпечення реального сектору економіки:

- англосаксонську, яка зорієнтована на переважне використання коштів, мобілізованих з використанням інструментів ринку капіталів (*marketbased financial system* – модель ринку капіталів);
- континентальну європейську модель, за якою підприємства фінансуються переважно за рахунок банківських кредитів (*bankbased financial system* – модель кредитного ринку або банкоцентрична модель).

Критерієм класифікації тієї чи іншої країни до згаданих моделей фінансування є співвідношення капіталізації фондового ринку та загальної суми виданих банківських кредитів. У разі перевищення ринкової капіталізації над сумою виданих кредитів вважається, що у країні наявна модель ринку капіталів, у разі протилежної ситуації – модель кредитного ринку. Обидва типи структури фінансового ринку мають свої позитиви та недоліки. Ключова проблема, яку слід з'ясувати, обґрунтовуючи доцільність імплементації тієї чи іншої структури фінансового ринку, полягає у визначенні каузальних

зв'язків між моделлю фінансового ринку, темпами економічного розвитку країни та її глобальною конкурентоспроможністю.

На проблематику розвитку фінансового ринку та окремих його сегментів звертається значна увага у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Так питання впливу фінансового ринку та окремих його сегментів на економічне зростання у розвинених країнах досліджено у працях Т. Бека, Е. Деміргук-Канта, Х. Казерера, Р. Лівайна, С. Раппа [1, 2, 3], особливості фінансової глобалізації висвітлені О. Мозговим та Н. Стукало [4], місце банків у формуванні моделі фінансового ринку розкрито у роботах В. Міщенко, В. Науменкової, І. Школьник [5, 6], новітні підходи до оцінювання кредитних ризиків проаналізовано О. Терещенко [7]. Вивчення науково-практичних джерел у відповідній царині засвідчує, що дослідження концентруються переважно на особливостях тієї чи іншої моделі фінансування, яка наявна в економічно розвинених країнах, державному регулюванні фінансового ринку та окремих його сегментів, питаннях формування інфраструктури фінансового ринку, напрямках стимулювання розвитку ринку капіталів чи банківської системи. У наукових працях, однак, практично не обґрунтовано найбільш адекватну модель фінансового ринку для країн з перехідною економікою з огляду на її вплив на темпи економічного зростання країни та її глобальну конкурентоспроможність. Водночас, для країн, які відносяться до ринків, що розвиваються (emerging markets), питання вибору моделі фінансування та, відповідно, структури фінансового ринку є надзвичайно актуальним, оскільки недорозвиненість фінансового ринку досить часто є основною причиною низького рівня конкурентоспроможності країни загалом.

Мета дослідження

Метою дослідження є компаративний аналіз фінансового ринку і окремих його сегментів у національному та глобальному вимірах й обґрунтування на цій основі висновків і рекомендацій щодо моделі фінансового ринку, яка б підвищила рівень конкурентоспроможності економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

При вивченні динаміки процесів глобалізації може здатися, що у виграші від цих процесів залишаються винятково економічно потужні країни. Зокрема, вони розширюють свої ринки, експортні можливості, отримують додаткові прибутки від вкладення капіталів. Водночас, за правильно побудованої фінансової політики, користь від глобалізації економіки можуть отримати і слабкі в економічному плані країни. Одним із способів отримання вигоди від процесів глобалізації є залучення коштів на міжнародних фінансових ринках. З іншого боку, глобалізація інтенсифікує міжнародну конкуренцію, у тому числі за обмежені фінансові ресурси. Сучасне поглиблення фінансової глобалізації відбувається переважно за рахунок зростання обсягів іноземного банківського капіталу, валютних кредитів, іноземних прямих та портфельних інвестицій. У таких умовах необхідно проводити послідовну й адекватну політику, орієнтовану на зростання конкурентоспроможності економіки у контексті базових національних інтересів, активізацію участі у процесах міжнародної фінансової координації, стандартизації вимог, правил і норм, уніфікації та міждержавного узгодження заходів економічної політики, у тому числі й для запобігання і нейтралізації наслідків перманентних фінансових криз [4].

Не потребує доведення та обставина, що для використання переваг від міжнародної фінансової інтеграції слід створити умови, які б забезпечили конкурентні переваги перед іншими країнами. Водночас індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, GCI) України, який визначається Всесвітнім економічним форумом, знаходиться на дуже низькому рівні. За GCI, 2015-2016 рр. Україна з індексом 4,0 посіла 79-е місце із 140 країн світу, що на три позиції гірше, порівно з попереднім рейтингом. Не останню роль у глобальній конкурентоспроможності країни займає рівень розвитку фінансового ринку. У таблиці 1 наведено інформацію щодо основних складових, які впливають на рівень розвитку фінансового ринку України. Проведемо порівняльний аналіз індикаторів конкурентоспроможності вітчизняного фінансового ринку з аналогічними показниками країн з подібним економічним потенціалом та зіставними економічними умовами (Польща, Туреччина, Румунія, Казахстан, РФ, Литва), а також з найбільш конкурентоспроможними країнами (Німеччина та Швейцарія).

Із 12 складових, за якими розраховується глобальний індекс, найгірша ситуація в Україні за складовими «Макроекономічне середовище» (134 місце в рейтингу) та «Розвиток фінансових ринків» (121 місце). Фінансовий ринок в Україні є набагато гіршим не лише порівняно з найближчими сусідами (Польщею, Румунією, Литвою та Туреччиною), а й відносно Казахстану та Росії. Практично за всіма індикаторами, що визначають рівень розвитку фінансового ринку, Україна отримала найнижчі індекси. Однак найгіршою є ситуація з надійністю банківської системи, станом регулювання фондового ринку, доступністю фінансових послуг та можливістю залучення ресурсів через локальний ринок капіталів. Причиною такої ситуації є не стільки політична нестабільність, скільки інші чинники. Так до найбільш проблемних факторів, які ускладнюють розвиток бізнесу в країні, належить корупція (16,5 %), рівень оподаткування та його складність (16 %), доступ до фінансування (12,2 %). За рівнем корупції це

найвища частка серед аналізованих країн. Досить близьке значення цього індикатора лише в Росії (14,3) та Казахстану (13,9). Цікавою є ситуація із оцінкою впливу податкових факторів на ведення бізнесу. По всіх аналізованих країнах питома вага цього фактора є вищою, ніж в Україні. Це можна пояснити не стільки досконалістю вітчизняної системи оподаткування, скільки значною часткою у загальній структурі інших факторів, перш за все – рівня корупції, політичної нестабільності, інфляції та поганого доступу до фінансування.

Таблиця 1. Складова фінансового ринку в індексі глобальної конкурентоспроможності України: порівняльний аналіз, 2015-2016 рр. ¹

Показники	Україна	Польща	Казахстан	Туреччина	РФ	Румунія	Литва	Швейцарія	Німеччина
Місце в загальному рейтингу/GCI	79/4,0	41/4,5	42/4,5	51/4,4	45/4,4	53/4,3	36/4,5	1/5,8	4/5,5
Розвиток фінансових ринків: місце в рейтингу/значення індексу	121/3,2	43/4,3	91/3,6	64/3,9	95/3,5	55/4,0	57/4,0	10/5,1	18/4,7
Наявність фінансових послуг	101/3,9	43/4,9	63/4,5	34/5,2	69/4,4	92/4,1	44/4,9	1/6,5	18/5,6
Доступність фінансових послуг	123/3,5	43/4,8	53/4,3	36/4,9	67/4,1	64/4,2	38/4,9	1/6,1	14/5,5
Фінансування через локальний ринок капіталу	118/2,6	68/3,6	91/3,1	60/3,7	88/3,1	100/3,0	71/3,5	10/5,2	17/4,8
Простота доступу до кредитів	87/2,6	89/2,6	44/3,2	65/2,9	57/3,0	60/2,9	91/2,6	28/3,6	35/3,3
Наявність венчурного капіталу	102/2,4	96/2,5	59/2,9	93/2,5	66/2,7	103/2,4	48/3,0	18/3,7	25/3,5
Надійність банків	140/2,6	48/5,4	110/4,2	51/5,3	115/4	82/4,6	84/4,6	20/5,9	46/5,4
Регулювання фондових бірж	135/2,5	48/4,6	87/3,9	65/4,2	97/3,7	99/3,7	76/4,1	12/5,6	26/5,2
Найбільш проблемні фактори для розвитку бізнесу, у %:									
– корупція;	16,6	2,3	13,9	1,5	14,3	8,7	8,8	0,5	1,5
– доступ до фінансування;	12,2	7,8	13,9	12,2	11,7	14,0	7,4	10,6	8,9
– інфляція;	11,5	0,5	13,3	5,1	7,6	1,3	1,2	1,2	0,8
– політична нестабільність;	10,6	5,1	2,2	6,2	2,8	3,3	3,6	7,5	1,6
– податкові фактори	16,0	34,1	17,1	22,4	23,1	23,2	25,0	17,9	31,9
ВВП (млрд дол. США)	90,5	475	173,2	733,6	1325	177,3	41,3	664,3	3357
Чисельність населення, млн	42,6	38,0	17,7	77,7	146,3	19,9	2,9	8,2	81,9

З огляду на проведений аналіз, можна стверджувати, що існує взаємозалежність між розвитком національних фінансових ринків та рівнем глобальної конкурентоспроможності. Що вищим є індекс конкурентоспроможності, то більш інвестиційно привабливою є країна та більший приток капіталу на локальний фінансовий ринок. З іншого боку, розвиток локального фінансового ринку впливає на рівень конкурентоспроможності країни. Для підвищення глобальної конкурентоспроможності вітчизняного

¹ Складено автором на основі інформації The World Economic Forum, The Global Competitiveness Index 2015-2016 [8].

фінансового ринку слід забезпечити його якісний та кількісний розвиток. Йдеться про необхідність покращення всіх індикаторів, які характеризують стан фінансового ринку: надійність банківської системи, якість регулювання ринку капіталів, рівень доступності підприємств до фінансових ресурсів тощо. З'ясуємо, чи впливає домінуюча в країні модель фінансування та структура фінансового ринку на його величину, якісні характеристики та глобальну конкурентоспроможність.

Як зазначалося вище, модель фінансування реального сектору економіки (англосаксонську чи континентальну) визначає структура фінансового ринку. Англосаксонська модель передбачає переважаюче фінансування реального сектору економіки через ринок капіталів. Під ринком капіталів розуміють ринок цінних паперів, у тому числі ринок акцій та ринок облігацій. Ключовими індикаторами розвитку ринку капіталів є його капіталізація та ліквідність. Ринок капіталу конкретної країни визначається як агрегат, що містить емітовані на локальному рівні облігації, прямо чи опосередковано розміщені локальними емітентами облігації на міжнародних ринках та локальний ринок акцій [3].

З огляду на можливі фінансові наслідки для капіталодавців, ця модель є для них більш ризиковою, порівняно з банківським кредитуванням. Ринкові ціни на цінні папери визначають витрати та капітал та регулюють процес його алокації. Модель фінансування підприємств визначає також можливості контролю за їх діяльністю та особливості корпоративного управління. Банки можуть впливати на якість корпоративного управління та діяльність підприємств через рішення щодо видачі кредиту та встановлення кредитних лімітів. Ринок капіталів впливає на підприємства через механізм ціноутворення на цінні папери. Управлінські рішення корпорацій приймаються саме з урахуванням можливого впливу їх наслідків на ринковий курс акцій. Модель ринку капіталів є більш розвинутою в економіках ліберального типу. Прикладом країн, де домінує ця модель, є США, Велика Британія, Данія, Нідерланди, Швеція.

У більшості країн Європи переважає модель фінансування, яка базується на банківському кредитуванні. Так загальна сума балансу європейських банків складає близько 330 % від ВВП відповідних країн. У США відповідний показник коливається в межах 90 %, в Японії – близько 200 %, в Україні, станом на середину 2016р. загальна сума балансу банків складала близько 64 % від річного ВВП. Сума кредитів нефінансовим організаціям, наданих вітчизняними банками (станом на 01.07.2016 р.), складала близько 750 млрд грн, що відповідає 40 % ВВП країни. У США відповідний показник складає 187 %, Німеччині – 111 %, в середньому по країнах OECD – 108 %.

Суттєва різниця між досліджуваними моделями фінансування полягає у способі збору та оперування інформацією щодо об'єктів фінансування. У межах прийняття кредитних рішень банки здійснюють селекцію та моніторинг діяльності підприємств. Обмін інформацією між кредитуючим банком та позичальником здійснюється у приватному порядку та має здебільшого конфіденційний характер [9]. Необхідною умовою доступу підприємств на ринок капіталів є забезпечення транспарентності інформації щодо фінансово-господарської діяльності. Інвестори на ринку капіталів, приймаючи свої інвестиційні рішення, мають використовувати лише публічну інформацію. У разі використання інсайдерської інформації учасники ринку капіталу можуть зазнати серйозних санкцій. Натомість банки та позичальники тривалий час вибудовують довірливі відносини, які дозволяють отримувати кредити навіть за несприятливого рівня кредитоспроможності підприємства. З іншого боку, підприємства є надто залежними від кредитування банків. Відтак останні мають досить сильні позиції у питаннях встановлення відсоткових ставок. Як наслідок, у країнах з домінуванням моделі кредитного ринку відсоткові ставки за кредитами є дещо вищими, ніж у англосаксонській моделі. Окрім цього, за цієї моделі вищими є систематичні ризики, що супроводжуються досить сильною волатильністю обсягів кредитування. У період зростання кредити видаються у тому числі ризиковим позичальникам, що призводить до збільшення проблемної заборгованості та рецесії на кредитному ринку. У період кризи – навпаки, банки можуть відмовляти у кредитуванні ефективних проектів. Таким чином, модель кредитного ринку не завжди виконує функцію ефективного алокації капіталу, а сам ринок розвивається циклічно. Як зазначають С. Науменкова та В. Міщенко, збитки у банківському секторі можуть збільшуватись, коли спаду передують кредитний бум, і це створює замкнене коло: проблеми у фінансовому секторі починають сприяти спаду в реальному секторі економіки, що знову призводить до проблем у банківському секторі. З метою уникнення таких ситуацій та в доповнення до буферного капіталу введено поняття контрциклічного буферу капіталу, який повинен гарантувати, що банківський сектор нараджує свій захист капіталу під час кредитного зростання [6].

Модель кредитного ринку є характерною для економік з посиленим державним регулюванням, а також зі значною часткою малого та середнього бізнесу. До країн, в яких домінує ця модель, слід перш за все віднести Австрію, Бельгію, Іспанію, Німеччину, Фінляндію, Францію. У формуванні європейської моделі значну роль відіграють великі банки. За оцінками експертів, швидке зростання європейської банківської системи здійснюється за рахунок 20 найбільших банків. При цьому відбувається непряма державна підтримка великих банків у континентальній Європі, що робить їх більш захищеними перед загрозою банкрутства, порівняно з банками США та Великої Британії [3]. Таким чином, зростання

банківської системи у багатьох країнах континентальної Європи здійснюється у тому числі за рахунок імпліцитної державної підтримки банків. Імпліцитні державні гарантії, що надаються великим європейським банкам, уможливають низькі витрати на фінансування.

У дискусіях навколо питання, яка із моделей фінансування є більш ефективною, досить часто наводиться аргумент, що банки є досить консервативними у питаннях фінансування інноваційних та ризикових проектів. Відтак, вони стримують інновації. З іншого боку, з огляду на інформаційні ризики для інвесторів та величину накладних витрат, суб'єкти малого та середнього бізнесу у переважній своїй більшості не можуть скористатися інструментами ринку капіталів, а використовують банківське кредитування. Отже, у країнах з високою часткою сімейного, малого та середнього бізнесу (як, наприклад, у Німеччині) повністю виправданим є домінування кредитного ринку, порівняно з ринком капіталів. Надаючи свій капітал підприємствам, потенційно банки можуть брати участь у розподілі збитків позичальника (у разі неповернення кредиту). Інвестори ринку капіталів потенційно є учасниками розподілу як прибутків, так і збитків. Відтак, за моделі банківського кредитування, капітал спрямовується переважно у менш ризикові проекти (селекція за критерієм надійності). За використання моделі ринку капіталів, інвестори вкладають кошти за суб'єктивним критерієм оптимального співвідношення дохідність-ризиковість. Причому пріоритетність віддається здебільшого критерію рентабельності. Отже, за цієї моделі капітал спрямовується переважно в інноваційні проекти, які є більш ризиковими, однак і більш прибутковими.

Важлива наукова проблема полягає в тому, щоб з'ясувати, яка структура фінансового ринку більше сприяє економічному зростанню країни. Мова йде про те, яка модель фінансування підприємств має домінувати: модель ринку капіталів чи модель кредитного ринку. Проведені Т. Беком, Р. Лівайном та іншими дослідження показують, що співвідношення сегментів фінансового ринку значною мірою залежить від рівня доходів у країні. У більшості країн з низьким рівнем доходів сегмент ринку капіталів та інституційних інвестицій є недорозвиненим. З підвищенням рівня доходів розвивається ринок капіталів, причому спочатку зростає капіталізація ринку, а потім його ліквідність. На економічне зростання більше впливає ліквідність ринку капіталів, аніж його обсяг [2]. За допомогою кореляційного аналізу впливу окремих сегментів фінансового ринку на економічний розвиток країни на прикладі 15 найбільш розвинених країн ЄС Т. Бек, Х. Казере та Ш. Рапп підтвердили висновок про те, що в економічно розвинених країнах наявний позитивний кореляційний зв'язок між обсягом ринку акцій та економічним зростанням. Збільшення європейського ринку капіталів на одну третю призводить до довгострокового зростання економіки на одну п'яту. Причому в менш розвинених країнах ЄС зазначений кореляційний зв'язок відсутній [3]. Для країн з перехідною економікою, для яких характерним є низький рівень доходів, нормальною є ситуація, за якої в структурі фінансового ринку переважає кредитний ринок, а банківська система є більш розвинутою порівняно з фондовим ринком. Натомість для економічно розвинених країн типовою є ситуація, коли ВВП країни зростає зі зростанням ринку капіталів.

Дослідимо більш детально стан та перспективи розвитку фінансового ринку України та окремих його сегментів. У середньому за останні п'ять років, загальна потужність вітчизняного фінансового ринку (ринку капіталів та кредитний ринок) знаходиться в межах 50-60 % від ВВП. У США цей показник складає 416 %, в Японії – 298 %, в Німеччині – 195 %, Греції – 141 %, у Польщі – 110 %. Таким чином, як у відносному, так і у абсолютному виразах глибина фінансового ринку України є набагато меншою, ніж відповідний показник в економічно розвинених країнах та в більшості країн з перехідною економікою. Водночас низкою наукових досліджень (Р. Голдсміт, 1969) доведено, що величина (глибина) фінансового ринку позитивно корелює із величиною реального ВВП на душу населення країни. Американський економіст Р. Гольдсміт показав позитивний вплив розвитку фінансового ринку на реальний сектор економіки [10]. Окрім цього, американські вчені П. Ажюн, П. Хауїт та Д. Майер-Фолкес довели, що вплив розвитку фінансових ринків на реальний сектор економіки у країнах, що розвиваються, є вищим, ніж у розвинених країнах [11].

Показники величини фінансових ресурсів, мобілізованих підприємствами на ринку капіталів, формується із загального обсягу капіталізації ринку акцій та ринку облігацій підприємств. За оцінками НКЦПРФ, станом на середину 2016 р. цей показник склав в Україні близько 26 млрд грн, що відповідає лише 6 % від ВВП 2015 року. Враховуючи нестабільність політичної та економічної ситуації останніми роками, на наш погляд, зазначений показник не є репрезентативним. Більш об'єктивними є дані станом на початок кризи, зумовленої військовим конфліктом в Україні. Для оцінки якісних та кількісних параметрів вітчизняного ринку капіталів необхідним є його порівняння з відповідними показниками інших країн. На нашу думку, аналіз слід здійснювати у зіставленні з різними групами країн, зокрема:

- з розвиненими країнами, в яких домінує англосаксонська модель фінансування (a.m);
- з розвиненими країнами, де переважає континентальна модель (k.m);
- з країнами з перехідною (транзитивною) економікою, такими, які належать до ринків, що розвиваються (e.m).

За цим аналітичним принципом сформовано інформацію, наведену в таблиці 2, де містяться окремі показники розвитку локального ринку капіталів за окремими країнами, що репрезентують різні типи економік та моделі фінансування.

**Таблиця 2. Ринок капіталів України у міжнародному вимірі
(усереднені значення за 2011-2014 рр.)¹**

Країна	Капіталізація фондового ринку у % до ВВП	Волатильність фондового ринку	Обсяг емітованих облігацій у % до ВВП	Середній термін погашення корпоративних облігацій, років	Частка банківських кредитів з терміном погашення більше 1 року
Країни, що належать до Emerging markets					
Аргентина	11,8	27,4	0,6	4,6	X
Бразилія	88,1	22,7	1,9	7,5	40,8
Болгарія	14,1	15,1	1,0	5,0	69,7
В'єтнам	15,8	21,3	0,1	4,5	X
Казахстан	28,3	24,5	1,9	18,9	X
Китай	93,0	19,7	4,1	4,7	X
Литва	11,5	15,7	0,6	5,1	77,6
Польща	34,4	20,7	0,4	6,7	69,7
Росія	56,6	23,4	2,8	8,5	72,7
Румунія	14,7	21,1	0,1	6,7	69,7
Сербія	21,1	16,1	1,5	8,2	56,9
Словаччина	9,9	17,3	3,7	16,1	62,1
Туреччина	33,8	23,7	0,4	7,3	X
Угорщина	32,9	24	0,2	7	70,4
Україна	17,9	28,5	1,6	5,5	48,1
Економічно розвинені країни з англосаксонською моделлю фінансування					
Велика Британія	130,8	17,1	4,2	12,9	70,0
Канада	144,2	14,3	3,7	12,1	72,5
Нідерланди	145,8	19,2	3,6	11,4	68,5
США	196,1	17,8	4,6	11,1	3,7
Швейцарія	181,0	16,1	3,5	7,7	X
Швеція	152,8	22,0	3,2	5,5	24,2
Економічно розвинені країни з континентальною моделлю фінансування					
Австрія	70,3	24,9	1,3	9,4	78,3
Греція	48,9	28,5	2,4	5,8	62,9
Італія	55,7	27,4	1,8	12,9	62,6
Норвегія	85,9	22,5	4,2	9,8	X
Німеччина	63,7	21,9	2,7	6,8	84,5
Фінляндія	71,6	23,3	2,6	6,6	86,6
Франція	121,4	23,9	3,5	7,2	80,9
Японія	139,8	20,3	1,6	6,9	X

Ринок капіталів країни характеризується показниками капіталізації, обсягом біржової торгівлі цінними паперами, кількістю цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах як в абсолютному вимірі, так у відношенні до ВВП країни. Згідно з аналітичними даними світового банку, середнє значення відношення капіталізації фондового ринку до ВВП в Україні протягом 2008-2010 рр. складало близько 25 %, а за період 2011-2013 рр. – 17,9 %. Для зіставлення, у Польщі цей показник склав 34,4 %; у Румунії – 14,7 %; Угорщині – 32,9 %; Казахстані – 28,3 %, у середньому по країнах OECD – 114 % [13]. Таким чином, за рівнем капіталізації фондового ринку, до початку кризових явищ Україна знаходилася на рівні країн з досить низьким рівнем доходів та економічного розвитку (Болгарія, В'єтнам, Румунія). Очевидно, що за величиною території, кількістю населення та підприємств, величиною ресурсного потенціалу Україна значно випереджає зазначені країни. Відтак більшим має

¹Таблиця складена на основі Звіту Світового Банку: *Global financial development report 2015-2016: long-term finance. Global financial development report. Washington, D. C.: World Bank Group, 2015* [12].

бути і ринок капіталів. Цільовими орієнтирами для вітчизняного ринку капіталів можуть бути показники Казахстану, Туреччини, Польщі. Однак нині індикатори фондового ринку України є значно гіршими, ніж у цих країнах.

Станом на 31.12.2015 р. капіталізація лістингових компаній фондового ринку склала 63,49 млрд грн, а на 30.06.2016 р. відповідний показник склав 26,35 млрд грн, або зменшився майже в три рази. Зниження ринкової капіталізації пояснюється суттєвим підвищенням інвестиційних ризиків в Україні, що знайшло своє втілення у низьких кредитно-інвестиційних рейтингах України, а також погіршенням світової кон'юнктури на світових сировинних ринках. І. Школьник у цьому контексті зазначає, що капіталізація українського ринку великою мірою визначається підприємствами паливно-енергетичного комплексу, металургійної галузі, машинобудування й фінансового сектору. Значна частина підприємств, що входять у цю групу, є експортноорієнтованими, тож їх фінансовий стан залежить від кон'юнктури світових товарних ринків [14]. Відтак рівень капіталізації вітчизняного фондового ринку тісно корелює зі світовими цінами на сировинні ресурси. Ця обставина є додатковим чинником, який зменшує рівень його глобальної конкурентоспроможності. Нестабільність макроекономічної ситуації, коливання цін на сировинних ринках, ризики корупції є причиною того, що волатильність фондового ринку в Україні за період 2011-2013 рр. була найвищою серед усіх країн, які досліджувалися експертами світового банку. Коефіцієнт волатильності фондового ринку склав 28,5. Аналогічне значення коефіцієнта має лише одна країна – Греція, яка тривалий час знаходиться у переддефолтному стані.

З вищевикладеного випливає, що на глобальну конкурентоспроможність країн з перехідною економікою впливає не структура фінансового ринку, а його обсяг та якість. Інформація, наведена в таблицях 1 та 2, засвідчує, що рівень капіталізації фондового ринку Литви, Румунії, Польщі є досить низьким, однак глобальна конкурентоспроможність фінансових ринків цих країн є досить високою.

На наш погляд, досить суперечливим є припущення, що на сучасному етапі складається ситуація, за якої механізм функціонування фінансового ринку залежно від того, яким чином буде надалі здійснюватись державне регулювання та наскільки стабільною буде макроекономічна ситуація в країні, може змінитись з банкоцентричного на орієнтований на ринок капіталу [5]. Вважаємо, що у навіть у довгостроковій перспективі трансформація фінансового ринку України у бік домінування ринку капіталів є неможливою і недоцільною. Численні наукові дослідження доводять, що для таких країн, як Україна, з мізерними доходами та низьким розвитком корпоративної культури, найкращою альтернативою є континентальна модель фінансування.

Нині фінансовий ринок України має усі ознаки банкоцентричної моделі з елементами експліцитної та імпліцитної державної підтримки. Як справедливо зазначає І. Школьник, банкоцентричність вітчизняної фінансової системи обумовлена, по-перше, тим, що основним джерелом фінансування корпоративного сектору економіки є банківські кредити; по-друге, у структурі емітованих цінних паперів, зокрема акцій та корпоративних облігацій, значна частка належить саме банківським установам; по-третє, в операціях купівлі-продажу цінних паперів на ринку капіталу провідна роль належить саме банківським установам; по-четверте, все частіше банки проводять операції андеррайтингу не тільки цінних паперів самих банків, але і суб'єктів господарювання реального сектору економіки [5]. Щоправда аналітичні дані показують, що порівняно з іншими країнами, де переважає модель кредитного ринку, в Україні є досить малою частка банківських кредитів з терміном погашення більше 1 року (всього 48 %), а за рівнем надійності банківської системи країна посідає останнє місце в глобальному індексі конкурентоспроможності. Таким чином, в Україні слід розвивати всі сегменти фінансового ринку, оскільки, незважаючи на домінування банківських кредитів у структурі фінансування, за якісними параметрами вони не забезпечують потреби економіки в інвестиційному капіталі, а сама банківська система є неконкурентоспроможною в глобальному вимірі. Окрім цього, відповідно до міжнародного індексу захисту прав власності (International property rights index 2016) за рівнем доступності кредитних ресурсів Україна посідає лише 81 місце із 128 країн світу, що внесені в рейтинг. Показник індексу склав лише 2,7 пункти із 10 [15].

У таблиці 3 наведено структуру фондового ринку України за окремими фінансовими інструментами за період 2005-2016 рр. З наведеної інформації випливає вкрай незадовільна тенденція щодо змін у алокації ресурсів на вітчизняному ринку капіталів. Левова частка фінансових ресурсів з ринку спрямовується у державні облігації. Причому в останні два роки значна сума коштів була спрямована у депозитні сертифікати НБУ (наведено за позицією «інші фінансові інструменти»). Таким чином, у структурі фінансових інструментів, що мають обіг на вітчизняному фондовому ринку, на державні облігації та на депозитні сертифікати НБУ у 2015р. припадало більше 90 %, а в 2016 р. – більше 95 %. Негативна динаміка відволікання коштів у державні цінні папери спостерігається протягом останніх 9 років. В останні п'ять років, на наш погляд, ситуація є критичною, оскільки більше 50 % ресурсів на фондовому ринку країни спрямовується саме у державні облігації.

Таблиця 3. Структура фондового ринку України за фінансовими інструментами, у % за 2005-2016рр. ¹

Фінансовий інструмент	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації	Облігації місцевої позики	Інвестиційні та опціонні сертифікати	Деривативи	Інші	Усього
2005	27,3	39,8	23,6	4,1	1,1	4,1	0	100
2006	23,9	41,8	29,3	3,4	1,1	0,3	0,2	100
2007	38,7	49,4	7,9	2,2	1,2	0,1	0,4	100
2008	31,3	44,0	22,6	1,2	0,5	0,3	0	100
2009	37,6	19,6	22,7	0,1	19,8	-,1	0	100
2010	33,3	5,1	46,4	0,1	12,3	2,8	0	100
2011	29,1	9,1	42,1	0,2	9,4	10,1	0	100
2012	8,2	10,0	67,8	2,4	2,2	9,4	0	100
2013	9,2	10,0	74,7	0,2	1,3	4,6	0	100
2014	4,2	5,4	87,9	0,1	0,6	1,5	0,3	100
2015	2,0	4,7	87,1	0,1	0,9	2,2	3,0	100
2016	0,8	2,9	84,8	0,0	0,6	0,5	10,4	100

Протягом 2012-2016 рр. відбувається стрімке падіння частки капіталу, що спрямовується у корпоративні цінні папери, зокрема в акції та облігації підприємств. Частка коштів, які вкладаються в акції підприємств, зменшилася більш ніж у 10 разів, в облігації – більш ніж у три рази. На наш погляд, така ситуація є наслідком не лише скорочення платоспроможного попиту з боку інвесторів та зростання рівня кредитно-інвестиційних ризиків, а й ефектом витіснення з ринку корпоративних цінних паперів державними облігаціями. Останні є більш привабливими для інвесторів, порівняно з корпоративними цінними паперами, як з точки зору ризику, так і з позиції прибутковості. Так доходність за депозитними сертифікатами НБУ на середину 2016 р. склала 15,5 %, а за ОВДП – близько 16,5 %. Найбільші інституційні інвестори в особі банківських установ вкладають кошти в державні облігації, у тому числі тому, що вони можуть слугувати забезпеченням у разі рефінансування НБУ.

Зменшення частки корпоративних цінних паперів на ринку пояснюється також тим, що протягом 2014-2016 рр. НКЦПРФ здійснює очищення ринку від спекулятивних, мало ліквідних та непорядних емітентів. Протягом цього періоду НКЦПРФ вилучила з ринку цінні папери більше 100 емітентів, стосовно яких були ознаки маніпулювання. Нині на ринку наявна значна кількість цінних паперів, емітованих підприємствами без чітко вираженої спеціалізації. Такі емітенти досить часто використовують кошти, залучені шляхом розміщення облігацій, не за напрямами, вказаними в проспекті емісії. Крім того, для їх випусків характерні недостатня забезпеченість номіналу і відсотків за облігаціями, що зумовлює високий рівень боргового навантаження. Інвестиції в такі інструменти є високоризиковими, що в більшості випадків підтверджується кредитними рейтингами спекулятивних рівнів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Низький рівень глобальної конкурентоспроможності в Україні значною мірою є наслідком недорозвиненості фінансового ринку. Ключові індикатори розвитку ринку (надійність банківської системи, стан регулювання фондового ринку, доступність фінансових послуг та можливість залучення ресурсів через локальний ринок капіталів) є набагато нижчими, ніж у інших країн аналізованого сегменту.

Структура фінансового ринку тісно пов'язана із домінуючою моделлю фінансування (банкоцентрична або континентальна чи ринку капіталів або англосаксонська). За англосаксонської моделі фінансування підприємств здійснюється в результаті емісії боргових цінних паперів та корпоративних прав. Вона є більш відкритою до фінансування ризикових та інноваційних проектів. Водночас в Україні домінуючою є модель кредитного ринку. Основні причини недостатнього поширення моделі фінансування на основі ринку капіталів криються як на боці інвесторів, так і у самих підприємствах. У результаті проведеного дослідження доведено, що домінуюча в країні модель фінансування та структура фінансового ринку не впливають на його глобальну конкурентоспроможність. Дискусії відносно того, яка модель фінансування є більш ефективною, слід перевести у площину, як можна найбільш раціонально поєднати ці дві моделі, щоб досягти позитивного народногосподарського ефекту. Обидві моделі час від часу дають збої та призводять до фінансової кризи, однак конкурентоспроможність фінансового ринку країни

¹ Складено автором за даними звітності НКЦПРФ.

визначається його обсягом та ліквідністю. Останні залежать від якості регулювання ринків капіталів та кредитного ринку, їх доступності, надійності та загальної інвестиційної привабливості. Враховуючи низький рівень доходів, потребу у фінансуванні малого та середнього бізнесу, традиційну схильність до використання непублічної інформації для прийняття фінансових рішень навіть у віддаленій перспективі в Україні буде збережена модель банкоцентричного фінансового ринку. Інструментарій ринку капіталів має доповнювати зазначену модель. Однак структура фондового ринку України є деформованою через критично високу частку присутності на ньому державних облігацій. Через дію ефекту витіснення значно зменшуються обсяги інвестицій у корпоративні цінні папери. Для нейтралізації цього ефекту слід суттєво зменшити доходність державних цінних паперів. У цьому разі інвестори будуть мати стимули вкладати кошти у більш ризикові, однак і набагато дохідніші корпоративні цінні папери.

Список літератури

1. Beck, T. H. Industry growth and capital allocation: Does having a market- or bank-based system matter? / T. H. Beck, R. Levine // *Journal of Financial Economics*. – № 64(1). – 2002. – pp. 147-180.
2. Beck, Th. Finance, Firm Size, and Growth / Th. Beck, A. Demirguc-Kunt, L. Laeven, R. Levine // *Journal of Money, Credit and Banking*. - Blackwell Publishing, - vol. 40(7). – 2008. – pp. 1379-1405.
3. Beck, Th. Beteiligungs und Kapital markt finanzierung im deutschen Finanz system: Zustand und Entwicklungsperspektiven [Електронний ресурс] / Th. Beck, Ch. Kaserer, M-S. Rapp // *Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft und Energie*. – 2015. – 216 S. – Режим доступу: <http://bmwi.de/DE/Mediathek/publikationen>.
4. Мозговий О. М. Інтегративно-індексний метод оцінювання рівня фінансової глобалізації країн світу / О. М. Мозговий, Н. В. Стукало // *Міжнародна економічна політика*. – 2009. - № 8. – С. 5-26.
5. Школьник, І. О. Роль банків у процесі формування національної моделі фінансового ринку / І. О. Школьник // *Вісник Української академії банківської справи*. – 2008. – № 1 (24) – С. 64–70.
6. Науменкова, С. В. Сучасні проблеми капіталізації банківської системи України / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. – 2013. – № 2(15). – С. 3-11.
7. Терещенко, О. О. Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці / О. Терещенко // *Вісник НБУ*. – 2012. – № 9. – С. 4-8.
8. The Global Competitiveness Index 2015-2016 // *The World Economic Forum*. – Режим доступу: <http://widgets.weforum.org/global-competitiveness-report-2015/>
9. Song, F. Notes on Financial System Development and Political Intervention [Електронний ресурс] / F. Song, A. Thakor // *World Bank Policy Research Working Paper No. 6350*. – 2013. – P.491-513. - Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2210301>
10. Goldsmith, R. W. Financial structure and development / Raymond W. Goldsmith. – New Haven: Yale University Press, 1969. – 561p.
11. Aghion, P. The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence / P. Aghion, P. Howitt, D. Mayer-Foulkes // *Quarterly Journal of Economics*. – 2005. - Vol.120. – p.173–222.
12. World Bank. 2015. Global financial development report 2015-2016: long-term finance. Global financial development report. Washington, D.C.: World Bank Group. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/955811467986333727/Global-financial-development-report-2015-2016-long-term-finance>.
13. Benchmarking Financial Systems around the World [Електронний ресурс] / Martin Čihák, Aslı Demirgüç-Kunt, Erik Feyen, Ross Levine // *Policy Research Working Paper 6175*. The World Bank Financial and Private Sector Development Vice Presidency & Development Economics Vice Presidency August 2012. – 56p.
14. Школьник, І. О. Капіталізація фондового ринку України в контексті світових тенденцій / І. О. Школьник // *Фінанси України*. – 2011. – № 4. – С. 65–74.
15. International property rights index 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://internationalpropertyrightsindex.org>.

References

1. Beck, T. H., Levine, R. (2002). Industry growth and capital allocation: Does having a market- or bank-based system matter? *Journal of Financial Economics*, 64(1), 147-180.
2. Beck, Th., Demirguc-Kunt, A., Laeven, L., Levine, R. (2008). Finance, Firm Size, and Growth. *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(7), 1379-1405.
3. Beck, Th., Kaserer, Ch., Rapp, M-S. (2015). *Beteiligungs und Kapitalmarktfinanzierung im deutschen Finanzsystem: Zustand und Entwicklungsperspektiven. Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft und Energie*. Retrieved from: <http://bmwi.de/DE/Mediathek/publikationen>.
4. Mozhovyy, O. M., Stukalo, N. V. (2009). Intehratyvno-indeksnyy metod otsinyuvannya rivnya finansovoyi hlobalizatsiyi krainin svitu. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 8, 5-26.

-
5. Shkol'nyk, I. O. (2008). Rol' bankiv u protsesi formuvannya natsional'noyi modeli finansovoho rynku. *Visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy*, 1 (24), S. 64–70.
  6. Naumenkova, S. V., Mishchenko, V. I. (2013). Suchasni problemy kapitalizatsiyi bankivs'koyi systemy Ukrainy. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky*, 2(15), 3-11.
  7. Tereshchenko, O. O. (2012). Otsinka kredytnykh ryzykiv: vidpovidnist' novatsiy NBU mizhnarodniy praktytsi. *Visnyk NBU*, 9, 4-8.
  8. The Global Competitiveness Index 2015-2016. (2015). *The World Economic Forum*. Retrieved from: <http://widgets.weforum.org/global-competitiveness-report-2015>.
  9. Song, F., Thakor, A. (2013). Notes on Financial System Development and Political Intervention. *World Bank Policy Research Working Paper*, 6350, 491-513. Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=2210301>.
  10. Goldsmith, R. W. (1969). *Financial structure and development*. New Haven: Yale University Press.
  11. Aghion, P., Howitt, P. Mayer-Foulkes, D. (2005). The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence. *Quarterly Journal of Economics*, 120, 173–222.
  12. World Bank. 2015. (2015). Global financial development report 2015-2016: long-term finance. Global financial development report. Washington, D.C.: *World Bank Group*. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/955811467986333727/Global-financial-development-report-2015-2016-long-term-finance>.
  13. Martin Čihák, Aslı Demirgüç-Kunt, Erik Feyen, Ross Levine (2012). Benchmarking Financial Systems around the World. *Policy Research Working Paper 6175. The World Bank Financial and Private Sector Development Vice Presidency & Development Economics Vice Presidency*.
  14. Shkol'nyk, I. O. (2011). Kapitalizatsiya fondovoho rynku Ukrainy v konteksti svitovykh tendentsiy. *Finansy Ukrainy*, 4, 65–74.
  15. *International property rights index 2016*. (2016). Retrieved from: <http://internationalpropertyrightsindex.org>.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016 р.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

УДК 338.2:330.34:620.9

Василина Богданівна ГОРБАНЬ

кандидат економічних наук,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
E-mail: vasylyna.horban@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОРТФЕЛІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ МІСТ

Горбань, В. Б. Особливості формування портфелів інвестиційних проектів для досягнення цілей сталого енергоефективного розвитку міст [Текст] / Василина Богданівна Горбань // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 169-179. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У сучасних умовах підвищення вартості паливно-енергетичних ресурсів вимагає від органів місцевого самоврядування використання кардинально нових підходів до провадження дієвої енергетичної політики, спрямованої на реалізацію концепції сталого енергетичного розвитку шляхом енергоефективної трансформації господарського комплексу міст. Для прийняття ефективних управлінських рішень щодо забезпечення сталого розвитку місцевих громад необхідне насамперед концептуальне моделювання портфелів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності та забезпечення їх належного фінансування.

Мета. Метою статті є дослідження особливостей та механізмів реалізації енергоефективних заходів шляхом декомпозиції завдань інвестиційних портфелів для забезпечення сталого розвитку міст на засадах проектно орієнтованого управління.

Метод (методологія). У процесі дослідження було використано загальнонаукові методи: індукції та дедукції; порівняння, систематизації та узагальнення; історичний та логічний; групування і класифікації; економіко-статистичні методи аналізу та графічний.

Результати. Визначено особливості розроблення та імплементації комплексних планів дій зі сталого енергетичного розвитку міст на довгострокову перспективу. Окреслено секторальні особливості планування енергоефективного розвитку на місцевому рівні. Запропоновано механізми реалізації наявного потенціалу енергозбереження на місцевому рівні. Ідентифіковано ключові показники енергоефективності за основними інфраструктурними секторами міст. Розроблено концептуальну схему реалізації потенціалу енергоефективності на засадах проектно орієнтованого управління. Ідентифіковано основні етапи й особливості формування портфелів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності, а також запропоновано способи їх фінансування.

Ключові слова: сталий енергоефективний розвиток міст; портфель інвестиційних проектів; план дій зі сталого енергоефективного розвитку; енергетична політика; енергетичне планування; фінансові ресурси; паливно-енергетичні ресурси; секторальна типологія; проектно орієнтоване управління; ранжування проектів; міжнародні фінансові інституції.

**PECULIARITIES OF INVESTMENT PROJECT PORTFOLIO
IN FURTHERANCE OF SUSTAINABLE ENERGY EFFICIENT URBAN DEVELOPMENT**

Abstract

Introduction. Nowadays the increase in the cost of fuel and energy resources requires from local authorities to use new approaches to efficient energy policy implementation. It should be focused on sustainable energy efficient development through actionable transformation of urban economic complex. It is important to provide conceptual modeling of investment project portfolio in the field of energy efficiency and its appropriate funding for decision-making purposes for sustainable development of local authorities.

Purpose. The article aims to study the characteristics and mechanisms for the implementation of energy efficiency measures by means of task decomposition of investment project portfolio with a view to ensuring sustainable development of local authorities in terms of project-oriented management.

Method (methodology). In the course of research the following scientific methods have been used: methods of induction and deduction; methods of comparison, method of systematization and generalization; historical and logical methods; methods of grouping and classification; method of economic and statistical analysis, graphical method.

Results. The features of development and implementation of sustainable energy action plans for the long run have been defined. Sectoral peculiarities of sustainable energy efficient development at the local level have been outlined. The mechanism for the implementation of the available energy conservation potential has been offered. The key performance indicators of energy efficiency in terms of major urban infrastructure sectors have been identified. The conceptual framework of energy efficient potential based on project-oriented management has been developed. Main milestones and peculiarities of formation the investment project portfolio in energy efficiency sphere have been identified. Funding methods have been suggested.

Keywords: sustainable energy efficient urban development; investment project portfolio; sustainable energy action plan; energy policy; energy planning; financial resources; fuel and energy resources; sectoral typology; project-oriented management; project ranking; international financial institutions.

JEL classification: G11, H76, O22, P28, Q01, Q47, R58

Вступ

У сучасних умовах найбільшими споживачами паливно-енергетичних ресурсів є міста: вони споживають близько 80 % загальної виробленої енергії, продукуючи при цьому приблизно 70 % викидів CO₂. Тому питання пріоритетності енергоефективності на місцевому рівні є одним із важливих елементів успішної реалізації загальнодержавної політики у енергетичній сфері, оскільки зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів у кінцевого споживача позитивно вплине на відповідні показники енергоефективності регіонів та держави загалом [1; 2; 3]. У цьому контексті необхідно розглядати перспективні шляхи енергоефективної трансформації міст та провадження дієвої енергетичної політики, першочергово спрямованої на реалізацію концепції сталого енергетичного розвитку.

Задля врегулювання означених проблем необхідно проводити всебічне аналізування вихідного стану споживання енергії у містах, а також комплексно формувати стратегічні пріоритети якісного відновлення інфраструктурних секторів.

Аналіз ситуації із енергетичним плануванням на місцевому рівні показує, що доволі часто воно обмежується лише розробкою програм енергозбереження в певному інфраструктурному секторі міста, або ж проблематика енергоефективності у місті розглядається лише в контексті загальноміських програм, наприклад, програми соціально-економічного розвитку міста чи програми реформування її житлово-комунальної сфери [3]. Зазвичай такі програмні документи мають низку суттєвих недоліків, зокрема вони охоплюють лише певну галузь міста і не узгоджуються з подібними міськими програмами в інших галузях, не мають чітких стратегічних та тактичних цілей, а також результуючих показників ефективності їх виконання. До того ж неналежний рівень фінансування міських програм не дозволяє повною мірою досягати поставлених завдань [3].

На сьогодні існують значні проблеми з фінансуванням енергоефективних проектів з бюджету територіальних громад, що насамперед обумовлено високим рівнем трансакційних витрат у зіставленні

із загальним обсягом необхідних інвестицій. У країнах з перехідною економікою ця проблема стала актуальною з огляду на те, що тарифи на енергоносії в секторах кінцевого споживання були, як правило, дуже низькими, і тому окремо взяті якісні проекти з енергоефективності, не могли вважатись економічно доцільними та інвестиційно привабливими, навіть незважаючи на те, що могли дати позитивні результати в масштабі всієї країни.

Очевидним є те, що для ефективного та сталого розвитку територіальних громад необхідним є володіння достатнім рівнем фінансових ресурсів. За даними періодичного видання «Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік», підготовленого експертами Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень у межах виконання проекту «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження» за підтримки USAID, встановлено, що більшість видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на розвиток соціально-культурної сфери (освіта, соціальний захист, охорона здоров'я). Зокрема, за 2015 рік сукупна частка таких видатків становила 80,6 %. Відповідно розвиток сфери житлово-комунального господарства та інфраструктури, а також сфери енергетики фінансується за залишковим принципом [4, с. 64].

Слід додатково зауважити, що основною складовою бюджету міста, яка може використовуватись для фінансування проектів з енергоефективності, виступає бюджет розвитку. Проте фінансові спроможності міст України у цьому відношенні дуже обмежені, особливо, якщо мова йде про впровадження проектів глибокої термомодернізації будівель. Це актуалізує питання залучення додаткових фінансових ресурсів для сталого розвитку територіальних громад, зокрема ресурсів зовнішнього походження.

Мета та завдання статті

Метою роботи є теоретико-методологічний аналіз механізму досягнення цілей сталого енергоефективного розвитку та надання практичних рекомендацій щодо його застосування у практичній діяльності органів місцевого самоврядування при підготовці портфелів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності. Завданням статті є характеристика імперативних підходів до процесів планування в енергетичній сфері, обґрунтування доцільності застосування секторального підходу при формуванні структури енергетичного балансу міст, визначення показників оцінювання рівня енергетичної ефективності інфраструктурних секторів міст, побудова концептуальної схеми реалізації потенціалу енергоефективності на засадах проектно-орієнтованого управління, ідентифікація засобів експрес-ранжування енергоефективних проектів при формуванні портфелів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності, оцінювання економічної ефективності портфелів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності з урахуванням фактору часу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасні тенденції в енергетичній сфері свідчать, що все більше міст усвідомлюють необхідність розроблення і впровадження комплексних планів з енергоефективності та збереження клімату, які охоплюють основні галузі щодо виробництва та споживання паливно-енергетичних ресурсів у містах.

Основною проблематикою розробки та подальшої реалізації комплексних планів дій сталого енергетичного розвитку міст на сьогодні є: наявність та достовірність даних щодо споживання енергетичних ресурсів у обраних секторах, можливість впливу місцевих органів влади на той чи інший сектор, а також питання фінансового забезпечення задекларованих у стратегічних документах заходів.

Методологічна типологія секторальних підходів до енергетичного планування, запропонована фахівцями Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України [5], Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [6], а також європейської програмної ініціативи «Угода мерів щодо клімату і енергії» [7] дозволяє розробити уніфікований підхід щодо підготовки планів дій з енергоефективності на різних рівнях управління з подальшим створенням системи моніторингу та оцінки якості їх виконання відповідно до ключових принципів бенчмаркінгу. Окремим питанням необхідно розглядати удосконалення імперативних підходів до планування в енергетичній сфері та забезпечення належного фінансування енергоефективних проектів на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Задля кращого розуміння досліджуваної проблематики для прийняття ефективних управлінських рішень щодо забезпечення сталого розвитку місцевих громад необхідно проводити всебічне аналізування вихідного стану споживання енергії у містах.

У цьому контексті необхідно досліджувати не лише сумарний обсяг споживання паливно-енергетичних ресурсів міста загалом, але й визначати окремі інфраструктурні сектори, що мають високий потенціал енергоефективності. Такий підхід дозволяє шляхом таргетування обирати найбільш енергоефективні цілі та забезпечувати організаційно-адміністративні, фінансові, технічні та інші можливості щодо реалізації наявного потенціалу енергозбереження.

Застосування секторального підходу дає змогу деталізувати структуру енергетичного балансу міст з урахуванням кількості первинної енергії, що надходить, а також наступних етапів її трансформації,

транспортування та використання у кінцевого споживача. Важливим питанням ідентифікації складових структури міського енергобалансу для його подальшого оцінювання залишається уникнення подвійного обліку паливно-енергетичних ресурсів, яке може вирішуватись шляхом розрахунку їх споживання безпосередньо у кінцевого споживача із урахуванням використання енергоресурсів на власні потреби енергогенеруючими підприємствами та втрат при трансформації і транспортуванні.

Слід зазначити, що аналізування енергетичних балансів міст доцільно проводити у динаміці щонайменше за останні п'ять років. Такий підхід дозволяє прослідковувати тенденції щодо використання паливно-енергетичних ресурсів та оцінювати наслідки раніше прийнятих управлінських рішень. Окрім того, на основі отриманих даних за роками можна здійснювати подальші розрахунки економії енергії та отриманого економічного ефекту в результаті впровадження енергоефективних заходів від визначеного базового року. Серед основних критеріїв для відбору базового року, як правило, розглядають наявність та достовірність даних за обраний період, їх повноту, а також сталість економічних процесів у обраних секторах.

Серед основних секторів, які мають значний потенціал енергоефективності, доцільно розглядати наступні: громадські та житлові будівлі; будівлі третинного сектору; вуличне освітлення; транспорт; тверді побутові відходи; промисловість; підприємства, що займаються централізованим водопостачанням та водовідведенням, а також виробництвом і постачанням теплової та електричної енергії.

З метою всебічного аналізування структури енергоспоживання у місті необхідно визначити ключові показники енергоефективності (рис. 1), які є важливим інструментом для аналізування взаємодії між економічною і людською діяльністю, сумарним енергоспоживанням і обсягами викидів діоксиду вуглецю.

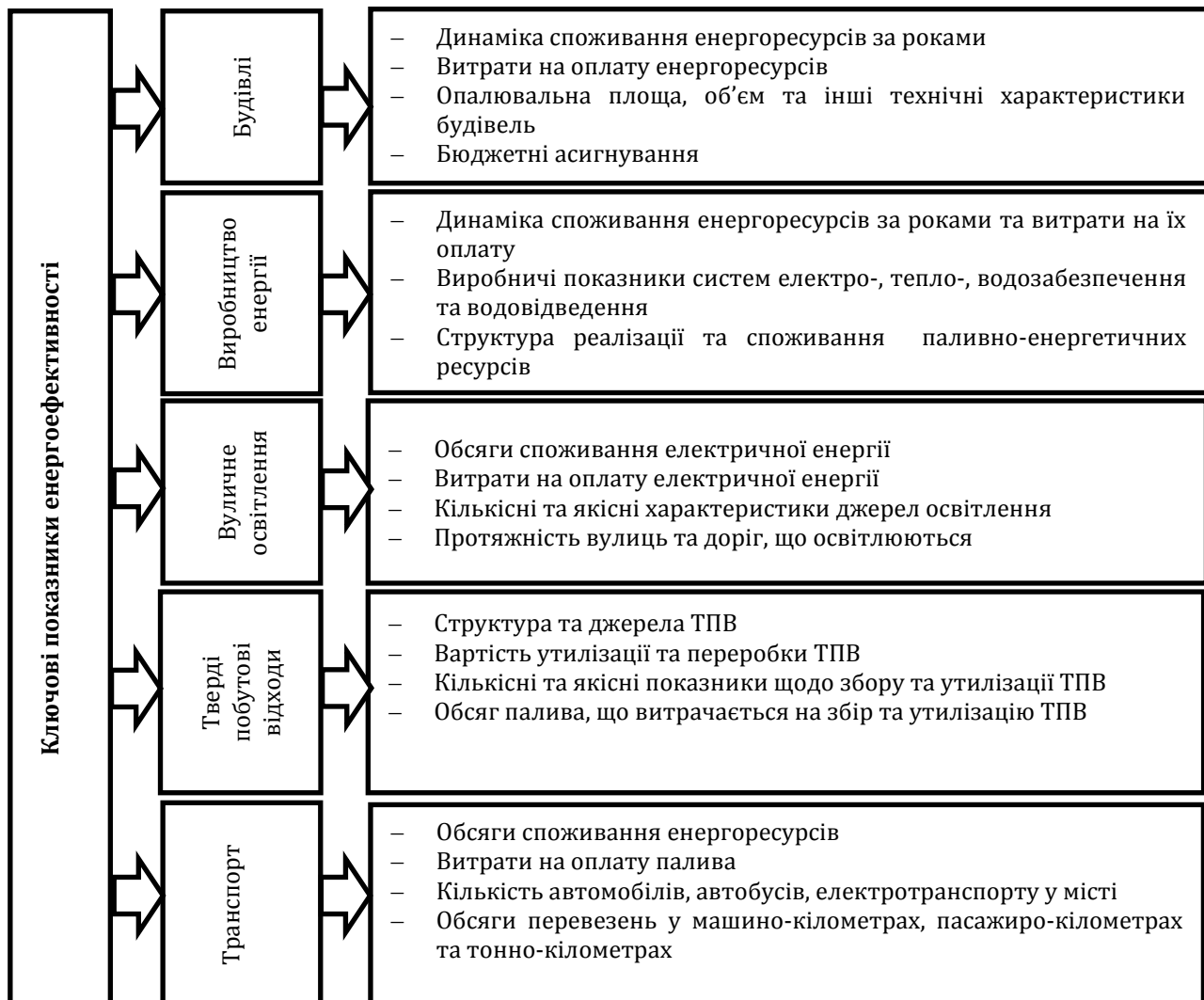

Рис. 1. Ключові показники енергоефективності за основними інфраструктурними секторами міст*

*Розроблено автором

Для здійснення такої градації (рис. 1) за основу обрано рекомендації Європейської комісії щодо першочергових секторів, котрі обов'язково повинні бути внесені до муніципальних планів дій зі сталого енергоефективного розвитку [8; 9].

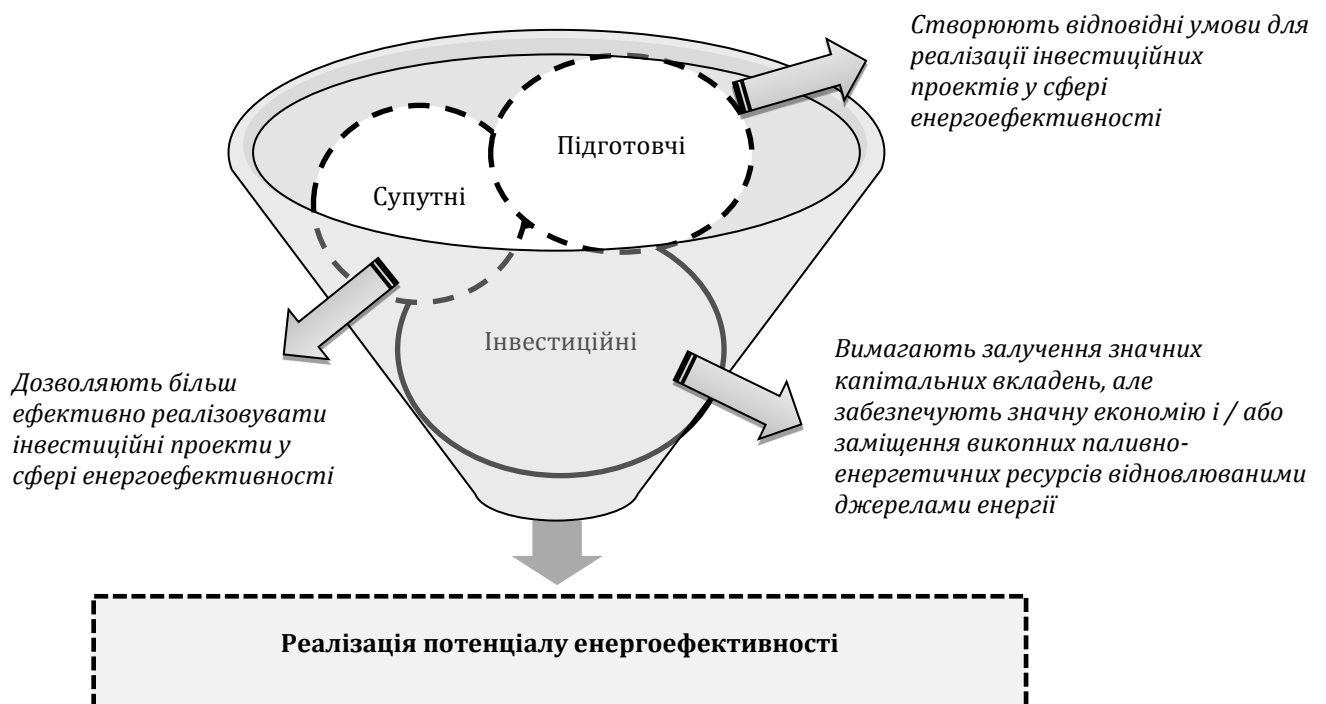
Окреслені показники дають можливість визначити, у яких інфраструктурних секторах першочергово можна досягти економії паливно-енергетичних ресурсів. Окрім надання інформації про тенденції енергоспоживання в минулому, показники енергетичної ефективності також дають змогу якісно змодельовати та спрогнозувати обсяг споживання енергоресурсів у майбутньому.

З позицій енергетичної політики одним з пріоритетних питань є розуміння того, наскільки зміни значень підсумкових показників енергоємності обумовлені підвищенням рівня енергетичної ефективності. Це доцільно здійснювати за допомогою методу декомпозиції, який розподіляє і кількісно оцінює результати впливу окремих факторів у кожному з досліджуваних секторів.

Як уже зазначалось, практичним результатом аналізування вихідного стану споживання енергії у містах повинно стати визначення рівня енергетичної ефективності інфраструктурних секторів і міста загалом, що дозволяє окреслити пріоритетні напрями для подальшого розроблення портфелів інвестиційних проектів. Одночасно зауважимо, що реалізація енергоефективних проектів повинна бути спрямована не лише на скорочення обсягу споживання паливно-енергетичних ресурсів, але й на запобігання наростаючому фізичному руйнуванню міської інфраструктури внаслідок недостатньої кількості чи відсутності поточних та капітальних ремонтних робіт, досягнення соціально прийняттого рівня фінансового навантаження на юридичних і фізичних осіб при оплаті за комунальні послуги, надання енергетичних послуг належної якості тощо.

При визначенні складових портфелів інвестиційних проектів, як головні критерії, як правило, розглядають розрахунок потенціалу енергоефективності у натуральному вираженні, розмір витрат на паливно-енергетичні ресурси в обраному секторі та рівень впливу органів місцевого самоврядування на сектори, адже важливим аспектом подальшого впровадження інвестиційних проектів є можливість муніципалітетів провадити комплексну й уніфіковану енергетичну політику.

Практична реалізація потенціалу енергоефективності у обраних інфраструктурних секторах повинна здійснюватися шляхом упровадження відповідних заходів у межах портфеля інвестиційних проектів. Заходи, які зазвичай пропонуються до реалізації, умовно можна поділити на підготовчі, супутні та безпосередньо інвестиційні (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл заходів портфеля інвестиційних проектів у сфері енергоефективності*

*Розроблено автором

При визначенні набору заходів портфеля інвестиційних проектів у сфері енергоефективності важливим є дотримання логіко-структурного підходу. Зокрема, необхідно провести аналізування

сильних та слабких сторін проектів, ризиків та можливостей (SWOT-аналіз), здійснити побудову дерева цілей з використанням SMART-методу, визначити набір робіт та відповідальних осіб (тобто сформувати матрицю відповідальності («responsibility assignment matrix»)), ідентифікувати основні віхи проектів з відповідним набором ключових показників енергоефективності на шляху досягнення цілей стратегічних планів дій зі сталого енергоефективного розвитку, ключові якісні та кількісні проектні результати, а також проектні ризики.

Надалі необхідно окреслити джерела сталості проектних результатів та очікувані ефекти (економічний, соціальний, технічний, екологічний). Технічний ефект енергоефективного проекту слід вимірювати у впроваджених технічних рішеннях, котрі відповідають вимогам інноваційного розвитку країни та сприяють її подальшому сталому видозміненню. Екологічний ефект доцільно обчислювати через вплив проектних інновацій на обсяги зменшення викидів CO₂ у атмосферу. Соціальний ефект вимірюється внеском проекту у поліпшення умов життя зацікавлених осіб, а також враховує вплив результатів проекту на вирішення соціально-інституційних проблем цільової аудиторії. Економічний ефект енергоефективного проекту визначається через показники зменшення рівня фінансового навантаження на юридичних і фізичних осіб при оплаті за паливно-енергетичні ресурси з урахуванням величини реальних грошових потоків проекту.

Додатковий економічний ефект від упровадження портфеля проектів може бути виражений у вигляді:

- зниження обсягу капітальних витрат на передінвестиційній або інвестиційній фазах життєвого циклу проектів;
- зниження обсягу операційних витрат завдяки технологічним удосконаленням та інноваційним упровадженням;
- мінімізації ризиків портфеля інвестиційних проектів;
- скорочення термінів реалізації портфеля проектів;
- зменшення терміну окупності енергоефективних проектів;
- наявності синергетичного ефекту при збільшенні числа аналогічних енергоефективних проектів.

Зазначену концепцію реалізації потенціалу енергоефективності на засадах проектно-орієнтованого управління можна подати схематично на прикладі сектору будівель, що фінансуються з міського бюджету (рис. 3).

При формуванні портфелів інвестиційних проектів (рис. 4) слід визначати пріоритетні проекти, реалізація яких дозволить отримувати найбільший потенціал енергоефективності.

Ранжування інвестиційних проектів є одним з ключових етапів, оскільки вкрай важливо в умовах ресурсних обмежень реалізувати найбільш ефективні та стратегічно значущі проекти.

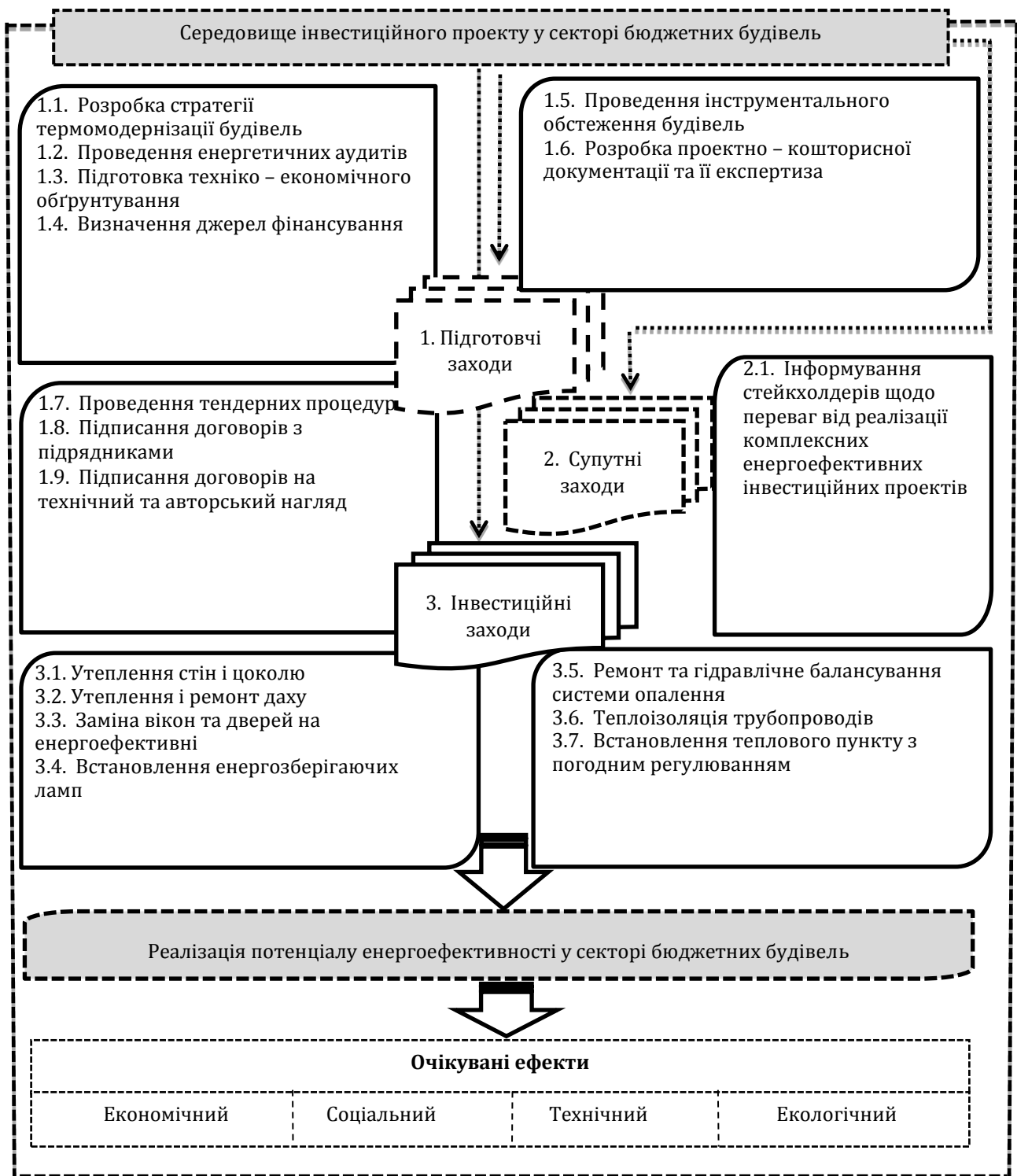
Як критерії для ранжування енергоефективних проектів, доцільно розглядати наступні: обсяг викидів CO₂ (K₁), обсяг зекономлених грошових коштів (K₂), розмір економії паливно-енергетичних ресурсів у натуральних показниках (K₃), приналежність проекту до сфери відновлюваних джерел енергії (K₄), кількість зацікавлених сторін, котрі отримують вигоду від реалізації проекту (K₅), відповідність тематики проекту стратегічному вектору міста (K₆), наявність проектно-кошторисної документації (K₇), наявність додаткових проектних документів (звіту про енергетичне обстеження, техніко-економічного обґрунтування, експертного висновку тощо) (K₈), соціальна значимість проекту (K₉), необхідність додаткових коштів на післяпроектне обстеження (K₁₀), гнучкість проекту (K₁₁), наявність та значущість ризиків невиконання проекту (K₁₂), наявність додаткового зовнішнього фінансування (K₁₃), наявність синергетичного ефекту (K₁₄), демонстративність та інноваційність проекту (K₁₅), наявність ефекту створення припливу інвестицій або генерування бюджетних надходжень (K₁₆), рентабельність проекту (K₁₇) та період окупності (K₁₈).

Зазначені показники доцільно згрупувати за ознакою інвестиційної привабливості для ідентифікації їх цільової приналежності та означення елементів експрес-ранжування енергоефективних проектів (табл. 1).

Оцінювання економічної ефективності портфелів інвестиційних проектів є одним із найважливіших кроків для визначення пріоритетності проектів та потребує розрахунку основних показників, за якими оцінюється їх інвестиційна привабливість (рис. 5).

Означені показники (рис. 5) є першочерговими для оцінювання фахівцями міжнародних фінансових інституцій при розгляді питання надання фінансової підтримки зовнішнього походження територіальним громадам.

Додатково зауважимо, що доступні умови співпраці у сфері енергозбереження з метою залучення грантових та кредитних коштів на сьогодні пропонують European Bank for Reconstruction and Development (Європейський банк реконструкції та розвитку), World Bank (Світовий банк), United States Agency for International Development (Агентство США з міжнародного розвитку), INOGATE (Міжнародна програма співпраці в енергетичній сфері), GIZ (Німецьке товариство технічного співробітництва), Nordic Environment Finance Corporation (Північна Екологічна Фінансова Корпорація), International Finance

Рис. 3. Концептуальна схема реалізації потенціалу енергоефективності у секторі будівель, що фінансуються з міського бюджету, на засадах проектно орієнтованого управління*

*Розроблено автором

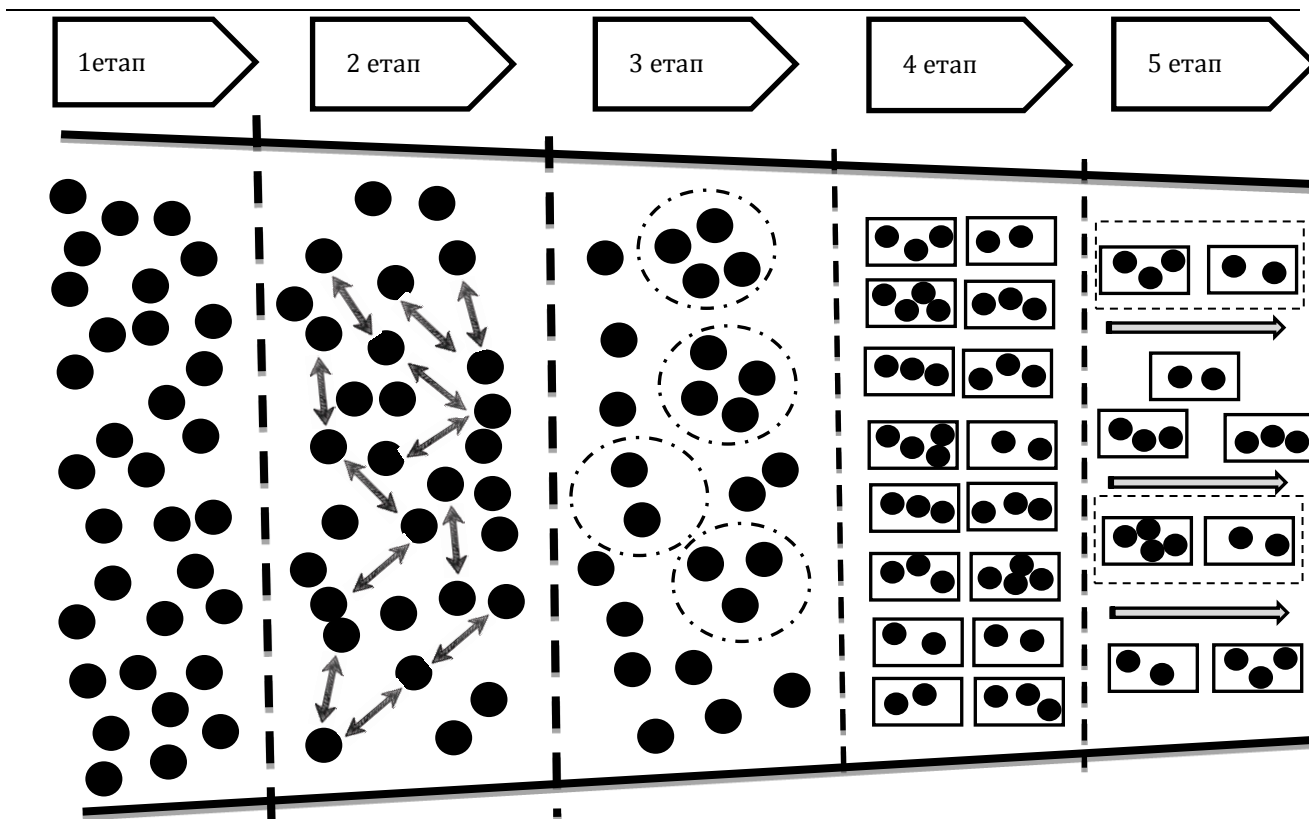

Рис. 4. Стадії формування портфельів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності*

*Розроблено автором

Умовні позначення до рис. 4:

□ - проекти; □ - портфель проектів; ● - заходи.

Примітки до рис. 4.:

1 етап: Збір вихідних даних та їх попереднє аналізування;

2 етап: Узгодження переліку проектних заходів із зацікавленими сторонами за інфраструктурними секторами міста;

3 етап: Вибір енергоефективних заходів для формування портфеля інвестиційних проектів;

4 етап: Ранжування енергоефективних проектів за критеріальними ознаками;

5 етап: Календарне планування та реалізація пріоритетних проектів / портфельів проектів.

Таблиця 1. Групування показників, які використовуються для ранжування енергоефективних проектів за ознакою інвестиційної привабливості*

Групи критерії	Показники**
1. Фінансові критерії	К ₂ , К ₁₇ , К ₁₈ , К ₁₆ , К ₁₃
2. Екологічні та енергетичні критерії	К ₁ , К ₃ , К ₄
3. Критерії проектної імплементації	К ₆ , К ₇ , К ₈ , К ₉ , К ₅ , К ₁₀ , К ₁₁ , К ₁₂ , К ₁₄ , К ₁₅

*Розроблено автором

**Похилим шрифтом позначено критерії для експрес-ранжування енергоефективних проектів

Рис. 5. Градація основних показників оцінювання економічної ефективності портфелів інвестиційних проектів у сфері енергоефективності з урахуванням фактору часу*

*Розроблено автором

Водночас слід зауважити, що залучення позикових коштів до бюджету міста для фінансування будь-яких програм регламентується Бюджетним кодексом України. З урахуванням обмежень, встановлених частиною 3 статті 18 Бюджетного кодексу України, «загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 200 відсотків (для міста Києва – 400 відсотків) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди»[10].

Окрім того, частиною 6 статті 74 Бюджетного кодексу України передбачено, що «видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати 10 відсотків видатків загального фонду місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу» [10].

Для досягнення максимальної ефективності використання коштів міського бюджету необхідно задіяти механізми співфінансування та державно-приватного партнерства, а також створити сприятливий інвестиційний клімат у містах та надати місцеві гарантії для залучення інвестицій в енергоефективні проекти. Економічно доцільним є застосування механізмів енергосервісних контрактів. Зауважимо, що у квітні 2015 року прийнято Закон України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» № 327-VIII [11]. Цей Закон встановлює правові та економічні засади щодо впровадження механізму енергосервісного контрактингу для підвищення енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності. Водночас прийнято Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» № 328-VIII [12]. Завдяки прийнятим законодавчим актам, установи, що мають бюджетне фінансування, зможуть укладати енергосервісні договори на реалізацію енергоефективних заходів з використанням механізму ЕСКО.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Беручи до уваги питання обмеженості фінансових ресурсів, органам місцевого самоврядування необхідно ретельно обирати проекти для першочергового впровадження з метою максимізації ефектів від їх реалізації у межах муніципальної енергетичної політики. Важливим є поступове зміщення

акцентів у портфелях енергоефективних проектів із модернізації енергетичного сектору та термосанації бюджетних чи житлових будівель у бік розвитку відновлюваних джерел енергії з метою зменшення обсягів викидів парникових газів в атмосферу, а відтак – і мінімізації антропогенного тиску на довкілля.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у проведенні аналізу чутливості результуючих фінансових показників енергоефективних проектів до варіацій значень індикаторів, які беруть участь у їх визначенні з метою мінімізації ризиків портфелів інвестиційних проектів.

Список літератури

1. Енергоефективність у регіональному вимірі: проблеми та перспективи: аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. – Дніпропетровськ. – 2014 р. – 78 с.
2. Горбань, В. Б. Актуальні проблеми ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів та їх вплив на економіку України [Текст] / В. Б. Горбань // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 3 (35). – С. 231-238.
3. Горбань, В. Б. Трансформація імперативних підходів до процесу планування в енергетичній сфері України [Текст] / В. Б. Горбань // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 24. – С. 53-59.
4. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2016. – 80 с.
5. Офіційний сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saee.gov.ua/>.
6. Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>.
7. Офіційний сайт «Угода мерів щодо клімату і енергії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.covenantofmayors.eu/index_en.html.
8. How to develop a sustainable energy action plan (SEAP) in the Eastern Partnership and Central Asian cities». Part I – «The SEAP process, step-by-step towards the -20% target by 2020»: guidebook, 2013р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.covenantofmayors.eu/IMG/pdf/SEAP_guidebook_Part_I.pdf.
9. How to develop a Sustainable Energy Action Plan (SEAP) in the Eastern Partnership and Central Asian Cities. Part II – «Baseline Emissions Inventory»: guidebook, 2014р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.covenantofmayors.eu/IMG/pdf/SEAP_guidebook_Part_II.pdf.
10. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.
11. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації [Електронний ресурс] : закон України від 09.04.2015 р. № 327-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/327-19>.
12. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації [Електронний ресурс] : закон України від 09.04.2015 р. № 328-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/328-19>.

References

1. *Enerhoefektyvnist' u rehional'nomu vymiri: problemy ta perspektyvy* [Energy efficiency in the regional dimension: problems and prospects] (2014). [in Ukrainian].
2. Horban, V. B. (2014). *Aktual'ni problemy efektyvnoho vykorystannya palyvno-enerhetychnykh resursiv ta yikh vplyv na ekonomiku Ukrayiny* [Contemporary issues of efficient usage of fuel and energy resources and their impact on the economy of Ukraine] *Nauka y ekonomika – Science and economics*, 3(35), 231–238 [in Ukrainian].
3. Horban, V. B. (2015). *Transformatsiya imperatyvnykh pidkhodiv do protsesu planuvannya v enerhetychniy sferi Ukrayiny* [Transformation of imperative approaches towards planning processes in the energy sector of Ukraine] *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 24, 53–59 [in Ukrainian].
4. *Byudzhethnyy monitorynh: Analiz vykonannya byudzhetu za 2015 rik* [Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution in 2015] (2016). [in Ukrainian].
5. *Ofitsiyyny sayt Derzhavnoho ahentstva z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya Ukrayiny* [The official website of the State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine]. Retrieved from: <http://saee.gov.ua>.
6. *Ofitsiyyny sayt Ministerstva enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrayiny* [The official website of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine]. Retrieved from: <http://minregion.gov.ua>.

-
7. *Ofitsynyy sayt «Uhoda meriv shchodo klimatu i enerhiyi»* [The official website of the Covenant of Mayors]. Retrieved from: http://www.uhodameriv.eu/index_uk.html.
  8. *How to develop a sustainable energy action plan (SEAP) in the Eastern Partnership and Central Asian cities. Part I – «The SEAP process, step-by-step towards the -20% target by 2020»: guidebook (2013)*. Retrieved from: http://www.covenantofmayors.eu/IMG/pdf/SEAP_guidebook_Part_I.pdf.
  9. *How to develop a Sustainable Energy Action Plan (SEAP) in the Eastern Partnership and Central Asian Cities. Part II – «Baseline Emissions Inventory»: guidebook (2014)*. Retrieved from: http://www.covenantofmayors.eu/IMG/pdf/SEAP_guidebook_Part_II.pdf.
  10. *Byudzhetnyy kodeks Ukrainy vid 08.07.2010* [Budget Code of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.
  11. «Pro zaprovadzhennya novykh investytsiynykh mozhlyvostey, harantuvannya prav ta zakonnykh interesiv sub"yektiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti dlya provedennya masshtabnoyi enerhomodernizatsiyi». *Zakon Ukrainy vid 09.04.2015r.* [The Law of Ukraine “On the introduction of new investment opportunities to guarantee the rights and legitimate interests of businesses for massive energy modernization”]. (Accessed 09 April 2015). Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/327-19>. [in Ukrainian].
  12. «Pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrainy shchodo zaprovadzhennya novykh investytsiynykh mozhlyvostey, harantuvannya prav ta zakonnykh interesiv sub"yektiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti dlya provedennya masshtabnoyi enerhomodernizatsiyi». *Zakon Ukrainy vid 09.04.2015r.* [The Law of Ukraine “On Amendments to the Budgetary code of Ukraine on introduction of new investment opportunities to guarantee the rights and legitimate interests of businesses for massive energy modernization”]. (Accessed 09 April 2015). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/328-19>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.11.2016 р.

Леонід Борисович ДОЛІНСЬКИЙ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра економіко-математичного моделювання,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Владислав Вікторович КОРЧИНСЬКИЙ

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: Vladislav.korchynskyi@gmail.com

**ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА КІЛЬКІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ
КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ**

Долінський, Л. Б. Ідентифікація та кількісне оцінювання кредитного ризику комерційного банку [Текст] / Леонід Борисович Долінський, Владислав Вікторович Корчинський // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 180-189. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто якісний та кількісний аспекти ризиків банківської діяльності. Якісний аналіз включає в себе огляд класифікацій банківських ризиків та їх систематизацію. В межах кількісного аналізу побудовано експертну систему з використанням нечіткої логіки, продемонстровано результати роботи системи за допомогою карти ризиків.

Мета. Метою статті є дослідження якісного та кількісного аспектів аналізу банківських ризиків на засадах комплексного підходу до системи ризик-менеджменту.

Метод (методологія). Було застосовано системний підхід для проведення систематизації кредитного ризику банківських установ. Для моделювання кредитного ризику використано багатofакторну дискримінантну модель, експертні методи та інструментарій нечіткої логіки в середовищі MATLAB.

Результати. Визначено основні джерела ризиків у межах комплексної системи банківського ризик-менеджменту. Побудовано класифікацію ризиків банківської діяльності з урахуванням взаємозв'язків між різними їх видами. Обґрунтовано доцільність глибокого кількісного аналізу саме кредитного банківського ризику. З метою оцінювання останнього у програмному середовищі MATLAB створено модель на нечіткій логіці з використанням методичних рекомендацій НБУ стосовно дискримінантного аналізу позичальників. На основі реальних фінансових показників розраховано показник рівня кредитного ризику. Через застосування результатів моделювання та сценарного підходу було побудовано карту кредитного ризику банку, яку апробовано на чисельному прикладі.

Ключові слова: якісний аналіз; кількісне оцінювання; дискримінантна модель; кредитний ризик; нечітка логіка; банківські ризики; картографування ризиків.

Leonid Borysovych DOLINSKYI

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economic and Mathematic Modeling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: dolinsky.com@gmail.com

Vladyslav Viktorovych KORCHYNSKYI

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: Vladislav.korchynskyi@gmail.com

IDENTIFICATION AND QUANTITATIVE ESTIMATION OF CREDIT RISK OF COMMERCIAL BANK

Abstract

Introduction. In the article the qualitative and quantitative aspects of banking activity risks are considered. Qualitative analysis includes a review of the classification of banking risks and their systematization. Within the quantitative analysis it is built an expert system with the usage of indistinct logic. The results of the activity of the system which acts with the help of card of risks are shown.

Goal. The purpose of the article is the investigation of qualitative and quantitative aspects of analysis of banking risks on the basis of an integrated approach to risk management system.

The method (methodology). The systematic approach to the systematization of the credit risk of banks is applied in the article. The multifactor discriminant models, expert methods and indistinct logic tools in the environment MATLAB are used for the modeling of credit risk.

Results. The main sources of risks within an integrated system of bank risk management have been determined. The classification of banking risks, taking into account the relationships between their species, has been worked out. Expediency of deep quantitative analysis of the credit risk of the bank has been grounded. In order to evaluate the latest in software environment of MATLAB we have created the model on indistinct logic with the usage of guidelines of NBU concerning the discriminant analysis of borrowers. On the basis of actual financial performance we have calculated indicator of credit risk. Through the application of the results of modeling and scenario approach the card of bank credit risk has been worked out and approved.

Keywords: qualitative analysis; quantitative assessment; discriminant model; credit risk; indistinct logic; banking risks; risk mapping technologies.

JEL classification: C38

Вступ

Система ризик-менеджменту є, безперечно, невід'ємним та надзвичайно важливим елементом функціонування кожної банківської установи. Жоден банк не зможе вести ефективну фінансову діяльність без упровадження відповідного комплексного управління ризиками. Це твердження можна обґрунтувати декількома фактами.

По перше, будь-яка підприємницька діяльність й, зокрема, активні та пасивні банківські операції нерозривно пов'язані з ризиком як з комплексною економічною категорією, що характеризується поєднанням імовірності настання певної несприятливої події та збитків, що виникнуть у результаті її настання.

Таким чином, ризики, що приймаються банком, тісно пов'язані з його прибутковістю, а отже, необхідним є проведення заходів щодо їх ідентифікації, оцінювання та зниження (або оптимізації). Це не тільки дозволить зберегти високий рівень ефективності діяльності банку, а й забезпечить його конкурентоспроможність на ринку банківських послуг.

І по-друге, на сьогодні в банківському секторі склалася вкрай нестабільна ситуація, а загальний стан банківської системи можна охарактеризувати як критичний. Велика кількість вітчизняних банківських установ визнаються неплатоспроможними та ліквідуються Національним банком України. Загалом з 2009 року внаслідок кризової ситуації у фінансово-економічному секторі, за даними НБУ [1], простежується зменшення кількості діючих банків на території України. Якщо у 2009 році налічувалося 184 активних банки, то у 2016 році (за останніми даними, наявними на дату написання статті) їх залишилось 109 (без урахування тих, що є неплатоспроможними).

Також за останній рік спостерігається значне збільшення частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів: з 13,5 % у 2015 році (01.01.2015) до 23,5 % у 2016 році (01.05.2016), що також свідчить про розбалансованість вітчизняної економіки.

Як зазначають національні рейтингові агентства [2], протягом 2013-2015 років обсяг банківської системи України у гривневому еквіваленті майже не змінився. Проте, враховуючи виведення з ринку близько 60 банківських установ та суттєву девальвацію гривні, можна стверджувати, що активи банківської системи втратили значну частину вартості. Одночасно з цим відбувалось погіршення якості активів, що чинило тиск на фінансовий результат банківської системи і відповідним чином відобразилось на загальному рівні її кредитоспроможності.

Згідно з даними фінансового інтернет-порталу «Минфин» [3], станом на 13.06.2016 року в Україні близько 86 банківських установ є неплатоспроможними, функціонують під керівництвом тимчасової адміністрації та перебувають на етапі ліквідації.

Отже, зважаючи на вищезазначені негативні тенденції в українському банківському секторі, можна стверджувати про актуальність, важливість та необхідність проведення досліджень в області побудови системи ризик-менеджменту для комерційних банків.

У цьому напрямку працювало багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених та дослідників, серед яких Великоіваненко Г. І., Вітлінський В. В., Камінський А. Б., Наконечний Я. С., Пернарівський О. В., Примостка Л. О., Томас Л. Б. та інші.

Проте єдиної стратегії впровадження системи ризик-менеджменту не існує, і кожен банк має самостійно, з огляду на специфіку свого функціонування, визначити, які ризики є для нього більш значущими і які математичні та програмні інструменти необхідно використовувати для їх оцінювання та управління ними.

Мета та завдання статті

Метою нашої статті є дослідження якісного та кількісного аспектів аналізу банківських ризиків на засадах комплексного підходу до системи ризик-менеджменту.

З цією метою необхідно послідовно розв'язати декілька завдань: ідентифікувати ключові джерела банківських ризиків; визначити основні властивості різних видів ризику; побудувати класифікацію ризиків банківської діяльності з урахуванням взаємозв'язків між їх видами; створити модель на нечіткій логіці на основі дискримінантної моделі НБУ та продемонструвати результати моделювання з використанням інструменту картографування ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Загалом реалізація ризик-менеджменту в банку є комплексним, багатоетапним процесом, який можна зобразити у вигляді схеми, поданої на рис. 1. У нашій статті ми зупинимося більш детально на перших двох етапах.

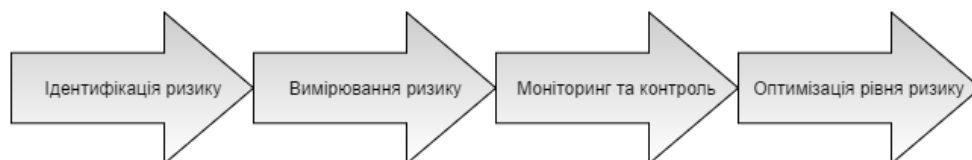

Рис. 1. Етапи проведення ризик-менеджменту*

*Розроблено автором

Для того, щоб ефективно організувати управління ризиком у межах банківської установи, відповідно до рис. 1, необхідно насамперед здійснити його ідентифікацію, тобто визначити та описати всі його характеристики та види. Для цього проведемо детальний якісний аналіз банківського ризику, що міститиме визначення об'єкта, суб'єкта, чинників ризику, його класифікацію та систематизацію.

Об'єктом банківського ризику є сам банк, що приймає на себе певний ризик, проводячи банківські операції.

Суб'єктом по відношенню до певного банку може бути інший банк, що функціонує в банківській системі країни; потенційний або наявний клієнт чи партнер банку; Центральний Банк, що проводить нагляд за діяльністю певного банку (НБУ); консалтингові компанії, аудиторські та рейтингові агентства, що здійснюють оцінку діяльності банку; податкова та інші державні служби.

Під чинниками маються на увазі певні умови та обставини, які призводять до виникнення тих чи інших ризиків у процесі діяльності банківської установи. Іншими словами, це джерела виникнення

ризиків банківської діяльності. Чинники можна поділити на *контрольовані* (ті, що підпадають під вплив управлінських рішень з боку банку) та *неконтрольовані*; *визначені* (щодо яких є повна та достовірна інформація) та *невизначені* (щодо яких або немає інформації взагалі, або вона не є достатньою). Прикладом джерела ризику може бути неплатоспроможність позичальника, некомпетентність керівного складу, зміна ринкової кон'юнктури, шахрайство, стихійні лиха та інші форс-мажорні обставини.

Варто зазначити, що банківські ризики є багатоаспектними, вони проявляються в різних сферах банківської діяльності та наявні у різних типах банківських операцій. Різні джерела банківських ризиків спричиняють відповідно різні його види. Для їх структурування створюється класифікація (за певним критерієм). Наприклад, можна побудувати класифікацію за видами активних банківських операцій, визначивши наступні види ризику:

- *ринковий ризик* – виникає в процесі здійснення торгових операцій банку (з валютою, деривативами, цінними паперами тощо), що забезпечують торговий дохід;
- *кредитний ризик* – виникає в процесі здійснення кредитно-інвестиційних операцій банку (кредитування та інвестування), які забезпечують процентний дохід;
- *операційний ризик* – виникає в процесі здійснення розрахунково-комісійних операцій (комісії за платежами, операції з картками та інше), що забезпечують комісійний дохід. Такі операції зазвичай вважаються безризиковими.

Але єдиної узгодженої класифікації ризиків банківської діяльності досі не розроблено, а більшість з тих, які існують на сьогодні, частково повторюють одна одну, містять подібні або ідентичні елементи та не є вичерпними. Тому постає завдання систематизації наявних видів банківських ризиків. З цією метою було проведено їх узагальнення на основі класифікацій з багатьох джерел, серед яких виокремимо наступні:

- міжнародна конвергенція виміру капіталу та стандартів капіталу (далі скорочено – Базель II) [8];
- методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, схвалені Постановою Національного банку України № 361 [9];
- навчальний посібник «Кредитування та контроль» за авторством Вовк В. Я. [10].

Результати систематизації подано на рис. 2.

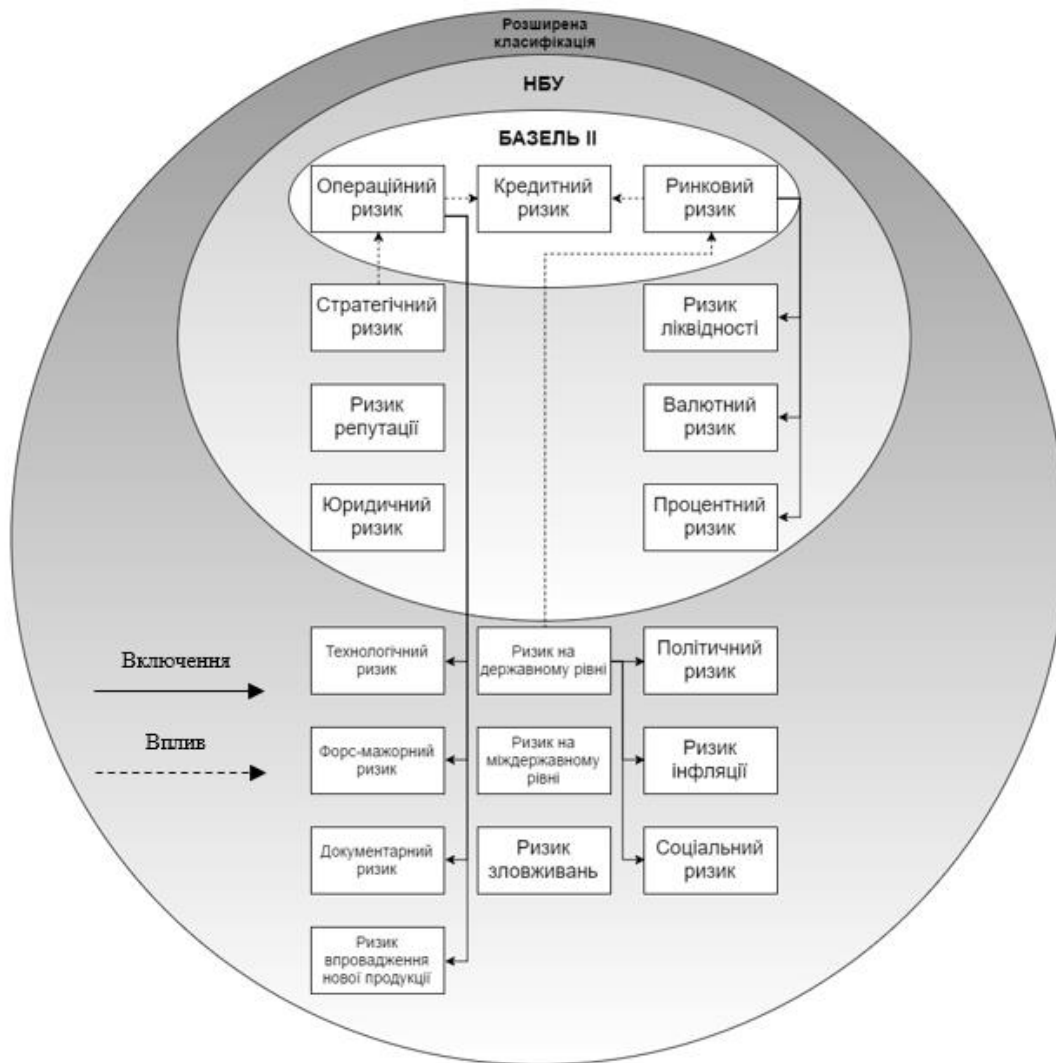
Як видно зі схеми систематизації (див. рис. 2), за Базелем II [8] визначають три основні види ризику: кредитний, операційний та ринковий. У нормативних документах НБУ [9] додатково розглядають такі види ризику, як валютний, процентний, ліквідності, стратегічний, юридичний, репутації. Розширена класифікація (розглянута в навчальному посібнику [10]), окрім вищезазначених, також містить наступні види ризику: технологічний, форс-мажорний, документарний, ризик упровадження нової продукції, ризик на державному рівні, ризик на міждержавному рівні, ризик зловживань, політичний, соціальний, ризик інфляції.

На схемі суцільними стрілками з'єднано елементи, які містять піделементи. Наприклад, до складу операційного ризику, на нашу думку, можна зарахувати технологічний, форс-мажорний, документарний ризики та ризик упровадження нової продукції, оскільки ці ризики пов'язані з операційною та інформаційно-технологічною діяльністю банківської установи. До ризику на державному рівні було зараховано політичний, соціальний ризики та ризик інфляції (зміни в законодавстві, вплив соціальної нерівності, девальвація національної валюти можуть негативно вплинути на діяльність банківської установи). До ринкового ризику належать валютний, процентний ризики та ризик ліквідності (позаяк зміни валютних курсів, відсоткових ставок та вартості майна належать до ринкових коливань).

Пунктирними стрілками позначено вплив одного ризику на інший (структурні зв'язки). Наприклад, з операційних ризиків більше всього на кредитний впливає ризик зловживань, зумовлений можливістю махінацій та спекуляцій робітниками банку або незаконними діями клієнтів. На кредитний ризик також впливають коливання валют, відсоткової ставки (ринковий ризик). Ризик на державному рівні суттєво впливає на ринковий ризик (у результаті політичних та соціальних змін, інфляційних процесів – може змінюватися кон'юнктура ринку та ринкова рівновага, що призведе до коливання відсоткової ставки, вартості товарів на ринку, знецінення національної валюти).

Необхідно зазначити, що хоча ця систематизація і є результатом аналізу та синтезу багатьох чинних класифікацій і її побудова мала на меті повністю ідентифікувати всі основні види банківських ризиків, вона все ще не є універсальною та вичерпною і може бути доповнена іншими елементами. Причиною тому є суб'єктивність процесу класифікування ризику та існування великої кількості критеріїв поділу. Але, на нашу думку, повнота вищенаведеної систематизації в межах проведення якісного аналізу є цілком достатньою.

Таким чином, з наведеної на рис. 2 систематизації видно, що лише 3 ключові види банківських ризиків (операційний, кредитний та ринковий) входять до всіх наведених класифікацій. Отже, в контексті нашого дослідження саме ці 3 види ризику ми вважатимемо системотвірними, а інші види ризику – похідними від них.

Рис. 2. Систематизація видів банківських ризиків

*Розроблено автором

На нашу думку, серед усіх розглянутих вище (див. рис. 2.) видів банківського ризику, на сьогодні саме кредитний становить найбільшу загрозу для стабільності функціонування банку. Ще у 1997 році Базельський комітет по банківському нагляду в документі [11] назвав кредитний ризик основним видом фінансового ризику, з яким мають справу фінансові інститути в процесі своєї діяльності. Ця теза є актуальною і сьогодні, що підтверджується наступними статистичними даними [12]: якщо на 2013 рік частка доходів від кредитування в сумі загальних доходів по банківській системі складала 76.9 %, то на I квартал 2016 року цей показник складає 92.5 %. І хоча частка з року в рік може коливатися, за останні роки вона стабільно перевищує 2/3 загального доходу банків по банківській системі. Інші дані НБУ [1] показують, що загальна сума кредитів, наданих юридичним та фізичним особам загалом, зростає з 815 327 млн грн у 2013 році до 948 599 млн грн станом на 01.05.2016 року. Таким чином, кредитний ризик у результаті його реалізації може завдавати найбільш збитки і спричиняти найбільш негативні наслідки порівняно з іншими ризиками банківської діяльності (операційними, валютними, ринковими і т. д.). Саме тому цей вид ризику був обраний об'єктом для подальшого кількісного аналізу.

Кількісний аналіз: застосування дискримінантних моделей та нечіткої логіки

Другим етапом проведення ризик-менеджменту, відповідно до рис. 1, має бути вимірювання обраного на попередньому етапі виду ризику, тобто його кількісний аналіз. Для кредитного ризику другий етап міститиме, по-перше, визначення показника ризику (ймовірності його реалізації) та, по-друге, визначення очікуваних збитків.

Загалом основою для визначення рівня кредитного ризику є оцінювання кредитоспроможності позичальника (кредитний аналіз). Кількісний кредитний аналіз ґрунтується на відповідних моделях, поміж яких виокремимо класифікаційні та моделі комплексного аналізу.

Класифікаційні моделі дозволяють за допомогою математичних, статистичних та експертних методів розподілити клієнтів на умовні групи. До них можна зарахувати: бальну (рейтингову) оцінку та кредитний скоринг як модифікацію бальної оцінки; множинний дискримінантний аналіз (МДА); систему визначення показників (модель Бівера); модель CART (Classification and regression trees – «класифікаційні та регресійні дерева»). Також можна виокремити моделі оцінки кредитного ризику портфеля: Credit Metrics, KMV Portfolio Manager, Credit Risk+, Credit Portfolio View.

Моделі комплексного аналізу поєднують якісні та кількісні характеристики позичальника. До найбільш відомих моделей комплексного аналізу, які використовуються закордонними банками, належать: правило «шести Сі» (американські банки), PARTS, PARSER (британські банки), CAMPARI (європейські та американські банки).

Зупинимось детальніше на дискримінантних моделях прогнозування кредитного ризику, що засновані на коефіцієнтах ефективності фінансової діяльності підприємств-позичальників. Серед вітчизняних моделей можна виокремити наступні: універсальна модель Терещенка, галузева модель Терещенка (описана розробником моделі в статті [13]) та модель, визначена НБУ в нормативному документі [14]. Останні дві модифіковані для врахування галузевої приналежності кожного підприємства, яке оцінюється.

Але, як було зазначено вище, першим кроком кількісного аналізу має бути визначення рівня ризику. Дискримінантні ж моделі призначені для визначення кредитоспроможності позичальника, що не є оцінкою ризику саме по собі. Іншою проблемою є існування «зони невизначеності» в дискримінантних моделях на певному проміжку. На цьому проміжку неможливо з достатньою точністю оцінити ймовірність настання одного з варіантів стану підприємства: чи воно збанкрутує чи ні. Ймовірність обох варіантів дорівнюватиме 50 %.

Тому з метою усунення вищевказаних недоліків класичного дискримінантного аналізу нами було побудовано експертну систему, з використанням інструментарію нечіткої логіки в середовищі MATLAB. Для підвищення ефективності прогнозування показника рівня ризику та зменшення області невизначеності у дискримінантній моделі, у функціях належності граничні значення для термів всіх змінних встановлювалися не чітко послідовно, а з перетином на 25 %.

Вхідні та вихідні дані для системи було обрано відповідно до методики визначення показника ризику кредиту, що описана у главі 2 нормативного документу [14].

Таким чином, *показник рівня кредитного ризику* визначатиметься відповідно до *категорії якості кредиту*, яка згідно з табл. 1 задається двома характеристиками (лінгвістичними змінними моделі, побудованій на нечіткій логіці): *класом боржника – юридичної особи* та *станом обслуговування боргу*.

Таблиця 1. Класифікація кредиту, наданого боржнику – юридичній особі за категоріями якості*

Клас боржника - юридичної особи	Стан обслуговування боргу				
	"високий"	"добрий"	"задовільний"	"слабкий"	"незадовільний"
A	I	I	II	IV	V
B	I	II	III	IV	V
C	II	II	III	IV	V
D	III	III	IV	V	V
E	IV	IV	V	V	V

*Розроблено автором за даними [14]

Класифікація, подана у табл. 1, враховує як неспроможність боржника сплатити кредит, так і його небажання виплачувати. Наприклад, якщо інтегральний показник фінансового стану боржника високий (відповідно й клас боржника буде високим), але строк прострочення платежу за кредитом є великим, рівень ризику для цього кредиту вважатиметься високим.

Отже, першою лінгвістичною змінною є клас боржника – юридичної особи, що визначається на основі галузевої дискримінантної моделі НБУ [14]. Для прикладу, розглянуто варіант моделі для середнього/малого підприємства, що займається оптовою/роздрібною торгівлею. Така модель буде мати наступний вигляд:

$$Z = 0.03 * K_3 + 0.001 * K_4 + 0.16 * K_6 + 0.6 * K_7 + 2.9 * K_8 + 0.08 * K_9 - 0.14 \quad (1)$$

де:

Z – інтегральний показник фінансового стану боржника – юридичної особи;

K₃ – коефіцієнт фінансової незалежності;

K₄ – коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом;

K₆ – коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності;

K₇ – коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності;

K₈ – коефіцієнт рентабельності активів за чистим прибутком;

K₉ – коефіцієнт оборотності оборотних активів.

Залежно від значення інтегрального показника Z, боржник може належати до класу А, В, С, D або Е. (Тут і далі подані інтервали з перетином. Система визначає належність до певного терму експертним шляхом).

Якщо значення Z від -10 до -4.703 – клас Е;

Якщо значення Z від -6.028 до -0.28 – клас D;

Якщо значення Z від -1.717 до 0.15 – клас С;

Якщо значення Z від -0.316 до 0.847 – клас В;

Якщо значення Z від 0.556 до 10 – клас А.

На цьому етапі були введені деякі спрощення:

- Граничними значеннями інтегрального показника на вході для лінгвістичної змінної «Клас боржника» було обрано -10 та 10. Вихід значень за такі межі є малоімовірним;
- 8 поданих у документі [14] класів боржників було об'єднано в 5 для забезпечення оптимальної та адекватної роботи системи, що ґрунтується на нечіткій логіці. Найбільш поширеними та рекомендованими для неї є три- або п'ятиелементні терм-множини.

Другою лінгвістичною змінною є стан обслуговування боргу, що характеризується кількістю днів платежу. Залежно від значення змінної стан обслуговування боргу боржника може бути «високий», «добрий», «задовільний», «слабкий», «незадовільний».

Якщо значення змінної складає від 0 до 7 днів – стан «високий»;

Якщо значення змінної складає від 5 до 30 днів – стан «добрий»;

Якщо значення змінної складає від 25 до 89 днів – стан «задовільний»;

Якщо значення змінної складає від 74 до 180 днів – стан «слабкий»;

Якщо значення змінної складає більше 180 днів – стан «незадовільний».

Побудована у середовищі MATLAB система, на основі вхідних даних та нечіткої бази правил, класифікує кредит, наданий боржнику – юридичній особі за категоріями якості (див. табл. 1). Кредиту може бути надана категорія від I (найвища, найнижчий рівень ризику) до V (найнижча, найвищий рівень ризику). Система, на основі визначеної категорії та параметрів вихідної лінгвістичної змінної, розраховує експертним шляхом значення показника рівня ризику кредиту, що може набувати значення від 0 до 1 включно. Помноживши результуючий показник на 100, можна отримати показник рівня кредитного ризику у відсотковому вимірі.

Кількісний аналіз: картографування ризику

Застосування вищеописаної моделі доцільно поєднати з іншим інструментом аналізу ризиків – картою ризиків. Загалом картографування ризиків – це метод аналізу ризиків шляхом нанесення їх на координатну пряму. Така пряма може містити одну, дві або навіть більше осей. У випадку використання одної осі це може бути просто ймовірність реалізації ризику. Додавши ще один параметр – розмір збитків від реалізації ризику (що є другим кроком проведення кількісного аналізу) – отримаємо двовимірну карту ризиків. Такого виду карти можна зустріти у багатьох дослідників, зокрема у монографії [15] та у роботі [7].

Для опису методу картографування рівня кредитного ризику на реальному прикладі були використані наявні у вільному доступі дані фінансової звітності за 2015 рік двох підприємств, що займаються оптовою/роздрібною торгівлею: ПАТ «Євротек» та ТОВ «Таврія-В».

Усі дані щодо зобов'язань підприємств перед банками та показників звітності підприємств було взято з електронного ресурсу [16], що є єдиним інформаційним масивом даних про емітентів цінних паперів.

Для кожного підприємства були розраховані фінансові коефіцієнти (з використанням даних з форми 1 «Баланс» та форми 2 «Звіт про фінансові результати» відповідних підприємств) та інтегральний показник фінансового стану боржника – юридичної особи (за формулою (1)).

Величина можливих збитків від реалізації ризику за кожним позичальником визначена як загальна сума зобов'язань перед банком відповідно до фінансової звітності вказаних підприємств. Оскільки

кількісний аналіз кредитного ризику має проводитись у межах кожного банку окремо за кожним позичальником, було введено певні спрощення та припущення:

- обидва підприємства обслуговуються одним банком;
- кожне підприємство-позичальник має лише одну діючу кредитну угоду з банком (ризик за цим кредитом тотожний ризику за цим позичальником);
- не враховується подальша робота з проблемною заборгованістю (продаж застави за кредитом, продаж права кредитних вимог тощо) та зменшення суми збитків банку порівняно із загальною сумою зобов'язань підприємства перед ним.

Дані щодо наявності прострочених платежів та кількості днів затримки у вільному доступі відсутні, тому для кожного підприємства було розглянуто оптимістичний сценарій, коли стан обслуговування боргу «високий» (затримка від 0 до 7 днів) та песимістичний сценарій, коли стан обслуговування боргу «слабкий» (кількість днів затримання платежу складає більше 74 днів).

Для «Євротек» інтегральний показник фінансового стану складає -6,12716, що характеризує підприємство як таке, що знаходиться в критичному стані. Загальна заборгованість перед банком становить 681 000 грн. Для «оптимістичного» сценарію показник рівня ризику складатиме 0,699 або 69,9 %. Для «песимістичного» – 0,922 або 92,2 %.

Для «Таврія-В» інтегральний показник становить 0,93619, що характеризує підприємство як фінансово стійке. Зобов'язання складають 10144000 грн. За «оптимістичного» сценарію показник рівня ризику становить 0,025 або 2,5 %. За «песимістичного» – 0,28 або 28 %.

Отже, усі необхідні показники (показники рівня кредитного ризику та сума збитків від його реалізації) для кожного підприємства розраховані і можна провести картографування ризику. Результати зображено на рис. 3.

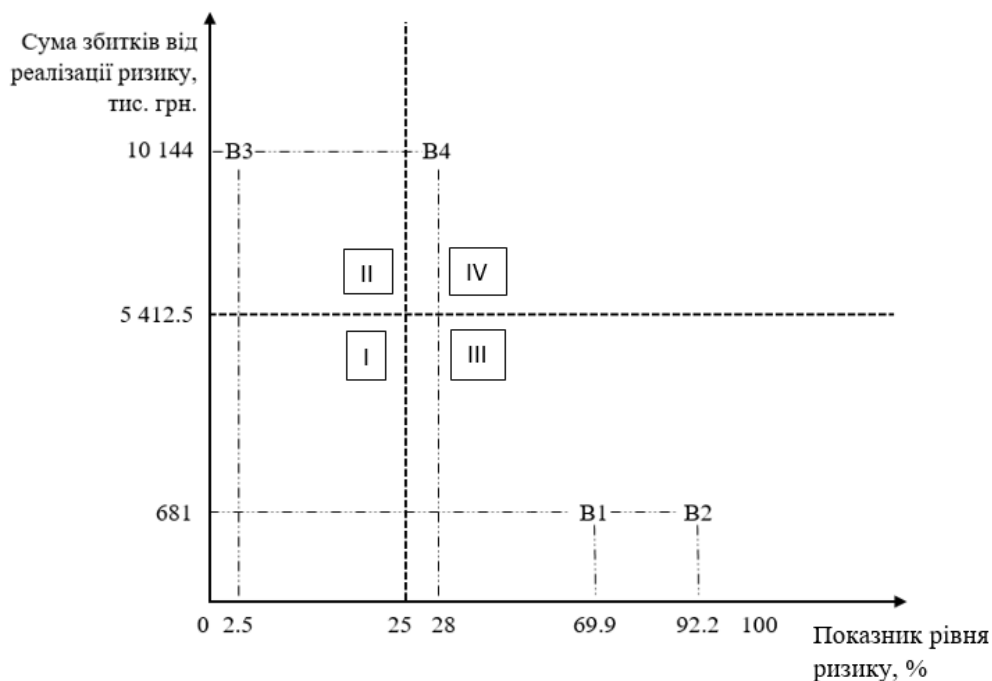

Рис. 3. Карта ризиків*

*Розроблено автором

На рис. 3 межами ризику по осі «Збитки» є середні значення по усім наданим банком кредитам юридичним особам. По осі «Показник рівня ризику» межі виставлені суб'єктивно – 25 %. Межі зображені жирними пунктирними лініями.

Зона I – зона низького рівня ризику, II – зона помірного рівня ризику, III – зона високого рівня ризику, IV – зона катастрофічного рівня ризику.

B1, B2 – відповідно «оптимістичний» та «песимістичний» сценарій для «Євротек»; B3, B4 – аналогічно для «Таврія-В».

Отже, з рис. 3 видно, що кредитування ПАТ «Євротек» за обох сценаріїв є небажаним, оскільки рівень кредитного ризику є високим (зона III).

На нашу думку, потрапляння кредиту ПАТ «Євротек» до зони високого ризику значною мірою обумовлено тим, що розраховане за формулою (1) значення інтегрального показника вказало на критичний фінансовий стан підприємства.

Стосовно кредиту ТОВ «Таврія-В» на карті ризику спостерігається перехід від помірної рівня ризику (зона II) за оптимістичним сценарієм до катастрофічного рівня ризику (зона IV) за песимістичним сценарієм.

На наш погляд, такий перехід по зонах ризику для підприємства, яке є фінансово стійким за розрахованим інтегральним показником, пояснюється насамперед значною сумою загальної заборгованості перед банком, тобто потенційно можливими великими обсягами збитків за реалізації цього кредитного ризику.

Отже, кредитування ТОВ «Таврія-В» є доцільним тільки в тому випадку, якщо підприємство не має заборгованостей за минулими платежами. Якщо ж є прострочені платежі, рівень кредитного ризику є катастрофічним.

Таким чином, проведення кількісного аналізу категорії якості кредиту з подальшим картографуванням кредитного ризику з урахуванням величини кредиту надає особам, що приймають у банку рішення про кредитування, математично та програмно обґрунтовані рекомендації щодо доцільності співпраці з тим чи іншим потенційним позичальником.

Зазначимо, що наведений приклад, хоча й заснований на реальних даних фінансової звітності та галузевій дискримінантній моделі НБУ, значною мірою є умовним, оскільки за іншої кредитної політики банку розподіл зон кредитного ризику був би іншим.

Наприклад, сума заборгованості за банківським кредитом ТОВ «Таврія-В» у наведеному прикладі є дуже значною для банку й потенційно може призвести до катастрофічних за розміром збитків. Більший за масштабами банк, з більшими кредитними лімітами, можливо не вважав би таку суму заборгованості катастрофічною.

Також до змін меж зон ризику може призвести зміщення показника рівня ризику (імовірність реалізації кредитного ризику), який був прийнятий на рівні 25 %, а може змінюватися в межах від 0 до 100 %.

Крім того, було розглянуто лише офіційну фінансову звітність двох підприємств за 2015 рік. Можливо, аналіз відповідних фінансово-статистичних показників у динаміці на етапі багатofакторного дискримінантного аналізу надав би інших результатів стосовно значень інтегрального показника.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, в результаті проведеного дослідження було побудовано експертну систему на нечіткій логіці для визначення показника кредитного ризику позичальника банку та продемонстровано використання картографування ризиків як інструменту їх кількісного аналізу та підтримки прийняття рішень.

Розроблена система у поєднанні з картами ризиків, при подальшій модифікації, може бути репрезентована у вигляді повноцінного програмного забезпечення, призначеного для використання в межах банківських установ у складі програмного комплексу системи управління ризиками.

Необхідно зазначити, що розглянуті інструменти кількісного аналізу ризиків мають певні недоліки, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері. Серед перспективних напрямків можна виокремити наступні:

- застосування інших дискримінантних моделей (наприклад, галузевої моделі Терещенка, які, можливо, забезпечать більш точний результат кількісного аналізу);
- поглиблене дослідження методів зменшення зон невизначеності в застосовуваних дискримінантних моделях;
- визначення більш об'єктивних критеріїв встановлення меж для зон ризиків на картах ризиків;
- подальша модифікація моделі на нечіткій логіці (побудова альтернативної бази правил, дослідження доцільності застосування інших типів функцій належності для вирішення поставленої задачі, введення додаткових входних лінгвістичних змінних).

Список літератури

1. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / НБУ. – 01.05.16. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/cci/article?art_id=36807.
2. Долінський, Л. Б. Кредитний Рейтинг як індикатор кон'юнктури фінансових ринків України / Л. Б. Долінський, М. А. Ткаченко. // НРА «Рюрик», річний звіт. – 2015. – С. 10.
3. Неплатоспроможні банки, фінансовий інтернет-портал «Минфин». – Стат. дані від 22.03.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minfin.com.ua/banks/problem>.
4. Кредитний ризик комерційного банку / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко. – Київ: Т-во "Знання", 2000. – 251 с.

5. Камінський, А. Аналіз системи ризик-менеджменту в банках України / А. Камінський // Банківська справа. – №6. – 2005. – С. 10-19.
6. Примостка, Л. О. Фінансовий менеджмент у банку / Л. О. Примостка. – Київ: КНЕУ, 2004. – 466 с. – (підручник).
7. Томас, Л. Б. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься / Л. Б. Томас, Г. Ш. Уильям, Л. У. Пол. – Киев: "Вильямс", 2003. – 208 с.
8. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: уточненные рамочные подходы, 2004. – 266 с.
9. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] : постанова №361 від 02.08.2004/ НБУ. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36985>.
10. Вовк, В. Я. Кредитування і контроль / В. Я. Вовк, О. В. Хмеленко. – Київ: Знання, 2008. – 463 с.
11. Core principles for effective banking supervision. Basle Committee on Banking Supervision, 1997, April.
12. Доходи та витрати банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – 2013-2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58285.
13. Терещенко, О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства / О. О. Терещенко // Економіка України. – 2003. – № 8 – С. 38-44.
14. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : постанова №23 від 25.01.2012. НБУ. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
15. Вітлінський, В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К: КНЕУ, 2004. – 480 с.
16. База даних емітентів цінних паперів [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://smida.gov.ua>.

References

1. *Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv.* (2016). Retrieved from: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publishtsti/article?art_id=36807.
2. Dolins'kyu, L. B., Tkachenko, M. A. (2015). *Kredytnyy Reytynh yak indykator kon'yunktury finansovykh rynkiv Ukrayiny.* NRA «Ryuryk», richnyy zvit.
3. Neplatospromozhni banky, finansovyy internet-portal «Minfin. (2016). Retrieved from: <http://minfin.com.ua/banks/problem>.
4. Vitlins'kyu, V. V., Pernarivs'kyu, O. V., Nakonechnyy, Ya. S., Velykoivanenko, H. I. (2000). *Kredytnyy ryzyk komertsyynoho banku.* Kyiv: Znannya.
5. Kamins'kyu, A. Analiz systemy ryzyk-menedzhmentu v bankakh Ukrayiny. *Bankivs'ka sprava*, 6, 10-19.
6. Prymostka, L. O. (2004). *Finansovyy menedzhment u banku.* Kyiv: KNEU.
7. Tomas, L. B., Uyl'yam, H. Sh., Pol, L. U. (2003). *Kompleksnyy podkhod k risk-menedzhmentu: stoit li etim zanimat'sya.* Kiev: Vyl'yams.
8. *Mezhdunarodnaya konverhentsiya izmerenyya kapitala i standartov kapitala: utochnennyye ramochnyye podkhody.* (2004).
9. *Pro skhvalennyya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo orhanizatsiyi ta funktsionuvannya system ryzyk-menedzhmentu v bankakh Ukrayiny:* postanova #361 vid 02.08.2004. (2004). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36985>.
10. Vovk, V. Ya. & Khmelenko, O. V. (2008). *Kredytuvannya i kontrol'.* Kyiv: Znannya.
11. *Core principles for effective banking supervision.* (1997). Basle Committee on Banking Supervision.
12. *Dokhody ta vytraty bankiv Ukrayiny.* (2016). Retrieved from: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58285.
13. Tereshchenko, O. (2003). *Dyskryminantna model' intehral'noyi otsinky finansovoho stanu pidpryyemstva.* *Ekonomika Ukrayiny*, 8, 38-44.
14. *Pro zatverdzhennyya Polozhennyya pro poryadok formuvannya ta vykorystannya bankamy Ukrayiny rezerviv dlya vidshkoduvannya mozhlivykh vtrat za aktyvnymy bankivs'kymy operatsiyamy.* Postanova #23 vid 25.01.2012. (2012). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
15. Vitlins'kyu, V. V., Velykoivanenko, H. I. (2004). *Ryzykolojiya v ekonomitsi ta pidpryyemnytstvi.* Kyiv: KNEU.
16. *Baza danykh emitentiv tsinnykh paperiv.* (2015). Retrieved from: <http://smida.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2016 р.

Vitaliy Leonidovych PROKOPENKO

PhD in Economics,
Deputy Head,
Department of Production and Technical Services,
Public Joint-Stock Company "Poltavaoblenergo"
E-mail: doc8259@gmail.com

**ANNUITIES AS A TOOL OF INVESTMENT APPRAISAL CALCULATIONS OF
STATIC PROJECTS IN ELECTRICAL GRIDS**

Prokopenko, V. L. Annuities as a tool of investment appraisal calculations of static projects in electrical grids/ Vitaliy Leonidovych Prokopenko// Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 190-199. – ISSN 1993-0259.

Abstract

Introduction. The article is devoted to analysis of annuities as the computational tool that may ease discounted investment appraisals in electrical grids.

Purpose. The purpose is to study the possibilities of perpetual annuity, which is applied in a guiding industrial document for evaluation of static projects, to provide correct estimations of investments in electrical grids with time limited profitable periods of operation.

Method (methodology). The analysis is based on the concept of net cash flow which is traditionally applied in capital budgeting studies. Present value factor appraisal method is used to test annuities. Comparative method is applied to evaluate the relative error of NPV estimations based on perpetual annuity.

Results. It is shown that perpetual annuity arranges a coherent appraisal system of static projects combined of ordinary and discounted methods with contradictory methodological background. The resulting dependence of estimation period on the rate of discount is revealed to impede the simultaneous evaluations of projects in electrical grids with different functionality, terms of profitable operation, voltage levels and electricity transmission volumes. The application of perpetual annuity provides noticeable errors in the calculation of NPV leading to incorrect market-oriented evaluation of projects. The ranking procedures are affected further as well. The time-limited annuity is found out to be more consistent with these issues and may be recommended to ease the computations of discounted values without loss of accuracy. These findings can be helpful for grid operators in developing workable computational procedures of investment appraisals with relevance to new challenges of electrical grids and power industry in a changing market environment.

Keywords: investment appraisal; electrical grids; net cash flow; discounting; perpetual annuity; time-limited annuity; rate of discount; period of estimation.

Віталій Леонідович ПРОКОПЕНКО

кандидат економічних наук,
заступник начальника виробничо-технічної служби,
Публічне акціонерне товариство «Полтаваобленерго»
E-mail: doc8259@gmail.com

**АНУЇТЕТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗРАХУНКІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ОЦІНКИ
СТАТИЧНИХ ПРОЕКТІВ В ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖАХ**

Анотація

Вступ. Стаття присвячена аналізу ануїтетів як інструменту, який може полегшити розрахунки дисконтованих оцінок інвестицій в електричні мережі.

Мета. Мета полягає у вивченні здатності вічного ануїтету, який застосовується у керівному галузевому документі для оцінки статичних проектів, забезпечувати правильну оцінку інвестицій в електричні мережі з обмеженим у часі прибутковим періодом експлуатації.

Метод (методологія). Аналіз базується на концепції чистого грошового потоку, яка традиційно застосовується в дослідженнях капітального бюджетування. Метод коефіцієнтів приведення до теперішньої вартості використано для оцінки анuitетів. Метод порівняння застосовано для оцінки відносної похибки розрахунків чистої теперішньої вартості, які базуються на використанні вічного анuitету.

Результати. Показано, що вічний анuitет створює внутрішньо узгоджену оціночну систему для статичних проектів, яка поєднує методологічно несумісні прості та дисконтовані методи. З'ясовано, що зумовлена цим залежність оціночного періоду від норми дисконту не дозволяє виконувати одночасно оцінку проектів в електричній мережі з різною функціональністю, строками прибуткової експлуатації, рівнями напруги та обсягами передачі електричної енергії. Застосування вічного анuitету призводить до суттєвих помилок в розрахунку чистої теперішньої вартості, у зв'язку з чим проекти отримують некоректну ринкову оцінку. Подальше ранжирування проектів також зазнає негативного впливу. Виявлено, що терміновий анuitет краще підходить до цих оціночних задач та може бути рекомендований з метою полегшення дисконтованих розрахунків без зниження їх коректності. Ці результати можуть бути корисними для операторів мереж в розробленні ефективних розрахункових процедур оцінки інвестицій в контексті нових викликів розвитку електричних мереж та енергетичної галузі у змінному ринковому середовищі.

Ключові слова: оцінка інвестицій; електричні мережі; чистий грошовий потік; дисконтування; вічний анuitет; терміновий анuitет; норма дисконту; період оцінки.

JEL classification: G31, L94

Introduction

During the last decades electrical power industry has been experiencing remarkable changes. All over the world electricity markets are continuously transforming their structure by integrating renewable energy generation facilities, promoting competition among producers and retail distributors, and rearranging governmental policies. Despite of being the natural monopoly segment of the industry electrical grids are in trends as well. In many countries this sector provides ample evidence of positive economic and social impact of Regulatory Asset Base (RAB) regulation policies aimed to give network operators some stake of freedom and a fair return on investments in exchange for intensive investing in modernization of electrical grids and improvement of the quality of electricity for consumers on retail markets. This innovative and unusually dynamic market environment necessarily incentivizes investment processes in the industry and challenges a lot of scientific and practical issues.

Capital-intensive nature of the industry has traditionally determined the magnitudes of invested capitals and relatively long, but not infinite, periods during which the returns are collected. Due to this specificity the discounted methods of investment appraisal such as net present value (NPV), internal rate of return (IRR), profitability index (PI) etc. are favored in domestic industrial studies [1; 2; 3]. However, seen from the point of computational techniques these methods appear to be quite complicated. As it goes on practice, a lot of factors contribute to multiply the complexity of this task. They are (1) alternative calculations for each project to find the best solution; (2) project ranking practices given there is an investment budget constraint; and (3) a wide range of electrical grid facilities that are needed to be appraised and invested in. Consequently, management and engineers in our country often become seriously puzzled with perception and application of these appraisals. Actually, along with relative lack of market-based investment experience this complicated practice develops strong incentives to use ordinary methods of payback period (PP), accounting value of project (AV), accounting rate of return (ARR) etc. which are customary and easy to compute and understand. Unfortunately, these methods are not well adjusted to investment appraisals in a spreading market environment because of ignoring the challenges of alternative opportunities for profitable application of private capitals, including demands on the capital market outside the power industry. Therefore promoting discounted appraisals in electrical grids and other sectors of industry seems to be relevant to ensuring successful investment decisions. For this purpose the article proposes a study of annuities as a tool that can be effectively applied to find a way to workable computational techniques. Both theory and practice of investment appraisals have a lot of relevant elaborations in this field that may be rightly addressed and developed with respect to new demands.

Investment feasibility studies often deal with ordinary annuities. They are the series of equal cash flows that are returned and capitalized annually at the end of each year. There are at least two ways to use annuities in the theory and practice of capital budgeting. Firstly, they are embedded in the structure of certain discounted methods. For example, it is a method of Equivalent Annual Cost (EAC) which is conventionally used in engineering. It is calculated by dividing NPV of the project by a present value factor of the annuity [4]. Ukrainian researchers name this method as Annualized Net Present Value (ANPV) [5, p. 186]. It is usable in comparing the

---

projects with different estimation periods and variable cash flows. In this case time-limited annuities, which have specified periods of estimation, are applied.

Another way to use annuities in discounted calculations is to appraise future cash flows of equal size. Since the discounted methods has historically originated from appraisals of lifetime debts a perpetual annuity method, which was mainly used in these calculations, is successively mentioned in real capital budgeting studies as well [6, p. 82; 7, p. 343-344]. This annuity is a special case of ordinary ones provided that the estimation period tends to infinity. Its present value factor is inversely proportional to the rate of discount ($a_{\infty;E} = 1/E$) [6, p. 82; 8, p. 108]. It should be acknowledged that this simple formula certainly gives perpetuity a great head start in easing the computational techniques. When real investments, instead of financial ones, are considered this method would probably be an attractive appraisal tool for tentative estimations of long-lasting investments with generally defined goals and scope. Examples include preliminary investment decisions about starting private business, assimilation of new territories and development of communities and industrial clusters, mining operations under concessions etc.

With application to electrical power industry perpetual annuities may well correspond to the long-lasting perspectives of investment returns from the construction of energy generation facilities, the strategic development of interstate and national high-voltage power transmission networks, as well as the creation of energy clusters of industrial areas. After the invested facilities come up to full capacity the forecasts of variable cash flows for such investments irrationally complicate computations. Thus, it is convenient to treat such projects as static ones where perpetuities may be successfully applied in rough estimations. The industry guiding document, for example, suggests an approach that uses perpetual annuity method to build the complex evaluation system for the estimation of static projects [9].

With regard to local electrical grids the distribution network operators are recommended to use this approach to evaluate the efficiency of their construction and reconstruction when investment budgets are submitted for regulator's endorsement [10, p. 28-29]. However, unlike financial investments and real investments with general goal setting these investments being aimed to develop particular grid facilities in an economically and technologically innovative environment are virtually associated with time-limited profitable periods after which new investments is demanded again. Therefore it looks already transparent that there is a discrepancy between time-limited periods of collecting returns on such the real investments and the estimation of their feasibility by using perpetuities. As it appears on practice, the application of this guiding approach leads to estimations that are quite different from those calculated by applying conventional formulas.

The purpose of the article

The purpose of the article is therefore to answer the question whether perpetual annuities may be appreciated as really powerful tools in the estimation of investments in particular electrical grids assuming that their profitable operation is relatively time-limited within an observable perspective. If the result is negative, what kind of analytical tools of annuities may be applied to ease the discounted calculations in this segment of electrical power industry? For these purposes the guiding approach for the estimation of static projects in electrical power industry is scrutinized in this article.

Key research findings

To make the analysis clear and understandable it is appropriate at the beginning to give a more detailed description of this guiding approach [9]. It should be noted that the formulation which follows is partially adapted in the sense that unlike the original version all appraisal methods are described here using the same categories. For example, it is always net cash flow that is used to represent the annual returns instead of separately displayed net profits and depreciation of capital. Another easement is to eliminate the impact of elements of negligible value which are present in the original. It is meant here, for example, that liquid value of dismantled equipment is always subtracted from investments resulting in net investment as an operational category of this research. This adaptation allows drawing parallels with similar appraisal methods outside electrical power industry studies. At last the description is made to show the role of perpetual annuity in appraisal framework for static projects.

So, to begin with, the key method is assumed to be an Integral Effect, or Integral Discounted Net Income. This is the power industry's specific interpretation of a Net Present Value (NPV) method. So it is denoted here as NPV:

$$NPV = \frac{NCF}{E} - I \text{ or } NPV = NCF \cdot a_{\infty;E} - I \quad (1) - (2)$$

where NCF denotes an annual net cash flow, which consists of a net profit and a depreciation used for renovation of capital assets, I - a net investment that is the invested capital reduced by liquid value of dismantled equipment, E - the rate of discount, $a_{\infty;E}$ - a present value factor of the perpetual annuity. If the value of project

which is estimated the positive NPV shows that the project is feasible ($NPV > 0$). Meanwhile ranking practices use maximum value of NPV to find the best solution among alternatives ($NPV \rightarrow \max$).

The second method is a Rate of Return on Investment (RRI) that describes a share of investment that is annually returned in the form of NCFs:

$$RRI = \frac{NCF}{I} . \quad (3)$$

This method is an ordinary one since the formula of IRR doesn't contain the rate of discount. This rate is a part of criterion for RRI instead. The project is assumed feasible if RRI is higher than the rate of discount ($R_i > E$, or $R_i > 1/a_{\infty;E}$).

As it is stated in the document, for static projects RRI becomes equal to IRR [9, p. 9]. Indeed, if a traditional equation for IRR [11, p. 134; 12, p. 22] is thought for static projects with invariable annual NCFs it can be written as follows:

$$\sum_{t=1}^T (1 + IRR)^{-t} = \frac{I}{NCF} . \quad (4)$$

The left part of the equation (4) is a present value factor of NCFs for the period of estimation T. Replacing it with the perpetuity where the rate of discount is the estimated IRR the expression which is identical to the equation (3) is logically obtained:

$$\frac{1}{IRR} = \frac{I}{NCF} , \text{ from here } IRR = \frac{NCF}{I} . \quad (5) - (6)$$

The last appraisal method is a Payback Period (PP) which, as usually, shows how many times annual NCFs should return to investor to recover the costs of capital inputs. In this appraisal system PP is reversely proportional to RRI:

$$PP = \frac{1}{RRI} = \frac{I}{NCF} . \quad (7)$$

The project is believed to be feasible if PP is appraised less than the period of estimation ($PP < T$, or $PP < a_{\infty;E}$). And again the rate of discount serves as a part of criterion for the appraisal method instead of being included in the method's formula.

Thus, the appraisal system for static projects includes three interrelated methods which at the same time have obviously different methodological backgrounds. The first method is from the family of discounted methods. As it can be seen from the equation (1), due to the perpetuity it obtains a simplified description. While RRI refers to ordinary appraisal methods its application for static projects allows identifying it implicitly with the discounted method of IRR. Finally, PP being inversely proportional to RRI also falls into the field of twofold methodological interpretation. Nevertheless it is ambiguously reputed to be the ordinary method [6, p. 103; 11, p. 115; 12, p. 21]. As will be shown further, this uncommon combination of methods in a single appraisal system is provided by using the perpetual annuity.

The practice of applying these methods to the precise estimation of investments in construction and reconstruction of distribution networks with voltage 0.38-150 kV reveals that the estimation period for different real facilities becomes unreasonably dependent on the rate of discount in these calculations. To show this, the equation (1) should be rewritten for the positive value criterion as follows:

$$\frac{NCF}{E} > I \quad (8)$$

If the discount rate is taken, for example, at 10%, then the feasible investment should satisfy the condition of the inequality $10 \cdot NCF > I$. It can be seen that investments are compared with 10 annual NCFs. In other words, the calculation takes account of only the first 10 years of operation of grids. If the rate of discount is put down, for example, to 5%, the inequality will receive another expression, that is $20 \cdot NCF > I$. Now the evaluation of the project takes into account already 20 years of operation. Similar reasoning can be put forward for other different rates of discount resulting in different estimation periods.

It is clear that the integral effect, or NPV, of the projects cannot be calculated within this framework for the periods that are longer or shorter than those calculated inversely to the discount rate. The estimation period, thus, is strictly determined by the rate of discount. It is interesting that scientific papers in investment analysis provide some considerations that are obviously based on taking this relationship for granted. It is noted, for example, that the feasibility of the investment, if it is appraised using NPV method, is assumed reasonable when the period of estimation is no longer than the marginal period calculated inversely to the discount rate [13, p. 84]. Another author notes that the period of evaluation of investments should be consistent with the rate of discount [1, p. 11].

Still, the dependence of the estimation period on the rate of discount may hardly be justified for the exact evaluation of real investments in particular facilities. It should be frankly admitted that the specific recommendations concerning the duration of the estimation period are rarely provided. The solution usually depends on industry as well as the interests and rules of companies and outside investors. The general advice

---

can be found in "Manual for the Preparation of Industrial Feasibility Studies" developed by UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) in 1978. The authors have noted that the estimation period should be coherent with an economic life of the investment project. It is believed to be the period during which the investor collects profits. Its duration is assumed to be dependent on such factors as the technical life period of the project, the technological progress, industry life cycle, the opportunities of alternative investments, administrative constraints etc. [14, p. 365]. It is clear enough that after the economic life is over the losses are expected and new capital investments are demanded. Applying this guidance to electrical grids makes obvious that the estimation period for the investments should be derived from the analysis of technical side of the projects, the featured characteristics of the network which is constructed or reconstructed, the technology and profitability of network operation, general development trends of electrical power industry and electricity markets. It also follows that, seen from the point of computational procedure, the estimation period refers to the input data that shouldn't be derived during the project feasibility study but formulated before it is started.

On the other hand, the rate of discount is undoubtedly a market variable. Depending on the purpose of the analysis it reflects either the profitability of alternative capital inputs in other industries, regions and countries or the costs of credit repayment to finance the project. Economic analysis of discounting practices provides some theoretical evidence of this argument. One of the founders of modern neoclassical theory of interest, I. Fisher, has noted that "the rate of interest registers in the market the common marginal rate of preference for present over future income, as determined by the supply and demand of present and future income" [15, p. 121]. J. Hirshleifer has later interpreted fisherian theory using lending and borrowing rates as the indicators of opportunity costs of making real investments in a market economy [7, p. 330]. So when the rate of discount is considered there is only an issue of choice between different applications of capital to ensure future incomes as they are assessed with conformity to the mentioned rate of preference. It is clear as well that there is no close and direct relation of the rate of discount to the factors determining the economic life period of real investments and, respectively, the estimation period. It can be therefore concluded here that no causal relationship between these two categories can be coherently substantiated.

Nevertheless this "artificial" relation is featured in the guiding appraisal approach due to the use of perpetual annuity. It prevents the evaluation of projects with conformity to their economically reasonable estimation periods determined by the profitable operation of electrical networks. If for calculation purposes the rate of discount is taken, for example, at 8% the project evaluation can be performed for a period of 12.5 years. This period between two consecutive investments may be expected to be quite close to the feasible operation of some pieces of urban grids with voltage 0.38-10(6) kV that may serve a fairly localized in space and changing in time demand of electrical energy. Therefore with high probability they may face the unconformity to a spatial configuration of electrical load despite of being physically appropriate. However, most of investments will be undervalued since the profitable years of operation after 12.5 years are not taken into account. For example, the overhead lines with voltage 35-110(150) kV can be operated normally without forecasted economic losses up to 20-30 years. If, following the logic of the relation between the rate of discount and the estimation period, the former is put down to 5%, the latter will cover 20 years of the operation of high voltage transmission lines. It is virtually more close to their economic life duration. But, simultaneously, the application of this rate to estimate the investments in the mentioned above urban networks of 0.38-10(6) kV is very likely to undervalue these investments due to the unprofitable years of operation which will be probably included. The optional use of different rates of discount for technically different projects is inconsistent as well since they are estimated in the same economic environment. Thus, if the relation between the rate of discount and the estimation period remains in calculations it is impossible to obtain coherent estimations of investments in the electrical grids with different operational characteristics.

It is not less interesting a paradoxical, at a first glance, ability of the guiding approach to provide an absolutely coherent evaluation of projects. This is despite the fact that it combines ordinary and discounted methods of appraisal whose methodological background differs in the matter of recognizing the lessening value of more remote cash flows. It is obvious that in case of static projects the discounted methods should guarantee a more severe evaluation than ordinary ones because the weight of more remote cash flows is reduced through discounting regardless they are of equal nominal value. For such the cash flows the total discounted value is always obtained less than simple summation of their nominal values. It follows that the NPV value should not always be consistent with the values of RRI and PP. But as practice shows the guiding approach makes always possible to receive coherent estimations with the help of all three methods included.

To demonstrate how this result is achieved the feasibility criteria for all the mentioned methods should be rewritten in a way to formulate the requirements for the size of the annual NCF of the project. Considering the method of integral effect this requirement is observable from the equation (8):

$$NCF > E \cdot I. \quad (9)$$

For RRI it is derived from the equation (3) as follows:

$$\frac{NCF}{I} > E, \text{ from here } NCF > E \cdot I \quad (10) - (11)$$

And finally, from PP equation (6) it is obtained in a following way:

$$\frac{I}{NCF} < \frac{1}{E}, \text{ from here } \frac{NCF}{I} > E, \text{ therefore } NCF > E \cdot I \quad (12) - (14)$$

As it can be seen from the inequalities (9), (11) and (14), all these methods have virtually the same criterion to evaluate the absolute efficiency of static projects. It actually requires that annual NCF must be greater than the share of investments, which is equal to the rate of discount expressed in relative units. In this case the project is assumed to be profitable while, otherwise, the project should be rejected. Thus is a background for the conformity of discounted and ordinary estimates. The usual and obvious inverse relationship between the feasibility of the project and the rate of discount additionally strengthens the signs of validity for this appraisal system. But the fact of the uncommon combination of discounted and ordinary methods still challenges it.

To understand the nature of this "trick" the common formula of NPV [12] can be used. The purpose is to write the equation for the total discounted value of NCFs for the estimation period taken as independent input data. This value is denoted here as Gross Present Value (GPV). The formula is as follows:

$$GPV = \sum_{t=1}^T \frac{NCF}{(1+E)^t} = \frac{NCF}{(1+E)} + \frac{NCF}{(1+E)^2} + \frac{NCF}{(1+E)^3} + \dots + \frac{NCF}{(1+E)^T}, \quad (15)$$

assuming that:

$$NPV = GPV - I \quad (16)$$

After taking NCF outside the sign of summation the equation (15) can be rewritten as follows:

$$GPV = NCF \cdot \sum_{t=1}^T (1+E)^{-t}, \quad (17)$$

Using a sequence of mathematical transformations described in [6, pp. 82-83], the equation (17) gets different expression:

$$GPV = NCF \cdot \frac{1 - (1+E)^{-T}}{E}, \text{ or } GPV = NCF \cdot a_{T;E} \quad (18) - (19)$$

where $a_{T;E}$ is a present value factor of a time-limited annuity [8, p. 107].

At the same time the analogue of GPV for static projects designed with the help of perpetual annuity, as it goes from the equation (1), has logically the following expression:

$$GPV_{\infty} = NCF \cdot \frac{1}{E}, \text{ or } GPV_{\infty} = NCF \cdot a_{\infty;E} \quad (20) - (21)$$

The difference appears in present value factors. As it is noted in the literature, given long-lasting estimation periods, when $T \rightarrow \infty$, the component $(1+E)^{-T}$ in the equation (20) comes nearer to 0 and, thus, loses its weight. Therefore the present value factor of the time-limited annuity, which depends on the rate of discount and the estimation period, transforms to the present value factor of the perpetual annuity, which depends only on the rate of discount $(1/E)$ [6; 8]. Indeed, for a period of 100 years and the rate of discount of 10%, the expression $(1+E)^{-T}$ will be equal to 0,00007. It is in fact of negligible value.

However, on practice the economically efficient operational period for most specific facilities of electrical grids, before the need for new investments is perceived, turns to be much shorter, mostly up to 30 years. Therefore, when NPV is calculated for real investments using perpetual annuity method the weight of the mentioned component becomes influential for the estimation of the present value of NCFs. Therefore the calculations made with the help of the guiding appraisal system lead to overvalued estimates of NPV. The relative size of an error can be determined by the following mathematical expression:

$$\Delta a = \frac{a_{\infty;E} - a_{T;E}}{a_{T;E}} \cdot 100\%, \text{ or } \Delta a = \frac{1}{(1+E)^T - 1} \cdot 100\% \quad (22) - (23)$$

Table 1 shows the results of calculations made with formula (23) for projects with the estimation periods of up to 30 years and the rates of discount from 5% to 15%.

Table 1. The relative error of estimation of GPV using the method of perpetual annuity

The rate of discount	Perpetual annuity present value factor	Time-limited annuity present value factor					Relative error, %				
		10 years	15 years	20 years	25 years	30 years	10 years	15 years	20 years	25 years	30 years
5%	20,0	7,72	10,38	12,46	14,09	15,37	159	93	60	42	30
10%	10,0	6,14	7,61	8,51	9,08	9,43	63	31	17	10	6
15%	6,7	5,02	5,85	6,26	6,46	6,57	33	14	7	3	2

As it can be seen from table 1, the relative size of the error increases as the rate of discount decreases and the estimation period shortens. Among values demonstrated in the table, perhaps, the errors of 2-3% received for the projects with 25-30 year estimation periods and 15% rate of discount may be ignored at most. All other errors are quite significant. However, the possibility of the scenario with 15% rate of discount is believed to be very small. If the rate of discount is taken on the level of average NBU (National Bank of Ukraine) bank refinance rates (in August 2016 – 17% [16, p. 3]) and the forecasted rate of inflation at a minimum level of 12% [17], then according to the formula [18, p. 13] the real discount rate can be computed as $(117/112 - 1) \cdot 100\% = 4,5\%$. Turning back to table 1 it can be seen that at a 5% rate of discount, which is close to this real value, the relative error in determining the GPV of the project is not less than 30% even for the estimation period of 30 years. This level of the error may certainly affect the estimation of NPV.

The analysis which is presented in this article shows that due to the perpetual annuity the guiding appraisal system ensures the artificial consistency of criteria for the evaluation of projects with the help of methodologically different methods. On the other hand, this system generates the substantial error of NPV calculations for most of real investments in electrical grids. Again, the reason is virtually the perpetual annuity method. The use of the time-limited annuity method could provide valid estimations of NPV for electrical grid facilities since this method perfectly meets the challenging issues of feasibility studies for the projects with a time-limited profitability. But in this case the estimated NPV would not correspond to the estimates of RRI and PP.

Strictly speaking, these differences would arise in the evaluation of each project. However, there are projects that meet feasibility criteria for simple methods of RRI and PP but don't achieve the true positive value of discounted integral effect. These can be the projects with the marginal efficiency when the net returns are closely over the threshold levels for ordinary methods. As a consequence, for such the projects the overall estimation would appear to be inconsistent: ordinary estimates say "yes" but discounted – "no". Eventually, the investor has no trustful value estimation of projects to make an efficient investment decision. The guiding approach hides this controversy.

To determine the interval of annual NCFs for which the appraisal is found to be contradictory, the following steps need to be done. Firstly, the inequalities (11) and (14) must be rewritten using perpetuity present value factor to obtain the inequality $NCF > I/a_{\infty;E}$. The right side of it may be denoted here as a perpetual annuity annual equivalent of investment. It sets the marginal efficiency of the projects according to the ordinary methods of RRI and PP.

Secondly, the combination of equations (16) and (21) with positive value threshold of integral effect leads to resembling inequality $NCF > I/a_{T;E}$. By analogy the right side of it may be denoted as the time-limited annuity annual equivalent of investment. It sets the marginal efficiency of the projects according to the discounted method of integral effect, or NPV.

After combining these inequalities the spacing of project's annual NCF for which the guiding appraisal approach hides a controversial estimation of investment can be provided as follows:

$$\frac{I}{a_{\infty;E}} < NCF < \frac{I}{a_{T;E}} \quad (24)$$

It should be noted that for projects with annual NCFs that are less than the lower threshold the negative estimation is always obtained with all the methods included. Oppositely, the projects that have annual net returns above the upper limit receive overall positive estimate. But in both cases the integral effect is overvalued due to the fallacy of the application of perpetual annuity. In case of positive estimation when projects may be further selected to form the investment budget of a company, inaccurate evaluation of the integral effect will certainly lead to erroneous ranking of investments.

Conclusions and prospects for further research

Due to the application of the perpetual annuity the guiding appraisal method for static projects in the electrical power industry provides an example of the unusual combination of ordinary and discounted methods. When this appraisal system is applied to evaluate the real investments in electrical grid facilities with relatively limited profitable operation the unjustified dependence of the estimation period on the rate of discount is revealed. This makes the appraisal system inappropriate for the simultaneous evaluation of projects in the electric grids with different functionality, terms of profitable operation, voltage levels and electricity transmission volumes. Perpetual annuity makes the estimates of feasibility of projects possible with a single criterion for the methodologically different methods. It allows the appraisal system as a whole to provide a coherent evaluation of static projects though it contradicts to the logic of these methods. Thereby a substantial error in the calculation of NPV is tacitly accepted when the static projects with time-limited profitable periods of operation are assessed with perpetuity. As a result, the projects with the marginal undiscounted level of efficiency are appraised positively while their real NPV may be negative. This causes inadequate ranking of the projects selected by the company in the market environment. The time-limited annuity is found to be more consistent with these issues and may be recommended to ease the computational procedures of discounted appraisals.

This study discovers the need to develop the appraisal methods for the static investment projects in the electrical grids with time-limited periods of profitable operation. Two basic principles of further research may be asserted by now. Firstly, the appraisal system should include methods of evaluation with the same methodological basis; secondly, the perpetual annuity should be replaced by the time-limited annuity in computations of discounted values. The relevance of such findings is viewed in relation to the conversion of distribution networks to the voltage of 20 kV and RAB-regulation of electrical network operators that are being launched currently by the national regulator. This initiatives need to be supported by the workable computational techniques of investment appraisal.

References (in original language)

1. Амеліницька, О. В. Аналіз методів оцінки соціально-економічної ефективності проектних рішень в електричних мережах / О. В. Амеліницька // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2011. – №10. – С. 7-11.
2. Голденберг, І. Я. Моделі оцінки техніко-економічної ефективності рішень з розвитку структури генеруючих потужностей та їх використання при прогнозуванні її розвитку / І. Я. Голденберг, Б. А. Костюковський, М. С. Біленко, Н. Л. Костюковська // Проблеми загальної енергетики. – 2001. – №4. – С. 8-11.
3. Черемісін, М. М. Економічні розрахунки в інженерній діяльності (на прикладах задач електроенергетики): навчальний посібник [Текст] / М. М. Черемісін, В. І. Романченко. – Х.: Факт, 2006. – 168с.
4. Jones, T. W. An Historical Perspective of Net Present Value and Equivalent Annual Cost / T. W. Jones, J. D. Smith // The Accounting Historians Journal. – 1982. – vol. 9. – №1. – Pp. 103-110.
5. Савченко, В. Ф. Аналіз альтернативних проектів та оптимальне розміщення інвестицій / В. Ф. Савченко, О. О. Ромашкін // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №4(94). – С. 179-187.
6. Бромвич, М. Анализ экономической эффективности капиталовложений: Пер. с англ. [Текст] / М. Бромвич. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 432 с.
7. Hirshleifer, J. On the Theory of Optimal Investment Decision / J. Hirshleifer // Journal of Political Economy. – 1958. – vol. 66. – №4. – Pp. 329-352.
8. Четыркин, Е. М. Финансовая математика [Текст]: учебник / Е. М. Четыркин. – М.: Дело, 2004. – 400с.
9. Визначення економічної ефективності капітальних вкладень в енергетику. Методика. Енергосистеми і електричні мережі: ГКД 340. 000. 002-97. – Офіц. вид. – К.: Міненерго України, 1997. – 52с. – (Галузевий керівний документ Міненерго України. Методика).
10. Правила. Підготовка висновку щодо відповідності вимогам нормативних документів і пріоритетності заходів, передбачених інвестиційною програмою ліцензіата з передавання електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами та з постачання електричної енергії за регульованим тарифом: СОУ-Н ЕЕ 20. 578. 2008. – Офіц. вид. – К.: ГРІФРЕ: М-во палива та енергетики України, 2008. – 46 с.
11. Проектний аналіз: навч. посібник [Текст] / В. С. Рижиков, М. М. Яковенко, О. В. Латишева та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 384 с.
12. Кобушко, І. М. Методи оцінки ефективності інвестицій в залежності від виду інвестиційного проекту / І. М. Кобушко, С. П. Немцева // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – №22. – С. 20-24.
13. Хотомлянський, О. Порівняння методів визначення економічної ефективності інвестицій / О. Хотомлянський, П. Знахуренко // Економіка України. – 2007. – №6. – С. 83-86.

-
14. Беренс, В. Руководство по оценке эффективности инвестиций: Пер. с англ. перераб. и дополн. изд. [Текст] / В. Беренс, П. М. Хавранек. – М.: АОЗТ «Интерэксперт», ИНФРА-М, 1995. – 528 с.
  15. Fisher, I. The Theory of Interest [Text] / I. Fisher. – New York: The Macmillan Company, 1930. – 566 p.
  16. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Серпень 2016. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=37511650>.
  17. Про схвалення прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2016 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2017-2019 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 №558. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/558-2015-%D0%BF>.
  18. Загальні методичні положення визначення економічної ефективності капітальних вкладень в енергетику: ГКД 340.000.001-95. – Офіц. вид. – К.: Міненерго України, 1995. – 34 с. – (Галузевий керівний документ Міненерго України. Методика).

References

1. Amel'nytskaya, E. V. (2011). Analiz metodiv otsinky sotsial'no-ekonomichnoyi efektyvnosti proektnykh rishen' v elektrychnykh merezhakh [Analysis of assessment methods of socio-economic effectiveness of design solutions in electrical networks]. *Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*, 10, 7-11.
2. Holdenberh, I. Ya., Kostyukovs'kyu, B. A., Bilenko, M. S., and Kostyukovs'ka, N. L. (2001). Modeli otsinky tekhniko-ekonomichnoyi efektyvnosti rishen' z rozvytku struktury heneruyuchykh potuzhnostey ta yikh vykorystannya pry prohnozuvanni yiyi rozvytku [Appraisal models of technical and economic efficiency of decisions about development of generation facilities structure and their usage in forecasting of its development]. *The Problems of General Energy*, 4, 8-11.
3. Cheremisin, M. M. and Romanchenko, V. I. (2006). *Ekonomichni rozrakhunky v inzhenernij diial'nosti (na prykladakh zadach elektroenerhetyky)* [Economic calculations in engineering (on the sample tasks of electric power engineering)]. Fakt, Kharkiv, Ukraine.
4. Jones, T. W., Smith, J. D. (1982). An Historical Perspective of Net Present Value and Equivalent Annual Cost. *The Accounting Historians Journal*, 9, 1, 103-110.
5. Savchenko, V. F., and Romashkin, O. O. (2009). Analiz al'ternatyvnykh proektiv ta optimal'ne rozmishchennya investytsiy [Alternative Projects' analysis and optimal investment location]. *Actual Problems of Economics*, 4(94), 179-187.
6. Bromvich, M. (1996). *Analiz jekonomicheskoy jeffektivnosti kapitalovlozhenij* [The Economics of Capital Budgeting]. Moscow: INFRA-M.
7. Hirshleifer, J. (1958). On the Theory of Optimal Investment Decision. *Journal of Political Economy*, 66, 4, 329-352.
8. Chetyrkyn, E. M., (2004). *Fynansovaya matematika* [Financial Mathematics]. Moscow: Delo.
9. Ministry of Energy and Electrification of Ukraine (1997). *Vyznachennia ekonomichnoi efektyvnosti kapital'nykh vkladov v enerhetyku. Metodyka. Enerhosystemy i elektrychni merezhi* [Investment appraisals in energy industry. Method. Energy systems and electric networks]: Industry guiding document 340.000.002-97, Official publ., Ministry of Energy and Electrification of Ukraine.
10. Ministry of Fuel and Energy Industry of Ukraine (2008). *Pravyla. Pidhotovka vysnovku schodo vidpovidnosti vymoham normatyvnykh dokumentiv i priorytetnosti zakhodiv, peredbachenykh investytsijnou prohramoju litsenziata zperedavannia elektrychnoi enerhii mistsevymy (lokal'nymy) elektrychnymy merezhamy ta z postachannia elektrychnoi enerhii za rehul'ovanyim taryfom* [Rules. Preparation of conclusions about conformity to requirements of normative documents and the priority of the activities envisaged under the investment program of the licensee for the transmission of electrical energy by local power networks and on supply of electric energy at regulated tariffs]: Organization standard of Ukraine SOU-N EE 20.578.2008, Official publ., HRIFRE, Ministry of Fuel and Energy Industry of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
11. Ryzhykov, V. S., Yakovenko, M. M., Latysheva, O. V., Shchelokova, A. L., and Kovalenko, O. O. (2007). *Proektnyy analiz* [Project Analysis]. Kyiv: Education Literature Center.
12. Kobushko, I. M., Niemtseva, S. P. (2014). Metody otsinky efektyvnosti investytsiy v zalezhnosti vid vydu investytsiynoho proektu [Methods of an estimation of efficiency of investments depending on the type of project]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 22, 20-24.
13. Khotomlyans'kyu, O. (2007). Porivnyannya metodiv vyznachennya ekonomichnoyi efektyvnosti investytsiy [Comparison of methods of economic efficiency estimation of investments]. *Economy of Ukraine*, 6, 83-86.
14. Behrens, V., Hawranek, P. M., (1995). *Rukovodstvo po otsenke efektyvnosti investytsiy* [Manual for the Preparation of Industrial Feasibility Studies]. Moscow: Interekspert, INFRA-M.
15. Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*, The Macmillan Company, New York, USA.

-
16. "Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka. Serpen' 2016. Natsional'nyy bank Ukrayiny" [Money-credit and financial statistics. August 2016. National Bank of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=37511650>.
  17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). *Pro skhvalennya prohnozu ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2016 rik ta osnovnykh makropokaznykiv ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2017-2019 roky* [Resolution on the approval of the forecast of economic and social development of Ukraine and main macroindicators of economic and social development of Ukraine during 2017-2019], No. 558 on 05.08.2015. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/558-2015-%D0%BF>.
  18. Ministry of Energy and Electrification of Ukraine. (1995). *Zahal'ni metodychni polozhennya vyznachennya ekonomichnoyi efektyvnosti kapital'nykh vkladov v enerhetyku* [General methodic regulations of estimation of economic efficiency of investments in energy industry]: Industry guiding document 340.000.001-95, Official publ., Ministry of Energy and Electrification of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2016 р.

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Збірник наукових праць

*Том 25
№ 1
2016 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон 380 (352) 47-50-50*12309.
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 16.11.2016 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-03-16
Умовно-друк. арк. 25. Обл.-вид. арк. 18,08.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.